

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI

XXIV

HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2021

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXIV. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2021. 306 lpp.

Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Vēstures katedras zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīgzinātņu jomā. Iznāk reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Redkolēģija / Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore

Sandra Grigaravičiūtė (Vītauta Dižā Universitāte, Lietuva)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Tatjana Kuzņecova (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Ilgvars Mišāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Valerij Nikuļin (I. Kanta Baltijas Federālā universitāte, Krievija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārās redaktores

Jana Butāne-Zarjuta, Anatolijs Kuzņecovs, Sandra Meškova

Tehniskais redaktors

Kristaps Jumis

Maketētāja

Marina Stočka

Iekļauts EBSCO datubāzē.

ISSN 1691-9297

© Daugavpils Universitāte, 2021

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People*. XXIV. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2021. 306 p.

The collection of articles "History: Sources and People" of History Department of the Faculty of Humanities of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Vytautas Magnus University, Lithuania)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Tatjana Kuzņecova (Daugavpils University, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Ilgvars Misāns (University of Latvia, Latvia)
Valerii Nikulin (I. Kant Baltic Federal University, Russia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors

Jana Butāne-Zarjuta, Anatolijs Kuzņecovs, Sandra Meškova

Technical editor

Kristaps Jumis

Lay-out

Marina Stočka

Included in EBSCO database.

SATURS / CONTENTS

Dmitrijs Artjomovs	
Romas katoļu Baznīcas Mariāņu kongregācijas Latvijas kopienas izmaiņas personāla sastāvā pēc oficiāliem kongregācijas datiem: 1926–1939	9
Татьяна Бартеле	
Социальный плакат Великобритании времен Первой мировой войны	19
Kristīne Beķere	
Latviešu diasporas aktivitātes saistībā ar ASV Kongresa Speciālās komitejas komunistu agresijas jautājumos veikto izmeklēšanu (1953–1954)	29
Tatjana Bogdanoviča	
Plāteru dzimta Inflantijā 16.–17. gadsimtā	38
Edgars Ceske	
Pagasta tiesas Vidzemē pēc dzimtbūšanas atcelšanas: vai tikai muižas varas piedēklis?	47
Guntis Gerhards	
Dzimte un statuss seno latgaļu sabiedrībā dzelzs laikmetā	54
Евгений Гребень	
Нацистская оккупация в воспоминаниях жителей белорусско-латвийско-российского пограничья	61
Sandra Grigaravičiūtė	
Polish Example in the Restoration of the Lithuanian State (August 1917 – July 1918)	70
Галина Яковлева	
Советские еврейские школы и детские трудовые коммуны на Витебщине в 1920-е гг.	81
Vytautas Jokubauskas	
The Protracted War after the First World War: the Case of Interwar Lithuania	93
Iveta Krilova	
“Liekie bērni” Padomju Latvijā (1953–1964): Daugavpils preses un pilsētas prokuratūras materiāli	102
Maija Krūmiņa	
PSRS un nacistiskās Vācijas iedzīvotāju/karavīru attēlojums Otrā pasaules kara bēgļu atmiņās	111

Сигитас Лужис

- Ex libris prohibitis*: запрещенные книги в иезуитских
коллегиях средней и западной Литвы 119

Vladislavs Malahovskis

- Polu minoritātes jautājums latgaliešu presē (1920–1934) 128

Arvydas Malonaitis

- Axes in the Weaponry of Migration Period Military Nobility
in the Territory of Lithuania 135

Olaf Mertelsmann

- The Development of the Estonian Transport System from
the Tsarist Period until the Breakdown of the Soviet Union 149

Юлия Михайлова

- «Противостоять атмосфере голого отрицания СССР»:
советская дипломатия и латвийская пресса в межвоенный
период 165

Евгения Назарова

- Роль Вождя в условиях нейтралитета Латвии 1939–1940
(по материалам латвийской прессы) 174

Gunta Ošeniece, Laila Niedre

- Rīdzinieku ikdiena 20. gadsimta 30. gados: Ingeborgas fon
Vestermanes atmiņas 189

Guntis Pakalns

- Satura rediģēšana J. Niedres grāmatā “Pasakas par kungiem”
(1945) 198

Andis Rasums

- Nacistiskās Vācijas militārā izlūkdienesta “*Abwehr*” darbība
Latvijā (1944–1945): frontes izlūkošanas vienību ziņojumi 205

Galina Sedova

- Arrest of Parishioners in the Latvian Orthodox Church (1945):
Olga Eliseevna Benois, the head of the children’s shelter camp 213

Mindaugas Sereičikas

- War Economy: the damages caused to civilian population by
the Lithuanian Army Forces during the War of Independence 226

Анастасия Смирнова

- Еврейский и русский детские приюты Даугавпилса в
20–40 гг. XX века 233

Henrihs Soms

- Latviešu periodika par Daugavpils atbrīvošanu 1920. gadā 241

Geoffrey Swain

- Oral History and the Motivation of Early Supporters of Soviet
Latvia 257

Vitālijs Šalda

- Latgaliešu bēgļi Pirmā pasaules kara laikā 266

Michal Šimáně, Lenka Kamanová

- Developing of the Secondary Technical Schools in
Czechoslovakia under the Influence of the Soviet Union in
1948–1959 276

Uldis Vanags

- Nacionālās pašapziņas un starpnacionālo attiecību
atspoguļojums Vitebskas guberņas latviešu apriņķos
19.–20. gadsimta mijā E. Voltera un F. Kempa pētījumos 282

Antonija Vilcāne

- Apbedīšanas tradīcijas Latvijas ziemeļaustrumu pierobežā
dzelzs laikmeta beigās un viduslaiku sākumā 290

Ilona Vilcāne

- Preiļu katoļticīgo iedzīvotāju 1919. gada augusta sacelšanās
Viļānu apriņķa revolucionārā tribunāla materiālos 297

- Ziņas par autoriem / Authors 304**

Dmitrijs Artjomovs

Romas katoļu Baznīcas Mariāņu kongregācijas Latvijas kopienas izmaiņas personāla sastāvā pēc oficiāliem kongregācijas datiem: 1926–1939

Atslēgas vārdi: Mariāņu kongregācija, Latvijas Romas katoļu Baznīca, klostera dzīve, statistika, personālais sastāvs

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas un Romas katoļu Baznīcas struktūras izveides Rīgas bīskaps Antonijs Springovičs (1876–1958) pieņēma lēmumu atjaunot vīriešu klostera kopienu struktūru, kuras cariskā vara pilnībā likvidēja (Broks 2002, 206–246). Klostera kopienu struktūra tika atjaunota 1924. gada 12. februārī, kad bīskapa A. Springoviča uzdevumā Rīgas diecēzes ģenerālais vikārs bīskaps nomināts Jāzeps Rancāns (1886–1969) izdeva rīkojumu par Mariāņu kongregācijas (*Congregatio Clericorum Marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis Beatissimae Virginia Mariae*) pirmās klostera mājas dibināšanu Viļānos, kā arī Viļānu Romas katoļu draudzes nodošanu priesteru mariāņu aprūpei (Strods 1996, 259).

Viens no svarīgākajiem izpētes avotiem Romas katoļu Baznīcas vēsturē ir oficiālie statistikas dati, kas palīdz izsekot institūciju dinamiskajām izmaiņām. Rakstā atspoguļota Mariāņu kongregācijas statistikas datu izcelsme, publicēšana un pieejamība, kā arī kongregācijas personāla datu kvantitatīvā analīze laika periodā kopš pirmās oficiālās statistikas datu publikācijas 1926. gadā līdz 1939. gadam, kad pēdējo reizi – pirms Otrā pasaules kara – Mariāņu kongregācijas vadība uz laiku atteicās no statistisko datu publikācijas.

Statistiskie dati Romas katoļu Baznīcā un Mariāņu kongregācijā

Romas katoļu Baznīcas oficiālie statistiskie dati par visām pasaules diecēm sākotnēji netika apkopoti ar mērķi tos oficiāli publicēt. Tikai 1716. gadā pēc drukātavas darbinieku apvienības “*Chracas*” iniciatīvas tika izveidots ikgadējs izdevums “*Notizie*” (latv. – “Ziņas”), kurā tika iekļauti katoļu Baznīcas hierarhijas locekļu saraksti. Ar pārtraukumiem un saturiskām, nosaukuma izmaiņām tas tika publicēts līdz 1885. gadam, pēc tam izdevumu pārņēma Vatikāna drukātava, un tas kļuva par oficiālo Romas katoļu Baznīcas izdevumu ar nosaukumu “*La Gierarchia Cattolica e la Famiglia Pontificia*” (latv. – “Katoļu Baznīcas hierarhija un Pāvesta Galms”). 1912. gadā tas tika

nosaukts “*Annuario Pontificio*” (latv. – “Pontifikālā gadagrāmata”) un ar šādu nosaukuma eksistē arī šodien (Petrani 1989, 633).

Oficiālajā Vatikāna izdevumā ir ietverti visu pāvestu, aktuālo kardinālu kolēģijas locekļu, Romas katoļu Baznīcas augstāko administratīvo vienību saraksti, kā arī Apustuliskā Krēsla kūrijas vienības un vadītāji, klostera ordeņu un kongregāciju vispārējie un citi statistiskas dati, piem., kopējais katoļu skaits pasaulē, bīskapu, priesteru, klostera kongregāciju locekļu skaits u. c. (Petrani 1989, 633).

Ņemot vērā, ka oficiālajā Vatikāna izdevumā nav iespējams iekļaut katras klostera kongregācijas vai diecēzes struktūras sīkus aprakstus, pastāv arī zemāka ranga statistisko datu izdevumi diecēzēs, metropolijās¹, klostera ordeņos un kongregācijās.

Mariāņu kongregācijas statistiskie dati līdz 1926. gadam netika publicēti, jo 20. gs. sākumā kongregācija bija praktiski iznīcināta, savukārt līdz 20. gs. divdesmitajiem gadiem izmaiņas bija tik straujas, ka pat viena gada laikā dati kļuva neaktuāli (Matulis 2008, 130–240), turklāt arī kongregācijas vadība neuzskatīja par vajadzīgu publiskot datus (*Proemium* 1926, 2).

Oficiālie statistiskie dati par Mariāņu kongregāciju pirmo reizi tika publicēti kongregācijas gadagrāmatas pirmajā numurā “*Elenchus domorum religionis et sodalium Congregationis cc.rr. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. pro anno Domini 1926*” (*Elenchus* 1926)². Ievadā tiek norādīts, ka šīs gadagrāmatas izdošanas mērķis ir panākt, lai kongregācijas locekļi labāk iepazītu kongregāciju un lai veicinātu savstarpējo brāļu mīlestību. Turpmāk šis izdevums tiks izdots katru gadu (*Proemium* 1926, 2).

Līdz 1939. gadam “*Elenchus*” iznāk reizi gadā latīņu valodā. Pārskatot visus numurus, redzams, ka datu vizuālais izkārtojums un to apjoms katrā izdevumā mainās, tomēr kopējā koncepcija ir viena – sniegt lasītājam precīzus datus par kongregāciju.

Dati par katru klostera māju, iemītniekiem, materiālo stāvokli, veicamiem darbiem ik gadu tika nosūtīti ar pasta starpniecību uz kongregācijas ģenerālo kūriju, kur tie tika apkopoti un ievietoti arhīvā. No 1939. gada, līdz ar Otrā pasaules kara sākumu, šī komunikācija starp klosteriem kļuva komplicēta un nebija iespējams apkopot visus datus, līdz ar to arī statistikas gadagrāmata

¹ Piem., Latvijā kopš 1991. gada oficiālie statistiskie dati tiek publicēti ikgadējā izdevumā “Katoļu kalendārs”.

² No lat. – Vissvētās Jaunavas Marijas Mariāņu kongregācijas Regulāro klēriķu un klostera māju saraksts.

netika izdota regulāri. Mariāņu ģenerālās kūrījas arhīvā atrodas “*Elenchus*” par 1956., 1963., 1964., 1965., 1967. un 1973. gadu, tomēr tur netika publicēta informācija par klostera mājām un kongregācijas locekļiem no Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas. Domājams, tas notika divu iemeslu dēļ: pirmkārt, kā jau minēts, bija apgrūtināta datu nodošana; otrkārt, kongregācijas vadība apzinājās, ka šo datu publicēšana var kaitēt kongregācijas locekļiem, kuri padomju republikās bija spiesti slēpt savu piederību pie klostera struktūrām. Tikai kopš 1989. gada “*Elenchus*” tiek izdots regulāri, tajā līdz pat šodienai ir pieejama visa aktuālā informācija par Mariāņu kongregāciju.

Katrā gadagrāmatas numurā ir ietverta informācija par katru kongregācijas locekli – vārds, uzvārds, dzimšanas datums, laicīgo un mūžīgo svētsoļījumu došanas datums, izglītība, atsevišķos numuros – ieņemamais amats kongregācijā vai lokālās Romas katoļu Baznīcas struktūrās, piem., draudzes prāvests, vikārs u. tml.

Ļoti vērtīga ir informācija par kongregācijas administratīvo sadalījumu pēc klostera mājām, vikariātiem un provincēm³, kas ļauj izsekot laika gaitā šīm izmaiņām un sniegt pētniekam norādījumus tālākai izpētei. Līdz 1927. gadam administratīvais sadalījums Mariāņu kongregācijā pastāvēja tikai teorētiski, bet, ņemot vērā publicētos datus, faktiski klostera mājas vēl nebija apvienotas nedz vikariātos, nedz provincēs (*Elenchus* 1926, 22). Vēlākos izdevumos jau tika atspoguļots jauns sadalījums – vikariātos (*Elenchus* 1927, 6–15), kuri pastāvēja līdz 1930. gadam, kad visas kongregācijas klostera mājas tika sadalītas patstāvīgās administratīvās vienībās – provincēs (*Elenchus* 1930, 39).

Analizējot Mariāņu kongregācijas oficiālās statistikas gadagrāmatas, jāsecina, ka pirmajos numuros bez oficiālās informācijas par kopienu locekļiem un mājām atrodami arī svarīgāko dekrētu vai citu dokumentu noraksti. Piem., pirmajā numurā tika publicēts īss ieskats kongregācijas vēsturē (*Elenchus* 1926, 3–5), Apustuliskā Krēsla aprobācijas dekrēta noraksts, kas atjauno kongregācijas darbību pēc tās modifikācijas (*Elenchus* 1926, 6). Nākamā numurā tiek publicēts kongregācijas reformatora arhibīskapa Jura Matuleviča (liet. *Jurgis Boleslovas Matulevičius-Matulaitis*, 1871–1927) nekrologs

³ Klostera kongregāciju un ordeņu sadalījumu no 1917. līdz 1983. gadam noteica Kanonisko tiesību kodekss, kurā norādīts, ka reliģiskās kopienas tiek sadalītas provincēs un citās administratīvās vienībās pēc nepieciešamības, bet pēdējais vārds šāda veida lēmumos piederēja Apustuliskajam Krēslam. (Kan. 494, *Codex Iuris Canonici* (1918). Ņujorka: P. G. Kenedy & Sons, 142. lpp.)

(*Elenchus* 1927, 3–4), kā arī latviešu priesteru Bernarda Kublinska (1890–1927) nekrologs, kurš nomira īsi pēc iestāšanās kongregācijā, nepagūstot dot svētsoļījumus (*Elenchus* 1927, 5). Vēlākos numuros lielākoties publicēta tikai statistiskā informācija.

Savukārt kongregācijas atjaunošanas 25 gadu jubilejā tika publicēts īss ieskaits kopienas vēsturē, pievēršot īpašu uzmanību kongregācijas attīstībai pēdējo 25 gadu laikā (*Elenchus* 1934, 7–16), bet 1935. gadā tika publicēta ģenerālpriekšnieka vēstule visiem kongregācijas locekļiem sakarā ar jau minēto kopienas atjaunošanas un reorganizācijas jubileju (*Elenchus* 1935, 5–15).

Jāņem vērā, ka gadagrāmata “*Elenchus*” nav brīvi pieejams izdevums, jo ir paredzēta kongregācijas iekšējām vajadzībām, tāpēc tā drukāta ne vairāk kā 200 eksemplāros un netika nodota publiskai lietošanai, tomēr, neraugoties uz to, informācija nav slepena un ir pieejama jebkuram pētniekam Mariāņu kongregācijas ģenerālās kūrijas arhīvā Romā (Itālija).

Mariāņu personālā sastāva izmaiņu dinamika Latvijā

Katra kongregācija efektīvākas administrēšanas nolūkos tiek sadalīta administratīvajās vienībās. Analizējot oficiālos izdevumā “*Elenchus*” publicētos datus, var secināt, ka 1926. gadā visa kongregācija vēl netika dalīta, bet klostera kopienas atradās ģenerālā priekšnieka pakļautībā, un katrā klostera mājā bija mājas priekšnieks (*superior*). Šī kanoniskā sadalījuma trūkums izskaidrojams ar to, ka 1926. gadā kopējais kongregācijas klostera māju skaits visā pasaulē bija tikai desmit – ASV, Itālijā, Polijā, Latvijā un Lietuvā (*Elenchus* 1926, 22).

1927. gada dati liecina, ka kongregācijas kopienas tiek sadalītas vikariātos, kas ir viens no administratīvās dalīšanas veidiem. Kaut arī vikariātiem Romas katoļu Baznīcas nomenklatūrā nav patstāvīgas vienības, tomēr šis sadalījums ieviesa hierarhisku pakļautību (*Elenchus* 1927, 15). Latvijas mariāņu kopiena tika pievienota Lietuvas kopienām un kļuva par Lietuvas-Latvijas vikariāta sastāvdaļu (*Elenchus* 1927, 14–15).

Neraugoties uz to, ka mariāņu kopienas laika gaitā skaitliski pieauga un notika tālāka iekšējo struktūru sakārtošana un pielāgošana Kanonisko tiesību kodeksa prasībām, Lietuvas-Latvijas vikariāts tomēr tika sadalīts, un dati liecina, ka Viļānu klostera māja atkal atradās tiešā ģenerālā priekšnieka pakļautībā (*Elenchus* 1928, 20–22). Latvijas kopiena palika šajā pakļautībā līdz 1940. gadam, kad tika dibināta Latvijas province, apvienojot Viļānu, Rēzeknes un Drujas (Baltkrievija) klosterus. Jāuzsver, ka politisko izmaiņu dēļ šī province pastāvēja tikai formāli (Škutāns 1975, 199).

Izdevumā dati ir lakoniski un dažviet neprecīzi, jo, salīdzinot informāciju no dažādiem numuriem, var piefiksēt atšķirības, piem., personu dzimšanas gados vai svētsolījumu došanas datumos.

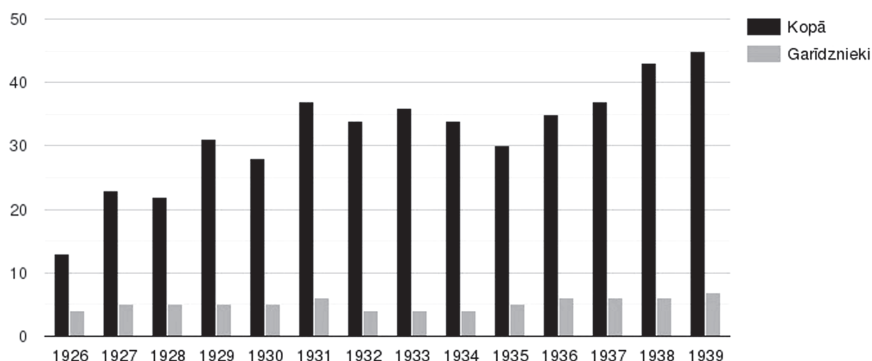
Pirmajā “*Elenchus*” numurā uzsvars tika likts uz kopienu, tostarp arī Latvijas, personālo sastāvu. No aktivitātēm, ko veica Latvijas mariāņi, tika minēts darbs Viļānu draudzē un skolā (*Elenchus* 1926, 20–21). Diemžēl jau nākamajā numurā tabulas veidā dots tikai personāla sastāvs un netiek publicēta nekāda informācija par kopienas darbību (*Elenchus* 1927, 14–15). Arī nākamajā numurā tiek atspoguļots līdzīgs informācijas apjoms (*Elenchus* 1928, 21–22). Savukārt 1929. gadā kongregācijas kopienu aktivitātes aprakstītas izdevuma beigās tabulas veidā: Latvijā mariāņu priesteri un brāļi kalpoja Viļānu Romas katoļu draudzē, kurā bija vairāk nekā četri tūkstoši cilvēku, vadīja tipogrāfiju Viļānos un bija “dažu draudzes asociāciju vadītāji” (*Elenchus* 1929, 31–35).

Pēc 1930. gada informācijas sniegšanas forma kļuva konsekventāka, turpmākajos numuros tiek publicēti ne tikai personāla sastāva dati, bet arī informācija par darbības jomām. Pētāmajā laika posmā, pēc oficiāliem datiem, personāla sastāvam paplašinoties, mariāņi vadīja draudzes Viļānos, Gaigalavā, Ostronē, atvēra jauno klostera māju Rēzeknē, pasniedza ticības mācību skolās, vadīja tipogrāfiju Viļānos un izdevniecību ar tipogrāfiju Rēzeknē, kā arī Rēzeknē uzbūvēja baznīcu. Sākot no 1933. gada, gadagrāmatas “*Elenchus*” ierakstos pie katra priesteru un klostera brāļa personas datiem figurē viņu pienākumi, piem., priekšnieks, prāvests, students, strādnieks, dārznieks, tipogrāfijas darbinieks utt. (*Elenchus* 1930, 35–37; *Elenchus* 1931, 39–41; *Elenchus* 1932, 41–43; *Elenchus* 1933, 46–48; *Elenchus* 1934, 51–53; *Elenchus* 1935, 50–51; *Elenchus* 1936, 41–44; *Elenchus* 1937, 43–45; *Elenchus* 1938, 40–43; *Elenchus* 1939, 38–40).

Kā minēts, Latvijā mariāņi savu darbību uzsāka 1924. gada februārī, pārņemot no diecēzes garīdzniekiem Viļānu sv. Miķeļa draudzi ar baznīcu un klostera ēkām. Uz darbības sākumu Latvijas mariāņu kopienai bija pieskaitāmi divi latviešu garīdznieki – Benedikts Skrinda (1868–1947) un Bronislavs Valpitrš (1899–1976). Oficiālā statistika pirmajā “*Elenchus*” numurā liecina, ka jau 1925. gada beigās, kad tika nodotas atskaites kongregācijas kūrījai, Viļānu klosterī dzīvoja 13 personas, no tām trīs bija garīdznieki: priesteri B. Skrinda un B. Valpitrš, kā arī lietuvietis Francis Meškauskis, kurš tika atsūtīts kā palīgs B. Skrindam, jo B. Valpitrš turpināja studijas Kauņā (*Elenchus* 1926, 21–22).

Aplūkojot personāla sastāva izmaiņu dinamiku, jāņem vērā divi faktori: pirmais – lielākā kopienas locekļu daļa nebija garīdznieki, bet klostera brāļi. Klostera brāļi bija pilnvērtīgi kongregācijas locekļi, tomēr, ņemot vērā, ka viņi nesaņēma ordinācijas sakramentu (netika iesvētīti par priesteriem), viņi nevarēja ieņemt vadošus amatus kopienās, piem., būt par klostera kopienas priekšniekiem (*Codex Iuris Canonici* 1918, 144), kā arī nevarēja veikt draudžu pastoraļo aprūpi. Tabulā nr. 1 norādīts kopējais klostera kopienas locekļu skaits proporcionāli garīdznieku skaitam gadu griezumā. Kā redzams, garīdznieku skaits samērā stabils. Aplūkojot un salīdzinot personu datus, jāsecina, ka kongregācijā bija stājušies vairāki kandidāti, kas jau bija ordinēti par priesteriem kalpošanai diecēzē, bet šajā laika posmā tikai divi mariāņu priesteri bija ordinēti, līdz tam izejot attiecīgo klostera formāciju un Garīgā semināra kursu (*Elenchus* 1939, 38).

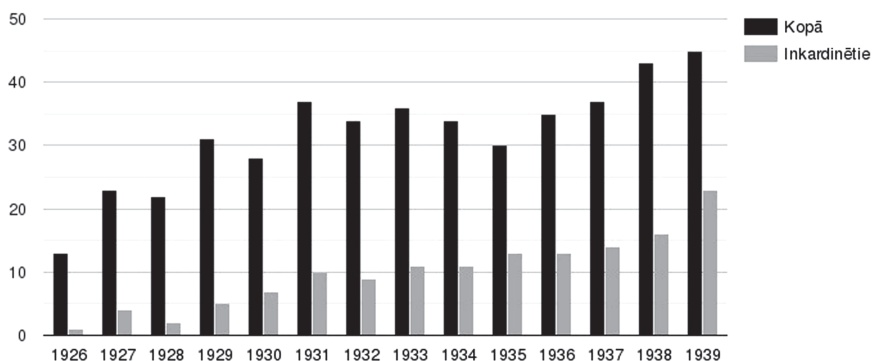
1. tabula

Otrais svarīgais faktors ir piederība kongregācijai caur mūža svētsolījumu došanu jeb inkardinācija. Saskaņā ar tā laika (un arī mūsdienā) kanoniskām normām par inkardinēto jeb pilnībā piederošu kongregācijai var būt tikai tas, kurš ir nodevis mūža svētsolījumu. Brāļi, kas bija devuši tikai laicīgus solījumus uz vienu gadu, pirms svētsolījumu termiņa beigām varēja tikt pieļauti pie svētsolījumu atjaunošanas uz kārtējo gadu vai arī pieļauti pie mūža svētsolījumu došanas, vai arī viņiem atļauts izstāties no klostera kopienas (*Codex Iuris Canonici* 1918, 168). Tāpēc personāla sastāva dinamiskās izmaiņas nebija straujas, tomēr, salīdzinot personu datus, jāsecina, ka gadu no gada mainījās to brāļu sastāvs, kas vēl nebija devuši mūža svētsolījumus vai arī atradās noviciāta vai postulāta posmos, līdz ar to nebija pilnīgi inkardinēti

mariāņu kopienā. Personas datu salīdzināšana apliecina, ka starpkaru periodā Latvijas mariāņu kopienā bija vērojama “kadru mainība”, proti, iestājoties kopienā, pēc kāda laika daļa no kandidātiem izstājās no kongregācijas, bet viņu vietā stājās citi. Tabulā nr. 2 atspoguļots inkardinēto kopienas locekļu skaits salīdzinājumā ar kopējo skaitu laika posmā no 1926. līdz 1939. gadam.

2. tabula

Salīdzinot tabulās atspoguļoto izmaiņu dinamiku, jāsecina, ka ne visi kopienas locekļi, kuri ordinēti par priesteriem, bija pilnībā inkardinēti, jo arī uz viņiem attiecās noteikums, ka līdz mūža svētsolījumu došanai bija nepieciešams pilnībā pabeigt klostera pamata formācijas posmus, tāpēc pilnībā inkardinēto kopienas locekļu skaits dažos gados bija zemāks par garīdznieku skaitu.

Secinājumi

Aplūkojot tikai pirmās un pēdējās oficiālās statistikas datus, var uzskatāmi redzēt, ka mariāņu kopiena pieauga no 13 līdz 45 locekļiem, kas liecina par klostera kopienas attīstību starpkaru periodā, ņemot vērā, ka 1924. gadā Latvijā darbību sāka tikai divi mariāņu kongregācijas locekļi, turklāt vēl ne pilnībā inkardinēti (priesteru B. Skrindas un B. Valpitra pilnā inkardinācija notika tikai 1927. gadā, kad viņi deva mūža svētsolījumus).

Garīdznieku skaits gadu gaitā mainījās, bet to pieaugums bija neliels. Domājams, ka tas saistīts ar kopienas darbības koncepciju: kaut arī daudz uzmanības bija veltīts pastorālai darbībai draudzēs, tomēr saskaņā ar pieejamiem datiem mariāņu kopiena veica vairākas vērīgas saimnieciskās darbības, kurās bija nodarbināti klostera brāļi (Škutāns 1975, 197–200).

Par kopienas attīstību liecina dati, kas atspoguļo pilnīgi inkardinēto locekļu skaitu, jo mariāņi, kas deva mūža solījumus, vairs nebija “kadru mainības” ietekmēti un veidoja kopienas kodolu. Salīdzinot tieši inkardinēto mariāņu skaitu, var runāt par kopienas augošo dinamiku starpkaru periodā.

Avotu un literatūras saraksts

Codex Iuris Canonici. (1918) Ņujorka: P.G. Kenedy & Sons.

Elenchus domorum religiosarum et sodalium Congregationis cc.rr. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. pro anno Domini 1926. (1926) Roma.

Elenchus domorum religiosarum et sodalium Congregationis cc.rr. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. pro anno Domini 1927. (1927) Roma.

Elenchus domorum religiosarum et sodalium Congr. cc.rr. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. pro anno Domini 1928. (1928) Roma.

Elenchus domorum religiosarum et sodalium Congregationis cc.rr. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. pro anno Domini 1929. (1929) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. pro anno Domini 1930. (1930) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. pro anno Domini 1931. (1931) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.M. Virginis pro anno Domini 1932. (1932) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.M. Virginis pro anno Domini 1933. (1933) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.M. Virginis pro anno Domini 1934. (1934) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.M. Virginis pro anno Domini 1935. (1935) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.M. Virginis pro anno Domini 1936. (1936) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.M. Virginis pro anno Domini 1937. (1937) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.M. Virginis pro anno Domini 1938. (1938) Roma.

Elenchus sodalium et domorum operumque totius Congregationis clericorum regularium. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.M. Virginis pro anno Domini 1939. (1939) Roma.

Proemium. (1926) Grām.: Elenchus domorum religiosarum et sodalium Congregationis cc.rr. marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.V.M. pro anno Domini 1926. (1926) Roma, 2.

Broks, J. (2002) *Katolicisms Latvijā 800 gadus*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja.

Matulis, S. (2008) *Marianie za błogostawionego Jerzego Matulaitisa–Matulewicza*. Varšava–Łubliņa: Wydawnictwo Księży Marianów.

Petrani, A. (1989) *Annuario Pontificio*. Grām.: *Encyklopedia Katolicka*. F. Gryglewicz u. c. red. Łubliņa: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 633.

Strods, H. (1996) *Latvijas Katoļu Baznīcas vēsture 1075–1995*. Rīga.

Škutāns, S. (1975) *Prowincja Łotewska św. Teresy*. Grām.: *Marianie 1673–1973*. J. Bukowicz, T. Górski red. Roma: Kuria Generalna Zgromadzenia Księży Marianów. 197–200.

Dmitrijs Artjomovs

**The Changes in Personnel Structure of the Roman Catholic Church
Marian Congregation's Latvian Community by the Official Statistics of
the Congregation: 1926–1939**

Key words: Congregation of Marian Fathers, Roman Catholic Church in Latvia, monastic life, statistics, personnel structure

Summary

One of the most important sources of research in the history of the Roman Catholic Church is the official statistics that helps to deduce the dynamics of changes in institutions.

In the framework of this paper, there will be presented the origin, publication, and accessibility of the statistics about Congregation of Marian Fathers, as well as quantitative analysis of the personnel structure of Latvian Congregation community from the first official publication of statistics data in Official Congregation's annual "Elenchus" from 1926 till from 1939, when the last time before World War II the leadership of the Marian Congregation refused from publication of the statistics data.

An analysis of data in the publication of official statistics provides an insight into the dynamics of monastic community development. The Marian Community of Latvia at the beginning of its existence in 1924, had only two priests, in 1926, when the first statistics was published, the community consisted of 13 persons, but in 1939 according to last published data before the war, in Latvia there were 45 Marians, and among them were 7 priests.

Detailed analysis reveals that dynamics of the personnel structure was not equable and approximately half of those, who acceded into Congregation, later withdrew from it, however, the number of priests remained relatively stable, although there is noticed a growing dynamics.

The official statistics can provide the researcher with basic data, which can be used as a basis for profound investigation of Marian activity in Latvia.

Татьяна Бартеле

Социальный плакат Великобритании времен Первой мировой войны

Ключевые слова: война, плакаты, добровольцы, экономия, благотворительность

Первая мировая война, невиданная ранее по своим масштабам, поставила перед воюющими странами, в том числе и перед Великобританией, задачу мобилизации ресурсов, массового вовлечения населения в решение проблем, связанных с ее ведением. С этой целью использовались все известные каналы коммуникации. Новым массовым каналом коммуникации с различными слоями населения во всех воюющих странах стал плакат, использовавшийся ранее в основном в коммерческих целях. В литературе такой плакат называют политическим, пропагандистским и агитационным. Автор же остановилась на термине «социальный плакат», т. к. основной его целью было привлечение внимания широких социальных слоев к проблемам, стоявшим перед их родиной, призыв к населению поменять свой обычный уклад жизни, отказаться от привычных удобств и привычек, и добровольно помочь своей воюющей стране.

Гражданская активность требовалась в самых разных сферах жизни. Ее проявлениями являлось вступление добровольцами в армию, работа, в том числе и женщин, на промышленных предприятиях и в сельском хозяйстве, покупка облигаций военных займов, экономия продуктов питания, пожертвования в фонды помощи беженцам и многое другое. Необходимо было учесть и «национальную специфику, обусловленную историей, политическими институтами, культурой и традициями» всей Британской империи (Аршинцева 2018).

Выпуском плакатов в Британской империи занимались созданные с началом войны государственные и общественные организации. Среди них можно назвать парламентский призывной комитет (*Parliamentary Recruiting Committee*), созданный в августе 1914 года и руководимый премьер-министром Гербертом Асквитом (*Herbert Henry Asquith*, 1st Earl of Oxford and Asquith, 1852–1928), парламентский комитет по военным сбережениям (*Parliamentary War Savings Committee*), Центральный совет по организации призыва в Ирландии (*Central Council for the Organization*

of Recruiting in Ireland), Фонд помощи польским жертвам (*The Polish victims relief funds*), Национальный комитет помощи Бельгии (*The National Committee for Relief in Belgium*) и другие подобные организации. Все они выпускали большое количество социальных рекламных плакатов (в британской литературе сегодня в основном используется термин «пропагандистский плакат»). Они легко привлекали внимание, и в течение всей войны ими заполнялось общественное пространство. Их влияние как средства коммуникации было большим, чем в любое другое время в истории, а ценность заключалась в привлекательности формата и простоте сообщений (Monger 2016).

Важность использования этого мощного средства коммуникации была высоко оценена уже в годы войны не только самими британцами, но и союзниками Британии. Так, в конце 1915 года в России, которая сама очень широко использовала социальный плакат, в одном из самых популярных журналов «Нива» появился большой очерк русской писательницы и переводчицы З. А. Венгеровой (1867–1941), которая тогда находилась в Лондоне, «Стены английских городов». З. А. Венгерова привела визуальные примеры двенадцати плакатов и описала их (Венгерова 1915, 785–789). Своими впечатлениями в том же журнале поделился и работавший в Лондоне корреспондентом К. Чуковский (1882–1969) (Чуковский 1915, 551). В Петрограде членами Императорского Общества Ревнителей Истории 1 мая 1916 года в Императорской академии художеств была открыта выставка английских плакатов Великой войны. Коллекция из 216 плакатов была привезена в Россию графом С. В. Красицким. К ней был выпущен каталог с переводом на русский язык всех текстов выставленных плакатов, который сам по себе является интересным историческим источником (Выставка 1916).

Тема вызывает интерес и в наши дни. Об этом говорит целый ряд публикаций, увидевших свет в Великобритании в связи со столетием Первой мировой войны. Также были проведены выставки плакатов Великой войны в Нью-Йорке, Страсбурге, Санкт-Петербурге и в других городах. Кураторов экспозиции заинтересовала не столько историческая ценность постеров и агиток, сколько их неожиданная актуальность, ибо в плакатах вековой давности зрители увидели проблемы современных США, такие как отношение к мигрантам, проявления национализма и др. (*В Нью-Йорке* 2017)

Многу уже предпринимались попытки обратиться к социальным плакатам стран Антанты во время Первой мировой войны (Bartele 2015, 11–

30). Учитывая непреходящий интерес к этой теме, я посчитала нужным продолжить ее изучение, что может быть интересно достаточно широкому кругу читателей, интересующихся историей и развитием средств коммуникации.

В предлагаемой статье не ставится целью дать всеобъемлющий анализ социальных плакатов Великобритании, я стремилась рассмотреть их как ценный исторический исследовательский источник, давший несколько ракурсов для понимания этого глобального конфликта. Я останавливаюсь на таких темах, как призыв в армию добровольцев, покупка облигаций военных займов, экономия продуктов, помощь жителям оккупированных стран.

Каждая из рассмотренных групп плакатов заслуживает отдельного изучения. Они дают представление о коммуникации по линии «государство — гражданин», показывают, на какие слои населения была рассчитана социальная реклама, какие выразительные средства использовались для достижения поставленной цели.

За рамками статьи остался собственно политический плакат, изображающий образ врага, значительная часть социальных плакатов, относящихся к другим важным темам (призыв к участию женщин в производстве, к посильной помощи взрослым со стороны детей, к бережному отношению к животным на войне и др.), а также плакатов доминионов. Например, отдельного представления заслуживает большая интересная и разнообразная коллекция канадских плакатов.

В качестве источника использованы большие коллекции плакатов Первой мировой войны, хранящиеся в Библиотеке конгресса США, в военных музеях различных стран, доступные на интернет-сайтах.

В создании плакатов принимали участие многие художники, иллюстраторы, составители рекламных текстов (Стенлейн Т.-А. 1859—1923; Патридж Б. 1861—1945; Хассалл Дж. 1868—1948). К сожалению, в своем кратком обзоре я не смогла уделить этому должного внимания.

Самой животрепещущей задачей, отраженной в плакатах, стал призыв добровольно вступать в вооруженные силы, т.к. в Великобритании до 1916 года не было всеобщей воинской повинности, и армия полностью состояла из добровольцев. Работу эту проводил межпартийный парламентский Призывной комитет. По заказу комитета было создано около 200 плакатов, большинство из которых было опубликовано до введения воинской повинности в начале 1916 года.

Очень известным и часто публикуемым стал созданный в 1915 году для этого комитета плакат с подписью «Папа, а что ты делал во время Великой войны?» (*Daddy*). В нем использован образ комфортной жизни представителя среднего класса, звучит обращение к отцовским чувствам, предостережение о чувстве вины, если долг не будет исполнен. Нужно подчеркнуть, что тема патриотического долга пронизывала все плакаты. Убедить людей выполнять свой не определенный законом долг перед родиной было сложным делом, и авторы плакатов обращались к эмоциям, а также глубоко укоренившимся и не всегда сформулированным культурным предпочтениям (Linder 2016).

Когда война только началась, никто не думал, что она продлится так долго. В первые месяцы конфликта многие люди в Великобритании были настроены оптимистично, верили, что война закончится еще до Рождества. Это отражено и на призывном плакате, выпущенном в Лондоне накануне нового 1915 года. Подпись на плакате гласила: «С Новым Годом наших храбрых солдат! Праздник будет, если ты вступишь в армию сейчас», а образ, использованный в плакате, вселял надежду на скорую победу. (*A Happy New...*) Когда стало ясно, что война будет длительной, в январе 1916 года Парламент принял Закон о воинской повинности, вступивший в силу 2 марта 1916 года. Но до этого было еще далеко, издание призывных плакатов продолжалось.

Призывы «Запишись сейчас», «Исполни свой долг» и «Займи свое место» в том или ином виде стали лейтмотивом практически всех призывных плакатов. Также использовались и всем известные и понятные символы (флаги, гербы, образы святых), к которым можно отнести изображение стилизованного образа Св. Георгия, убивающего дракона, который сопровождал текст «Ты нужен Британии прямо сейчас» (*Britain needs ...*). На плакате 1915 года «Народ борется за свою жизнь. Все мужчины должны записаться в вооруженные силы» изображена Британия в образе женщины с флагом в руках, на котором написано «Воинская повинность». В заголовке под рисунком говорится: «Кто со мной?» Этот персонифицированный образ Британии в виде греко-римской богини получил широкое распространение еще в XVI веке, а в XVII веке впервые появился на британских монетах (*The Nation*).

Отдельно необходимо отметить призывные плакаты, обращенные к жителям Ирландии. Сложность ситуации была обоснована как происходившей там освободительной борьбой, так и тем, что Германия, в самом начале войны возлагавшая большие надежды на восстание в Ирландии,

обращалась к ирландцам с призывавшими к нему листовками. В одной из них говорилось: «Ирландцы-глупцы! Разве вы забыли, что ваш единственный враг — Англия? Разве вы забыли ваши обиды, что готовы теперь проливать свою кровь за Англию? ... Разве вы забыли, что затруднения Англии — удобный случай для Ирландии?» (Паутина 1915, 102—103)

Однако ирландцы, после того как Великобритания 4 августа 1914 года объявила, что ее целью является обеспечение независимости малых народов, стали активно записываться в армию. Способствовало этому и большое количество агитационных плакатов, издававшихся Центральным советом по организации призыва в Ирландии. На плакатах использовались различные эмоциональные приемы (воззвание к долгу, мужской гордости, мести, заботе о безопасности своего дома). Один из плакатов этой серии практически повторил уже упоминавшийся плакат, изданный в Лондоне: «Что ты ответишь, когда сын спросит тебя: — Папа, а чем ТЫ помог, когда Ирландия сражалась за свободу в 1915 г.? Запишись сейчас» (*Ирландская пропаганда*). Плакат, призывавший ирландцев мстить за потопленную немцами в 19 км от берегов Ирландии «Лузитанию», играл на чувствах, охвативших ирландцев после ее гибели, и также побуждал их к вступлению в ряды вооруженных сил. Исторiku может быть интересен ирландский плакат 1915 года «Кто может победить эту отважную четверку? Но все-таки мы хотим большего», главными образами которого стали флаги с гербами Англии, Шотландии, Уэльса и Ирландии в руках солдат (*11 amazing*). В 1914—1916 годах примерно 180 000 ирландцев добровольно вступили в ряды британских вооруженных сил. Всего на различных фронтах сражалось около 200 тысяч ирландцев, около 50 тысяч из них погибли (*Ирландская пропаганда*).

Плакаты, взывавшие к патриотизму и чувству долга, предназначались не только для жителей метрополии, но также доминионов и колоний, которые автоматически вступили в войну вместе с метрополией. На плакате «Империя нуждается в мужчинах!» (*The Empire need men!*) доминионы и колонии изображены младшими партнерами метрополии (*11 amazing*).

Отдельно надо отметить плакаты, на которых женщины благословляют мужа или сына на выполнение долга. Женщины Британии говорят — «ИДИТЕ!» (*Women of Britain*), а также обращение к женщинам, чтобы они не удерживали сыновей и возлюбленных от вступления в армию (*11 amazing*).

Показательно, что изображений трагедии расставания, неуверенности в будущем почти нет. На призывных плакатах Великобритании я по-

чти не встретила ужасов войны, на изображениях практически не показаны разрушения и раненные. Уход на фронт это необходимое, обычное дело. Трагедии войны как бы и вовсе нет. Таких плакатов как «Война. К оружию, граждане Империи!», где будущие солдаты могли увидеть трагедию войны, очень мало (*Плакаты Первой мировой*). «С помощью политических плакатов этого рода у войны создавался образ чего-то простого, естественного и даже не страшного. В ней было нормально, обыденно участвовать. Эта политическая реклама без большого труда создавала у граждан мотив участия» (Егорова-Гантман, Плешаков 1999, 22).

Второй важной задачей стал сбор средств на ведение войны. Начиная с ноября 1914 года было выпущено несколько военных займов. Парламентский комитет по военным сбережениям, созданный в июле 1915 года, выпустил множество плакатов с обращениями к гражданам одалживать свои сбережения правительству. На одном из плакатов 1915 года, изображен хорошо одетый, состоятельный мужчина, который при виде проходящих на заднем плане солдат и артиллерии опускает руку в карман. На плакате крупно написано: «Поддержи их! Вложи свои сбережения в военный заем», а на чистом пространстве выделены слова «Мой долг» (*Back Them Up*). Правда то, что такой плакат кое-кого мог заставить задуматься, почему же этот состоятельный гражданин не присоединяется к солдатам, его авторы не учли.

Художественно интересен плакат «Превратите ваше серебро в пули в почтовом отделении», на котором падающие из рук серебряные монеты на лету превращаются в пули (*Turn Your Silver*).

С подобными просьбами обращались и к британским женщинам. Плакат с призывом «Заставьте каждый пенни приносить двойную пользу. Вложите свои сбережения в военный заем», выпущенный в том же 1915 году, с лентами, соединявшими декоративные тарелки производства фирмы «*Wedgwood*» с изображением солдат и военных сцен, был адресован обеспеченным женщинам, имеющим свободные средства. При помощи займов Британское правительство смогло обеспечить финансирование значительной части военных расходов, но эти займы стали тяжелым бременем для послевоенной экономики (*Appeal to Women*).

Отдельная группа плакатов призывала британцев к экономии продовольствия и других товаров, предназначенных прежде всего для армии и во вторую очередь для гражданского населения. Однако на такие меры как в Германии, где с лета 1915 года домашние хозяйства были обязаны на нужды войны сдавать посуду и домашнюю утварь из цветных метал-

лов: меди, никеля, ряд резиновых и текстильных изделий, а вместо них пользоваться различными заменителями (Šalda 2009, 738), в Британии не шли. В 1917 году в Лондоне был выпущен плакат под названием «Чего не следует делать» (*DON'T*). В нем был только текст, в котором говорилось: «1. Не пользуйтесь автомобилем или мотоциклом просто ради удовольствия. 2. Не покупайте новую одежду без необходимости. Не стыдитесь в военное время носить старую одежду. 3. Не держите больше прислуги, чем это действительно необходимо. Так вы сэкономите деньги на войну, подадите хороший пример и освободите рабочие руки для более полезных целей. Страна оценит вашу помощь» (*Нормирование питания*). Ясно, что такие призывы были нацелены и могли как-то повлиять лишь на состоятельных людей. Но многие плакаты были обращены и к менее состоятельным британцам, призывали думать о том, что в первую очередь надо накормить тех, кто на фронте, а в домашнем хозяйстве надо экономить продукты питания. На такие призывы могли откликнуться и домашние хозяйки, и дети. В нескольких вариантах был выпущен плакат «Не трать хлеб!», который был рассчитан уже на разные целевые аудитории (*Don't Waste Bread!*). Такие плакаты могли мотивировать представителей разных слоев общества оказывать помощь своей стране.

Еще один относительно небольшой блок плакатов призывал граждан поддерживать благотворительные организации, оказывавшие помощь жителям стран, оккупированных германскими войсками и терпевших тяжелые лишения. Зимой 1914–1915 годов миллионы бельгийцев находились на грани голода. Правительство Великобритании при содействии нейтральных государств субсидировало оказание им помощи и обращалось к частным лицам жертвовать на нее. Плакаты призывали к сбору пожертвований в фонд бельгийского Красного Креста, на нужды бельгийского мирного населения на оккупированных территориях (*Плакаты Первой мировой*). Плакат Фонда помощи польским жертвам призывал британских граждан помочь бездомным польским женщинам и детям. «Просим вас о помощи, чтобы мы могли помочь им» — написано на плакате (*The Polish Victims*). В отличие от плакатов, призывавших добровольно вступать в армию, покупать облигации военных займов и экономить продукты, где страшной стороны войны как бы и не было, здесь уже отображены страдания, которые должны были побудить поделиться не со своими соотечественниками, а с чужими людьми, которых британцы никогда не знали. Это был не призыв исполнить долг, а просьба о сострадании.

Столетие назад, когда эти плакаты были впервые представлены людям, они, должно быть, в большей степени, чем сегодня, влияли на воображение по сравнению с некачественными газетными фотографиями и открытками, доступными в то время. Как отмечают исследователи, Великая война ввела в оборот средство пропаганды, которое было новым и убедительным. Это была первая медиа-война, и плакат сыграл в ней ключевую роль (Hadley 2013).

Социальные плакаты, рассмотренные в статье, дают некоторое представление о деятельности Великобритании по вовлечению мирного населения в войну, о ее направленности, о государственных и общественных организациях, принимавших участие в этом процессе. Несмотря на то, что автор не может назвать плакаты всесторонним историческим источником, так как в них не показаны жертвы, понесенные населением, невосполнимые потери, усталость масс от войны, но он чрезвычайно интересен, так как, используя изобразительные средства, понятные всему населению, расширяет представления о войне, делает их многообразней, помогает человеку двадцать первого века полнее увидеть картину Первой мировой войны.

Список источников и литературы

“A Happy New Year to Our Gallant Soldiers!” You Can Make It Certain If You Join Now. <https://www.wdl.org/ru/item/4525/> (12.11.2019).

Appeal to Women. Make Every Penny Do the Work of Two. Put Your Savings in the War Loan. <https://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3g10998/> (15.11.2019).

Back Them Up. Invest in the War Loan. <https://www.wdl.org/ru/item/4545/> (15.11.2019).

Daddy, What Did You Do in the Great War? <https://www.wdl.org/ru/item/4560/> (17.12.2019).

Don't Waste Bread! <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/31468> (17.12.2019).

11 amazing First World War recruitment posters. <https://www.iwm.org.uk/history/11-amazing-first-world-war-recruitment-posters> (10.02.2020).

The Nation is fighting for its Life. All men should enroll for national service. https://www.wdl.org/ru/item/4652/#additional_subjects=War+posters&page=4 (05.12.2019).

Turn Your Silver into Bullets at the Post Office. https://www.wdl.org/ru/item/581/#additional_subjects=War+bonds+and+funds (15.11.2019).

Women of Britain Say – “Go!” <https://www.wdl.org/ru/item/4636/> (12.11.2019).

Bartele, T. (2015) Plakat społeczny państw Ententy w latach 1914–1918. Książka: *Woina i ludzie. Społeczne aspekty wojny światowej w Eurpie Wschodniej*. Ciechanowiec. S. 11–30.

Hadley, F., Pegler, M. (2013) *Posters of The Great War*: <https://www.abebook.com/servlet/BookDetailsPL?bi=22772927313> (05.12.2019).

Linder, Ann P. (2016) *World War I in 40 Posters* <https://www.kobo.com/us/en/ebook/world-war-i-in-40-posters> (03.12.2019).

Monger, D. (2016) *Propaganda at Home (Great Britain and Ireland)*. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_great_britain_and_ireland (05.12.2019).

Šalda, V. (2009) *Vācijas impērija. 1871–1918*. Daugavpils: Saule. 900 lpp. *The Polish Victims’ Relief Fund*. <https://www.wdl.org/ru/item/4654/> (12.11.2019).

Аршинцева О. (2018) *Образ воюющей страны на политических плакатах: Британская империя и США в Первой мировой войне*. <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4565> (15.12.2019).

Венгерова З. (1915) Стены английский городов. *Нива*, № 43: 785–789. <https://runivers.ru/bookreader/book482079/#page/342/mode/1up> (05.01.2020).

В Нью-Йорке проходит выставка агитационных плакатов времен Первой мировой войны. <https://www.trt.net.tr/russian/kul-tura-iskusstvo/2017/04/07/v-n-iu-iorkie-prokhodit-vystavka-aghitatsionnykh-plakatov-vriemien-piervoi-mirovoi-voiny-708172> (12.01.2020).

Егорова-Гантман Е., Плешаков К. (1999) *Политическая реклама*. с. 240. – М.: Никколо М <https://studfile.net/preview/4112716/page:3/> (14.12.2019).

Ирландская пропаганда во время Первой мировой войны. <https://www.propagandahistory.ru/2207/Irlandskaya-propaganda-vo-vremya-Pervoy-mirovoy-voyny/> (15.03.2020).

Нормирование питания в Великобритании, 1916–1918 гг. <https://propagandahistory.ru/2231/Normirovanie-pitaniya-v-Velikobritanii—1916-1918-gg/> (16.03.2020).

Паутина. Система германского шпионажа. (1915) <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/19918-pautina-sistema-germanskogo-shpionazha-m-1915#mode/inspect/page/138/zoom/5> (17.03.2020).

Плакаты Первой мировой. Великобритания. <https://propagandahistory.ru/158/Plakaty-Pervoy-mirovoy-Velikobritaniya/>

Чуковский К. (1915) Как в Англии вербуют добровольцев. *Нива*, № 28: 551. <http://www.runivers.ru/bookreader/book482079/#page/41/mode/1up> (05.01.2020).

Tatjana Bartele

Lielbritānijas sociālais plakāts Pirmā pasaules kara laikā

Atslēgas vārdi: karš, plakāti, brīvprātīgie, taupība, labdarība

Kopsavilkums

Pirmā pasaules kara laikā visās karojošajās valstīs, ieskaitot Apvienoto Karalisti, par jaunu masu saziņas līdzekli kļuva plakāts, kuru iepriekš izmantoja galvenokārt komerciāliem mērķiem.

Plakātus Britu impērijā izdeva kara sākumā izveidotās valsts un sabiedriskās organizācijas.

Raksta autore aplūko Lielbritānijas sociālo plakātu kā vērtīgu vēstures pētījumu avotu, kas sniedz vairākus aspektus šī globālā konflikta izpratnei. Vērsta uzmanība tādām tēmām kā brīvprātīgo iesaukšana armijā, kara aizdevumu obligāciju pirkšana, produktu taupīšana un palīdzība okupēto valstu iedzīvotājiem.

Tatjana Bartele

Social Poster of Great Britain during the First World War

Key words: war, posters, volunteers, saving, charity

Summary

During the First World War social poster, which was previously used mainly for commercial purposes, became a new mass communication channel with different segments of the population in all the warring countries, including the UK.

The issue of posters in the British Empire was carried out by state and public organizations created at the beginning of the war.

The author made an attempt to consider the social poster of Great Britain as a valuable historical research source, which allows several perspectives for understanding this global conflict. The author focused on topics such as conscription of volunteers in the army, purchase of military loan bonds, products saving and helping residents of occupied countries.

Kristīne Beķere

Latviešu diasporas aktivitātes saistībā ar ASV Kongresa Speciālās komitejas komunistu agresijas jautājumos veikto izmeklēšanu (1953–1954)

Atslēgas vārdi: ASV Kongress, Baltijas valstis, Čārlzs Kerstens, latvieši ASV

1953. gada 27. jūlijā ASV tika izveidota ASV Kongresa Īpašā komiteja Lietuvas, Latvijas un Igaunijas inkorporēšanas PSRS izmeklēšanai (*Select Committee to Investigate the Incorporation of Lithuania, Latvia, and Estonia into the U.S.S.R.*). Komiteju veidoja septiņi locekļi, vadīja kongresmenis no Viskonsinas štata Čārlzs Kerstens (*Charles Joseph Kersten*, 1902–1972), kurš arī bija komitejas izveidošanas galvenais iniciators, tādēļ komiteja sarunvalodā plašāk pazīstama ar nosaukumu “Kerstena komiteja”. Savā runā Kongresā, iepazīstinot to ar šīs komitejas izveidošanas ideju, Č. Kerstens uzsvēra, ka ASV atrodas daudzi Baltijas valstu inkorporācijas PSRS procesu aculiecinieki un tie ir atveduši uz ASV arī ļoti daudz oriģinālu dokumentu un liecību par šiem notikumiem (*USA Congressional Record* 1953, 10032). Komitejas darba uzdevums bija veikt Lietuvas, Latvijas un Igaunijas valstu sagrābšanas un inkorporācijas PSRS izpēti, kā arī apzināt izturēšanos pret šīm trim baltiešu tautām sagrābšanas un “inkorporācijas” laikā (*USA Congressional Record* 1953, 10031).

1954. gada 4. maijā komitejas nosaukums tika nomainīts uz ASV Kongresa Speciālo komiteju komunistu agresijas jautājumos (*Select Committee on Communist Aggression*), tā darbojās 9 cilvēku sastāvā, tika paplašināta arī darbības sfēra: tai tika uzdots vākt materiālus un liecības ārpus ASV teritorijas un izmeklēt ne tikai Baltijas valstu gadījumu, bet arī kopumā “brīvu iestāžu un cilvēka brīvību pakļaušanu un iznīcināšanu visās citās teritorijās, kuras tieši vai netieši kontrolē pasaules komunisms” (*Internal security manual* 1955, 299–300).

Komiteja uzsāka pirmās liecinieku noklausīšanās 1953. gada novembra beigās Vašingtonā, pēc tam Ņujorkā, Detroitā un Čikāgā. Šajā pirmajā izmeklēšanas posmā komiteja interesējās par jautājumiem, kas skāra Latvijas okupācijas pirmo dienu notikumus, resp., laiku no 1940. gada 16. līdz 22. jūnijam (Kerstena komiteja sāks 1953). Komiteja 1953. gada nogalē noklausījās ap 100 liecību un 1954. gada februārī publicēja ziņojumu par izmeklēšanas rezul-

tātiem attiecībā uz Baltijas valstu inkorporāciju PSRS. 1954. gada jūnijā pēc nosaukuma maiņas un darbības lauka paplašināšanas komiteja uzklaušīja lieciniekus arī Eiropā – Lielbritānijā un Rietumvācijā (Kerstena komiteja sāks 1954).

Kerstena komiteja darbību beidza 1954. gada 31. decembrī. Tā savas izmeklēšanas rezultātus publiskoja kopumā 27 ziņojumos. Baltijas valstīm veltīts trešais komitejas starpposma ziņojums, kura apjoms ir pāri 500 lapaspusēm. (*Report of the Select Committee* 1954) Kopsavilkumā tiek secināts, ka pastāv neapstrīdami pierādījumi tam, ka Igaunija, Latvija un Lietuva tikušas no PSRS puses ar spēku okupētas un prettiesiski anektētas; jebkuri PSRS apgalvojumi, ka 1940. gada jūlija vēlēšanas bija brīvas un labprātīgas vai ka šādi ievēlēto parlamentu pieņemtās rezolūcijas ar lūgumiem atzīt tās par padomju republikām bija tiesiskas, ir aplami un bez jebkāda faktiska pamata (*Report of the Select Committee* 1954, 8). Komiteja rekomendēja ASV Valsts sekretāram spert visus nepieciešamos soļus, lai šim miera apdraudējumam steidzami tiktu pievērsta ANO Ģenerālās asamblejas sesijas uzmanība un lai ASV delegācija ANO uzņemtos iniciatīvu un iesniegu Ģenerālajā asamblejā rezolūciju ar prasību ātri un pilnīgi izvest no Igaunijas, Latvijas un Lietuvas teritorijām visu PSRS militāro, politisko un administratīvo personālu (*Report of the Select Committee* 1954, 8).

Latviešu iesaistīšanās komitejas darbā

1953. gada vidū, kad tika izveidota Č. Kerstena vadītā komisija, latviešu organizāciju tikla ASV veidošanās bija praktiski noslēgusies. Vēl nebija nodibināta vēlākā globālā latviešu organizācija – Pasaules Brīvo latviešu apvienība (dibināta 1956. gadā), bet ASV jau darbojās lielākās latviešu organizācijas: Amerikas latviešu apvienība (ALA) un Komiteja Latvijas brīvībai (KLB). Pēc Otrā pasaules kara dažādās pasaules valstīs uz patstāvīgu dzīvi apmetušos latviešu izteiktais pretkomunistiskais noskaņojums 1950. gadu sākumā sakrita ar vispārīgu pretkomunisma noskaņojumu ASV, kurš vairāku gan iekšpolitisku, gan ārpolitisku faktoru ietekmē bija plaši izplatījies un iesakņojies sabiedrībā. Politiskās partijas ASV izmantoja “komunisma briesmas” kā argumentu savstarpējās cīņās par varu. Savu lomu spēlēja tādi ārpolitiski faktori kā Korejas karš un Aukstais karš; liela loma pretkomunisma noskaņojuma veicināšanā bija patriotiskām un veterānu organizācijām (Heale 1990, 167–168). ASV sabiedrības negatīvā noskaņojuma pret Padomju Savienību kontekstā iederas arī Kerstena komitejas dibināšana un darbība.

Č. Kerstena vadītās komitejas darbība jau no paša sākuma bija vērsta uz ASV no Baltijas ieceļojušo pēckara bēgļu materiālo un dokumentāro pierā-

dījumu vākšanu un mutisku liecību ievākšanu no baltiešiem ASV. Lai varētu izpildīt savus darbības mērķus, komitejai bija nepieciešams apzināt šādu pierādījumu un liecību īpašniekus ASV un izvēlēties nozīmīgākos to liecību uzklausišanai. Šādos apstākļos komitejas sadarbība ar baltiešu organizācijām ASV bija loģisks un nepieciešams solis. No otras puses, latvieši bija vismaz tikpat ieinteresēti, lai šāda komiteja, kura ASV Kongresa līmenī pievērsās tieši Baltijas valstu okupācijas un inkorporācijas noskaidrošanai, tiktu izveidota, un iespēju robežās veicināja šīs komitejas darbību.

“Vienaldzība vai atturēšanās šajā lietā būtu nepiedodama, un tas nozīmētu, ka esam uzdevuši cīņu par Latvijas un pārējo tautu atbrīvošanu. Ja paši amerikāņi beidzot sāk atsegt mūsu tautas nelaimi un grib pasaulei rādīt īsto vainīgo, tad lai neviens tautietis vai draugs nekavējas viņus atbalstīt.” (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 1466. l., 27. lp.)

Jāatzīmē, ka liela loma Č. Kerstena vadītās komitejas izveidošanā bija ASV dzīvojošajiem lietuviešiem, konkrēti – Amerikas Lietuviešu padomei (*American Lithuanian Council*, ALT). ALT pārstāvji ierosināja pašu ideju par šādas komitejas veidošanu Č. Kerstenam, kurš arī pirms tam atbalstīja daudzas Austrumeiropas valstu pretkomunistiski noskaņotās grupas ASV, īpaši ļoti plašo Amerikas poļu kopienu. ALT piedalījās sākotnējos centienos ierosināt komitejas izveidi (L'Hommodieu 2012, 47–49). Atbalsta pasākumos iesaistījās arī latvieši un mazākā mērā igauņi.

Latviešu organizācijas pielika ievērojamas pūles, lai komiteja vispār tiktu izveidota. ALA, KLB un Latvijas sūtniecība Vašingtonā ar visiem iespējamajiem līdzekļiem aicināja latviešu sabiedrību iesaistīties Č. Kerstena iesniegtās rezolūcijas, kura paredzēja izveidot komiteju, priekšlikuma atbalstīšanā. ALA 1953. gada maijā lielākajā ASV latviešu laikrakstā “Laiks” publicēja aicinājumu visiem latviešiem “iepazīstināt amerikāņu draugus, valsts, baznīcas un sabiedrības darbiniekus” ar rezolūcijas tekstu un lūgt viņus sūtīt atbalsta vēstules Č. Kerstenam (Arī jūs varat 1953). ALA savām daliborganizācijām izsūtīja materiālus par rezolūciju un sīkus norādījumus, kā atbalstīt šīs rezolūcijas pieņemšanu. Čikāgā latviešu organizāciju apvienība izplatīja lapiņas ar nosaukumu “svarīgs aicinājums tautiešiem” ar īsu informāciju par piedāvāto rezolūciju un aicinājumu rakstīt atbalsta vēstules vai kartiņas konkrētiem kongresa locekļiem, norādot arī šo kongresa locekļu adreses un vēstuļu paraugtekstus angļu valodā (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 1466. l., 28. lp.). Ap 500 šādu lapiņu Čikāgā tika izdalītas deportāciju piemiņas dienas sarīkojumā klātesošajiem, kā arī izsūtītas visām Čikāgas latviešu draudzēm un organizācijām tālāk izdalīšanai to biedriem (LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 1466. l., 26. lp.).

Tikpat aktīvi ASV latvieši iesaistījās komitejas darbā pēc tās izveidošanas. 1953. gada rudenī ALA kopā ar KLB izveidoja kopīgu biroju ar mērķi palīdzēt Kerstena komitejai ievākt nepieciešamo informāciju par Latviju (Nodibināts īpašs birojs 1953). Biroju veidoja seši locekļi – trīs no ALA un trīs no KLB, tās sekretārs bija Bruno Albats (1908–1995). B. Albats vairākās vēstulēs komitejai un Č. Kerstenam informēja par šāda biroja izveidi un aicināja vērsties pie tā pēc jebkura veida palīdzības, kāda komitejai varētu būt vajadzīga (ALA arhīvs, “Kerstena komiteja”). Līdzīgu biroju izveidoja arī igauņi, kas vēlāk pārveidojās par atsevišķu organizāciju – Igaunu apvienoto komiteju sadarbībai ar Īpašo komiteju (*Estonian Joint Committee for Cooperation with the Select Committee*) (L’Hommodieu 2012, 52).

Kopumā svarīgākais latviešu organizāciju uzdevums bija palīdzēt Kerstena komitejai apzināt iespējamās lieciniekus un organizēt šo cilvēku liecību iesniegšanu komitejai (NARA. RG 233. Box 12). Pēc komitejas darbības paplašināšanas arī ārpus ASV nozīmīgi bija baltiešu organizāciju starpvalstu sakari ar tautiešu kopienām citās mītnes zemēs, kas deva iespēju apzināt iespējamās lieciniekus, piemēram, Austrālijā, Kanādā un Vācijā vēl pirms komitejas pārstāvju došanās uz šīm zemēm (NARA. RG 233. Box 10).

Lai veicinātu liecinieku atrašanu un apzināšanu no latviešu vidus Eiropas valstīs, KLB jau 1953. gada rudenī izveidoja Ņujorkā, Londonā, Stokholmā un Vācijā speciālas atbalsta grupas no tur dzīvojošiem latviešiem. Ādolfs Klīve (1888–1974) koordinēja šo grupu darbību. Šajā gadījumā uzdevums bija atrast lieciniekus – bijušos lauksaimniekus, kas varētu liecināt par okupācijas ietekmi uz Latvijas lauksaimniecību (LNA LVVA, 293. f., 1389. l., 32. lp.).

KLB un ALA izveidotais birojs pēc būtības darbojās kā starpnieks starp Kerstena komiteju un sazaroto latviešu organizāciju tīklu gan ASV, gan citās valstīs, ar kuru palīdzību bija iespējams efektīvi sasniegt atsevišķus latviešus un piedāvāt viņu liecības Kerstena komitejai (LNA LVVA, 293. f., 1389. l., 28. lp.). Tā kā komiteja varēja noklausīties tikai ļoti ierobežotu skaitu liecinieku, bija svarīgi atrast tieši tos, kuru rīcībā bija vissvarīgākā informācija par komiteju interesējošiem jautājumiem un, ja vien iespējams, arī kādi dokumentāri vai lietiski pierādījumi. Tomēr, kā atzīmēja B. Albats, Kerstena komiteja pati izvēlēsies, kuras liecības tai ir svarīgas un kuras nē. Tomēr, lai arī nebūtu labi pārpludināt komiteju ar maznozīmīgām liecībām, nedrīkstētu noraidīt tos tautiešus, kuri vēlētos liecināt, bet kuru liecības ir šķietami mazsvarīgas (ALA arhīvs, “Kerstena komiteja”).

Komitejas darbības laikā un arī pēc tās gala ziņojuma publiskošanas pateicībā par pievēršanos Baltijas jautājumam visdažādākās baltiešu organi-

zācījas nosūtīja Č. Kerstenam lielu skaitu pateicības vēstuļu. Tās sūtīja ne vien latviešu organizācijas no ASV, Austrālijas un Kanādas, bet arī, piemēram, no tādām attālākām valstīm kā Argentīna (NARA. RG 233. Box 1. “Congratulations”).

Liecinieku aptaujas anketas

Potenciālo liecinieku apzināšana un pieteikšana Kerstena komitejai notika ar komitejas sagatavotu formulāru palīdzību. Izmantojot latviešu organizācijas uz vietām, šis potenciālo liecinieku aptaujas anketas tika izplatītas latviešiem visās lielākajās to mītnes zemēs. Tajās bija jāieraksta, kur potenciālais liecinieks dzīvo, vai un cik labi runā angļu valodā, par kādu tēmu liecinās, kādā veidā (pa pastu, caur vietējo organizāciju utt.) ir sasniedzams, kā arī īsi jāizklāsta piedāvātās liecības saturs (NARA. RG 233. Box 10).

Aplūkojot latviešu liecinieku iesniegtās pieteikumu formas, redzams, ka tematiskā dažādība bija liela un potenciālā liecību svarīguma pakāpe komitejas darbam – ļoti dažāda. Anketas paredzēja liecināt par apcietinājumiem, deportācijām, īpašuma konfiskāciju, padomju iestāžu spīdzinātu cilvēku mirstīgo atlieku atrašanu, vēlēšanu rezultātu falsificēšanu no padomju puses, partizānu darbību u. tml. tēmām.

Ļoti interesanta ir Austrālijā Viktorijas pavalstī dzīvojošās Jūlijas Krieviņas anketa. J. Krieviņa bija aculieciniece uzbrukumam Mašlenku robežapsardzes punktam naktī uz 1940. gada 15. jūniju. Uzbrukumā viņas vīrs tika nogalināts, bet viņa pati ievainota. Pēc ilgas ārstēšanās J. Krieviņa atlaba un 1949. gada martā kopā ar savu 1935. gadā dzimušo meitu emigrēja uz Austrāliju (NARA. RG 233. Box 10. “Witness forms – Australia, New Zealand”).

Jaunzēlandē, Oklendā dzīvojošais Alberts Brunners savā anketā raksta: “Pirms blēdīgajām Saeimas vēlēšanām, kuras pasūtīja Latviju okupējušie padomju krievi, Alberts Brunners ļoti aktīvi mēģināja noorganizēt otru kandidātu sarakstu. Višinskis vispirms deva savu piekrišanu šāda saraksta veidošanai, bet kad saraksta veidošana bija sākta, šī saraksta organizatori un dalībnieki tika vajāti. [...] Krievu sūtnis Derevjanskij paņēma Brunnera privāto automobili, piekrītot par to maksāt 20 000 latu, bet neko nesamaksāja, vienkārši to nolaupot.” (NARA. RG 233. Box 10. “Witness forms – Australia, New Zealand”) Dažādu īpašumu atņemšana bez atlidzības parādās vēl daudzās citās anketās. Imants Frismanis anketā norāda: “Mana tēva īpašums, novērtēts par 3 miljoniem latu, tika nacionalizēts un viņam tika dotas trīs stundas laika atstāt māju. Vēlāk krievu karavīri viņu uz ielas nogalināja.” (NARA. RG 233. Box 10. “Witness forms – Canada”)

Daudzās anketās atzīmētas represijas, vajāšanas un deportācijas. Oklendā dzīvojošā Elizabete Role liecina, ka redzējusi bijušā iekšlietu ministra Pētera Berģa (1882–1942) deportēšanu (NARA. RG 233. Box 10. “Witness forms – Australia, New Zealand”). Kanādā dzīvojošais Aloīzijs Budže (1896–1976), kurš īsu laiku 1934. gadā bija Latvijas zemkopības ministrs, bija gatavs liecināt par padomju slepenpolicijas upuru, tai skaitā Meletija Kaļistratova (1896–1941) un priesteru Vladislava Litaunieka (1909–1941), kapu atvēršanu. Anketā gan trūkst sīkāku ziņu par šo notikumu laiku un vietu. Tāpat A. Budže atzīmē, ka viņa brāli “padomju slepenpolicija” spīdzinājusi, brālis notiesāts uz 15 gadiem un deportēts (NARA. RG 233. Box 10. “Witness forms – Canada”). Kārlis Kampiņš (1902–1979) anketā raksta, ka viņam iepriekš devuši mājienu par deportācijām un 13. jūnijā paslēpies mežā, bet viņa sieva un 18 mēnešus vecā meita 14. jūnijā deportētas, kopš tā laika par viņām nav bijis nekādu ziņu (NARA. RG 233. Box 10. “Witness forms – Canada”).

Garāku un personiskāku pieredzes stāstu anketā izklāstījis Jānis Lācis (1901–1981), kurš tobrīd dzīvoja Kanādā, Vankūverā: “Es daudzus gadus biju policists Ilūkstes apriņķī, biju arī Latviešu Aizsargu organizācijā,¹ biju arī Latvijas nacionālās pretošanās kustības dalībnieks. 1942. [1941. – *aut.*] gada 13./14. jūnijā es izmuku no masu arestiem. Mans brālis, bijušais students Pēteris Lācis, tika arestēts 20. jūnijā un sašauts labajā rokā. Viņš tika turēts Aknīstes ciema pārvaldē² vairākas dienas bez medicīniskas palīdzības. 1941. gada 26. jūnijā viņš kopā ar vēl 30 arestētām personām izlauzās no cietuma Ilūkstē un tikai tad saņēma medicīnisku palīdzību. 1941. gadā manu dzīvokli izlaupīja komunisti. Man ir informācija par daudziem nogalināšanas, deportāciju un partizānu kauju gadījumiem pēc 1944. gada, ar zaudējumiem abās pusēs. Man ir informācija par notikumiem Ilūkstes un Jēkabpils apriņķos līdz 1949. gada sākumam.” (NARA. RG 233. Box 10. “Witness forms – Canada”) J. Lācis vēlāk sarakstījis atmiņas (publicētas pēc viņa nāves) par savu pieredzi Latvijā Otrā pasaules kara gados, kurās apraksta arī slēpšanos mežos un aizsargu darbību Ilūkstes apriņķī. Atmiņās J. Lācis norāda, ka Latviju atstājis 1944. gadā (Lācis 1989). Šis apgalvojums, visticamāk, ir patiess, tādēļ jo interesantāka ir J. Lāča anketā sniegtā informācija, ka viņam zināmi notikumi Latvijā līdz pat 1949. gada sākumam. Jautājums par informācijas

¹ Tekstā – *Civil Quards*. Jānis Lācis bija Ilūkstes apriņķa aizsargu pulka jātnieku eskadrona komandieris (Ruško 1981).

² Tekstā – *community office*.

apmaiņas apjomu un ceļiem starp pretošanās kustību Latvijā un latviešiem rietumvalstīs pēckara gados diemžēl pagaidām nav tuvāk pētīts, pastāv tikai atsevišķas norādes, ka šādi sakari varētu būt bijuši.

Pētnieki Č. Kerstena komitejas darbā nozīmīgāko liecību atzīmē Alberta Jekstes (1908–1987) sniegto anketu, īpaši viņa video materiālus – filmu “Mana Latvija” (*My Latvia*)³. Filmā izmantoti A. Jekstes filmētie materiāli Rīgā 1940. gada jūnijā un jūlijā, laikā, kas bija tieši komitejas interešu fokusā (L’Hommodieu 2012, 51).

Secinājumi

Lai arī Č. Kerstena vadītās komitejas ieteikto rīcības modeli, proti, ASV delegācijai iesniegt atbilstošu deklarāciju ANO Baltijas jautājuma izmeklēšanai, ASV nekad neīstenoja, komitejas darbībai tomēr bija liela nozīme ASV latviešu nacionāli politisko centienu kontekstā. Pirmām kārtām bija svarīgi, ka komitejas darbībai un secinājumiem, līdz ar to arī Baltijas valstu problēmai kā tādai, visā komitejas darbības laikā tika pievērsta pastiprināta ASV mediju uzmanība; komitejas secinājumi par PSRS pārkāpumiem Baltijas valstīs nokļuva arī sabiedrības uzmanības lokā. Tā bija ļoti nozīmīga palīdzība ASV latviešu centieniem informēt sabiedrību par šo jautājumu.

Oficiālas ASV Kongresa izmeklēšanas komitejas izdarīts secinājums, ka Baltijas valstu inkorporācija PSRS bija notikusi pretlikumīgi un bijusi saistīta ar ievērojamiem noziegumiem no PSRS puses, bija stabils atbalsts ASV īstenošanai Baltijas valstu inkorporācijas neatzišanas politikai. Pastāvēt šāda līmeņa oficiālas komitejas izdarītiem konkrētiem secinājumiem, kuri turklāt bija publicēti un sabiedrībai pieejami, ASV politiskajiem spēkiem un valsts pārvaldes administrācijai nebija iespējams tos ignorēt arī vēlākajās desmitgadēs.

ASV dzīvojošiem latviešiem iesaistīšanās Kerstena komitejas aktivitātēs 1950. gadu sākumā bija viens no nedaudzajiem tobrīd pieejamajiem veidiem, kā efektīvi veicināt Baltijas jautājuma atpazīstamību Rietumu sabiedrībā un tā potenciālu risināšanu. Nozīmīgākais latviešu, kā arī citu tautību, emigrantu devums komitejas darbam bija potenciālo liecinieku apzināšana un pieejamo liecību piedāvājumu iesniegšana komitejai.

Apkopotās anketas ļauj izdarīt secinājumus ne tikai par latviešu iesaistīšanos komitejas darba atbalstīšanā un par rietumvalstīs dzīvojošajiem latviešiem kā kopienai. Atsevišķi ir jāuzsver komitejas savāktais materiāls, īpaši

³ Filma skatāma youtube kanālā: <https://youtu.be/3rSC-D60sq4>.

potenciālo liecinieku aptaujas anketu un liecību nozīme kā informācijas avots Latvijas vēsturē. Tajās ietvertās atmiņas (protams, ar piesardzību, kāda nepieciešama, izmantojot atmiņas kā vēstures avotu) potenciāli var papildināt mūsu zināšanas par notikumiem Latvijā Otrā pasaules kara gados. Šis dokumentu kolekcijas ASV Nacionālajā arhīvā noteikti ir pelnījušas papildu izpēti.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 293. f. (Latvijas sūtniecība Vašingtonā).

ALA biroja arhīvs Rokvilē (turpmāk – ALA arhīvs), mape “Kerstena komiteja”.

ASV Nacionālais arhīvs (*National Archives and Records Administration*, turpmāk – NARA), Record Group 233: House of Representatives, 83rd Congress.

Arī jūs varat palīdzēt noskaidrot padomju melus par Latvijas stāvokli. (1953) *Laiks*, 20. maijs.

Internal security manual. Provisions of federal statutes, executive orders, and congressional resolutions relating to the internal security of the United States. (1955) Washington: United States government printing office.

Kerstena komisija sāks noklausīšanās Lielbritānijā un Rietumvācijā. (1954) *Laiks*, 16. jūnijs.

Kerstena komiteja sāks nopratināšanas 30. nov. (1953) *Laiks*, 18. novembris. Nodibināts īpašs birojs, kas sagatavos un saskaņos materiālus dep. Kerstena komitejai. (1953) *Laiks*, 23. septembris.

Report of the Select Committee to Investigate Communist Aggression and the Forced Incorporation of the Baltic States in to the U.S.S.R. (1954) Washington: United States Government printing office.

United States of America Congressional Record. (1953) Proceedings and debates of the 83rd Congress, First session. Volume 99, part 8. Washington: United States government printing office.

Heale, M. J. (1990) *American anticommunism. Combating the enemy within, 1830–1970.* London: The John Hopkins University Press.

L’Hommodieu, J. H. (2012) Baltic Exiles and the U.S. Congress: Investigations and Legacies of the House Select Committee, 1953–1955. *Journal of American Ethnic History*, Vol. 31, Number 2. P. 41–68.

Lācis, J. (1989) Dzīve Augškurzemes pierobežā. *Treji Vārti*, Nr. 127, janvāris.

Ruško, J. (1981) Jānis Lācis pēdējā gaitā. *Latvija Amerikā*, 25. aprīlis.

Kristīne Bekere

**Activities of Latvian Diaspora Regarding the Investigation by the US
Congress Select Committee on Communist Aggression (1953–1954)**

Key words: US Congress, Baltic states, Charles Kersten, Latvians in the USA

Summary

On July 27, 1953 The US Congress Select Committee to Investigate the Incorporation of Lithuania, Latvia, and Estonia into the U.S.S.R. was created under the leadership of congressman Charles J. Kersten, which is why this Committee is commonly known as “Kersten’s Committee”. On May 4, 1954 the name of the Committee was changed to Select Committee on Communist Aggression and the scope of its interests widened – it now inquired not only in the case of Baltic states, but in the communist aggressions as such. The tasks of the Committee were primarily to gather material evidence and oral testimonies on these topics from East-European former war refugees now living in the USA and other democratic countries.

If the Committee could not achieve its aims without cooperation with Baltic (and other East-European nationalities) diasporas in the USA the intensely anti-communist Latvian, Lithuanian and Estonian organizations in the USA were not only willing to help, but engaged in the support of the Committee devotedly and wholeheartedly. Their main contribution was to play the role of the mediator between the Committee and the masses of former refugees. The extensive network of Latvian diaspora organizations allowed the information about what the Committee needs to reach a broad basis of people of Latvian origin and ensured that a large amount of possible testimonies were proposed to the Committee.

Testimonies were proposed by filling out a special possible witnesses form and sending it to the Committee for consideration. These forms are now available at the USA National Archives and offer an insight not only in the actual activities of Latvian diaspora regarding the Committee investigations, but also can supplement our knowledge on the general events in Latvia in 1940 and during later years of the war.

Tatjana Bogdanoviča

Plāteru dzimta Inflantijā 16.–17. gadsimtā*

Atslēgas vārdi: Plāteri, Inflantija, vācu muižniecība, ģealoģija, Žečpospolita

Plāteru dzimta ir viena no ievērojamākajām Inflantijas (*Inflanty*) vācbaltiešu dzimtām. No tās nāca astoņi senatori, trīs Inflantijas vaivadi, galma maršals un Lietuvas apakškanclers, kā arī kaštelans karaļa kongresā. Plāteri, kuru liktenis ir cieši saistīts ar Inflantiju, tiek bieži pieminēti gan Latvijas, gan ārzemju, īpaši Polijas un Lietuvas, historiogrāfijā. Poļu ģealoģijas un heraldikas pētnieks Simons Konarskis (*Szymon Konarski*) Plāteru dzimtai veltīja monogrāfiju (Konarski 1967), kas satur bagātīgu faktoloģisku materiālu, taču dzimtas vēsture skatīta atrauti no vietas un laika konteksta. Latvijas historiogrāfijā Plāteru dzimta visbiežāk tiek pieminēta vēsturnieka Gustava Manteifeļa (*Gustav Manteuffel*), kā arī Boļeslava Brežgo darbos, taču ir jāatzīst, ka ziņas par Plāteru dzimtas attīstību agrīnajos jaunajos laikos ir ļoti pieticīgas un fragmentāras. Raksta mērķis ir, balstoties uz historiogrāfiju un avotiem, sniegt ieskatu Plāteru dzimtas vēsturē 16.–17. gadsimtā.

Plāteru dzimtas pirmsākumi ir meklējami 13. gadsimtā Vestfālenē, pirmās drošās ziņas attiecas uz 1210. gadu. Dokumentos tiek pieminēts bruņinieks Humperts fon Plāters (*Humpertus von dem Broele genannt Plater*) no Brēles pils, kas atrodas uz Rietumiem no Verlas pilsētas (Broel–Plater 1963, 7). Taču 1388. gadā pils tika sagrauta militārās sadursmes laikā, un Plāteru ģimene bija spiesta pārcelties uz Vesthemerdē (*Westhemmerde*), kur uzcēla jaunu dzimtas pili (Broel–Plater 1963, 7).

15. gadsimta otrajā pusē Vesthemerdē Rotgera (*Rötger*) un Katrīnas (*Katherine*) Plāteru ģimenē piedzima trīs dēli: Fridrihs ap 1465. gadu, Johans (*Johannes*) ap 1470. gadu un Goderts (*Goddert*) ap 1485. (AGAD z. 391. syg. 660. s. 1). Rotgers un Katrīna nokļuva grūtā finansiālajā situācijā un bija spiesti pārdod dzimtas īpašumus Šedas klosterim. Lai palīdzētu vecākiem, Fridrihs un Johans nolēma iestāties Vācu ordenī un doties uz Baltiju (Broel–Plater 1963, 9). Viņi nebija pirmie Plāteru dzimtas pārstāvji Livonijas teritorijā.

* Raksts ir tapis ar projekta VPP-IZM-2018/1-0018 “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktus” atbalstu.

Plāteri kalpoja Vācu ordeņa Livonijas atzarā kopš 14. gadsimta sākuma (AGAD z. 391. syg. 660. s. 1).

Fridrihs iestājās ordenī 1475. gadā, vēlāk viņam sekoja Johans. Nav ziņāms, kā noritēja pirmie brāļu kalpošanas gadi, ziņas ir saglabājušās tikai no 16. gadsimta. 1501. gadā Johans kļuva par fogtu Karksi (*Karkus*) pili. Šajā pašā gadā viņš komandēja ordeņa karaspēku kaujā pie Pleskavas, kur mestrs Valters fon Pletenbergs (*Valter fon Plettenberg*, 1450.–1535.) guva uzvaru pār Maskavas valsts karaspēku. Pēc šīs kaujas Johans atturējās no aktīvas militārās darbības un līdz mūža beigām dzīvoja Segevolā (*Segewold*), pildot ordeņa Livonijas atzara karaspēka pavēlnieka funkcijas (Konarski 1967, 23).

Par Fridriha militāro karjeru ziņas nav, taču secināms, ka 16. gadsimta sākumā Fridriha ienākumi ļāva viņam iegādāties vairākus zemes īpašumus. 1500. gadā tika nopirkta divas nelielas muižas Sisegalē (*Sisse gall*). 1507. gadā Fridrihs iegādājās Vaisenses muižu (*Weissense*) pie Ilūkstes, savukārt, 1531. gadā Vācu ordeņa Livonijas mestrs Hermans fon Brigenejs (*Hermann von Brüggenei/Brüggeney*, 1475.–1549.) izlēņoja Fridriham Indricas (*Nederitz, Indryca*) muižu (Konarski 1967, 25). Tik lieli ienākumi norāda gan uz Fridriha Plātera panākumiem militārajā dienestā, gan arī uz to, ka viņš bija Livonijas ordeņa “līdzbrālis”. Atšķirībā no pilntiesīgajiem ordeņa brāļiem, kuri deva celibāta un nabadzības zvērestus, “līdzbrāļi” varēja gūt ienākumus un īpašumus, kā arī precēties. Ap 1492. gadu Fridrihs Plāters aprecēja Doroteju fon Resi (*Dorothea von Rese*). Šajā laulībā piedzima trīs dēli: Johans, Fabians un Henrihs, kā arī meita Anna (AGAD z. 391. syg. 660. s. 3).

Brāļi Johans un Fridrihs Plāteri neaizmirsā par savu ģimeni Vestfālē, savas dzimtas īpašuma saglabāšana bija goda lieta, un 1518. gadā brāļiem izdevās izpirkt dzimtas pili no Šedas klostera. Pils tika nodota vecākā brāļa Goderta mazdēlam Henriham (Konarski 1967, 25). Savukārt savus īpašumus Fridrihs Plāters 1535. gadā sadalīja starp dēliem. Vecākais dēls Johans saņēma Vaisenses muižu un īpašumus Sisegalē, Henrihs mantojumā saņēma Indricu un tādā veidā kļuva par Plāteru dzimtas Inflantijas atzara pamatlicēju, savukārt jaunākais Fabians saņēma naudas atlīdzību (Konarski 1967, 25).

16. gadsimta notikumi ietekmēja Plāteru dzimtas dzīvi. 1522. gadā Livonijas teritorijā izplatījās reformācijas idejas. Nav zināms, kā uz tām reaģēja Plāteru dzimtas pārstāvji, taču pēc Augsburgas ticības miera pasludināšanas Plāteri, tapāt kā citi vācu muižnieki, pieņēma luterticību (Konarski 1967, 26).

Jaunas pārmaiņas ienesa Livonijas karš. 1561. gadā līdz ar Livonija mestra Gotharda Ketlera (*Gothardus Ketler*, 1517.–1587.) un Rīgas arhibīskapa padošanos Polijas karalim Sigismundam II Augustam (*Zigmunt II August*,

1520.–1572.) beidza pastāvēt Livonijas valsts. 1566. gadā zemes, kas atradās ziemeļos no Daugavas labā krasta, tika inkorporētas Lietuvas lielkunigaitijā. Savukārt pēc Ļubļinas ūnijas noslēgšanas 1569. gadā šī teritorija kļuva par jaunizveidotās Žečpospolitas valsts provinci ar nosaukumu Inflantija, citos dokumentos Pārdaugavas hercogiste (*Ducatus Livoniae ultraduniensis*).

1582. gadā karalis Stefans Batorijs (*Stefan Batory*, 1533.–1586.) pieņēma Inflantijas konstitūciju (*Konstytucje Inflanckie*), kas noteica teritorijas administratīvo dalījumu, pārvaldes kārtību, tiesas sistēmu, kā arī apstiprināja ticības brīvību. Taču Stefana Batorija iekšpolitiskais kurss, kas tika vērst uz valsts centralizāciju un Žečpospolitas tautu konsolidāciju, lika izstrādāt Inflantijas polonizācijas plānu, kas balstījās uz poļu valodas un katoļu ticības izplatīšanu Pārdaugavas hercogistē (Bogdanoviča 2015, 52). Polonizācijas plāna realizēšanai bija nepieciešams vājināt vācu muižniecības pozīcijas. Inflantijas konstitūcija noteica, ka administratīvi amati ir jāsadala triju tautu starpā – poļu, lietuviešu un inflantiešu (vācu muižnieku). Taču šāds vienlīdzības princips pastāvēja tikai teorētiski. Realitātē katoļu poļu-lietuviešu šļahtai bija pārākums administratīvajā sfērā, jo kopumā tai piederēja 2/3 no visiem amatiem. Līdz 1621. gadam Radziviļi (*Radziwiłł*), Sapegas (*Sapieha*), Hodkeviči (*Chodkiewicz*), Vojni (*Wojna*) un personas, kuras bija ar tiem radnieciski saistītas, ieņēma augstākos amatus visnozīmīgākajās Inflantijas pilsētās un stārstījās – Rīgā, Pērnavā, Dinaburgā (*Dünaburg*) un Tērbatā (*Dorpat, Tarbatum*) (Bogdanoviča 2015, 55).

Vācu muižniecības ietekmes mazināšanu, kā arī ātrāku poļu kultūras izplatīšanu Stefans Batorijs centās panākt ar Pārdaugavas hercogistes teritorijas kolonizāciju ar Žečpospolitas katoļticīgiem iedzīvotājiem. Šim nolūkam bija nepieciešami zemes īpašumi, tāpēc 1582. gadā Inflantijas teritorijā tika uzsākta revīzija, kas noritēja līdz 1590. gadam un tika atjaunota 1599. gadā. 1590. gada revīzijas rezultātā vācu muižniekiem konfiscēja pils un zemes īpašumus, pamatojot šo rīcību ar to, ka objektiem ir militāra nozīme. Konfiscētajos īpašumos tika organizētas karaļa stārstijas, kas līdz 1598. gadam tika nodotas vienīgi Lietuvas lielkunigaitijas un Polijas pārstāvjiem (Bogdanoviča 2015, 55). Turklāt notika izmaiņas mantojuma likumā. Saskaņā ar jauno likumu, zemes īpašumus varēja mantot tikai dzimtas vīriešu pārstāvji, savukārt visus īpašumus, kas tika nodoti meitām, atraitnēm, māsām, bija paredzēts konfiscēt. Konfiscētos īpašumus karalis par kara nopelniem piešķīra poļu-lietuviešu šļahtai, kas lielākoties bija katoļticīga. Rezultātā katoļticīgās šļahtas rokās nonāca gandrīz puse no Inflantijas zemes īpašumiem (Bogdanoviča, 2015, 55).

Šāda karaļa rīcība noveda pie tā, ka daļa no vācu muižnieku dzimtām bija spiestas atstāt Inflantiju. Pēc G. Manteifeļa datiem Inflantijas teritorijā vācu muižnieku dzimtu skaits laika posmā no 1566. gada līdz 1677. gadam samazinājās par vairāk nekā 50% – no 55 līdz 23 dzimtām (Manteuffel 1897, 5).

Taču ne visas vācu muižnieku dzimtas sajuta diskriminējošo valsts varas politiku. Zībergi (*Syberg*), Borhi (*Borch*), Korfi (*Korff*), Tizenhauzeni (*Tiesenhauzen*), Grothūzi (*Grothuss*), kā arī Plāteri pierādīja savu uzticību karalim, piedaloties karadarbībā. Tā, Vilhelms Plāters (*Vilhelm von dem Brole Plater*), kuru poļu historiogrāfijā dēvē par izcilāko 16. gadsimta Livonijas muižniecības militāro vadītāju, karoja pret Ivana Bargā karaspēku, īpaši slavens kļūdams pēc kaujām pie Dinaburgas un Pleskavas, kur pierādīja savu drosmi un uzticību Žečpospolitas karalim (Konarski 1967, 32). Par uzticīgo kalpošanu muižnieki guva privilēģijas, jeb tiesības ne tikai uz esošajiem zemes īpašumiem, bet arī saņēma jaunus. 1599. gadā Žečpospolitas karalis Sigismunds III (*Zygmund III*) apstiprināja Plāteru dzimtas privilēģijas uz Indricu un Subati (*Subbath*), kuru 1570. gadā Gothards Ketlers izlēņoja Plāteru dzimtai, kā arī piešķīra tiesības uz jauniem zemes īpašumiem – Isnaudas (*Isnauda* jeb *Plasson*) muižu Ludzas traktā un Asonas (*Asson*) muižu Dinaburgas traktā (Konarski 1967, 33). Arī turpmākajos gados Plāteru dzimta apstiprināja savu uzticību Žečpospolitai, aktīvi piedaloties karadarbībās, saņemot par to zemes īpašumu tiesības.

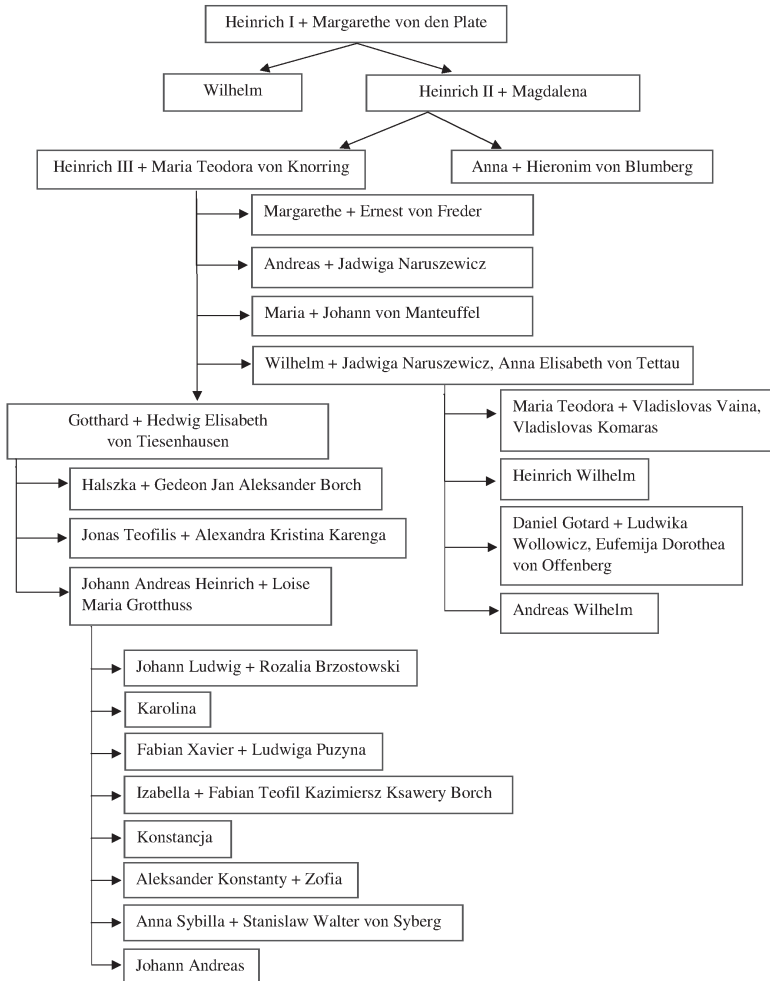
Paplašināt savus valdījumus Plāteru dzimtai izdevās arī, pateicoties veiksmīgi īstenotai laulības politikai. Laulību kandidāti tika izraudzīti no ietekmīgākajām vācu vai lietuviešu dzimtām – Borhiem, Tizenhauzeniem, Grothūziem, Vojnam utt. Īpaši izdevīga bija Henriha III Plātera laulība ar Mariju Teodoru fon Knorringu (*Maria Teodora von Knorring*). Pateicoties šai savienībai, Plāteru dzimtā nonāca plaši zemes īpašumi Kurzemes hercogistē. 1653. mantošanas ceļā no Knorringu dzimtas Plāteriem nonāca Varnaviči (*Warnowicze*) pie Krāslavas (AGAD z. 391. syg. 660. s. 3). Savukārt, spriežot pēc 1690. gada Inflantijas muižu revīzijas, Plāteru īpašumiem pievienojās Nidermuiža (*Niderin*), Stirni (*Styrny*), Tenismuiža (*Tenis Muyza*). Kopumā Plāteru dzimtai 1690. gadā piederēja apmēram 70% zemes īpašumu Dinaburgas traktā (Brežgo 1943, 4). Plāteri kļuva par bagātāko un ietekmīgāko dzimtu Inflantijā. Ne velti, kad 1667. gadā tika izveidota Inflantijas vaivadija (*Województwo Inflanckie*) ar četrām stārastijām: Dinaburgas, Lucinas (*Lucin*), Rozitenas (*Roziten*) un Mariengauzenas (*Marienhauzen*), par pirmo Dinaburgas stārastu kļuva Plāteru dzimtas pārstāvis Jans Andžejs Henrihs Plāters (*Jan Andrzej Plater*). Laika posmā no 1695. līdz 1696. gadam viņš

ieņēma arī augstāko Inflantijas vaivada amatu (Konarski 1967, 37). Dinaburgas stārasta amats palika Plāteru dzimtas rokās līdz pat Žečpospolitas dalīšanai.

Plāteru dzimta 17. gadsimtā darbojās ne tikai Inflantijas pārvaldē, bet arī Žečpospolitas politiskajā dzīvē. Jans Teofil Plāters (*Jan Teofil Plater*) piedalījās elekcijas (karaļa vēlēšanas) seimos 1669. un 1674. gadā, kā arī bija Inflantijas sūtnis 1688., 1693., 1695. un 1696. gada Seimos. Savukārt Jans Andžej Plāters kļuva par Žečpospolitas senatoru (Konarski 1967, 37–40).

Pēc Andrusovas pamiera parakstīšanās sākās aktīva Inflantijas teritorijas polonizācija. 17. gadsimta otrajā pusē poļu valoda pilnīgi izspieda vācu valodu no administratīvas jomas. Žečpospolitas valdība atbalstīja arī katoļticības izplatīšanu Inflantijas teritorijā. Jau 17. gadsimta 20. gados Dinaburgā darbību uzsāka jezuītu misija, kura 1630. gadā saņēma rezidences statusu. Savukārt 1685. gadā tika nodibināta Inflantijas bīskapija ar sēdekli Dinaburgā, kā arī uz Inflantiju tika aicināti priesteri un dominikāņi (Bogdanoviča 2016, 31). Vēsturnieks B. Brežgo uzskatīja, ka valsts varas un jezuītu darbība noveda pie vācu muižniecības pilnīgas pārpoļošanas, un uzsvēra, ka 18. gadsimta sākumā par muižnieku vācisko izcelsmi liecināja vairs tikai uzvārdi (Brežgo 1943, 14). Taču Plāteru dzimta ir piemērs tam, ka pārpoļošanas procesam bija paviršs raksturs, uz to norāda vairāki fakti. Pirmkārt, poļu valodas lietošana notika oficiālajos dokumentos un sarakstē ar baznīcas pārstāvjiem, bet privātajā sarakstē ar ģimenes locekļiem un citiem vācu ģimeņu pārstāvjiem prioritāte joprojām bija vācu valoda (AGAD z. 354. syg. 1187. s. 1–15). Turklāt, 1694. gadā Jans Andžej Plāters izdeva grāmatu, kas tika veltīta viņa mātei. Grāmata iznāca vācu valodā ar nosaukumu: “*Leydklagende Traur-Elegie über zeitlichen Hintritt der weyland Hoch-Wolgebohrnen Frauen Hedwig Elisabeth Baronesse von Tiesenhausen des Hoch Wolgebohren Herrn Gotthardi von Platern Königl*” (Skumja elēģija par baronesi Hedvigu Elizabeti Tizenhauzeni Gotharda Plātera sievu) (Konarski, 1967, 45). Otrkārt, ir vērts pievērst uzmanību arī Plāteru dzimtas pārstāvju personvārdiem (1. att). Populārākie bija: Henrihs, Johans, Andreas, Vilhelms, Margarita utt. Poļu oficiālajos dokumentos gan tie ir pārpoļoti, piemēram, Johans tika pierakstīts kā Jans, Andreas kā Andžej, Margarita kā Malgožata utt. Taču privātajā sarakstē Plāteri izmantoja vācisko variantu (AGAD z. 354. syg. 1187. s. 1–15, AGAD z. 373. syg. 224. s. 12–25). Interessants moments ir saistīts ar Janu Andžēju Henrihu Plāteru. S. Konarskis ir pamanījis, ka poļu dokumentos viņš tiek saukts par Janu Andžēju, nemaz nepieminot trešo vārdu Henrihs, savukārt

vācu valodā rakstītos dokumentos tika izmantoti vārdi Johans Henrihs (Konarski 1967, 45). Tas liek domāt par to, ka, pirmkārt, vācu kultūras elementi šajā dzimtā nebija izzuduši, otrkārt, arī par prasmi pielāgoties situācijai.

1. att. Plāteru dzimtas koks (Archiwum Główne Akt Dawnych z. 391 (Zbiór z Muzeum Narodowego), syg. 660)

Ir zināms, ka uz 1715. gadu Inflantijas teritorijā muižnieku vidū beidzās rekatolizācijas process. Tikai Korfu dzimta palika uzticīga luterāņu konfesijai (Bogdanoviča 2015, 60). Historiogrāfijā pastāv viedoklis, ka vācu muižniecības pāriešana katoļticībā notika politisko spiedienu un jezuītu darbības rezultātā (Brežgo 1943, 14). Taču Plāteru dzimta ir pierādījums tam, ka šis apgalvojums nav pamatots. Dzimtas pāriešana katoļticībā, acimredzot, notika pēc 1695. gada. Ir saglabājusies 1695. gadā rakstīta Inflantijas bīskapa Nikolaja Poplavska (*Mikołaj Popławski*) vēstule Jana Andžeja Plātera sievai. Bīskaps izsaka prieku par to, ka Marija pieņēma katoļticību un cer, kā arī viņas vīrs sekos šim piemēram (AGAD z. 373. syg. 257. s. 2). Piederība luterīcībai netraucēja Janam Andžejam ieņemt augstākos amatus Inflantijā. Tomēr nevar arī noliegt zināmu spiedienu. Minētajā vēstulē bīskaps piemin, ka stārasts iepriecinās karali katoļticības pieņemšanas gadījumā. No šīs pašas vēstules ir skaidrs, ka spiediens ir bijis arī no sievas puses, kura centās pierunāt vīru pieņemt katoļu konfesiju. Plātera sieva Luīze Marija nāca no Grothūzu dzimtas, kura pēc Dinaburgas jezuītu ziņām 1695. gadā atgriezās katoļticībā (Kleijntjenss 1941, 371). Bīskaps N. Poplavskis apsveica Luīzi ar šo nozīmīgo notikumu. Acimredzot, sievas spiediena rezultātā dzimtas muižā Indricā 1695. gadā tika uzbūvēta Romas katoļu baznīca (Konarski 1967, 45).

Apšaubāms ir pieņēmums, ka Plāteru dzimtas konversija notika jezuītu iespaidā. Dinaburgas jezuīti savās atskaitēs pierakstīja katru muižnieka dzimtas konversijas gadījumu. Te ir ziņas par Zibergiem, Grothūziem, Borhiem, Podbereskiem (*Podbereski*), taču Plāteru dzimtas pāriešana katoļticībā nav pieminēta nedz 17. nedz 18. gadsimta sākuma dokumentos. Turklāt, spriežot pēc tām pašām atskaitēm, starp jezuītiem un Janu Andžēju Plāteru bija saspringtas attiecības Aulejas muižas dēļ (Kleijntjenss 1941, 279). Šajā laikā notika prāva starp N. Poplavsku un jezuītiem par Aulejas muižas (*Auly moza*) mantojumu. Dinaburgas stārasts prāvas lietā nostājās bīskapa pusē (Kleijntjenss 1941, 279). Pastāv iespēja, ka Jana Andžeja Plātera konversija notika nevis jezuītu, bet N. Poplavska iespaidā.

Plāteru dzimtas vēsture atklāj, ka tās liktenis ir cieši saistīts ar vēstures notikumiem, prasmi pielāgoties pārmaiņām un atrast savu attīstības ceļu. Tas palīdzēja pirmajiem Inflantijas Plāteru dzimtas pārstāvjiem iegūt cieņu un iespaidīgus īpašumus. Savukārt viņu pēcteči spēja nostiprināt dzimtas pozīcijas un padarīt to par ietekmīgāko Inflantijā.

Avotu un literatūras saraksts

- AGAD z. 354 (Archiwum Warszawskie Radziwiłłów), syg. 1187.
AGAD z. 373 (Archiwum Platerów z Antuzowa), syg. 257.
AGAD z. 391 (Zbiór z Muzeum Narodowego), syg. 660.
Bogdanoviča, T. (2016) Dinaburgas jezuītu rezidences loma Inflantijas rekato-
lizācijā 17.–18. gs. Grām.: *Sabiedrība un kultūra*. Liepājas Universitāte.
Socioloģisko pētījumu centrs. Liepāja: LiePa. 28.–34. lpp.
Bogdanoviča, T. (2015) Inflantijas rekatolizācija 1582.–1629. gads. *Latvijas*
arhīvi. Nr. 3: 52–62.
Brežgo, B. (1943) *Latgolas inventari un generalmēreīšonas zemju aproksti*
1695.–1784. Daugavpils: Vl. Lōča izdevnīceiba. 411 lpp.
Brežgo, B. (1943) *Latgolas pagōtne*. Daugavpils: Vl. Lōča izdevnīceiba.
222 lpp.
Broel–Plater, L. (1963) *Jan Broel–Plater (1460?–1529) marszałek krajowy*
Zakonu Inflanckiego. London: Nakładem Autora. 40 s.
Kleijntjenss, J. (1941) *Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa archīvos. 2. daļa*.
Rīga: Latvju Grāmata. 548 lpp.
Konarski, S. (1967) *Platerowie*. Paryz: Buenos Aires. 240 s.
Manteuffel, G. (1897) *Księstwo inflanckie XVII i XVIII stulecia: przegląd*
wybitniejszych jego postaci. Krakow: W. L. Anczyc. 46 s.

Tatjana Bogdanoviča

The Plater Family in Inflanty in 16th–17th Century

Key words: Plater, Inflanty, German nobility, genealogy, Polish–Lithuanian Commonwealth

Summary

This article has been produced with the support of the project VPP-IZM-2018/1-0018 “Interaction between the individual, the society and the state in process of the history of Latvia: conflicting values and formation of shared values during historical turning points”. The Plater family is one of the most prominent German-Baltic families in Inflanty. It included 8 senators, 3 voivodships, a court marshal and a Lithuanian podchancellor, as well as a castelan at the royal congress. However, in historiography, the information about the family in the early modern times is very modest and fragmentary. Therefore, the aim of this article is to provide an insight into the history of

the Plater family in the 16th–17th centuries in the context of the development of Inflanty based on sources and historiography.

Members of the Plater family came to Livonia in the 15th century in search of a better life, and thanks to active military action and marriage policy, they acquired large lands and became the most influential Inflant family. Jan Andrzej Plater became the first starasta of Dinaburg and held the position of the voivodship of Inflant. Representatives of the family also took part in the political life of Polish–Lithuanian Commonwealth. Despite the fact that the members of the family accepted Catholicism, the Plater family was not fully affected by the process of polonization, the family retained elements of German culture.

Edgars Ceske

Pagasta tiesas Vidzemē pēc dzimtbūšanas atcelšanas: vai tikai muižas varas piedēklis?

Atslēgas vārdi: dzimtbūšanas atcelšana Vidzemē, pagasta tiesa, kļaušu laiki, tiesiskuma aizsākumi latviešu lauku sabiedrībā, latviešu zemnieks un muiža 19. gadsimta pirmajā pusē

2019. gada 4. maijā Turaidas muzejrezervātā tika atklāta jauna ekspozīcija “Ceļā uz Latvijas valsti. Kļaušinieks. Saimnieks. Pilsonis”, kas veltīta divām nozīmīgām jubilejām – Latvijas valsts simtgadei un dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē divsimtgadei.

1819. gada Vidzemes zemnieku likumi ne tikai pasludināja zemnieku nosacītu personisko brīvību, ievadot t. s. kļaušu laikus, kas ilga līdz 1868. gadam; tie arī veidoja apjomīgu likumu kopu, kuras uzdevums bija strukturēt un vadīt zemnieku sabiedrību (pagasta kopienu) pēc personīgās brīvības piešķiršanas. Likumiem par pagasta pašpārvaldi tika piešķirta tikpat svarīga nozīme kā agrārajai likumdošanai. Viena no būtiskākajām pagasta pašpārvaldes funkcijām bija tiesas funkcija.

Apskatāmā temata avotus var sadalīt divās lielās grupās. Pirmo veido likumdošanas akti – 1804., 1809., 1819., 1849. un 1860. gada Vidzemes zemnieku likumi. Pagasta tiesas Vidzemē gan tika nodibinātas jau ar 1804. gada likumu, bet 1819. gada Vidzemes zemnieku likumos to funkcijas tika izstrādātas sīkāk; šis nostādnes saglabājās arī vēlākajos likumkrājumos un bija spēkā līdz pat 1866. gada pagastu pārvaldes reformai.

Otra avotu grupa ir pašu pagasta tiesu protokoli. Liela to daļa atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, tomēr saturiski ne mazāk interesanti avoti atrodami gan Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, gan muzejos ārpus Rīgas, tostarp Turaidas muzejrezervātā.

Līdz šim pagastu tiesu materiāli historiogrāfijā plašāk analizēti un apkopotī nav. Būtiskākos pētījumus starpkaru posmā veikuši vēsturnieks profesors Arveds Švābe (1888–1959) (Švābe 1991) un tiesību vēsturnieks Benno Ābers (1909–1990) (Ābers 1936). Viņu pētījumi balstās galvenokārt uz likumdošanas aktiem; izmantoti arī atsevišķu pagastu tiesu protokoli. Mūsdienās pagastu tiesas vēsturi Latvijā likumdošanas aspektā pētījis tiesību vēsturnieks Jānis Lazdiņš (Lazdiņš 2000). Jāņa Tirziņa publikācija veltīta zemnieku sav-

starpējo attiecību atspoguļojumam klaušu laiku pagastu tiesu protokolos (Tirziņš 2019). Jaunākā monogrāfija pieder Modrītei Mazurei-Vučānei (Mazure-Vučāne 2019), kur šajā rakstā pētītā tēma skarta konspektīvi.

Šis pētījums fokusēts uz pagasta tiesas un muižas attiecībām Vidzemē laikā no 1820. līdz 1866. gadam un nepretendē uz jautājuma galīgu izšķiršanu: mēģināts noskaidrot, cik lielā mērā minētā zemnieku likumdošana realizējās konkrētā tiesvedības praksē (galvenais pētījuma objekts ir paši pagasta tiesas protokoli). Protams, izmantotais salīdzinoši nelielais protokolu skaits nesniedz pilnīgu ainu, tomēr tas spēj liecināt par noteiktām tendencēm.

B. Ābers raksta: “[..] likumā paredzētās pagasta tiesas funkcijas rāda, ka tā lielā mērā bij **muižas varas piedēklis** [šeit un turpmāk izcēlums mans – E. C.], orgāns, ar kura palīdzību muižniekam varēja sekmīgāk veikties pagasta locekļu turēšana paklausībā, sodot viņus bargāk ar pašu zemnieku rokām nekā ar muižnieka vai vagara spieķi.” (Ābers 1936, 181–182). Savukārt A. Švābe norāda: “Visus piecdesmit gadus pēc dzimtbūšanas atcelšanas pagasti Baltijā bija tikai **muižas administrācijas palīgorganizācijas bez jebkādas patstāvīgas rīcības spējas**.” (Švābe 1991, 339). A. Švābem pieder arī izteikums, ka pagasta tiesas “**atradās pilnīgā atkarībā no muižas**” (Švābe 1927, 30).

Lai apjaustu, vai tiešām pagastu tiesas Vidzemē līdz 1866. gadam bija vienīgi “muižas varas piedēklis”, jāmin divu veidu argumenti – vispirms tie, kas liecina šim apgalvojumam par labu:

- 1) saskaņā ar jau minētā 1804. gada Vidzemes zemnieku likuma 80. pantu divus no trim pagasta tiesas locekļiem ievēlēja zemnieki (vienu – saimnieki, otru – kalpi), bet trešo iecēla muižas valde. Tomēr arī šis zemnieku tiesības bija ierobežotas, jo pagasta sapulce katrai tiesneša vietai ievēlēja 3 kandidātus, no kuriem vienu apstiprināja muižas policija (muižas īpašnieks vai pārvaldnieks). Ja muižas policijai neviens kandidāts nebija pa prātam, tika sarīkotas jaunas vēlēšanas;
- 2) pagasta tiesas spriedumi ieguva spēku tikai tad, ja tos apstiprināja muižas policija;
- 3) pagasta tiesa nedrīkstēja izskatīt zemnieku sūdzības pret muižas valdi. Šīs sūdzības nevarēja izskatīt arī draudzes tiesa, tā varēja vienīgi censties samierināt abas puses.

Tiktāl muižnieka vara, tomēr arī tā nebija visspēcīga. Pretējie argumenti:

- 1) atcelt pagasta tiesas vīrus (sliktas amata pildīšanas vai nelāga dzīvesveida dēļ) muižnieks pats nevarēja, tā bija draudzes tiesas kompetence;

- 2) ja muižas policijai bija tiesības apturēt pagasta tiesas lēmumus, tomēr galīgā izlemšana par šādiem apturētiem spriedumiem piederēja draudzes tiesai, nevis muižniekam;
- 3) ja zemnieki bija atkarīgi no muižnieka, tad arī muižnieks savā ziņā bija atkarīgs no pagasta tiesas. Saskaņā ar 1819. gada likumiem muižas policijai nebija tiesību vainīgajam piespriest lielāku sodu par 15 sitieniem ar spieķi vai 2 dienām aresta; turklāt ar miesas sodu muiža nedrīkstēja sodīt saimniekus. Savukārt pagasta tiesai likums atļāva piespriest naudas un miesas sodus, bet nenoteica šo sodu augstāko robežu; tai bija tiesības sodīt arī saimniekus. Tādēļ pagasta tiesas muižniekiem bija nepieciešamas kā instruments cīņai pret kļaušu sliktu pildīšanu vai arī citiem pārkāpumiem no zemnieku puses. Bet vai vienmēr tās bija paklausīgs instruments?

Muižu sūdzības pret zemniekiem visu pagastu tiesu protokolos sastāda būtisku, lai arī ne absolūti lielāko daļu. Biežāk sastopamās apsūdzības: neierašanās klausās vai arī to sliktā pildīšana. Šādos gadījumos pagasta tiesa tiešām bieži piesprieda miesas sodus un reizēm diezgan bargus. Piemēram, Trikātas pagasta tiesa 1839. gada 25. maijā piespriež “Ratnieku” saimniekam Pēterim Balodim “20 reiz ar spieķi” (LNVM, VN 15095, 50¹). Tomēr Balodis izrādās reti stūrgalvīgs, jo tā paša gada 8. jūnijā, tātad tikai 2 nedēļas pēc notikušā, Trikātas muiža viņu vēlreiz iesūdz, ka tas nesūtot darbinieku ar zirgu, bet tikai kājām. Šoreiz gan iztieks bez miesas soda. Spriedums: jāmaksā soda nauda – 3 rubļi; bet! – un te parādās 4) arguments – par labu pagasta tiesas relatīvai patstāvībai: *p a g a s t a*, ne muižas lādē (LNVM, VN 15095, 80–84).

Vēl viens līdzīgs gadījums Trikātā: 1840. gada 9. janvārī “Jaun-Rudinu” saimniekam tiek piespriesti 15 sitieni ar spieķi par to, ka viņš veselu nedēļu nav devis darbinieku (LNVM, VN 15095, 331–337). Par savu spītību 5 reizes ar rīkstēm (sievietes ar spieķiem nepēra) dabū arī “Zilišu” māju meita Marīna, kuru saimnieks norīkojis uz muižu, bet viņa nav klausījusi (LNVM, VN 15095, 85–89). Līdzīgas epizodes fiksētas vai katrā protokolu grāmatā.

Tomēr ir arī gadījumi, kad miesas sods tiek aizstāts ar naudas sodu. Kad 1852. gada 17. jūlijā Alūksnes muižas pārvaldnieks iesūdz “Lūdiku” saimnieku Juri Ozoliņu par atteikšanos braukt uz laukiem ar [izsējamām?] auzām un Pēteri Ceplīti par atteikšanos ecēt muižas tīrumus, pagasta tiesa abiem piespriež 5 sitienus ar spieķi (kas ir samērā niecīgs sods). Taču, kad noskaidrojas, ka minētais Pēteris Ceplītis ir krievu pareizticīgās baznīcas amat-

¹ Šī avota īpatnība šeit un turpmāk: numurētas nevis lappuses, bet rindiņas – E. C.

persona (ķesteris) un tātad nav pakļaujams miesas sodam, viņam tiek piespriests naudas sods: par katru sitienu jāmaksā 20 sudraba kapeikas, kopā 1 rublis, kas atkal jāiemaksā pagasta lādē (LNB R 160, 1, bez paginācijās).

Sevišķu interesi izraisa Strīķu muižas pagasta tiesas protokolu grāmata (TMR, SM, 1672). Strīķu muiža (tagadējā Raiskuma pagasta teritorijā) bija “kroņa”/valsts muiža; ar to, iespējams, ir izskaidrojams pagasta tiesas lēmumu liberālisms: muižas policijas sūdzību gadījumos par kļaušu sliktu pildīšanu tā nekad apsūdzētajiem nepiespriež miesas, bet tikai naudas sodus. Tā, piemēram, 1828. gada 21. augustā, kad muižas pārvaldnieks sūdz vairākus saimniekus, ka tie vai nu vispār nav atsūtījuši kājniekus (cilvēkus bez zirga) uz muižas palīgdarbiem, vai arī atsūtījuši tos ar novēlošanos, pagasta tiesa nospriež četrus saimniekus sodīt ar 1 sudraba rubli soda naudas katru, bet vienu no soda atbrīvot (TMR, SM, 1672, 8). Līdzīgs gadījums fiksēts 1829. gada 27. augustā, kad, izskatot muižas sūdzību par trim saimniekiem, kuri nav savlaicīgi atsūtījuši savus kalpus klausās, diviem piespriež maksāt 1½ rubli vara naudas, bet vienu attaisno (TMR, SM 1672, 11). Ar 1½ rubli vara naudā tiek sodīti arī divi citi saimnieki, kuru kalpi piektdienas vakarā patvaļīgi aizgājuši no darba. Protams, arī šajos gadījumos soda naudas “krit” pagasta, nevis muižas lādē (TMR, SM 1672, 11).

Vēl tālāk iet Priekuļu pagasta tiesa: 1842. gadā tā attaisno vairākus saimniekus muižas pārvaldnieka apsūdzībā par to, ka viņi muižas darbos sūtot nepieaugušus zēnus. Pēc pagasta tiesnešu domām, septiņpadsmitgadīgs puisis esot jau pilnvērtīgs strādnieks (LNA LVVA, 1156. f., 1. apr., 118. l., 16. lpp.).

Uz attaisnošanas gadījumiem norāda arī B. Ābers. 1842. gada 14. decembrī Bargas (Lugažu draudzē) pagasta tiesa attaisno vairākus saimniekus par to, ka viņi “mandāgā” (pirmdienā) nav “atstellējuši” kūlējus uz muižu. Spriedumu pagasta tiesa motivē ar to, ka “tie ļaudis tai svētdienā pie dievagalda bijuši un no baznīcas vēlu ārā nākuši un, zināms, vēl vēlāku mājā, tādēļ pie rijas kulšanas tikt nevarējuši, ar tādēļ, ka līdz šim tad nekad rijas kultas netikušas [...] un tie ļaudis ieraduši ir to mandega dienu, kad ar ne visu, tad tak to priekšpusdienu svētīt” (Ābers 1936, 209).

Otrs izplatītākais nozieguma veids, par ko visbiežāk sūdzas muiža, ir muižas mantas zādzības. Tā Trikātas pagasta tiesā 1839. gada maijā tiek izskatīta lieta par brāgas zagšanu grupā. Vainīgie dabū no 10 līdz 15 sitieniem. (LNVN, VN 15095, 18–34). Tāds pats sods 1839. gada 3. augustā tiek piespriests Dāvim Venteram, kas nozādzis Tiepeles muižā ecēšas. Šajā gadījumā

gan viņam ļauj atpirkties: jāsamaksā 3 rubļi Tiepeles pagasta lādē (LNVM, VN 15095, 151–159). Tātad apzagta tiek muiža, bet soda nauda par zādzību atkal krīt pagasta lādē! Visbiežāk protokolu grāmatās minētas muižas koku, tas ir, meža, zādzības. Sods par tām no 10 līdz 15 sitieniem ar spieķi. Koku ciršanas gadījumos reizēm gan no pēriena varēja izbēgt, ja personīgi nolūdzās muižnieku, un viņš savu sūdzību atsauc.

Nereti bija arī gadījumi, kad pagasta tiesa nepiekrita muižas sūdzībām vai arī tās apstrīdēja. Tā Alūksnes pagasta tiesa, 1850. gada 19. janvārī iztiesājot meža kunga sūdzību pret “Lūdiku” Juri Sunepu un Juri Jaunzemu, kuri nocirtuši 5 aršinas jeb 3,5 m augstu priedi (apsūdzētie apgalvo, ka nav to darijuši), pieņem lēmumu pieprasīt no abiem saimniekiem 5 rubļus soda kapara naudā. Ja meža kungs pret to protestētu, tiesa gatava izdot protokolu draudzes tiesai, tas ir, ierosināt muižai pārsūdzēt lietu augstākā instancē (LNB R 160, 1, 11).

Arī apsūdzībās par muižas īpašuma zādzību sastopami attaisnojoši spriedumi. Tā B. Ābers piemin epizodi, kad Baižkalna pagasta tiesa attaisno 18 kļaušiniekus, kuri, pēc muižas policijas apgalvojuma, esot nozaguši no 1 līdz 3 mārciņām linu katrs. Gaitnieki savu vainu noliedz. Pagasta tiesa savu spriedumu motivē šādi: “Kad nu lini rijā nežāvēti iesvērti, lini jau ar pavisam vienādi nav, no citiem vairāk, no citiem mazāk noiet [mitruma] žūstot.” (Ābers 1936, 210). Šajā gadījumā lieta tiek izšķirta pēc būtības, jo pagasta tiesneši, paši zemnieki būdami, protams, labi pārzināja linu žāvēšanas tehnoloģiju.

Kādā citā vietā B. Ābers par pētījuma objektu jau izsakās piesardzīgāk, daļēji atkāpjoties no iepriekšējā apgalvojuma: “Tā kā pagasta tiesu protokoli par šo laiku (19. gs. pirmo pusi) pieejami diezgan mazā skaitā, tad [...] nav iespējams galīgs spriedums par pagasta tiesas attiecībām ar muižu. Var tik teikt, ka tās bijušas dažādas. Daža tiesa stāvēja stingri uz taisnības pamatiem un aizstāvēja zemniekus pret nelikumīgām muižas prasībām un nepierādītām apsūdzībām, citur glēvi izpildīja katru muižas mājienu. [...] Tomēr jāsecina, ka, lasot protokolu grāmatas, **priekšstats par tiesas verdzisku padevību muižai saistās tikai ar mazāko daļu spriedumu.**” (Ābers 1936, 212).

Tādējādi, lai arī Vidzemes zemnieku 1819. gada likumdošana lielā mērā (ne absolūti) pakļāva pagastu tiesas muižas policijai, apskatītie protokoli palaikam uzrāda no līdzšinējiem stereotipiem atšķirīgu ainu. Nereti ir gadījumi, kad pagasta tiesas darbībā izpaužas relatīva patstāvība un objektivitāte. Tas nozīmē, ka priekšstati par Vidzemes pagastu tiesu “verdzisko padevību” muižai t. s. kļaušu laikos būtu nopietni revidējami.

Avotu un literatūras saraksts

Alūksnes pagasta tiesas protokolu grāmata 1849–1853. Latvijas Nacionālā bibliotēka, Retumu nodaļa (NB R) A160, Nr. 1.

Priekuļu pagasta tiesas protokoli 1842–1845. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 1156. f., 1. apr., 118. lieta.

Strīķu muižas pagasta tiesas protokolu grāmata 1821–1853. Turaidas muzej-rezervāts (TMR), SM 1672.

Trikātas pagasta tiesas protokolu grāmata 1839–1841. Latvijas Nacionālais Valsts vēstures muzejs (LNVM), VN 15095.

Ābers, B. (1936) *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē*. Rīga, A. Gulbis.

Lazdiņš, J. (2000) *Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.)*. Rīga, Turība.

Mazure-Vucāne, M. (2019) *Pagasttiesa Latvijā*. LU apgāds.

Švābe, A. (1927) *Drustu pagasta tiesas spriedumi 1830.–35. g.* Rīga, Latvijas Skolotāju Savienība.

Švābe, A. (1991) *Latvijas vēsture 1800–1914*. Rīga, Avots.

Tirziņš, J. (2019) Zemnieku ģimenes savstarpējo attiecību atspoguļojums 19. gadsimta Vidzemes guberņas latviešu daļas pagasttiesu dokumentos. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1, 30.–59. lpp.

Edgars Ceske

The Courts of Rural Municipalities in Livland (Vidzeme) after the Abolition of Serfdom: were they only the appendixes of manoral power?

Key words: the abolition of serfdom in Livland (Vidzeme), rural municipalities, the “times of corveé”, the beginnings of rule of law in Latvian rural communities, Latvian peasant and manor in the first half of the 19th century

Summary

The paper deals with the relations between Latvian rural municipalities and the manor policy after the abolition of serfdom in Livland (Vidzeme), in 1819. There one view rooted in the Latvian historiography till nowadays: the rural municipalities had no real power, they were only obedient executors of the will of landlords. Of course, the legislation (the peasant laws of 1804, 1819, 1845, 1849 and 1860) gave an important power in the hands of landlords and/or the managers of manors (so called manor police) – important,

but not unlimited. There was also a law upon the will of landlords. Certainly, no one of the resolutions of the meetings of peasant communities could come to force without the agreement of manor police, who confirmed the officials of rural municipality from 3 candidates be nominated by the meetings of local peasant communities. It was not allowed to peasants to make a complaint against manor officials.

However, there were also some regulations, which restricted the power of manor police: it might stop the resolution of meeting of peasant community or annule the sentence of the court of rural municipality, but it might not force rural municipality to accept decision more favorable for landlord. The annuleted sentence or stopped resolution had to be submit to the court of parish to be finally determinated.

The paper analyses some of the protocol journals of the courts of rural municipalities. Of course, there are a lot of cases, when the courts of rural municipalities sentence corporal punishments, sometimes severe, both for absence from corvee-labour or its poor execution and theft of manor property; but there are also many occasions, when the matter was examined by objective considerations or the accused persons were even exonerated.

Guntis Gerhards

Dzimte un statuss seno latgaļu sabiedrībā dzelzs laikmetā*

Atslēgas vārdi: arheoloģija, dzimte, statuss, senie latgaļi, dzelzs laikmets, Latvija

Seno latgaļu aizvēstures izpētē viens no galvenajiem avotiem ir arheoloģiskajos izrakumos iegūtā informācija no dzīvesvietām un kapulaukiem. Šajā pētījumā, balstoties uz līdzienajos kapulaukos (Kivti, Nukšas, Lejasbitēni u.c.) iegūto arheoloģisko informāciju (apbedīšanas tradīcijas, senlietas u.c.) un pieejamā antropoloģiskā materiāla izpētes datiem (dzimums, vecums, fiziskā attīstība, senā DNS), risināti sociālās arheoloģijas jautājumi saistībā ar dzimti un statusu 7.–10. gadsimta latgaļu sabiedrībā.

Dzimte jeb sociālais dzimums ir kultūras parādība, ko veido indivīda pašidentificēšanās un viņa identificēšana, ko veic citi indivīdi ar noteiktu dzimtes kategoriju, pamatojoties uz kultūrā uztvertu dzimuma atšķirību. Dzimtes arheoloģija balstās uz faktu, ka gandrīz visi indivīdi ir dzimuši attiecīgā bioloģiskā dzimumā (sieviete vai vīrietis). Tā pēta vīriešu, sieviešu un bērnu relatīvo stāvokli sabiedrībā caur materiālo kultūru un skeleta paliekām. Dzimte un dzimums var sakrist, bet ne katrā gadījumā (Gilchrist, 1999; Díaz-Andreu, 2005, 14). Jāatzīmē, ka attiecībā uz Latvijas arheoloģiskā materiāla izpēti tikai pēdējos gadu desmitos aizvien lielāka nozīme tiek piešķirta dzimtes aspektiem (Šnē, 2002).

Indivīda statuss sabiedrībā ir sociāla kategorija, ko veido tiesības, pienākumi, privilēģijas, vara un imunitāte, kas saistīta ar sabiedrībā noteiktu un zināmu sociālo pozīciju. Pastāv divi atšķirīgi statusa piešķiršanas veidi: mantotais statuss tiek piemērots jau kopš dzimšanas, neraugoties uz konkrēto indivīdu spējām; iegūtais statuss ir sasniedzams tikai ar kādām īpašām iemaņām, balstoties uz saviem individuālajiem panākumiem (Thomas, 1989, 487–490).

Risinot jautājumu par seno latgaļu dzimti un statusu, jāņem vērā vairāki faktori, kas skar arheoloģiskajos izrakumos iegūtā materiāla interpretāciju. Svarīgs jautājums ir gan par izpētes avota ticamību, gan arī par paša pētnieka

* Pētījums veikts LZP projekta Nr. lzp-2018/1-0395 ietvaros.

objektivitāti. Plašāku informāciju par konkrēto sabiedrību var gūt tikai no pilnīgi izpētītiem kapulaukiem (Mays, 1998, 13–17). Izvērtējot materiālu no daļēji pētītiem kapulaukiem, pastāv varbūtība, ka iegūtajiem datiem var būt gadījuma raksturs un tie pilnībā neatspoguļo kapulaukā apbedītos iedzīvotājus (piemēram, dzimtes un vecuma struktūra, sociālās grupas utt.).

Taču ne mazāka ietekme ir pētniecības videi un pētniecības vēsturei, proti, agrāk izteiktajiem pieņēmumiem, kas nereti jau ieguvuši aksiomas nozīmi. Attiecībā uz senajiem latgaļiem tiek viennozīmīgi uzskatīts, ka vīriešu dzimtei raksturīga apbedījumu orientācija ar galvu A virzienā (ar nelielām novirzēm), kapa piedevu kompleksā raksturīgi ieroči (viens vai vairāki šķēpi, vienasmens vai divasmens zobens) noteiktas rotas (karavīra aproce, pūces sakta, stopa sakta u.c.), apģērba sastāvdaļas (ornamentēts rokauts, svārki, galvassegas, apavi). Savukārt sieviešu dzimtes apbedījumiem raksturīga pretēja kapa orientācija vīriešu dzimtei (ar galvu uz R ar nelielām novirzēm), raksturīgas noteiktas rotaslietu kategorijas (kaklariņķi, aproces, vainagi u.c.), villaines, darba rīki. Nepieaugušo indivīdu apbedījumu virziens atbilst attiecīgās dzimtes pieaugušo apbedījumu virzienam, lai gan atsevišķos gadījumos tas nav tik rūpīgi ievērots (*Latvijas PSR arheoloģija*, 1974, 149–150; Radiņš, 1999, 25–27; Šnē, 2002, 225–227; 243–247).

Seno latgaļu arheoloģijas pētniecībā, balstoties uz dzimtes pieeju, aktuāls kļūst jautājums par dzimtes un dzimuma attiecībām. Var tikai pieņemt, bet ne ar faktiem pierādīt, ka latgaļiem bija tikai divas dzimtes – vīriešu un sieviešu. Vienlaikus mēs daudz nezinām par citām senatnē sociāli konstruētām sabiedrības grupām. Sabiedrība nesastāv tikai no sievietēm un vīriešiem. Diskusijas par dzimti ir parādījušas to, ka pastāv vēl arī citas nevienlīdzīgas attiecības. Kādu dzimti pārstāv nepieaugušie indivīdi un vai viņi nav dzimtes neitrāli? (Andersson, 1998, 183–189). Dzimte ir sociāla kategorija, bet dzimums bioloģiska. Tomēr tas nav traucējis apbedīšanas tradīciju un senlietu materiāla analizē, risinot seno latgaļu sabiedrības demogrāfiskos aspektus un sociālo statusu, starp dzimti un dzimumu likt vienādības zīmi (Šnē, 2002, 185–194; Radiņš, 1999). Pilnīgi noraidāms ir apgalvojums, ka vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos apbedīto dzimumu ir iespējams noteikt pēc bagātīgā arheoloģiskā materiāla – rotām, ieročiem, darbarīkiem (Zariņa, 2009, 57). Korekti noteikt dzimumu iespējams tikai pēc bioloģiskiem kritērijiem, analizējot izrakumos iegūto skeletu materiālu (Walker, & Cook, 1998). Piemēram, kā liecina Lietuvas dzelzs laikmeta apbedījumu izpēte, zināmi vairāk kā 30 gadījumu, kad vīriešu dzimtes apbedījumi ar ieročiem kapa piedevās pēc dzimuma bija sievietes (Simniškytė, 2007, 283–285). Diemžēl

seno latgaļu gadījumā antropoloģiskais materiāls slikti saglabājies vai arī arheoloģiskajos izrakumos vispār nav paņemts izpētei.

Iepriekšējos pētījumos konstatēts, ka latgaļu 7.–10. gadsimta kapulaukos vīriešu dzimtes apbedījumu (noteikti pēc orientācijas un kapa piedevām) ir 36–53% un tikai 25–28% sieviešu dzimtes apbedījumu, bet nepieaugušo indivīdu skaits lielākoties nepārsniedz 20% no arheoloģiski fiksēto kapu kopskaita. Sieviešu dzimtes un bērnu kapu iztrūkums tiek saistīts ar pieņēmumu, ka tikai noteikta sociālā statusa indivīdi tika apglabāti kopējā apbedījuma vietā (Gerhards, 2002, 46). Kādi faktori (izcelsme, piederība pie noteiktas dzimtas, vecums, varbūt nāves cēlonis u.c.) to noteica, paliek neatbildēts jautājums (Gerhards, 2002, 42–46).

Iespējams, ka nepieciešams pārskatīt līdzšinējos pieņēmumus, jo arheoloģijas pētnieciskajā vidē pēdējos gados strauji ienākuši starpdisciplināri pētījumi, kā, piemēram, seno iedzīvotāju DNS noteikšana. Mūsu gadījumā interesi izraisa indivīdu dzimuma noteikšana. Pārsteidzoši rezultāti iegūti Skandināvijas vikingu laikmeta apbedījumu izpētē. Piemēram, jaunākie pētījumi liecina, ka līdz šim vīriešu dzimtes ļoti bagāta karavīra apbedījums Birkas kapulaukā pēc DNS datiem pieder sievietei (Hedenstierna-Jonson, et al. 2017). Tas rada pamatotu jautājumu, vai visi latgaļu dzelzs laikmeta vīriešu dzimtes apbedījumi pēc dzimuma ir vīrieši? Pirmie iegūtie seno latgaļu DNS dati (Lejaskvitēnu kapulauks) liecina, ka līdz šim uzskatītā vīriešu un sieviešu dzimtēm raksturīgā apbedījumu pretējā orientācija un kapu inventārs nav drošs kritērijs attiecībā uz indivīda dzimumu, it īpaši attiecībā uz nepieaugušo indivīdu apbedījumiem (autora rīcībā esoši npublicēti dati). Konstatēti gan sieviešu, gan meiteņu apbedījumi orientēti ar galvu uz austrumiem (Urtāns, 1970, 69, 5. att.). Turpmākie senās DNS pētījumi parādīs, vai konstatētajiem faktiem ir gadījuma raksturs vai tie interpretējami plašākā kontekstā.

Indivīda statusa noteikšanai seno latgaļu sabiedrībās galvenokārt tiek izmantotas apbedījumos atrastās senlietas. Ir pagājis vairāk nekā simt gadu kopš pirmajiem mēģinājumiem kapulaukos iegūto materiālu izmantot apbedīto indivīdu materiālā un sociālā stāvokļa raksturošanai. Pielietotas gan kvantitatīvās, gan kvalitatīvās analīzes metodes (Šnē, 2002, 247–274; Radiņš, 1999, 131–133). Taču vienojošais faktors šajās dažādajās pieejās ir sabiedrības locekļu iedalīšana trīs – četrās sociālekonomiskajās kategorijās: bagātie jeb dižciltīgie sabiedrības pārstāvji (valdnieki, ciema, novada vai zemes vecākie); salīdzinoši turīgie (karavīri vai karadraudzes locekļi); vidusslānis (brīvie ļaudis) un trūcīgo slānis (nebrīvie ļaudis, vergi, karagūstekņi). Interesanti, ka šāda

veida dalījums attiecas gandrīz tikai uz vīriešu dzimtes apbedījumiem (Шорев, 1957, 55–66; Radiņš, 1999, 131–140).

Uzskata, ka sieviešu dzimtes apbedījumos atrastās senlietas (galvenokārt rotaslietas) vairāk saistītas ne tikai ar sociālekonomiskajām, bet arī ar “modes” izmaiņām (Radiņš, 1999, 138). Literatūrā līdz šim tikai pieminēts, ka latgaļu kapulaukos sieviešu dzimtes apbedījumu inventārā konstatēta dzimtei neraksturīga kapa piedeva – dzelzs šaurasmens cirvis (Atgāzis, 1964, 118–119). Pavisam zināmi aptuveni divdesmit gadījumi no vairākiem kapulaukiem (Odukalns, Boķi, Upmaļi u.c.). No šī viedokļa jāatzīmē pilnībā arheoloģiski izpētītais Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauks (V. Urtāna izrakumi 1961–1964), kurā konstatēti deviņi šādi apbedījumi. Turklāt vienā Lejasbitēnu kapulauka gadījumā (215. kaps) cirvja kāts bija aptīts ar ornamentētu bronzas lentu. Literatūrā šādi atradumi tiek uzskatīti par bagātu karavīru apbedījumiem un tiek saistīti ar noteiktas apdzīvotas vietas sabiedrības virsslāni (Atgāzis, 2019, 132). Jāatzīmē, gan, ka šādi cirvi ar bronzas kāta aptinumu atrasti arī sieviešu dzimtes apbedījumos (Upmaļi, Boķi), kā arī nepieaugušiem indivīdiem (Lejasbitēni, Ģūģeri). Uzskata, ka 8.–9. gs. ļoti retie cirvja atradumi sieviešu kapos, iespējams, liecina par sievietēm, kurām kādu apstākļu dēļ bija jāuzņemas noteikti pienākumi saimniecībā un kultā (Atgāzis, 1964, 118; Urtāns, 1970, 73). Attiecībā uz citiem ieroču atradumiem sieviešu dzimtes apbedījumos var minēt tikai vienu gadījumu Ludzas Odukalna kapulaukā, kur mirusi apglabāta kopā ar cirvi un šķēpu (Ciglis, Radiņš, 2002, 231). Iespējams, ka sieviešu apbedījumi ar savai dzimtei neraksturīgām piedevām varētu saistīties ar īpašu statusu sabiedrībā, pieņemot, ka statusa simboli vairāk atspoguļo vīriešu dzimti. Taču attiecībā uz senajiem latgaļiem dzelzs laikmetā ir atklāts jautājums vai sievietēm līdztekus vīriešiem bija iespējams iegūt statusu un varu gan ekonomiskajā, gan sociālpolitiskajā jomā. Lai to apstiprinātu, nepieciešama padziļināta šīs problēmas izpēte.

Sarežģīts jautājums ir par nepieaugušo indivīdu (bērnu un pusaudžu) lomu un statusu senatnes sabiedrībās. Pētījumos galvenā vērība tiek pievērsta vecuma grupām, meklējot atbildi, kurā vecumā bērns kļūst par sociāli pieaugušo un pēc kādiem kritērijiem to var konstatēt kapulauku materiālā? Attiecībā uz latgaļiem konstatēts, ka tikai sākot ar 9–12 gadu vecumu bērna apbedījumos parādās dzimtes/dzimuma dalījums tādu senlietu veidā kā ieroči, darbarīki un konkrēta veida rotas (Vilka, 2012, 22–23). Taču atsevišķos gadījumos (Lejasbitēnu kapulauks 21. kaps) 4–5 gadus veca bērna apbedījuma piedevās konstatēts cirvis ar bronzas lentas kāta aptinumu un stopa sakta, kas parasti ir pieaugušo indivīdu kapu inventārs. Savukārt citiem tā paša vecuma bērniem

ir pavisam necilas kapa piedevas. Līdzīga situācija, ka vienaudžiem vienas dzimtes ietvaros ir krasi atšķirīgas kapa piedevas, novērojama arī citos latgaļu kapulaukos (piemēram, Nukšas 40. un 41. kaps). Iespējams, ka tas saistīts ar konkrētā bērna sociālās lomas atspoguļojumu un var pieņemt, ka senlietas nav tikai bērnam piederīgas, bet lielākoties ir dzimtas sociālā un mantiskā statusa reprezentācija.

Indivīda statusa izpratnei un noteikšanai līdztekus arheoloģiskajiem datiem var tikt izmantots antropoloģiskais materiāls. Lejasbitēnu kapulauka materiālā konstatēts, ka vīriešu ķermeņa garums ir, iespējams, saistīts ar viņu sociālo statusu. Turīgā slāņa pārstāvju vidējais augums ir par 7 cm garāks nekā zemākā sociālā slāņa pārstāvjiem (Gerhards, 2002, 48–49). Turpmākie pētījumi saistāmi ar dzīves kvalitātes noteikšanu starp dzimtēm/dzimumiem un dažādām vecuma grupām, balstoties uz vispārējiem iedzīvotāju veselības rādītājiem, stabilo izotopu un senās DNS analīžu datiem.

Avotu un literatūras saraksts

Andersson, A.C. (1998) Feminine – Masculine and the ‘Problematic’ Other: Some Reflections upon a Critical Gender Discourse. In: *The Kaleidoscopic Past*. Göteborg: Göteborg University, Department of Archaeology, pp. 183–189.

Atgāzis, M. (2019) *Tuvcīņas ieroči Latvijā 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 366 lpp.

Atgāzis, M. (1964) Latgaļu 9.–12. gs. cirvji. Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija*. 6. laidziens. Rīga. 105.–125. lpp.

Díaz-Andreu, M., (2005) Gender identity. In: Díaz-Andreu, M., Lucy, S., Babić, S., Edwards, D.N., eds. *The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity and Religion*. London, New York: Routledge, 13–42.

Ciglis, J., Radiņš, A. (2002) *Ludzas Odukalna kapulauka katalogs*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 251 lpp.

Gerhards, G. (2002) Dažas dzelzs laikmeta pētniecības problēmas antropoloģiskā skatījumā. Grām.: *Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas. Latvijas Vēstures Muzeja raksti*, 8: *Arheoloģija, numismātika, antropoloģija, paleobotānika*. – Rīga. 41.–52. lpp.

Hedenstierna-Jonson, C., Kjellström, A., Zachrisson, T., Krzewińska, M., Sobrado, V., Price, N., Günther, T., Jakobsson, M., Götherström, A., and Storå, J. (2017) A Female Viking Warrior Confirmed by genomics. *American Journal of Physical Anthropology*; 164, 853–860.

Gilchrist, R. (1999) *Gender and Archaeology. Contesting the Past*. London, New York: Routledge.

Latvijas PSR arheoloģija. (1974) Rīga: Zinātne, 472 lpp.

Mays, S. (1998) *The Archaeology of Human Bones*. New York: Routledge.

Radiņš, A. (1999) 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Grām: *Latvijas Vēstures Muzeja raksti Nr. 5: Arheoloģija*. Rīga: N.I.M.S, 199 lpp.

Simniškytė, A. (2007) Weapons in Iron Age women's graves. *Archaeologia Baltica*. 8. Klaipėda, p. 283–291.

Šnē, A. (2002) *Sabiedriba un vara: Sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts, 469 lpp.

Thomas, D.H. (1989) *Archaeology*. Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston.

Urtāns, V. (1970) Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā 5.–9. gs. Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija*. 9. laidieni. Rīga. 105.–125. lpp. 61.–83. lpp.

Walker, P. L., & Cook, D. C. (1998) Brief communication: gender and sex: vive la difference. *American Journal of Physical Anthropology*, 106, 255–259.

Zariņa, G. (2009) *Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija 7. g.t.pr.Kr. – 1800. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 247. lpp.

Шноре Э. (1957) Нукшинский могильник. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. Рига, 145 с.

Guntis Gerhards

Gender and Status in Iron Age Latgalian Societies

Key words: archaeology, gender, status, Iron Age, Latgalian, Latvia

Summary

This research is based on data from ancient Latgalian burial grounds from the middle and late Iron Age. The only sources of information from this period are obtained from archaeological and anthropological data. Archaeological research of ancient Latgalians increasingly concerns the relationship between gender and biological sex. We can assume that ancient Latgalians had two genders – male and female, but there are no facts to support it.

Previously, research on Iron Age in Latvia has directly linked burial information such as the orientation of the grave and the presence of certain objects in it with the biological sex of a male or a female. This approach implies that there is no difference between gender and biological sex.

In ancient Latgalian burial grounds of the 7th–10th centuries AD the proportion of male gender burials is 36–53%, according to the grave orientation and grave goods, and only 20–25% are female gender burials, while the proportion of non-adults normally does not exceed 20% from the total number of burials. The low number of female and non-adult burials has been interpreted as indicative of a lower social status of these groups, assuming that only individuals with a certain social status could be buried in collective burial grounds. The factors influencing this status, (family, gender, age, the cause of death, etc.) however are not known.

The obtained ancient DNA data from ancient Latgalians suggest that factors indicative of gender, such as the orientation of the grave, do not necessarily complement the individual's biological sex. Bioarchaeological research suggests that the quality of life differed between certain social groups in the same communities. Data from non-adult burials, however, suggests that status could be inherited.

Евгений Гребень

Нацистская оккупация в воспоминаниях жителей белорусско-латвийско-российского пограничья*

Ключевые слова: Беларусь, нацистская оккупация, воспоминания, пограничье

Материалы устной истории показывают как уникальные судьбы конкретных граждан, находящихся в одинаковой общественно-политической и социально-экономической ситуации, так и специфику регионов одного государства. В статье на основе воспоминаний очевидцев германской оккупации 1941–1944 гг. будет показана специфика повседневности в Верхнедвинском и Россонском районах Беларуси, пограничных с Латвией и Россией.

В период оккупации граница между указанными районами, Латвией и Калининской областью РСФСР являлась также границей между генеральным округом Латвия (*Generalbezirk Lettland*) и тыловой зоной группы армий «Центр». Спецификой региона было наличие крупных лесных массивов, что способствовало высокой концентрации партизан в пограничье. Здесь сложилась Россонско-Освейская партизанская зона, партизаны которой взаимодействовали с партизанами Калининской (ныне Псковской) области и использовали регион как базу для атак на немецкие коммуникации в тыловой зоне группы армий «Центр» и объекты в Латвии. В свою очередь немцы попытались создать пояс безопасности вдоль белорусско-латвийской границы и ликвидировать угрозу коммуникациям в тыловой зоне, для чего, помимо перманентной борьбы с партизанами, было проведено несколько масштабных карательных операций: «*Panther*» («Пантера», август 1942 г., Россонский район), «*Schneehase*» («Заяц-беляк», январь – февраль 1943 г., Россонский и Верхнедвинский районы), «*Winterzauber*» («Зимнее волшебство», февраль – март 1943 г., треугольник Себеж – Освея – Полоцк), «*Heinrich*» («Генрих», 31 октября – 9 ноября 1943 г.) (*Карательные акции* 2008). Итогом масштабной паци-

* Исследование выполнено при финансовой поддержке БРФФИ и РФФИ в рамках проекта № Г20Р-287 «Народ и власть: оккупанты, коллаборационисты и партизаны на пограничной территории Беларуси и северо-запада России в 1941–1944 гг.».

фикации стало сожжение 443-х деревень в Верхнедвинском и 172-х деревень в Россонском районах, в которых было уничтожено 131 999 и 3 254 мирных жителей соответственно (*Белорусские деревни*). Естественно, что эти драматические события в регионе повлияли на послевоенную оценку людей, которые смогли выжить.

В статье использованы воспоминания 13-ти граждан Беларуси 1922–1934-х годов рождения. Трое информантов — жители Верхнедвинского района, десять — Россонского. В 12-ти воспоминаниях либо отсутствует полностью, либо дается крайне фрагментарно характеристика жизни и быта людей в то время, когда их населенный пункт контролировался оккупационной администрацией. Почти полное отсутствие информации по данному аспекту объясняется непродолжительностью пребывания под властью врага. Последующие же события вытеснили воспоминания об относительно спокойном периоде (Рубашенко, Шевцова).

В ряде воспоминаний фиксируются спорадические контакты с немцами, проходившими через отдельные деревни в самом начале войны. Фигурируют традиционные для воспоминаний жителей других регионов сцены мародерства, адресные репрессии против лиц, подозреваемых в связях с советской властью, отправленные физиологических потребностей публично, не стыдясь местных жителей (Зыкова, Кондратьев, Минькова, Полевечко, Сандар, Шаркель, Шевцова).

Впоследствии судьба информантов сложилась следующим образом. В ходе карательных операций их семьи вынуждены были уйти в лес. Два информанта и их родственник были захвачены немцами и отправлены на принудительные работы в Эстонию и Германию (Лебедева, Рубашенко); семьи двух информантов были эвакуированы партизанами через линию фронта в освобожденную от немцев Калининскую область РСФСР (Завгородняя, Шаркель); 8 информантов в 1943–1944 годах до освобождения продолжительное время находились в лесных лагерях (Бондарева, Зыкова, Кондратьев, Кондратьева, Минькова, Полевечко, Сандар, Шевцова).

Начиная с 1942 г. и до конца оккупации для абсолютного большинства жителей региона складывается иная повседневность. Реальностью стал неоднократный уход в лес, где в итоге семьи информантов обосновались на постоянной основе (многие пробыли в лесу до девяти месяцев), поскольку возврат в деревню был сопряжен с риском быть уничтоженным, или же людям просто некуда было возвращаться. Гражданские лагеря основывались или под охраной партизан неподалеку от их лагеря, или люди жили автономно.

Воспоминания людей, живших в лесу, насыщены жестокими сценами. Например, ситуация выбора для человека во время карательной операции: когда отец семейства убегал от карателей, бросив жену и детей или же дети предлагали матери спастись от немцев, оставив их самих в землянке; радость от вида горящей родной деревни, поскольку это означало, что немцы покинут данный район и оставят лагерь беженцев на какое-то время в покое; чудесное спасение женщин от гранат, брошенных немцами в землянки (Бондарева, Лебедева).

Продолжительность нахождения группы гражданских лиц в конкретном лесном лагере зависела от случайности. Изредка лагерь оккупанты не могли обнаружить и люди смогли прожить на одном месте до окончания оккупации, но чаще всего место жительства приходилось постоянно менять, так как леса постоянно прочесывали немцы и бойцы коллаборационистских формирований (Зыкова, Минькова). Например, в одном случае лагерь удалось замаскировать еловыми ветками, и немцы его не обнаружили (Полевечко), в другом люди вынуждены были питаться корнями болотных растений, протаптывая проходы к болоту, которые демаскировали лагерь (Лебедева).

Во время переходов на новое место информанты видели сцены насилия над мирным населением: вода в реке была красной от крови многочисленных тел убитых людей, сваленных в реку; красными были галоши на ногах старика, прижавшего к себе обгорелые трупы детей в сарае, где были сожжены жители деревни; останки односельчан (Зыкова, Полевечко).

В подавляющем большинстве случаев в качестве участников карательных операций фигурируют именно немцы, на которых и возлагается вина за все зверства и вынесенные тяготы (Бондарева). В то же время в рассказах упоминаются украинцы, «народники» (очевидно, речь идет о бойцах какого-то вооруженного формирования русских коллаборационистов), которых идентифицировали по говору (Зыкова, Лебедева, Минькова). Бойцы латышских полицейских батальонов, которые массово привлекались немцами к упоминаемым выше карательным операциям, информантам не встречались, но жительница д. Жигули Верхнедвинского района сообщает, что от рук латышей погибла ее бабушка в другой деревне (Снежин).

Если группа граждан была связана с партизанами, последние могли оказывать им помощь продуктами. Продукты питания и скот для последующего убоя партизанами доставлялись из приграничных районов Латвии. Коровы временно могли передаваться сельчанам в пользование, а после

убоя им выделялось некоторое количество мяса (ноги, головы) (Зыкова, Полевечко, Сандар). Некоторым семьям посчастливилось найти схроны продуктов (мука или зерно) в брошенных партизанами лагерях (Бондарева, Минькова). Иногда бежавшие в лес осмеливались заходить за продуктами в деревни, которые еще оставались не сожженными (Минькова). Реальностью стал перманентный голод, экстремальная гастрономия, когда приходилось искать подножный корм (заячья капуста и другое), питаться болтушкой из муки, варить кости, внутренности животных, пролежавших зиму под снегом, пить растопленный снег. Люди часто не имели крова над головой, жили в условиях антисанитарии, следствием чего стал тиф (Бондарева, Зыкова, Лебедева, Минькова, Полевечко).

Оценка информантами партизан в целом положительная, тем более что в партизаны ушло много родственников и односельчан (Бондарева, Завгородняя, Зыкова, Лебедева, Сандар). Неоднократно в положительном ключе в рассказах упоминается будущий первый секретарь ЦК Коммунистической партии БССР Петр Миронович Машеров (1918–1980), бывший в годы войны активным участником Сопротивления в Россонском районе (Кондратьев, Лебедева, Минькова, Полевечко). Позитивная оценка дается также бойцам латышского партизанского отряда (Минькова). При этом отмечаются акты насилия, творимые против жителей не только оккупантами, но и партизанами. Например, расстрел отца одного информанта, который был выбран старостой и сотрудничал с партизанами, но расстрелян партизанами другого отряда (Полевечко); ликвидация нескольких зажиточных семей в период контроля деревни немцами (Шевцова); казнь гражданина, который публично радовался окончанию советской власти, и убийство прикладами старосты и пожилой женщины (Лебедева); расстрел партизаном родного брата — полицейского (Завгородняя); спасение старосты от расстрела вовремя появившимся знакомым партизаном (Минькова). Резко негативные отзывы всех информантов касаются «калининцев» (бойцы партизанских бригад, прибывших в Россонский район из Калининской области РСФСР). Приводятся примеры, когда калининцы реквизировали лошадь у старика в лесном лагере, угрожая расстрелом (Полевечко), забрали сохнувшее на ветке детское одеяло у женщины с грудным ребенком (Бондарева). Все информанты четко разграничивают их и местных партизан.

Единственным исключением, диссонирующим с двенадцатью остальными, являются воспоминания жительницы деревни Жигули. Деревня расположена на шоссе Верхнедвинск — Полоцк недалеко от города Вер-

хнедвинска, и все три года оккупации находилась под твердым контролем немцев. Непосредственная близость к райцентру и отсутствие вблизи нее крупных лесных массивов, в которых укрывались бы партизаны, и, как следствие, не вхождение в зону проведения карательных операций, сформировали иную картину оккупационной повседневности, коррелирующую с той повседневностью, которая видна из документов оккупационной администрации. Информант упоминает сдачу налогов немцам (сдавали мясо, картофель, зерновые, возили молоко в Дриссу¹), обязательную повинность, заключающуюся в очистке дороги (каждая трудоспособная женщина была обязана очищать определенный участок), мобилизацию в Германию посредством рассылки повесток через сельскую администрацию, а не путем захвата в ходе карательной операции. В связи с мобилизацией в Германию информант приводит такие тактики уклонения как подкуп представителя волостной администрации (отец отдал золотое кольцо, три литра самогона и сколько-то денег), фиктивный брак, в который ей пришлось вступить после повторно полученной повестки (как правило, отправляли незамужних). Упоминается наличие в семье скота до самых последних дней войны. Одна из двух коров уцелела до последних дней оккупации, причем женщина пасла ее на глазах у немцев, которые строили оборонительные сооружения возле деревни. Отец информанта продолжительное время пользовался бывшей колхозной лошадью, которая была закреплена за пятью семьями.

Немцы в деревне появлялись sporadически, акты насилия не упоминаются, за исключением случаев традиционного мародерства. Про карательные акции местные жители слышали, но лично не сталкивались. Они знали об убийстве евреев; отца и деревенских мужчин мобилизовали копать яму для захоронения расстрелянных евреев в Верхнедвинске. Полиция бывала часто, но в воспоминаниях позиционируются как «свои хлопцы», которые также не терроризировали население. Более негативные отзывы касаются бойцов не установленного подразделения русских коллаборационистов, размещавшихся ориентировочно в 1943–1944 гг. вблизи деревни, которых информант называет то «власовцами», то «казаками». С ними информант связывает мародерство и описывает случай ареста и намеренный расстрел отца, который отказался отдавать казакам лошадь.

Партизаны в деревню также заходили sporadически. К ним из деревни ушло всего двое (местный житель и красноармеец-окруженец).

¹ Современный Верхнедвинск.

Население помогало им продуктами, все знали, кто помогает, но никто не донес на соседа. Партизаны не совершали актов насилия, принудительных реквизиций продуктов с помощью оружия (очевидно, деревня была слишком отдалена от их баз и находилась слишком близко к месту дислокации подразделений немцев и полиции); периодически пользовались отцовской лодкой для переправы через реку (Снежин).

Воспоминания жителей белорусско-латвийско-российского пограничья — это истории не просто переживших оккупацию, а истории чудом уцелевших людей вопреки усилиям немцев. Рассказы проживавших здесь в годы войны информантов диссонируют с воспоминаниями жителей других регионов Беларуси, прежде всего ее западной части, бывшей до сентября 1939 г. в составе Польши. Жителям всех районов приходилось сталкиваться с насилием со стороны оккупантов и терпеть лишения, но именно жителям пограничья пришлось столкнуться с тотальным, концентрированным насилием. То, что определяло повседневность людей в других регионах (работа на земле, сдача налогов, различные стратегии выживания в сложных социально-экономических условиях) здесь являлось исключением. Реалиями для практически всего мирного населения Верхнедвинского и Россонского районов стали попытки спасти жизнь в ходе массированных карательных операций нацистов.

Список источников и литературы

(Бондарева 2019) Воспоминания Бондаревой Евгении записаны Е. Гребенем и А. Корсак 12 мая 2019 года в деревне Великое Болото Россонского района; аудиозапись (9 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Завгородняя 2019) Воспоминания Завгородней Нины записаны Е. Гребенем и А. Корсак 11 мая 2019 года в деревне Бирюзово Россонского района; аудиозапись (42 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Зыкова 2014) Воспоминания Зыковой Александры записаны Е. Гребенем 9 сентября 2014 года в поселке Освея Верхнедвинского района; аудиозапись (58 минут на русском языке) хранится в личном архиве автора.

(Кондратьев, Кондратьева 2019) Воспоминания Кондратьева Франца и Кондратьевой Надежды записаны Е. Гребенем и А. Корсак 11 мая 2019 года в деревне Янковичи Россонского района; аудиозапись (1 час 48 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Лебедева 2019) Воспоминания Лебедевой Ольги Ивановны записаны Е. Гребенем и А. Корсак 12 мая 2019 года в деревне Шалашники Россонского района; аудиозапись (43 минуты на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Минькова 2019) Воспоминания Миньковой Александры записаны Е. Гребенем и А. Корсак 12 мая 2019 года в деревне Павлово Россонского района; аудиозапись (26 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Полевечко 2019) Воспоминания Полевечко Марии записаны Е. Гребенем и А. Корсак 12 мая 2019 года в деревне Якубово Россонского района; аудиозапись (45 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Рубашенко 2019) Воспоминания Рубашенко Надежды записаны Е. Гребенем и А. Корсак 12 мая 2019 года в деревне Селявщина Россонского района; аудиозапись (25 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Сандар 2014) Воспоминания Сандар Галины записаны Е. Гребенем 9 сентября 2014 года в городе Верхнедвинске; аудиозапись (36 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Снежин 2014) Воспоминания Снежин Станиславы записаны Е. Гребенем 18 апреля 2014 года в деревне Жигули Верхнедвинского района; аудиозапись (57 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Шаркель 2019) Воспоминания Шаркель Любви записаны Е. Гребенем и А. Корсак 11 мая 2019 года в деревне Альбрехтово Россонского района; аудиозапись (36 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

(Шевцова 2019) Воспоминания Шевцовой Валентины записаны Е. Гребенем и А. Корсак 11 мая 2019 года в деревне Янковичи Россонского района; аудиозапись (16 минут на белорусском языке) хранится в личном архиве автора.

Карательные акции в Беларуси: посвящается 65-летию освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков (2008). Минск: Сталія. 163 с. *Белорусские деревни, сожженные в годы Великой Отечественной войны* (База данных) <http://db.narb.by/> (20.01.2020).

Jevgeņijs Hrebens

**Nacistu okupācija Baltkrievijas–Latvijas–Krievijas pierobežas
iedzīvotāju atmiņās**

Atslēgas vārdi: Baltkrievija, nacistu okupācija, atmiņas, pierobeža

Kopsavilkums

Balstoties uz Baltkrievijas iedzīvotāju atmiņām, rakstā aprakstīta situācija Baltkrievijas–Latvijas–Krievijas pierobežā vācu okupācijas laikā no 1941. līdz 1944. gadam.

Uzmanība tiek pievērsta situācijai pierobežā, analizēts, kā šī situācija ietekmēja cilvēku atmiņas mūsdienās. Visi informanti bija spiesti pārdzīvot nacistu soda operācijas pret partizāniem, tāpēc viņu stāstos galveno vietu ieņem blokādes apraksti, daudzu mēnešu eksistence mežā. Atmiņās atzīmēti sākotnējā okupācijas periodā pastāvošie epizodiskie kontakti ar vērmahta daļu karavīriem, viņu marodierisms, augstprātība pret vietējiem iedzīvotājiem, bet tajā pašā laikā vardarbības neesamība, kas bija raksturīgi arī citiem reģioniem. Vēlāk vācieši atmiņās parādās kā soda operāciju dalībnieki. Attiecībā uz partizānu kustības dalībniekiem vērtējumi svārstās no pozitīvajiem, ja tiek runāts par partizāniem no vietējo pamatiedzīvotāju vidus, kuri cīnījās baltkrievu vienībās, līdz ārkārtīgi negatīviem, ja tiek vērtēta to vienību kaujinieku rīcība, kuri ieradās no KPFSR teritorijas.

Ikdienas dzīve pirms blokādes, kad okupācijas administrācija stingri kontrolēja reģionu, ir aprakstīta fragmentāri, jo relatīvi mierīgās pastāvēšanas periods bija ārkārtīgi īss un iespaidus par to vēlāk aizstāja daudz traumatiskākas atmiņas.

Tādējādi absolūtā pierobežas iedzīvotāju vairākuma ikdienas dzīve sastāvēja no centieniem izdzīvot uz nacistu plaša mēroga soda operāciju fona.

Yauhen Hreben

**Nazi Occupation in the Memories of the Inhabitants of
the Belarusian–Latvian–Russian Borderland**

Key words: Belarus, Nazi occupation, memories, borderland

Summary

Based on the memories of the inhabitants of Belarus, the situation in the Belarusian–Latvian–Russian borderlands during the Nazi occupation of 1941–1944 is described in the article.

The attention is focused on the specifics of the situation in the borderlands, it is analyzed how this specificity influenced people's memories at present. All informants had to survive the punitive operations of the Nazis against the partisans, therefore, the descriptions of the blockade, everyday under practices conditions of months-long existence in the forest occupy the central place in their stories. There are sporadic contacts with Nazi servicemen in the initial period of the occupation, memories of passing Wehrmacht units typical of other regions, small-scale pillaging, but, at the same time, the absence of large-scale violence, arrogance towards local residents. Later, the Nazis are featured as participants in punitive operations. Regarding the participants of the Resistance movement, the assessments range from positive, if we are talking about partisans from among native-borns who fought in the Belarusian detachments, to extremely negative, if the actions of the fighters of the detachments who arrived from the territory of the RSFSR are assessed. Daily living before the blockade, during the control of the region by the occupation administration, is described fragmentarily, since the period of relatively calm existence was extremely short and subsequently supplanted by the most traumatic memories.

Thus, the everyday life of the absolute majority of the borderlands inhabitants is an attempt to survive against a backdrop of large-scale punitive operations of the Nazis.

Sandra Grigaravičiūtė

Polish Example in the Restoration of the Lithuanian State (August 1917 – July 1918)

Key words: Lithuania, Poland, Council of Lithuania, State Council of Lithuania, declaration of independence, Jurgis Šaulys

Introduction

When speaking about the importance of the declaration adopted by the Council of Lithuania on 11 December 1917 in the context of the restoration of Lithuania's independence, I am often asked: why was the Act of 16 February 1918 important if both documents declared "the independence of Lithuania"? I usually answer by referring to Stanislovas Narutavičius who asserted, "when we declare independence, we refuse all the claims of others" (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 49). The key point here is "we declare independence".

This phrase first appeared and found its way to the documents of the Council of Lithuania only after the German kaiser granted his recognition to Lithuania on 23 March 1918. Until then the concept "to proclaim Lithuania's independence" was used while preparing for the Lithuanian conference in Vilnius and in the course of it as well as during other Lithuanian conferences abroad (in Stockholm, Lausanne and Bern); however, it was not always stated who was supposed to do it. The concept of proclamation and the context of the use of this term in the oral statements and resolutions of Lithuanian politicians encouraged me to investigate to what extent the Polish example was important in the restoration of the Lithuanian state and to find out whether Lithuanian politicians expected to obtain a document similar to the "proclamation" issued to Poland on 5 November 1916 (*Polen war durch die Keiser-Proklamacion vom 5. November 1916 bereits als selbständiger Staat anerkannt worden*) (Baumgart 1966).

The central theme of this paper could be the thought expressed in the memoirs of Jurgis Šaulys: "After Germany proclaimed the Act of Independence of Poland on 5 November 1916 and the Polish campaign to incorporate Lithuania into Poland became more intense, our opposite campaign had to become more active as well. Every time we became more and more assertive in demanding the restoration of Lithuania's independence" (Šaulys 1946).

Lithuanian and Polish historiography has until now paid most attention to Lithuanian-Polish relations in the context of the restoration of their statehood and the building of modern states. The conflict over Vilnius and Vilnius Region remains the central topic of research. Less attention is paid to the question why the example of Poland was important in the restoration of the Lithuanian state. It is neither mentioned in the latest syntheses of Lithuanian history (Čepėnas 1992; Gumuliauskas 2010; Blažytė-Baužienė, etc. 2013, 89) nor in the studies dedicated to the history of the Council of Lithuania (Maksimaitis 2011; Eidintas, Lopata 2017, 59). This is what this paper is about.

The research is based on the following published collections of sources: “Minutes of the State Council of Lithuania” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991), “Council of Lithuania and Restoration of Independent State in the Documents of 1914–1920” (*Lietuvos Taryba* 2017), “The Process of the Restoration of the Statehood of Lithuania July – December 1917” (*Lietuvos valstybės atkūrimo procesas* 2018). It also rests upon the unpublished memoirs of Jurgis Šaulys (Šaulys 1946).

The research **chronology covers** the period from 1 August 1917 to 30 July 1918, i.e. from the start of the meetings of the Organizing Committee of the Lithuanian Conference (hereinafter – the Organizing Committee) to the end of the 9th session of the Council of Lithuania.

The study employed the methods of analysis and comparison, the descriptive method, and the comparison of sources and literature. While processing the primary sources in German and English languages, the logical-analytical method was applied (the notional content and information analysis was carried out).

The aim of the paper is to investigate which activities constituting the restoration of the Lithuanian state were based on the Polish example (1 August 1917 – 30 July 1918).

1. The concept of proclamation and its context of usage (August–November 1917)

When speaking about the restoration of the Lithuanian state at the end of 1917, various concepts were in use. The concept to **proclaim** is usually found in Lithuanian and German documents. Translated from Latin, proclamation means ‘exclamation, outcry’. Translated from German (*die Proklamation*), it means ‘proclamation, (solemn) declaration’, whereas to proclaim means ‘to announce solemnly, to make public’. An equivalent meaning of

proclamation can also be found in the Lithuanian dictionary. The concept to proclaim was used in various contexts: “to proclaim Lithuania” – Smilgevičius (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 107–108), “proclamation of Lithuania” – Vileišis (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 111), Kvedaras (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 116), “proclamation of Poland” – Smetona (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 111–112); “Lithuania is not a proclaimed state” – Smetona (Dokumentas 32 2017, 289), “to proclaim Lithuania’s independence” (Dokumentas 32 2017, 277), “the Lithuanian state will be proclaimed” (Grigaravičiūtė 2018), “proclamation of independence” – *Unabhängigkeits-Proklamation* (1917 m. gruodžio 1 d. 2018, 83–84), “concerning the proclamation of independence of Lithuania” – *betreffend die Proklamierung der Selbständigkeit Litauen* (1917 m. gruodžio 7 d. 2018, 94–95).

The concept to **proclaim** was employed in the resolutions of the Lithuanian Conference (18–22 September 1917) and the Second Lithuanian Conference in Stockholm (18–20 October 1917). Its usage was definitely not random. While trying to answer why “proclamation” was chosen as the core term when speaking about the restoration of the Lithuanian state, my attention shifted to the content of the document restoring the state of Poland (*Proclamation*) and its implementation.

The assumption that a document similar to the “proclamation” which was issued to Poland by the kaisers of Germany and Austria-Hungary on 5 November 1916 was also expected in the case of Lithuania is supported by other two frequently used concepts: independence and declaration. These words often appeared in a single phrase, for example, “when the independence of Lithuania is addressed” – Šmulkštys (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 101), “demands for the independence of Lithuania” (Dokumentas 34 2017, 294), “they will declare Lithuania independent” – Purickis (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 110), “if Germany does not declare independent Lithuania, no one will”, “if Poland had not been created by Germany, perhaps the Lithuanian issue would not have come up as well” – Klimas (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 111), “Germany will declare Lithuania’s independence” – Smetona (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 111–112), “Lithuania will be declared”, “demand the independent state of Lithuania” – Stankevičius (Dokumentas 34 2017, 289–290), “to make Germans declare Lithuania’s independence” – Maironis (Dokumentas 32 2017, 292), “to ensure that Germans declare Lithuania’s independence” – Kairys (Dokumentas 32 2017, 292).

The usage of these terms alone or in phrases at the end of 1917 prompts an assumption that **some country** (Germany, Austria-Hungary, or Russia) had to announce the independence of Lithuania even before the peace conference. It is also confirmed by the statements used in the resolutions adopted by the Lithuanian conferences in Stockholm (18–20 October 1917), Lausanne and Bern (2–10 November 1917). The resolution of the Stockholm conference included the following statement: “We remind the belligerent powers that it is about **time to proclaim the independence of Lithuania**” (Dokumentas 32 2017, 277); meanwhile, the conferences in Lausanne and Bern resolved that “attempts have to be made in the Central Powers, Germany in particular, to **duly obtain the Act of Lithuania** even before the end of the war and the peace conference” (Dokumentas 34 2017, 289–290). The separation of Germany from among “the Central Powers” entails that the participation of other countries in the “declaration” of Lithuania was also expected. The concepts sovereignty and sovereign are less commonly found. This concept was used in the resolutions of the Second Lithuanian Conference in Stockholm: “To create a new **sovereign** state of Lithuania” (Dokumentas 32 2017, 277).

2. Polish example in the attempts to obtain proclamation

There were two attempts to proclaim Lithuania by the Polish example, and they were both made in Stockholm. The first attempt was made at the beginning of 1917, meanwhile, the start of 1918 witnessed the second attempt. However, they both failed. One was disturbed by the February Revolution in Russia; the other by the declaration of “the separation from Russia” announced by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917 and the demands of the Third Lithuanian Conference in Stockholm published in the Scandinavian press on 4 January 1918.

The first attempt is described in the published minutes of the State Council of Lithuania. When reporting on the accomplishments of Lithuanian politicians during the war to the Organizing Committee, Jurgis Šaulys mentioned the conference in Stockholm organized on the German initiative. According to Šaulys, “the aim of that conference was a special demonstration against Russians. It was supposed to play a role equivalent to that of the Lausanne conference. The latter one addressed the Polish question; meanwhile, the Lithuanian question had to be solved in Stockholm” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 34–35). Lithuanian representatives had already departed to Berlin and prepared for the trip to Stockholm; however, as the February Revolution broke out, they had to postpone their trip, because

“the conference being organized could no longer serve the purpose, as Russia’s absolutism was overthrown, and there was no need to organize any demonstration against Russia” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 35; 91).

After the first failed attempt, Šaulys did not lose hope to do it later; therefore, when discussing the ways of bringing the Lithuanian issue to the international arena with Jonas Smilgevičius and Jokūbas Šernas during the meeting of the Organizing Committee held on 2 August 1917, he explained that “to address the issue on a broader scale, we need to obtain an act identical to that issued to Poland” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 50) and “we simply need to agree that Germans bring up this issue; after all, Poles clearly stated: “Annexation to the German Reich” – *Anschluss an Deutsches Reich*” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 50).

The Polish example was repeatedly mentioned in the meeting of the Organizing Committee on 2 August 1917. Smetona wished to at least get as much freedom of action as Poland had at that time (“to get our hands untied at least as much as Poland’s”) (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 44). Jonas Smilgevičius stated that “it is important for us to obtain the title. Poland has already won in this respect” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 47). Jokūbas Šernas was convinced that “we need propaganda; Polish interests also improved through it” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 47). Meanwhile, Stanislovas Narutavičius was straight: “We envy Poles because they are being talked about on a broad scale. But they are being talked about due to the poetry of Poland’s fate. Lithuania, on the contrary, became known for its quarrelling with Poland only” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 50).

Considering whether Germans would deliver the promises given to Lithuanian politicians, Vladas Mironas concluded that Lithuanians would have to take a risk in the same way as Poles did, because “neither the Chancellor, nor the Reichstag will give a guarantee” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 57). The Polish example was also used when discussing whether non-Lithuanians should be invited to the Lithuanian conference in Vilnius. Antanas Smetona: “We cannot let in or invite such individuals. Neither Poles nor Finns did that” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 62).

During the Lithuanian conference in Vilnius (on 18–22 September 1917), Eidukevičius proposed to follow the Polish example (“The road towards it is thorny and the fight is difficult and persistent: Poland is an example”) (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 79); such a proposal was also made by

Gaidelionis (“Poles were working hard to become known to others”) (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 93), Smetona (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 96), Narutavičius (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 113), Šaulys (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 90).

The second attempt to obtain a proclamation on the basis of the Polish example is described in the memoirs written by Jurgis Šaulys after World War II. Such a document was expected at the beginning of January 1918. This thought is also confirmed by the statement written in the memoirs: **“Lithuania’s independence should have been declared on the part of Germany soon after the declaration of 11 December was adopted. With that in mind, the Council sent me to Stockholm at the very start of 1918.”** (Grigaravičiūtė 2002) However, all the plans were doomed to fail by the declaration of “the separation from Russia” adopted by the Lithuanian National Council (in Lausanne) on 25 December 1917, which Šaulys and Smetona had to promptly deny in the German press during the first days of January 1918.

The demands of the Third Lithuanian Conference in Stockholm published in the Scandinavian press on 4 January 1918 posed a similar amount of problems. The German Foreign Ministry was seriously alarmed by those demands. Hence, Jurgis Šaulys had to go to Stockholm “to save the situation” with exceptional urgency.

3. Polish experience as an argument in the sessions of the Council of Lithuania in July 1918

The Polish example emerged in the session of the Council of Lithuania of 9 July 1918 when the question was addressed why the members of the Council of Lithuania had “to pay double or triple” when going on high-speed trains, while “German and Polish officials are charged as usual” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 250). However, the Polish example was most commonly used in the session of the Council of Lithuania of 11 July 1918 when considering the question of the change of the Council’s title and the use of the stamp with the national symbol (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 264–267).

3.1. In the arguments concerning the change of the Council’s title

When discussing the question of the change of the Council’s title, the members of the Council of Lithuania split into two groups. One group advocated for the change of the title into the “State Council of Lithuania” after Germany recognized Lithuania as an independent state; yet the other group believed that it was not necessary. Šernas, Mironas, Staugaitis, Petrulis

voted for the title change. Kairys, Klimas, Narutavičius, Vileišis voted against it. Those who voted for the change used the Polish example as one of the major arguments.

In addition to the Lithuanian title “Council of Lithuania”, Jokūbas Šernas, who presented this issue in the session of the Council of Lithuania, also mentioned the Polish title “Rada Litewska”. The speaker was deeply convinced that “we need to state an accomplished fact by changing the title in this way: “State Council of Lithuania” like Poland has “Rada Stanu”” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 264). In response to Kairys, who believed that such a “question is untimely and serves no purpose” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 264), he stated that “we first had to express the representation of the land and now a consolidated state. In this way, we would be ahead of Poles who refer to our Council as “Rada Krajowa” rather than “Stanu”” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 264).

To counter the argument expressed by Petras Klimas that “the concept of ‘Lithuania’ also includes ‘state’”, Jokūbas Šernas stated that “the meaning is the same in Lithuanian” but it is different in other languages. This argument was also supported by Alfonsas Petrulis who asserted, “the title is needed for foreign affairs” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 265). However, according to Šernas, the main stimulus to change the title was to stop Polish gossiping that “ours is *rada stanu*, while theirs is *rada krajowa*, so they express their old ideology that Lithuania is only a part of Poland, not a state. So we need to finish stating a legal fact.” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 265).

With twelve members of the Council voting for the change, the resolution was approved. It stated: “After the Council of Lithuania declared and Germany recognized Lithuania as an independent state, the Council of Lithuania, stating the legal fact and using the right pertaining to it, resolved: to change its title into ‘State Council of Lithuania’” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 265–266).

3.2. In the arguments concerning the use of the stamp with the national symbol

The second very important issue – the use of the stamp with the national symbol – was on the agenda of the same session. Jokūbas Šernas, who presented the issue to the Council, stated that “now this right should be limited to the state”, that is, only “our public institutions must have a stamp with the Lithuanian coat of arms *Vytis*”, but in practice *Vytis* was also used by others –

private institutions, societies, organizations, publications. That is why the Council's resolution on this matter was required.

The question whether to prohibit other non-public institutions from using *Vytis* or not became the central theme of the discussion. It was decided that such a prohibition was not required. The decision was convincingly justified by Šaulys: “*Vytis* is too little popularized compared to the Polish eagle, which everyone wears as a precious emblem. Thus, we should not ban the use of *Vytis*.” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 266).

3.3. Arguments in the consideration of the formation of government, law making, and activity funding issues

Poland was also looked at as an example when considering the issues of the formation of government. Smetona proposed not to take more responsibility than Poles did: “Perhaps we should form our government in the same way that Poles did and not to take other responsibilities” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 268); Petras Klimas also favoured the Polish model according to which “the government was elected which, in turn, is entrusted to organize ministries”. He argued, “we will not do without such an ersatz government as well” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 270–271). According to him, “regency is the only way for us too” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 271; 272).

Smetona and Šaulys were not in favour of the version of regency which existed in Poland at that time. They both followed an opinion that “regency does not eliminate a personal union: Poles as well consider the election of the king” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 275). The Polish example was also followed when speaking about the scope of activities of the planned Department of the Interior. Šaulys was convinced that “the Department of the Interior can commence its work not in its totality; its individual divisions may work at first, for example, the division for health affairs. This is how Poles do” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 299).

The Polish experience was also taken into account when looking for funding for the follow-up activities of the State Council of Lithuania. In the session of the State Council of Lithuania held on 23 July 1918 Smetona proposed to “apply to the occupation administration for a loan”. His argument: “Poles used to get it. Where would Germans get those funds from? From Poland” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 294). The Polish practice was again looked at when deciding “on the procedure of law-making”. Šaulys favoured the practice which was already applied in Poland: “There the draft

law is submitted to the occupation administration and later adopted by the State Council without further consultations with it” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 308). Hence, Šaulys was convinced that “we may apply the procedure of law-making equivalent to that used by Poland” (*Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai* 1991, 309).

Conclusions

1. The most frequent concepts and their context of usage in the process of restoration of the Lithuanian state at the end of 1917 entail that the Council of Lithuania expected of the countries, which had previously partitioned the Polish-Lithuanian Commonwealth, to issue an act promising to create an independent state in the future, as it was promised for Poland on 5 November 1916.
2. The analysis of the sources prompts a conclusion that the attempt to obtain a proclamation by the Polish example was important for Lithuanian politicians both in 1917 and at the beginning of 1918. Poland was proposed as an example in pursuing propaganda abroad and achieving the objectives of the restoration of the state with courage and determination.
3. The review of the cases where the State Council of Lithuania referred to the experience of Poland in its sessions of July 1918 leads to the conclusion that the Council would often refer to the Polish experience in considering and adopting the resolutions on the crucial issues of building the Lithuanian state – the formation of government, law making, search for funding.

References

1917 m. gruodžio 1 d. dokumentas pavadintas “Nepriklausomybės proklamacija”. In: *Lietuvos valstybės atkūrimo procesas 1917 m. liepa–gruodis. Dokumentų rinkinys*. (2018) Sud. L. Mažylis, R. Zozaitė. Kaunas: VDU, p. 83–84.

1917 m. gruodžio 7 d. Vokietijos kanclerio grafo Georgo von Hertlingo įgaliojimas Vokietijos užsienio reikalų žinybos atstovui Kurtui von Lersneriui sudaryti ir priimti protokolą su Lietuvos Tarybos atstovais: Antanu Smetona, Steponu Kairiu ir Jurgiu Šauliu – dėl susitarimo skelbti Lietuvos nepriklausomybę ir dėl santykių nustatymo su Vokietija. In: *Lietuvos valstybės atkūrimo procesas 1917 m. liepa–gruodis. Dokumentų rinkinys*. (2018) Sud. L. Mažylis, R. Zozaitė. Kaunas: VDU, p. 94–95.

Dokumentas 34. (2017) Antrosios lietuvių konferencijos [Lozanoje ir] Berne 1917 m. lapkričio 2–10 d. protokolas ir nutarimai. Iš: *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės kūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*. Sud. Eidintas A., Lopata R. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 289–294.

Dokumentas 32. (2017) Antrosios lietuvių konferencijos, vykusios Stokholme, 1917 m. spalio 18–20 d., nutarimai. Iš: *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės kūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*. Sud. Eidintas A., Lopata R. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 276–279.

Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. (1991) Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslo.

Proclamation of the German Emperor and the Emperor of Austria, respecting the establishment of a Kingdom of Poland. <http://www.zum.de/psm/div/polen/mowat15.php3> (29.07.2019).

Šaulys, J. (1946) How the Declaration of Independence of 16 February Took Place. /From Memoirs/ 9 February 1946. Vilnius University Library Manuscript Department, 155–366. f., 2. l.

Baumgart, W. (1996) *Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*. Wien u. München: Oldenbourg. <http://ubm.opus.hbz-nrw.de/volltexte/2010/2356/pdf/doc.pdf> (29.07.2019).

Blažytė-Baužienė, D., Gimžauskas, E., Laurinavičius, Č., Mačiulis, D., Rudis, G., Svarauskas, A., Vaičenonis, J. (2013) *Lietuvos istorija*. T. X. 1 dalis. Vilnius: Baltos lankos.

Čepėnas, P. (1992) *Naujųjų laikų Lietuvos istorija. 2 tomas*. Vilnius: Lituanius. Fotografuotas leidimas.

Eidintas, E., Lopata, R. (2017) Lietuvos valstybės atkūrimo vizijos, planai ir lietuvių veiksmai. In: *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės kūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*. Sud. Eidintas A., Lopata R. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Grigaravičiūtė, S. (2002) *Skandinavija Lietuvos diplomatijoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Saulabrolis.

Grigaravičiūtė, S. (2018) Lietuvos Tarybos (ne)atstovavimas Šveicarijoje 1917–1918 metais. *Parlamento studijos*, no. 25: 37–77. <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr25/files/37-77.pdf> (29.07.2019).

Gumuliauskas, A. (2010) *Lietuvos istorija (1795–2009 m.)*. Šiauliai: K.J. Vasiliausko leidykla Lucilijus, 2010.

Maksimaitis, M. (2011) *Mažoji konstituantą. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą*. Vilnius: Justitia, 2011.

Sandra Grigaravičiūtė

**Polijas piemērs Lietuvas valsts atjaunošanā
(1917. gada augusts – 1918. gada jūlijs)**

Atslēgas vārdi: Lietuva, Polija, Lietuvas Padome, Lietuvas Valsts padome, neatkarības deklarācija, Jurgis Šaulys

Kopsavilkums

Balstoties uz publicētajiem un npublicētajiem avotiem, raksta autore mēģina noteikt Polijas piemēra nozīmīgumu Lietuvas valsts atjaunošanā (1917. gada augusts – 1918. gada jūlijs). Avotu analīze rāda, ka Lietuvas Padome bieži atsaucās uz Polijas pieredzi, lemjot par Lietuvas valsts veidošanas pamatjautājumiem – valdības veidošanu, likumu pieņemšanu, finansējuma meklēšanu. Polija tika uztverta kā piemērs arī propagandas veikšanai ārvalstīs un valsts atjaunošanas mērķu sasniegšanai.

Галина Яковлева

Советские еврейские школы и детские трудовые коммуны на Витебщине в 1920-е гг.

Ключевые слова: Наркомпрос, Евбюро, советские еврейские школы, трудовые коммуны, идиш

Новые политические реалии, возникшие в России после октября 1917 г., обусловили борьбу за создание новой школы. Программа РКП(б), принятая в 1919 г., предусматривала «полное осуществление принципов единой трудовой школы, с преподаванием на родном языке, с совместным обучением детей обоего пола, безусловно светской, т. е. свободной от какого бы то ни было религиозного влияния, проводящей тесную связь обучения с общественно-производительным трудом, подготовляющей всесторонне развитых членов коммунистического общества». Стали возникать школы на национальных языках. Вопрос о языке (иврит или идиш) для еврейских школ был решен категорично. Иврит был объявлен контрреволюционным языком, началось становление советской еврейской школы на идише.

На Витебщине, входившей до 1924 г. в состав РСФСР, массовое создание советских еврейских школ началось в 1919 г. Ими занимались созданная в марте 1919 г. еврейская секция Витебского губернского отдела народного образования (губоно) и Еврейское бюро (Евбюро) губернского комитета (губкома) РКП(б). К весне 1921 г. в губернии уже действовала 41 еврейская школа. В Витебске их было 10, по 6 — в Витебском и Оршанском уездах, в остальных 7 уездах — по 2–3 (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 77а. Л. 31). В местечках часть из них возникла из дореволюционных еврейских учебных заведений. Для решения кадровой проблемы Народный комиссариат просвещения (Наркомпрос) РСФСР в 1921 г. еврейские 10-месячные педагогические курсы преобразовал в Витебский еврейский педагогический техникум. Сохранялись и хедеры, являвшиеся основным средством передачи традиционного еврейского знания. Под руководством еврейских партийных структур еще в январе 1921 г. был проведен показательный «суд над хедерами», который длился 6 дней.

В условиях новой экономической политики государство почти перестало финансировать школы, началось их массовое сокращение. На

1 января 1922 г. в губернии сохранились 32 еврейские школы 1-й ступени и 2 школы 2-й ступени со 150 учителями и 4200 учениками (ГАВт. Ф. 56. Оп. 1. Д. 185. Л. 5). К весне 1922 г. в Витебске остались 7 школ 1-й ступени и одна 2-й (ГАВт. Ф. 246. Оп. 1. Д. 324. Л. 27). В уездах пытались сохранить хотя бы по одной еврейской школе. В начале 1922 г. Евбюро Витебского губоно стало инициатором новой волны антихедерной кампании. Созданная им Комиссия по борьбе с хедерами организовала «посещение школьными работниками и студентами евпедтехникума беднейших районов города из дома в дом с целью индивидуального убеждения родителей изъять детей из хедеров для направления их в советские еврейские школы (ГАВт. Ф. 246. Оп. 1. Д. 324. Л. 4об.). Закрытие хедеров охватило и уезды. Деятельность меламедов (учителей) иначе как «тлетворной» не называлась. Советских школ не хватало. Однако Евбюро настаивало на закрытии хедеров. 6 сентября 1922 г. Витебский Исполнительный комитет губернского совета рабочих и крестьянских депутатов (губисполком) постановил в трехдневный срок закрыть все школы конфессионального характера (ГАВт. Ф. 246. Оп. 1. Д. 327. Л. 90). Часть хедеров ушла в подполье. Многие родители игнорировали советскую школу из-за ее светского характера, работы по субботам, отрицания иврита и еврейского традиционного закона.

Знаковыми для 1920-х гг. стали детские трудовые колонии и коммуны. В 1919 г. коллегия Витебского губоно постановила «переименовать приюты в более соответствующие названия» — трудовые колонии и трудовые коммуны (ГАВт. Ф. 246. Оп. 1. Д. 23. Л. 30об.). В городе имелись 16-я, 7-я, 12-я еврейские коммуны, дом юношества для 30 еврейских беспризорных подростков. 12-я детская коммуна в 1921 г. располагалась на Водопроводной Набережной, дом 12. Ее возглавляла Н. П. Дорошко, окончившая в 1915 г. гимназию в Белостоке. После революции она прослушала краткосрочные педагогические и школьно-инструкторские курсы в Москве, работала в 1920 г. в знаменитой еврейской детской колонии в Малаховке под Москвой, в которой тогда преподавал Марк Шагал (1887–1985) (Брук 2015). В 1921 г. она приехала в Витебск организовывать еврейскую детскую коммуны (ГАВт. Ф. 9. Оп. 5. Д. 95. Л. 153). Опыт Малаховки пригодился, 12-я коммуна стала одной из лучших в городе. Не зря студенты евпедтехникума, планируя в 1926 г. экскурсию в Москву, среди прочих мест хотели посетить и еврейскую детскую колонию в Малаховке (ГАВт. Ф. 905. Оп. 1. Д. 38. Л. 2). 7-я коммуна носила имя Шолом Алейхема. В 1922 г. «коммуна эта, еще недавно считавшаяся одной из худших в Ви-

тебске, стала неузнаваема. За последние 2—3 месяца под руководством командированного в нее Бюро тов. Долгопольского она превратилась в здоровый трудовой детский коллектив, в котором проводится интенсивная культурная работа» (ГАВт. Ф. 246. Оп. 1. Д. 324. Л. 4 об.).

Евбюро Витебского губоно уделяло большое внимание 12-й трудовой коммуне. В марте 1924 г. было принято решение передать в ее распоряжение имение Лукишки. Для Евбюро коммуна была чрезвычайно значима, т.к. она, как и в Малаховке, создавалась как коммуна с сельскохозяйственным уклоном. Для развития коммуны надо было ее популяризировать, организовывать экскурсии, искать шефов, которые бы могли оказывать ей помощь. До революции Лукишки принадлежали дворянину П. Ф. Коссову и входили в границы Щербинской волости Витебского уезда. Усадьба же входила в городскую черту и включала в себя несколько строений, в том числе двухэтажный дом с мезонином, сад и огород. В имении был питомник плодовых деревьев, в котором разводилось до 60 сортов фруктовых деревьев. Ежегодно в питомнике производилось 3 тысячи саженцев пятилетнего возраста. И хотя за годы после революции здесь явно многое было утрачено, но усадьба и сад представляли несомненную ценность для коммунаров и партийно-педагогических структур, их поддерживавших. Претендентов на усадьбу было много. Ее то целиком хотели отнять у коммуны и создать сельскохозяйственную школу, то забрать хотя бы сад. В июне 1924 г. на заседании Евбюро уездно-городского комитета КП(б)Б рассматривался вопрос о положении в коммуне. Констатировалось, что питание коммунаров слабое, дети истощены. Евбюро беспокоило то, что у коммуны хотели отобрать сад и выставить на торги. Другая проблема — это острый недостаток средств для развития коммуны. Евбюро губоно решило просить Евообщестком¹ г. Минска выделить коммуне 1360 руб. на орграсходы, 360 руб. на покупку трех коров, ссуду в 1 000 руб. до уборки урожая (ГАВт. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 245. Л. 88).

Позже в Лукишки были переведены и дети 7-й коммуны. Объединенная коммуна стала школой-коммуной-семилеткой с сельскохозяйственным уклоном и теперь уже она носила имя Шолом Алейхема. На протяжении 1920-х гг. ее по-прежнему возглавляла Н. П. Дорошко. В ноябре 1926 г. в коммуне находилось 62 еврейских ребенка: около 60% были круг-

¹ Евообщестком (Еврейский общественный комитет) — еврейская общественная филантропическая организация для оказания помощи пострадавшим от погромов и стихийных бедствий, действовал с 1920 по 1924 г.

лыми сиротами, а остальные — «полусироты, в дни отдыха дети посещают родителей, некоторые родители приходят в коммуну». Только трое были детьми торговцев, остальные — дети рабочих. При коммуне была школа-семилетка «с ознакомлением по огородничеству, садоводству, скотоводству и птицеводству». Хозяйство обслуживалось детьми, двумя постоянными рабочими и поденными. В состав хозяйства входило 4 десятины полевой земли, 2 десятины огородной, 5 десятин фруктового сада с количеством 800 деревьев в возрасте 25—30 лет. Постоянного лица, которое бы наблюдало за садом, не было, сезонные работы проводились под наблюдением «городского садового т. Панасюка». Воспитанники коммуны не могли своими силами обеспечить уход за таким количеством деревьев, поэтому часть сада сдавалась в аренду. Дети выращивали овес, кормовые травы, картофель, капусту, огурцы, свеклу, морковь, брюкву. В хозяйстве было 5 коров, 2 лошади, 36 голов птицы (кур, гусей, уток и индюков). Также имелись портняжная мастерская, в которой работали 30 девочек коммуны, и столярная, имевшая 7 верстаков, 2 токарных станка и комплект инструментов на 10 человек. Обучением коммунаров занимались два инструктора, метод обучения определялся как «кустарный». Как и в Малаховке, в коммуне действовало самоуправление: два раза в месяц проходили общие собрания, исполком коммуны в составе 6 человек обеспечивал выполнение решений собрания и контролировал работу 5 комиссий: продовольственной, «обмундировочной», инвентарной, санитарной, библиотечной. Меню составлялось на неделю самими детьми вместе с врачом и администрацией. Кладовой с продуктами ведал один из воспитанников, отмечая в тетради отпускаемые продукты. В коммуне работало 5 кружков: драматический, спортивный, изобразительных искусств, литературный и чертежный. Комсомольская ячейка состояла из 20 человек, при школе действовали два пионерских отряда, членами которых были 36 коммунаров. Двое воспитанников были октябрятами, а «остальные 4 человека не принимают участия нигде в силу их психологии» (ГАВт. Ф. 322. Оп. 1. Д. 86. Л. 4). Администрацию волновала проблема недостаточного количества педагогов и воспитателей, а также слабое питание детей, которые круглый год были заняты физической работой, как в мастерских, так и в поле и в саду, уходом за хозяйством. Незначительным было финансирование, обеспечивавшее учебный процесс. Многие проблемы сохранились и в 1927 г.: дети плохо обеспечивались учебными пособиями и обмундированием, по-прежнему не хватало персонала, особенно инструкторов по ремеслу и сельскому хозяйству. Урожай сельхозкоммуны

включался в ее бюджет, что приводило к отчислениям от урожая и снижало стимулы детей к труду, не позволяло улучшать хозяйство. Вновь речь шла о необходимости усилить питание детей (ГАВт. Ф. 322. Оп. 1. Д. 86. Л. 2). Пионерская и комсомольская работа, «самостоятельность и общественность ребят» проверяющих удовлетворила.

Хуже обстояли дела в 16-й коммуне. Евбюро губоно планировало в 1924 г. преобразовать ее в школу-коммуну с индустриальным уклоном и привлечь туда детей еврейского населения. Индустриальный уклон обеспечивался бы организацией слесарной, столярной, швейной и переплетной мастерских. Акт обследования коммуны за октябрь 1926 г. позволяет восстановить некоторые реалии жизни детей, которые были далеки от планируемых. «Еврейская детская пионер-школа-коммуна № 16» располагалась по Мало-Ильинской улице, дом 3. В ней находилось 36 детей: 17 мальчиков и 19 девочек (3 ребенка 11–12 лет, 33 – 12–16 лет). «Сведения о социальном составе в школе не имеется». Дети ходили учиться в 18-ю еврейскую школу, заведующий которой был одновременно и заведующим школой-коммуной. С детьми также работали воспитательница и пионервожатый. Из техперсонала имелись кухарка и прачка. 2 раза в месяц воспитанников посещал врач. Утром дети занимались физкультурой, политическое воспитание проводилось пионервожатым. Заведующий редко появлялся в коммуне, переложив основную работу на воспитательницу. Своей индустриальной базы, как предполагалось в 1924 г., в коммуне так и не создали. Переплетная и швейная мастерская (с 3 швейными машинами) имелись при 18-й школе. В швейной мастерской была женщинаинструктор, переплетное дело преподавал сам заведующий, оборудована мастерская была слабо. Помещение коммуны не соответствовало своему назначению, питание детей состояло из чая с хлебом утром и вечером и обеда из 2 блюд. Средств, отпускаемых на одежду, не хватало. Особенно плохо было с теплыми пальто, их имелось только 16, из-за чего «большая половина детей не могла посещать школу и отставала в успехах». Денег, выделяемых на учебники, хватало только на письменные принадлежности, книги приходилось «занимать в 18-й школе». Удручающее санитарное состояние коммуны должно было улучшиться после переезда в новое выделенное ей помещение, тоже требовавшее ремонта. Комиссия считала необходимым выделить отдельную ставку заведующего для коммуны, усилить самообслуживание, т. к. были случаи, когда за счет пайка детей кормили двух сторожей для того, чтобы они мыли полы (ГАВт. Ф. 322. Оп. 1. Д. 86. Л. 9).

К началу 1924 г. в Витебске из 10 осталось 6 еврейских школ 1-й ступени и одна школа 2-й ступени. Школы были небольшими, как правило, работали в 2—3 смены, не имели собственных зданий, некоторые просто занимали этаж или несколько комнат, не хватало парт, пособий и школьных принадлежностей, многие учителя были совместителями. В местечках школы могли располагаться и в съемных хатах. Хотя все школы должны были быть очагами культуры поведения, но реалии были таковы, что не соблюдались санитарно-гигиенические нормы в самих школах. Даже в конце 1920-х гг. в них часто не было форточек, рукомольников, уборных. Ситуацию усложняло то, что учителям приходилось отвыкать от старой «школы учебы». Надо было приспосабливаться к отказу от отметок, экзаменов, традиционных опросов, переходить на групповые методы работы, заменять классическую предметно-урочную систему изучением «живых комплексов» из жизни природы или социально-политических и экономических отношений, а также во главу угла ставить «жизнь школьного коллектива», внедрять самоуправление учащихся. Те, кто сомневался или был против новых задач, стоявших перед образованием, и методов преподавания, считались «поборниками и вдохновителями реакции», достойными увольнения. Школьный работник (учитель) должен был соответствовать четким идеологическим критериям. Евбюро губоно организовало памятные мероприятия в честь «организатора 1-й летней еврейской школы педагога-революционера Э. Розовской» (ГАВт. Ф. 246. Оп. 1. Д. 100. Л. 9). Но в марте 1922 г. возник конфликт в связи с чествованием памяти школьного работника М. Л. Неймана. Его заслуги в деле образования были общепризнаны, авторитет покойного был очень высок. Учителя города хотели организовать вечер памяти и вывесить портрет Неймана в школе. Евбюро выступило против такой формы чествования. Глава Евбюро Хинчин утверждал: «При подходе к чествованию или увековечиванию памяти необходимо учесть не только чисто профессиональные и узко-цеховые моменты, каковыми в данном случае является преданность покойного Неймана школе, его организаторские способности, его педагогическое образование, но также принять во внимание мировоззрение данного лица и ту роль, которую он играл как сторонник определенной общественной идеологии. Нейман же проводил свою общественную работу в идейном контакте с местными клерикальными элементами, состоял членом антипролетарского культурного общества «Тарбут», являлся активным членом сионистской организации, всячески преследуя идею советской школы на еврейском языке» (ГАВт. Ф. 246. Оп. 1.

Д. 324. Л. 20). Учителям предлагалось провести чествование М. Неймана в частном формате. Этот конфликт наглядно свидетельствовал о приоритетах местных еврейских руководителей в отношении педагогических кадров.

В марте 1924 г. Витебская губерния вошла в состав БССР. В БССР еще в 1922 г. была введена семилетка (1—4 классы — 1-й концентр, 5—7 классы — 2-й концентр). При унификации школы прошла череда реорганизаций и объединений. Началась реализация политики белорусизации. Конституция БССР зафиксировала четыре государственных языка, в том числе идиш, стали создаваться еврейские национальные советы, росло число школ на идише. Для укомплектования классов создавались комиссии, определявшие родной язык детей, «всех разговаривавших на родном языке, направляли в еврейские школы». Были проведены «собрания на фабриках, заводах, в местечках с докладами о принципах воспитания на родном языке». По Витебску и Витебскому округу в 1925 г. насчитывалось 17 еврейских школ, в которых училось 2 670 детей (ГАВт. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 243. Л. 50—51). Витебская еврейская школа 2-й ступени была преобразована в семилетку, ставшую с 1925 г. опытной школой при евпедтехникуме. В ней работали преподаватели техникума, студенты проходили практику. Ученики школы были вовлечены во все политические акции, проводимые в городе.

В марте 1924 г. на I съезде работниц и крестьянок БССР выступил нарком просвещения В. М. Игнатовский (*Усевалад Макаравіч Ігнатоўскі*, 1881—1931). Он призвал поддержать школу, белорусский и еврейский языки, о которых «наши враги говорили, что белорусский язык — это язык, на котором говорят только в хлеву, а на еврейском языке можно только торговать». Выступления делегатов высветили ряд проблем. Фактическая платность школы стала обострять социальные аспекты образования. Делегаты в выступлениях утверждали, что в семилетках нет пролетарских детей, там учатся только те, кто может платить за учебу, т.е. дети кулаков и спекулянтов. В некоторых выступлениях эти аспекты переводились в этно-национальную плоскость, утверждалось, что в семилетках учатся только еврейские дети. А крестьянки якобы не отпускают своих детей в школы, боясь «чтобы они не стали жидами». Более сознательные делегаты отвергали столь одиозные мнения. Белорусские дети не ходят в школу не из-за боязни евреев, а потому, что у родителей нет средств на учебу, отсюда в семилетках преобладают дети кулаков (ГАВт. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 225. Л. 74).

В сентябре 1926 г. газета «Заря Запада» сообщала, что в Витебске десятью еврейскими школами охвачено 24% детей, в районах дело обстоит лучше, там ими охвачено 82% (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 1066. Л. 16 об.). Количество детей, посещавших школу, было гораздо больше, т.к. многие родители-евреи старались отдать их именно в русские школы. Они были недовольны тем, что детей лишали права выбора учебного заведения. В школах на идише учились дети рабочих и местечковой бедноты, по-прежнему не хватало учебников, невысоким был и уровень подготовки учителей. В них изучалось не два, а три языка. Это увеличивало нагрузку на детей, затрагивало и интересы учителей. Часть из них не знала белорусского языка, это уменьшало их учебную нагрузку и зарплату. Уровень знания языков учениками был недостаточен, что приводило к трудностям с поступлением в престижный вуз или техникум. Без знания русского языка трудно было рассчитывать на получение престижной профессии. Родители старались отдать детей в школу с русским или белорусским языком, но такие классы были переполнены.

В октябре 1926 г. на заседании Евбюро Витокружка КП(б)Б рассматривался вопрос о состоянии «еврейской работы» в Чашникском районе. В начале 1924 г. в Чашниках был проведен двухдневный «Суд над хедером». Тогда местные меламеды были оштрафованы и условно осуждены за «подпольное пичканье малышей религиозной ересью» (ГАВт. Ф. 2289. Оп. 2. Д. 93. Л. 82 об.). Однако в одном из докладов Чашникского райкома КП(б)Б 1926 г. отмечалось, что влияние еврейского духовенства велико. Построена новая синагога. Сохранялось религиозное обучение детей на дому. В докладе была озвучена проблема, обозначившаяся и в других местах. Дети местечка, окончившие еврейскую школу на идише, не имели возможности учиться дальше. 13 учеников окончили четырехлетний курс, но в семилетку не были приняты, т.к. не хватило мест. Родители задавались вопросом: «Чем теперь лучше для наших детей, чем при царизме?» (ГАВт. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 434. Л. 565).

Часть еврейской молодежи стремилась кардинально изменить жизнь. Они не хотели следовать примеру своих родителей. Кого-то захватывал дух перемен, кто-то хотел вырваться из местечка, стремясь повысить социальный статус, получив образование в столичных городах. Вот какое письмо написал житель Витебска Израиль Иоффе: «Дорогому учителю и другу рабочих и крестьян Луначарскому, (Анатолий Васильевич Луначарский (1875—1933), с октября 1917 года по сентябрь 1929 года — нарком просвещения РСФСР). С душевным страданием и трепетом сердца

написано это письмо. Только дети рабочих смогут дать нам хороших инженеров, техников, архитекторов. Я хочу быть красным пролетарским инженером, строителем новой жизни, новых идей, которые доведут человечество до совершенства американской техники и усовершенствования нашей жизни. Я живу одной надеждой, что мои слова не останутся «гласом вопиющего в пустыне», что Вы, дорогой учитель, разрешите мне учиться в рабфаке, «грызть своими молодыми зубами гранит науки» (ГАВт. Ф. 246. Оп. 1. Д. 146. Л. 340). Хотели продолжить образование в столицах и многие студенты Витебского еврейского педагогического техникума. Подтянув знания на первых курсах учебы, они пытались поступать в вузы Москвы или Ленинграда, что вызывало негативную реакцию руководства техникума и Наркомпроса БССР.

Советские еврейские школы и детские коммунны создавались как антирелигиозные учреждения. Отменялись религиозные праздники, изживались религиозные бытовые традиции. Однако проблема работы в субботу и в религиозные праздники сохранялась. Проводились антирелигиозные кампании, но быт в местечках менялся медленно. Дети совершали «всевозможные религиозные обряды, праздновали субботу». Даже в 1927 г. Витебский окружной отдел образования признавал, что дети не посещают школы в еврейские праздники.

В СССР развивалось пионерское движение. Появились еврейские пионерские отряды и на Витебщине. В 1924 г. еврейское бюро Витокружка КП(б)Б отмечало, что пионеры стали «революционизирующим элементом всей среды». При систематической атеистической работе они помогали бы изживать «старые религиозные и мещанские традиции быта, еще имеющиеся в местечковой жизни». В 1926 г. в Витебске и Витебском округе было 26 еврейских пионерских отрядов. В общих отрядах создавались пионерские звенья, которые работали на идише. Однако Евбюро не устраивало, что пионерскими отрядами охвачено только 10% детей, не хватало пионервожатых, а некоторые из них недопонимали важность работы на еврейском языке и игнорировали создание национальных звеньев в общих пионерских отрядах. Выход виделся в активном привлечении к руководству пионерскими отрядами студентов Витебского еврейского педтехникума. Тогда еще школа не была основной базой пионерского движения, и партийные руководители были обеспокоены тем, что в местечках отрядами руководили беспартийные учителя. Евбюро требовало усилить интернациональное воспитание, разъяснять пионерам вредную сущность сионизма, крепить содружество с деревенскими пионерс-

кими отрядами (ГАВт. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 434. Л. 519–520). В школах могли работать учителя, которые не устраивали еврейские партструктуры из-за своих идейно-политических взглядов. Конференция еврейского учительства, проведенная в марте 1926 г. в Витебске, показала, что в этой среде были «нездоровые настроения»: 1) меньшевистская постановка вопроса о демократии 2) национальная ограниченность 3) сочувствие оппозиции вообще и в частности Троцкому (Лев Давидович Троцкий (1879–1940), в 1926 году — один из руководителей оппозиции в ВКП(б)) 4) неудовлетворение хозяйственной политикой. Учитель Розенцвейг (исключенный из партии) говорил: «Тактика партии по отношению к оппозиции неправильна, при такой тактике мы воспитываем поколение немых и болванов. У нас нет демократии, где-то в Москве сидят 3 человека и вершат судьбу всей страны». Высказывание другого, заявившего, «что после Ленина самая крупная личность это Троцкий», сопровождалось рукоплесканиями части делегатов. Большая часть участников политических тем обсуждать не хотела (ГАВт. Ф. 10051-п. Оп. 1. Д. 434. Л. 307).

Мощным средством воспитания подрастающего поколения была детская литература и печать на идиш. «Еврейские красные книгоноши» распространяли книги среди детей, создавались пионерские (пионерские корреспонденты) и юнкорские (юные корреспонденты) кружки. В БССР издавались газеты «Дер юнгер ленинец», «Дер юнгер арбетер», журнал «Юнгвалд» для пионеров.

Таким образом, советские еврейские школы и трудовые коммуны стали мощным средством коммуникации между властью и подрастающим поколением. Приюты, преобразованные в коммуны, с одной стороны, спасали жизни беспризорных детей, с другой стороны, способствовали их советизации. Школы активно противостояла семье и хедерам, игравшим важнейшую роль в формировании и сохранении еврейской традиции. Однако многие родители, особенно в местечках, хотели дать детям религиозное воспитание. Часто, посещая советскую школу, дети ходили и в нелегальные хедеры. Сохранялась бытовая приобщенность к религиозной традиции, что выражалось в массовом участии в церковных празднествах детей и подростков, даже настроенных не религиозно. Однако у ассимилированных евреев или убежденных евреев-коммунистов были претензии к советской школе. Многих не устраивало состояние самой еврейской школы, нехватка семилеток на идише. Осознавалась ее ограниченность с точки зрения социальных и профессиональных перспектив.

Список источников и литературы

Государственный архив Витебской области (ГАВт). Ф. 9 (Коллекция документов органов партийного и государственного контроля Витебской губернии. 1918–1924 гг.).

ГАВт. Ф. 56 (Витебский губернский Совет рабочих, крестьянских, солдатских депутатов и его исполком).

ГАВт. Ф. 246 (Витебский губернский отдел народного образования).

ГАВт. Ф. 322 (Витебский городской Совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов).

ГАВт. Ф. 905 (Витебский государственный еврейский педагогический техникум).

ГАВт. Ф. 10051-п (Витебский окружком КП(б)Б).

ГАВт. Ф. 2289 (Коллекция периодической печати).

Брук Я. (2015) Марк Шагал и Юлий Энгель. К истории Еврейской детской колонии в Малаховке. *Шагаловский сборник. Выпуск 4. Материалы XXIV и XXV Шагаловских чтений в Витебске (2014–2015)* <http://www.m-chagall.ru/library/shagalovskiy-sbornik-vipusk-4.html> (20.07.2020)

Galina Jakovleva

Padomju ebreju skolas un bērnu darba komūnas Vitebskas apgabalā 1920. gados

Atslēgas vārdi: Narkompros, Ebreju birojs, padomju ebreju skolas, darba komūnas, jidišs

Kopsavilkums

Rakstā tiek analizēta padomju ebreju skolas izveide Vitebskas apgabalā 1920. gados. Mācības notika jidiša valodā un tika pretstatītas reliģiozajām skolām – hederām, kuras sniedza ebreju bērniem tradicionālās reliģiskās zināšanas. Daudzi vecāki ignorēja padomju skolu tās laicīgās dabas, nodarbību vadīšanas sestdienās, ivrita un ebreju tradicionālo likumu nolieguma dēļ. Bērnu-bezpajumtnieku patversmes tika pārveidotas par bērnu darba komūnām, kas veicināja augošās paaudzes sovjetizāciju. Viena no Vitebskas komūnām izmantoja pieredzi, ko bija guvusi slavenā eksperimentālā ebreju bērnu kolonija Malahovkā netālu no Maskavas.

Galina Yakovleva

**Soviet Jewish Schools and Children's Labor Commune of the 1920s
in the Vitebsk Region**

Key words: Narkompros, Evburo, Soviet Jewish schools, labor commune, Yiddish

Summary

The article analyzes the process of creating Soviet Jewish schools in the Vitebsk region in the 1920s that worked in the Yiddish language and opposed the heders that introduced Jewish children to traditional religious knowledge. Many parents ignored the Soviet school because of its secular nature, work on Saturdays, and denial of Hebrew and Jewish traditional law. Shelters for homeless children were turned into a children's labor commune, which contributed to Sovietization of the younger generation. One of the communes of Vitebsk used the experience of the famous experimental Jewish children's commune in Malakhovka near Moscow.

Vytautas Jokubauskas

The Protracted War after the First World War: the Case of Interwar Lithuania

Key words: Lithuanian armed forces, low-intensity conflict, military history, frozen conflict, war after war, Lithuanian War of Independence

The Armistice of Compiègne, signed on 11 November 1918, marked the end of the First World War in Western Europe. In Eastern Europe, however, the war was prolonged (Safronovas and Jokubauskas 2018), but it was a different fight already, both in its nature, its scale and its scope. The nations liberated from the rule of the Romanovs, Habsburgs, and Hohenzollerns monarchies in 1917–1918 declared newly sovereign national states (sometimes referring to the erstwhile political entities). The declarations of independence, however, were a mere political move that had to be defended by military force. The nations of the Eastern Baltic region that declared their independence, including Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, and Poland, likewise other Central European nations, succeeded in consolidating their sovereignty, while a number of new states (such as Ukraine, Belarus, the Caucasian countries) situated further to the east had failed.

The border newly delineated after the First World War and the wars of independence persists, to a certain degree, to this day when looking at a political map of the states and their unions. These differences constitute one of the reasons (supporting the relevance of the research) for analysing the wars of independence that took place in Eastern Europe in the wake of World War I. In Lithuania, as in the case of the other two Baltic states, the wars for sovereignty had to be waged in the aftermath of both world wars (the First and the Second World War), with a special emphasis placed in the political and public discourse of the 21st century on the 1944–1953 guerrilla warfare, using phrases such as “all alone” or “war after war” to describe it. Both of these phrases are appropriate for the previous processes. The phrase “all alone” or “utterly alone” was used in Lithuanian press as early as in 1925 (Dzūkų Partizanas 1925, 5–6), when writing about a future war and suggesting that it would be a partisan war and that Lithuanians would have to fight single-handedly. And with the First World War ended in 1918, Lithuanians (which was, to a greater extent, an ethnic, not a civic or political, category at

the given time) embarked on their own “war after war” in a likewise fashion when partisans were actively involved side by side with newly created regular armed forces (Vareikis 2004; Jokubauskas 2014, 349–377; Jokubauskas 2018).

When analysing the defence of Lithuania’s independence after the First World War, there remain a few issues that have not attracted a broader discussion in historiography. One of these questions relates to the duration of the Lithuanian War of Independence¹. Another one, when the duration has been determined, refers to the designation of military action (“war”, “wars” or “struggles”). Even after a lapse of one hundred years, the toll of war remains unknown, including the casualties, killed, wounded or missing (military personnel and civilians) and causes of death, although there have been attempts to explore the Lithuanian Wars of Independence based on quantitative parameters (Surgailis 2014). On the basis of available historiography, we have knowledge of the locations of military activities (Sereičikas 2019) and the descriptions of military actions in the period 1919–1920 as well as the process of the creation of the Lithuanian armed forces (Lesčius 1998, 2004). Also, studies are available on military engagements in the neutral zone (Vareikis 2004) and the annexation of the Klaipėda Region (Vareikis 1995; Vaidotas 2014; Jokubauskas 2019, 31–53).

At this point in time, although a hundred years have elapsed, there is uncertainty about the number of soldiers who died in that war and under what circumstances. Taking into consideration the unresolved historiographical issues and the relevance of the topic in the context of the centennial anniversary of the war, this research will address the problem of the duration of the Lithuanian Wars of Independence relying on the sources and historiography. This research is particularly relevant in the 21st century as a historical analysis of a frozen or low-intensity conflict, because frozen or low-intensity armed conflicts have been going on for years, even decades, in the Caucasus, Ukraine, the Middle East, and in other regions.

An emphasis was placed in Lithuanian public discourse in the interwar period to the effect that the fight is not over and that the “Lithuanian ethnographic lands” have not been liberated and united into a single state. In parallel, the examples of Latvia and Estonia were given, which managed to

¹ Three terms are used in parallel, namely the Lithuanian War of Independence, the Wars of Independence and the Struggles for Independence, during the interwar period; however, the term of the Struggles for Independence had the widest circulation (based on quantitative content analysis of the weekly *Trimitas*).

secure maximum possible ethnographic borders as a result of the Independence Wars. In Lithuania, there were writings on the necessity of the inclusion in future of Vilnius and Grodno, and sometimes of Suwalki and Prussian Lithuania (Lithuania Minor). With the view to the implementation of the Lithuanian irredentist idea, an important role was attributed to the Ukrainian liberation movement, since in Lithuania it was underlined that the road to reclaiming Vilnius led through Lviv, i.e. when Lviv was liberated the centre of Ukraine and Poland would shift several hundred kilometres west (as alleged, within the ethnographic boundaries) and then Lithuania would regain its historical capital, Vilnius (Jokubauskas 2019, 244–253). The Lithuanian Riflemen's Union had even made up an action plan (Kosel 2013), which provided for sending military assistance (troops in disguise) in the event of an uprising in Poland's regions populated by Byelorussians and Ukrainians and thereby recover Vilnius and the adjacent region in accordance with the Soviet-Lithuanian Peace Treaty of 12 July 1920. The fact that part of the general public and public authorities in the interwar Lithuania held a view that the War of Independence was not over is further illustrated by the 1939 order of the divisional general Vincas Vitkauskas. This document establishes a connection between the war of independence and the march to Vilnius, “now we must finalise the march of the veterans of the independence struggles. We will march along the roads on which the blood of the fighters for independence had been shed” (LCVA, f. 1, ap. 1, b. 507, l. 44). This is an allusion to the continuation of an unfinished struggle in the effort to liberate and unite Lithuanian lands into a single state.

In the epoch of nationalisms, when a soldier is considered a nation's defender, with the wars attaining an immense magnitude, the cult of soldier has taken shape, with the search of burials of soldiers and revisions of the lists of victims taking place for decades, even centuries, after the end of wars (as in the case of World War I). Interwar Lithuania is no exception, where concern over maintenance of burials and graves of soldiers was promoted and a pantheon of the Unknown Soldier was established (Staliūnas 2001). In the case of Lithuania, however, the number of casualties and death dates in the context of the Wars of Independence remains an unresolved issue to this day. Already in 1937, Petras Ruseckas wrote that “1444 soldiers, riflemen and partisans were killed in the course of all the wars and fights for the independence of Lithuania, namely before the 1st of December of 1927, and the total death toll amounts to 4256 lives, including those who died from disease”, and emphasised that “these data are not fully accurate”. However,

the casualties included in the list produced by P. Ruseckas were sustained (killed/died) between 1918 and 1931 (Ruseckas 1991, 54–55, 321–347). Jonas Matusas provided data on 81 riflemen-partisans killed “in the 1919–1923 fights, i.e. in the fights with Polish, Bolshevik and Bermontian forces” (Matusas 1939, 68–72), while the list of P. Ruseckas records 79 riflemen who perished between 1919 and 1928 (Ruseckas 1991, 346–347). The same numbers of casualties are discussed and reiterated in his memoirs by the divisional general Stasys Raštikis, the former commander-in-chief of the Lithuanian Army (Raštikis 1972, 180–183). The abovementioned death tolls of the Lithuanian Wars of Independence estimated by P. Ruseckas and other authors of the interwar period have gained ground in historiography, however, without critical verification (Statkus 1986, 412–413; Surgailis 1998, 20; Vaičenonis 2002, 145; Surgailis 2014, 352; Jokubauskas 2014, 208; Vaidotas 2018, 8; Jokubauskas 2019, 16–17). And if we accept that the numbers of casualties are credible, then the question remains open regarding the end of the Lithuanian Wars of Independence and their concept and what was meant by the phrase “to die for the Homeland” in interwar Lithuania? It is so because the death toll includes victims who died from disease and hundreds “perished” in the period between 1921 and 1932.

On 10 December 1927, Lithuania and Poland reached an agreement in Geneva through the intermediary of the Council of the League of Nations – Lithuania repealed the state of war in its relations with Poland, and Poland recognised Lithuania *de jure* (Kasparavičius 2015, 450). But it must be noted that armed conflicts between Poland and Lithuania persisted. Seven Lithuanian border police officers were killed, 13 wounded and 22 “kidnapped”, i.e. temporarily detained, in the incidents involving Polish border guards between 1927 and September 1939 (Balaišis et. al. 2010, 142). According to the historian Algimantas Kasparavičius, about one hundred and fifty border incidents between Poland and Lithuania occurred between 1928 and 1938: 77 times Lithuanian border guards, border residents, their farms or just the territory of Lithuania came under fire, 26 Lithuanian border guards or other officers were kidnapped and released after interrogation (after six months in some cases). 19 Lithuanian border guard officers were wounded, beaten or injured, while 7 guards were shot dead while on duty (Kasparavičius 2015, 450), including two persons in 1927 and 1928, and one person in 1929, 1931, and 1936 (Kasparavičius, Libera 2013, 121). P. Ruseckas estimated that 18 Lithuanian soldiers and border guards were killed in “the standoff with the Polish over the demarcation line” between 21 November 1920 and 1 December

1927 (Ruseckas 1991, 54). Certainly, there were casualties on the Polish side as well; the best known of these is the skirmish that took place on 11 March 1938 in which a Polish border guard, Stanisław Serafin, was killed (Merkelis 1964, 478–480). Building on this incident, Poland issued an ultimatum to Lithuania for the establishment of diplomatic relations on 17 March 1938.

Thus the question is raised – when did the Lithuanian Wars of Independence end? The Lithuanian Army, in its Order of 11 April 1922, gave an official definition of the “former actual military activities of our armed forces against the enemies of Lithuania”, against the Red Army from 5 January 1919 to 5 January 1920, against the Bermontians from 26 July 1919 to 15 December 1919, and against Poland from 18 April 1919 to 1 December 1920 (LCVA, f. 384, ap. 1, b. 46, l. 78). Counting inclusively, Lithuania fought for her independence for a total of 697 days in 1919–1920. The Lithuanian Army, however, officially approved a chronological framework of the “former actual military activities” which was required to calculate the length of service and seniority because it was counted double at war.

In 1926, the Lithuanian Army issued a brief chronological overview of military activities by the Lithuanian armed forces between 1919 and 1923, including the records of battles, troop movements, recovered areas, starting with 17 November 1918 and ending with 28 May 1923 (Jokubauskas and Tamkvaitis 2018). The aforementioned P. Ruseckas wrote in 1937, based on the articles of other officers, that the war with the Bolsheviks went on from 5 January 1919 to 5 January 1920, while the war with the West Russian Volunteer Army (Bermontians) from 26 July 1919 to 15 December 1919 (Ruseckas 1991, 30; 37).

Based on the above facts, the date of the beginning of the war is also subject to discussion. According to the historian Gintautas Surgailis, “Organized battles against the Red Army began on 1 February 1919” (Surgailis 2014, 203); however, the overview issued by the General Staff of the Lithuanian Armed Forces in 1926 tells that “the first confrontation of Lithuanian army intelligence officers with the Bolsheviks” occurred on 13 January 1919, and the first “serious clashes by the army” with the enemy (Bolsheviks) took place as late as 7–9 February 1919 (Jokubauskas and Tamkvaitis 2018, 187–188). The same date is given in an article published in 1933 (Šarauskas 1933, 6). This date also opens the story on the War of Independence, which appeared in the publication prepared and published a decade later by the Military History Section of the Department of Press and Education of the General Staff of the Armed Forces (*Mūsų* 1936, 1).

The problem of the duration of the Lithuanian War of Independence discussed here comes to the fore in the comparative context of the cases of Estonia and Latvia, because both Estonia and Latvia ended their wars of independence in 1920 by signing an armistice and a peace treaty with Soviet Russia. The same cannot be said about Lithuania, however, because the war did not end with the signing of the peace treaty with Soviet Russia on 12 July 1920. Further military engagements with Poland continued and even the *de jure* armistice with that country did not terminate *de facto* armed confrontations in the demilitarised zone, and along the demarcation (administrative) line later on.

We can identify several stages of the territorial conflict between Lithuania and Poland. The first stage involves open hostilities in 1919–1920; the second one – active military confrontation in the demilitarised zone including guerrilla warfare methods in 1921–1923; the third one – incidents alongside the demarcation line in 1923–1927, with Lithuania insisting on being in the state of war with Poland, and the fourth stage in 1928–1938 involving incidents along the administrative line following the abolition of the state of war between the two countries. The armed confrontations or open hostilities were at all times accompanied by an intense diplomatic struggle in the international arena.

References

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (hereafter – LCVA), f. 1 (Kariuomenės tiekimo valdyba).

LCVA, f. 384 (Krašto apsaugos ministerija).

Balaišis, A. et al. (2010) *Valstybės sienos apsaugos istorija*. Vilnius: Lodvila. 791 p.

Dzūkų Partizanas. (1925) Mūsų kovos būdai. *Kardas*, 1 June, Nr. 10: 5–6.

Jokubauskas, V. (2014) “*Mažųjų kariuomenių*” galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 588+xvi p.

Jokubauskas, V. (2019) *Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.* Klaipėda: Druka. 368 p.

Jokubauskas, V. (2018) Territorial Defence and Partisan Resistance (Lithuania’s Experience). *Lithuanian Annual Strategic Review 2017–2018*. Vol. 16: 331–371.

Jokubauskas, V., Tamkvaitis, T. (2018) Du karo istorijos šaltiniai iš Lietuvos tarpukariu. In: V. Jokubauskas and V. Safronovas, ed. *The Unending War? The Baltic States after 1918 = Nesibaigiantis karas? Baltijos šalys po 1918 metų* (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, vol. XXXVI). Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. Pp. 177–242.

Kasparavičius, A. (2015) Dėl Lenkijos ultimatumo, jo priėmimo ir tolesnės “normalizacijos”. In: Č. Laurinavičius, ed. *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. T. X, II dalis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. P. 117–150.

Kasparavičius, A., Libera, P., ed. (2013) *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. 624 p.

Kosel, B. (2013) Litewski plan oswobodzenia Wilna z rąk polskich. *Studia Podalskie*, Białystok, no. 21: 331–342.

Lesčius, V. (1998) *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*. Vilnius: Leidybos centras. 620 p.

Lesčius, V. (2004) *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija; Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija. 497 p.

Matusas, J. (1939) *Šaulių Sąjungos istorija*. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga. xii, 325 p.

Merkelis, A. (1964) *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York: Amerikos lietuvių tautinės sąjunga. xiii, 740 p.

Mūsų nepriklausomybės karų kai kurios svarbesnės kautynės ir operacijos. Kaunas: Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyrius. (1936). 37 p.

Raštikis, S. (1972) *Įvykiai ir žmonės: iš mano užrašų*. Vol. 3. Chicago, Ill.: Draugas. 616 p.

Ruseckas, P., ed. (1991, first edition 1937) *Savanorių žygiai*. Vol. 1. Vilnius: Aušra. 352 p.

Safronovas, V., Jokubauskas, V. (2018) Introduction = Įvadas. In: V. Jokubauskas and V. Safronovas, ed. *The Unending War? The Baltic States after 1918 = Nesibaigiantis karas? Baltijos šalys po 1918 metų* (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, vol. XXXVI). Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. Pp. 7–15, 16–23.

Sereičikas, M. (2019) Geographical Localization and Intensity of the Lithuanian Wars of Independence with the Red Army. In: *Vēsture: avoti un cilvēki XXII. History: sources and people XXII*: 215–224.

Staliūnas, D. (2001) Žuvusių karių kultas tarpukario Lietuvoje. In: V. Sirutavičius et al., ed. *Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.) (Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, vol. 17)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. P. 120–132.

Statkus, V. (1986) *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.* Chicago: Vydūno jaunimo fondas. 1040 p.

Surgailis, G. (1998) *Lietuvos kariuomenė 1918–1998*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija. 148 p.

Surgailis, G. (2014) 1919–1920 m. Lietuvos nepriklausomybės karas. In: G. Vitkus, ed. *Lietuvos karai. Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė*. Vilnius: Eugrimas. Pp. 146–210.

Šarauskas, J. (1933) Pirmosios mūsų kariuomenės kautynės. *Lietuvos aidas*, 23 November, Nr. 266: 5–6.

Vaičėnionis, J. (2002) Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920–1939 m. *Karo archyvas*, Nr. 17: 144–180.

Vaidotas, E., ed. (2018) *Žuvusiems už Lietuvos laisvę*. Kaunas: Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerija. 236 p.

Vareikis, V. (1995) Klaipėdos krašto užėmimas. In: *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, vol. IV)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. P. 35–40.

Vareikis, V. (2004) Pasienio incidentai (Lietuvos šaulių partizaninė veikla). In: *Grimtynės dėl Vilniaus krašto 1919–1923 metais. Lietuvių ir lenkų istorikų svarstymai (Darbai ir dienos, vol. 40)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. Pp. 109–128.

Vitauts Jokubauskas

Ieilgušais karš pēc Pirmā pasaules kara: starpkaru perioda Lietuvas gadījums

Atslēgas vārdi: Lietuvas armija, zemas intensitātes karš, militārā vēsture, “iesaldēts” konflikts, karš pēc kara, Lietuvas Neatkarības karš

Kopsavilkums

Rietumeiropas kara beigas tiek datētas ar 1918. gadu, taču faktiski karš vēl nebija beidzies. No impēriju jūga atbrīvojušās tautas pasludināja neatkarību, un tajā pat laikā sākās brīvības kari. Lietuva, tāpat kā Latvija un Igaunija bija spiesta cīnīties par savu neatkarību. Lietuvas armija 1919.–1920. gadā

karoja ar trīs pretiniekiem vienlaikus, un karš de jure nebija beidzies. Tā ir Lietuvas īpatnība – valsts ar savu kaimiņvalsti Poliju atradās zemas intensitātes kara apstākļos, vai “iesaldēta” konflikta stāvoklī. Teritoriālos konfliktus ar Poliju var izšķirt vairākos etapos. Pirmais no tiem: 1919.–1920. gadā atklātas karadarbības; otrais etaps: 1921.–1923. gadā aktīva karadarbība demilitarizētajā zonā, pielietojot partizānu cīņu metodes; trešais etaps: 1923.–1927. gadā dažādi incidenti demarkācijas līnijas apvidū, laikā, kad, esot kara stāvoklī ar Poliju, Lietuva centās noturēt savas pozīcijas; ceturtais posms: 1928.–1938. gadā incidenti laikā, kad starp valstīm nenotika karadarbība. Karadarbību vai bruņotas sadursmes pavadīja intensīva diplomātiskā cīņa starptautiskajā arēnā.

Iveta Krilova

“Liekie bērni” Padomju Latvijā (1953–1964): Daugavpils preses un pilsētas prokuratūras materiāli

Atslēgas vārdi: sieviešu deviance, “liekie bērni”, ādas un venerisko slimību dispansers, Daugavpils prese, Daugavpils pilsētas prokuratūra, Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais Valsts arhīvs

Deviance (novirze) tiek traktēta kā neatbilstība esošajai normai vai normu kopumam, kuras pieņēmusi lielākā grupas vai sabiedrības daļa (Paula, Korpa 2010, 45). “Deviance ir sociālās rīcības novirzītība no tiesiskajām vai tikumiskajām normām, sabiedrībā pieņemtajiem standartiem” (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca* 2005, 154).

Spriežot par sieviešu deviances izpausmēm Latvijas vēstures padomju periodā, nevar nepieminēt attiecības ģimenē, kur, iespējams, deviance izpaudās visspilgtāk. Viens no aktuāliem sieviešu deviances aspektiem padomju periodā (1953.–1964. gads, Hruščova “atkusnis”) bija attiecības ar bērniem, kuras ne vienmēr varēja raksturot kā labvēlīgas. Minētajā laikposmā Latvijas teritorijā viena no aktuālākajām sociālajām problēmām un sieviešu deviances izpausmēm bija izvairīšanās no mātes pienākumu pildīšanas. Tā izpaudās gan kā atteikšanās un fiziska atbrīvošanās no bērniem, gan kā bērnu atstāšana novārtā un vardarbība pret tiem.

Izmantojot Daugavpils piemēru, rakstā izvirzīts uzdevums atklāt “lieko bērnu” problēmas aktualitāti Padomju Latvijā, to sociālos, ekonomiskos, psiholoģiskos u. c. cēloņus, kā arī sociālās sekas.

Pētījuma avotu bāze ir Daugavpils pilsētas laikraksta “Padomju Daugava” (1957–1961) / “Krasnoje Znamja” (1956, 1962–1964) komplekti un Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā Valsts arhīva (LNA DZVA) (875. fonds, 1. apraksts) lietu (aizdomās turēto un apcietināto sieviešu pratināšanas protokoli, liecinieku liecības, lietu apraksti, izmeklēšanas atzinumi u. c.) materiāli – 33 lietas par 1953.–1964. gadu, kurās kā noziedzīgo nodarījumu veicējas figurēja 69 sievietes, divās lietās arī bērni. Prokuratūras un preses materiālu izpēte palīdz atklāt minētā laikposma sieviešu mēģinājumus atbrīvoties no bērniem, vardarbības pret bērniem, bērnu pamešanas un atstāšanas novārtā problemātiku.

Ģimenes vērtības PSRS sociālistiskajā sabiedrībā bija atzītas par svarīgām, ģimene tika pasludināta par sabiedrības pamatsūnu, tādēļ presei un varas iestādēm bija jāreaģē uz nevēlamām parādībām šajā jomā. Minētos materiālus papildina Daugavpils pilsētas ādas un venerisko slimību dispansera (DVZA, 916. fonds, 1. apraksts) 1953.–1964. gada medicīniskās atskaites, kas atklāj tā laikā raksturīgu, bet presē noklusētu problēmu – bērnu inficēšanos ar veneriskām slimībām. Infekcijas avots visbiežāk bija bērnu mātes – sievietes ar izteikti deviantu uzvedību un antisociālu dzīvesveidu.

“Lieku bērnu” piedzimšana nereti bija deviantas sieviešu dzimumuzvedības likumsakarīgas sekas, ņemot vērā kvalitatīvu kontracepcijas līdzekļu deficītu un nepieejamību pilsētas aptiekās pētāmajā laikposmā, kā arī ierindas pilsoņu aizspriedumus pret to lietošanu. Pētniece I. Bardecka norāda, ka Padomju Savienībā ģimenes plānošanas konsultācijas netika sniegtas, kontracepcijas līdzekļi netika izstrādāti. Ierindas iedzīvotāju vidū visizplatītākais izsargāšanās paņēmiens bija kalendārā metode, pārtrauktais dzimumakts un sliktas kvalitātes prezervatīvi (Bakovas rūpnīcas produkts) (Бардецкая 2001, 16). Daļa sieviešu problēmu risināja, veicot abortus, kuru skaits 20. gadsimta 50. gados pēc PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1954. gada 5. augusta lēmuma “Par kriminālatbildības atcelšanu grūtniecēm par aborta veikšanu” (Указ Президиума ВС СССР от 05.08.1954) un tam sekojošā PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1954. gada 23. novembra lēmuma “Par abortu aizlieguma atcelšanu” (Указ Президиума ВС СССР от 23.11.1955) pieņemšanas strauji palielinājās. Tomēr sievietes ar izteikti deviantu uzvedību ne vienmēr savlaicīgi veica abortus vai pievērsa uzmanību grūtniecībai.

Sieviešu marginālais dzīvesveids ar alkohola lietošanu un dzimumsakariem reibumā, padomju valsts tiesību un morāles normām neatbilstošā dzimumuzvedība (neprecējušies partneri, sakari ar precētiem vīriešiem, gadījuma rakstura paziņām, dzimumsakari par atlīdzību) veda pie “lieku bērnu” – neplānoti dzimušo bērnu – radišanas, kuri sievietēm nebija vajadzīgi. Seksuālas pirmslaulību un ārpuslaulību attiecības, kuras 20. gadsimta 50.–60. gados nebija reta parādība, kvalitatīvas kontracepcijas līdzekļu un zināšanu par dzimstības regulēšanu trūkuma dēļ nepagāja bez sekām (nevēlama grūtniecība, ārulaulības bērni) un to likvidēšana bieži ieguva kriminālu raksturu. Daugavpili 20. gadsimta 50.–60. gados nelegālie aborti kā dzimstības regulēšanas mehānisms bija izplatīti samērā plaši (prokuratūras materiālos ir minētas daudzas epizodes vairākās krimināllietās) (Krilova 2019, 82).

1959. gadā Daugavpils pilsētas prokuratūras redzeslokā nonāca apsūdzētā 28 gadus vecā neprecētā Stropu mikrorajona iedzīvotāja Jefrosinija U.,

kura sava mikrorajona mežā egļu biežoknī pameta jaundzimušu, divas dienas vecu bērnu. Tikai tāpēc, ka laimīgas sagādīšanās dēļ bērnu atrada jauniešu pāris, bērns tika nogādāts medicīnas iestādē un izdzīvoja. Jefrosinija kā sava noziedzīgā nodarījuma motīvu minēja smagus dzīves apstākļus (dzīvoja kopā ar māti vasarnīcā vienā istabā, kur māte neļāva dzīvot ar bērnu). Ar bērna tēvu sakari netika uzturēti (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 92. l., 2–32. lp.).

Dažkārt bērni tika radīti apzināti, ar mērķi uzlabot materiālo stāvokli, jo daudzbērnu mātēm Hruščova “atkušņa” laikā, kad mājokļu jautājums Daugavpilī migrācijas un ne vienmēr ātro dzīvokļu celtniecības tempu rezultātā bija sāpīga problēma, saņemot dzīvokli vai palielināt istabu skaitu komunālajā dzīvoklī bija daudz vienkāršāk nekā citām ģimenēm. Pastāvēja iespēja iegūt valsts pabalstus, kuri tika izmaksāti ģimenēm ar 10 un vairāk bērniem. Kad mērķis tika sasniegts, bērni kļuva lieki un tika atstāti novārtā. Piemēram, 1959. gadā Daugavpils pilsētas prokuratūras uzmanības lokā bija nokļuvusi izvirtības perēkļa turēšanā apsūdzētā deviņu bērnu māte Marija M., kura dzīvoja amorālu, izlaidīgu dzīvi, par alkoholu un naudu nodarbojās ar prostitūciju un kopā ar citām sievietēm apzaga savus viesus – Cietoksni izmitinātos virsniekus un karavīrus. Pierādījumu trūkuma dēļ sieviete bija attaisnota, jo viņas “klienti”, lai izvairītos no problēmām armijas daļā un no šī fakta negatīvās ietekmes uz militāro karjeru, savas liecības milicijai atsaucā. Daugavpils pilsētas prokuratūras 260. lietas (LNA DZVA, 875. f., 1. apr., 260. l., 4. lp.) materiālos detalizēti aprakstīts, kā Marija no dažādiem vīriešiem dzemdēja bērnus, lai sasniegtu 10 bērnu skaitu un iegūtu valsts pabalstus un citus daudzbērnu “mātēm – varonēm” pienākošos labumus (Krilova 2017, 216). Pieminēts, ka Marija par bērniem nav rūpējusies, viņi bieži bijuši neēduši un netīri, tos ēdinājuši kaimiņi.

Publikācijā “Larisa B... izklaidējas” raksturota pilsone Larisa B., kurai ārļaulībā piedzimis bērns un kuru, pēc sabiedrībā valdošajiem aizspriedumiem, ne tikai nosodīja un mājā nav pieņēmusi māte, bet atstūmis pat sieviešu kolektīvs darbavietā. Larisa savu mazo meitu nodeva bērnunamā, bet pati “vakarus pavadīja šaubīgās kompānijās, nekur nestrādā, vakaros viņu var satikt Kultūras namā vai Dzelzceļnieku klubā. Izklaidējas” (Михайлова 1964, 4). Minēts, ka sievietei daudz palīdzējušas sabiedriskās organizācijas un pat aizstāvējusi laikraksta “Padomju Daugava” redakcija, tomēr “dzeguze”, kā par bērna vairākkārtīgu pamešanu šī sieviete nodēvēta rakstā, nesteidzās laboties – iekārtoties darbā, ievērot darba disciplīnu, rūpēties par meitu. Publikācijas autore secina, ka bērns sievietei bija vajadzīgs kā ierocis manipulācijām, lai viņai kā vientuļai mātei izpildkomiteja piešķirtu dzīvojamo platību.

No “liekajiem bērniem”, no vienas puses, padomju sabiedrībā viegli varēja atbrīvoties, nododot tos bērnunamos (bet bija jārēķinās ar sekām – sabiedrisko nosodījumu), no otras puses, sabiedrības pastiprinātā iejaukšanās un privātās dzīves kontrole lika “liekos bērnus” paturēt ģimenēs. Tādos gadījumos tiem nereti nācās ciest no sieviešu agresijas un vardarbības izpausmēm. Pilsētas preses un prokuratūras lietu materiāli liecina, ka marginālu sieviešu vardarbības akti pret saviem bērniem bieži tika veikti alkohola reibumā, kad zuda sociāli pieņemamas uzvedības robežas un tika “atlaistas bremzes” emocijām.

Pētnieki P. Vails un A. Genis, raksturojot šo laikposmu PSRS vēsturē, atzīmē, ka 1960. gados par alkoholizācijas procesa kulmināciju kļuva “draudzīga iedzeršana”. Autori raksta: “60. gados alkohols un draudzība nebija savienojami ar slimām aknām. Un tomēr alkohols bija līdzeklis, nevis mērķis. Viesību mērķis – draudzīga pasēdēšana pie galda, kas kļuva par rituālu” (Вайль, Генис 1996, 71). Šis rituāls kļuva par veidu, kā padarīt krāsaināku vienmuļo strādnieku ikdienu, mazināt sadzīves stresu. Tā bija arī reakcija uz attiecību problēmām ģimenē (neraugoties uz to, ka padomju iekārtā laulību šķirt bija samērā viegli, tas nebija prestiži. Turklāt dzīvokļu trūkums un minimālās iespējas šķirtajām pusēm atrast jaunu dzīvesvietu pilsētā spieda sievietes dzīvot problemātiskās partnerattiecībās).

Pēc vēsturnieka S. Strumiļina pētījumiem, PSRS ģimenes budžetā tēriņi spirtotiem dzērieniem 1963. gadā sastādīja 2,5%. Tādējādi iedzeršana, tāpat arī alkoholizācija, kļuva par 50. gadu otrās puses – 60. gadu sākuma sociālo realitāti. Pieprasīt dzīvot atturīgu dzīvesveidu no ierindas pilsoņiem valsts varas pārstāvji neplānoja, jo spirtoto dzērienu tirdzniecība bija ekonomiski nozīmīga un deva ienākumus valsts budžetā. Tomēr liberāli izturēties pret dzeršanu arī bija nekorekti, tādēļ dzērošus pilsoņus (īpaši sievietes) kaunināja (Лебина, Чистиков 2003, 260–261). Īpaši nosodītas tika ģimenes ar bērniem, jo vecāku alkohola lietošanas sistemātiska vērošana veido negatīvus ieradumus nākamajai paaudzei un risku radīt slimus pēcnācējus. Spēcīgs kaunināšanas rīks bija prese.

Alkoholu lietojošu sieviešu bērni tika atstāti novārtā – nesaņēma pilnvērtīgu uzturu, sezonai un augumam atbilstošu, tīru apģērbu, viņiem nebija higiēnas līdzekļu, mājokļa apstākļi nebija atbilstoši higiēnas prasībām un pat piemēroti tam, lai tur uzturētos bērni. Publikācijās ir minētas vairākas anti-varones, piemēram, D., kura jau otro gadu neliek mieru kaimiņiem: “Šī sieviete nekur nestrādā, dzer un aizmirst pat savus mātes pienākumus” (Dzimumzīmes 1962). Cits raksts stāsta par izvirtības pērēkļa turētāju, vientuļo māti Janīnu V.,

kura audzina 12 gadus vecu meitu. Detalizēti aprakstīts jaunās sievietes dzīvesveids un dzīves apstākļi, dažādiem epitetiem apveltot un maksimāli negatīvā gaismā attēlojot gan pašu Janīnu, gan viņas netīro, bezgaumīgi iekārtoto mājokli un viesus. Šajā mājoklī neparasti izskatās meitas foto skaistā rāmītī, bet ir minēti fakti, ka meitene atstāta novārtā, gērbjas netīrās drēbēs, nav ēdusi (Muraško 1960). Tāpat ir minēta kāda V. U., kuras neceļos aizgājušā dēla uzvedību raksta autore, tautas tiesnese N. Gudkova, skaidro ar mātes dzīvošanu savam priekam, nedomājot par dēlu, kuru bieži naktīs, kad atnāca viesi, jebkuros laikapstākļos izlika uz ielas. Tiesas piespriedē vecāku tiesību atņemšana sievieti pat iepriecināja, kas izraisīja sašutumu tiesnesei (Гудкова 1957).

Bieži vien alkohola sistemātiska lietošana negatīvi ietekmēja sieviešu raksturu, kā rezultātā sievietes kļuva vardarbīgas pret saviem bērniem. Raksta antivaronē alkoholiķe māte Vera L., kas nesen atradusies brīvības atņemšanas vietā, dzērumā sistemātiski situsi 11 gadus veco meitu Liliju un lamājusi necenzētiem vārdiem, bet bērna patēvs viņas audzināšanas metodes atbalstījis. Ne vienmēr meitene bija paēdusi, tādēļ viņa pie kaimiņiem spēlēja lotu uz naudu. Pēc tam, kad māte piekāva meitu par mazākā brālīša sliktu pieskatīšanu, meitene uzrakstīja iesniegumu milicijā. Meitenes māte sabiedriskajai tiesai savu rīcību pamatoja ar nervozo raksturu, kuru provocējot milicijas darbinieki (Почему ушла Лиля 1963).

Alkoholu lietojošu sieviešu deviances izpausmes bija ne tikai vardarbība pret saviem, bet arī kaimiņu bērniem. Publikācijā “Kad visi devušies pie miera” Jekaterina B., kura mīl skaļas iedzeršanas un kautiņus ar kaimiņiem, ir piekāvusi kaimiņu vecomāti un situsi viņu astoņus gadus veco meitu (Sobolis 1962). Publikācijā “Kur vainīga Taņa?” vienā mājā dzīvojoša tēva māsa, skaidrojot ģimenes attiecības, fiziski un verbāli aizskar gan mazo Taņu, gan viņas māti (Kapitanovs 1959). Publikācijā “Draugos ar velnu” ticīgs pāris (šis fakts tā laika antirelīģisko kampaņu kontekstā tika īpaši uzsvērts) Pelageja un Ivans R. ne tikai paši sistemātiski lieto alkoholu, bet iesaista pļēģurošanā kaimiņus, un “dzeršanā nekaunās pieaicināt ne tikai pieaugušos, bet pat ... bērnus”. Tā necik sen ar kandžu piedzirdīja divus kaimiņu bērnus. Pie viena no tiem nācās pat izsaukt ātro palīdzību” (Pravdins 1961).

Padomju laikā noklusēts aspekts bija bērnu inficēšanās ar veneriskām slimībām. Pēc Daugavpils pilsētas ādas un venerisko slimību dispansera (DVZA, 916. f., 1. apr.) 1953.–1964. gada medicīnisko atskaišu datiem, pētāmajā laika posmā tika klasificētas trīs veneriskās slimības – gonoreja, sifiliss un trihomoniāze, no kurām pirmās divas tika ārstētas dispanserā, bet trihomo-

niāze sievietēm – arī pilsētas slimnīcas dzemdību nodaļā. Bērni tika inficēti divos veidos: no mātes uz bērnu sievietes grūtniecības laikā (iedzimtais sifiliss) un dzemdību laikā, kā arī sadzīves kontaktu ceļā. Protams, dēvēt visas inficētās sievietes par marginālām nav korekti, jo lietu materiālos par inficēšanās ceļiem minēti vairāki gadījumi, kad ģimenē infekciju ienesis tēvs, kurš komandējumu laikā stājies gadījuma sakaros ar tikko iepazītām sievietēm, un infekcija sadzīves kontaktu ceļā izplatījusies tālāk uz pārējiem ģimenes locekļiem. Tomēr statistiskie dati liecina par faktiem, kad jaundzimuši bērni inficējās tieši no sievietēm. 1954. gadā seroloģiskajā apskatē sifiliss tika konstatēts divām grūtniecēm, 1956. gadā – vienai grūtniecei, 1958. gadā – vienai grūtniecei. 1955. gadā jaundzimušais bērns inficējās no mātes Klaudijas A., kura grūtniecības laikā sieviešu konsultācijā kategoriski atteicās nodot asinis seroloģiskiem izmeklējumiem. Slimība tika atklāta dzemdību namā. Māte un meita tika hospitalizētas, bet ārstei, kura māti novēroja grūtniecības laikā, tika izteikts sabiedriskais nosodījums par nepietiekamu uzstājību (DVZA, 916. f., 1. apr., 14.–37. l.).

1953. gadā zīdainim tika atklāts vēls iedzimts sifiliss, 1956. gadā – ar sifilisu slima 12 gadus veca meitene, 1958. gadā Daugavpils stacionārā – meitene ar hronisku gonoreju. Meitene mācījās internātā, kurā pēc incidenta visi bērni un darbinieki tika izmeklēti. Tika arī atklāts astoņus gadus vecs zēns no bērnunama ar ielaistu iedzimtu sifilisu, ģimenē slimoja māte, kura no zēna bija atteikusies. 1962. gadā K. ģimenē tika konstatēts slēptais sifiliss, slimoja vīrs, sieva un mazgadīgā meita. L. ģimenē meitai bija iedzimts sifiliss, mātei tika atklāts sifiliss vēlā stadijā. 1963. gadā – viens ar gonoreju un viens ar sifilisu slimis trīs gadus vecs bērns (DVZA, 916. f., 1. apr., 14.–37. l.).

1964. gadā pilsētā bija vērojams gonorejas gadījumu pieaugums, kas padomju varas iestādēm aktīvāk lika reaģēt uz epidemioloģisko situāciju. Dispansera galvenais ārsts V. Borisovs bērnu inficēšanās gadījumus skaidroja ar sieviešu amorālo dzīvesveidu, nepietiekamu sanitāro kontroli ārstniecības iestādēs un pašārstēšanās mēģinājumiem (DVZA, 916. f., 1. apr., 14.–37. l.).

Ciņā par deviantu sieviešu mātes pienākumu pildīšanu un pret viņu amorālo dzīvesveidu iesaistījās gan pilsētas tiesībsargājošie orgāni – milicija un prokuratūra, gan sabiedriskās organizācijas darba vietā, namu pārvaldes ar iedzīvotāju sapulcēm, komjaunatnes šūniņās un izglītības iestādes (daudz ziņojumu par novārtā atstātiem bērniem ir tieši no skolotājiem). Šādu sieviešu stingra kontrole kopā ar iespējām tikt sodītām vismaz uz laiku uzlaboja “lieko bērnu” sociālo situāciju, tomēr problēma turpināja pastāvēt. Turklāt deviances modeļi tika nodoti no paaudzes paaudzē, veidojot pilsētā marginālas dzimtas, kurās sievietes no paaudzes paaudzē turpināja ģimenes sieviešu rīcības “deviantās

vadlīnijas” (par ko liecina fakti, ka DVZA materiālos vairāku gadu garumā dzimtu uzvārdi un personu dati atkārtojas).

Turpmāk būtu svarīgi pētīt laikmeta sociāli psiholoģisko fonu un rast atbildi, kādēļ neželība pret bērniem visdažādākās tās izpausmēs, arī vienaldzība, atstāšana novārtā, bija vēl aktuāla 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā, kad, neraugoties uz padomju iekārtā raksturīgajām sadzīves grūtībām, mazinājās kara ekonomisko un sociālo seku ietekme. Te jāatceras, ka sieviešu, kurām šajā laikposmā dzima un auga bērni, pašām bērība un jaunība bija pagājuši skarbajos kara gados, kad vardarbība un agresija bija norma, tādēļ nedrīkst nenovērtēt kara posttraumatiskās sekas padomju sabiedrībā.

Avoti un literatūra

Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais Valsts arhīvs (LNA DZVA), 871. f. (laikraksts “Krasnoje Znamja”: 1962.–1991. g.).

LNA DZVA, 872. f. (Daugavpils un Ilūkstes rajona avīzes “Padomju Daugava” redakcija).

LNA DZVA, 875. f. (Daugavpils pilsētas prokuratūra), 1. apr.

LNA DZVA, 916. f. (Daugavpils pilsētas ādas un venerisko slimību dispansera 1953.–1964. gada medicīniskās atskaites), 1. apr.

Указ Президиума Верховного Совета СССР от 5 августа 1954 года «Об отмене уголовной ответственности беременных женщин за производство аборта». *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1954. № 15, ст. 334.

Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 ноября 1955 года «Об отмене запрещения абортов». *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1955. № 22, ст. 425.

“Dzimumzīmes” (1962). *Krasnoje Znamja*, Nr. 43. (971), 29. jūl.

Kapitanovs, I. (1959). Ko nodarījusi Taņa? *Padomju Daugava*, Nr. 238 (389), 4. okt.

Muraško, O. (1960) Viņi saindē gaisu. *Padomju Daugava*, Nr. 72 (483).

Pravdins, I. (1961) Draugos ar velnu. *Padomju Daugava*, Nr. 4. (891), 12. aug.

Sobolis, F. (1962) Kad visi devušies pie miera. *Krasnoje Znamja*, Nr. 117 (4782), 13. dec.

Гудкова, Н. (1957) Родители и дети. *Красное Знамя*, Nr. 117 (1277), 14. jūn.

Михайлова, А. (1964) Лариса Битан развлекается. *Красное Знамя*, Nr. 201 (5204).

Почему ушла Лиля? (1963) *Krasnoje Znamja*, Nr. 173 (4968), 30. okt.

Ilustrētā svešvārdu vārdnīca (2005). Rīga: Avots. 891 lpp.

Korpa, V., Paula, L. (2010) *Socioloģija*. Jelgava: Jelgavas tipogrāfija. 143 lpp.

Krilova, I. (2019) Sieviešu seksuālā deviance Daugavpils presē un Daugavpils prokuratūras materiālos (1953–1964). *Sabiedrība un kultūra, rakstu krājums XXI*. Liepāja: LiePA. 77.–85. lpp.

Бардецкая И. (2001) Абортная культура. *Итоги*, № 12. С. 16–18. <http://www.itogi.ru/archive/2001/12/121549.html> (27.01.2020).

Вайль П. Л., Генис А. А. (2001) *60-е. Мир советского человека*. Москва: Новое литературное обозрение. 368 с.

Крылова И. (2017) Источники раскрытия социальной реальности прошлого: материалы Даугавпилсской прокуратуры (1953–1964) о женских уголовных преступлениях. *The 6th International Interdisciplinary Scientific Conference “The Region: History, Culture, Language”*. Šiauliai: Šiauliai University. Pp. 85–96.

Лебина Н., Чистиков А. (2003) *Обыватели и реформы*. Санкт-Петербург: “Дмитрий Буланин”. 344 с.

Iveta Krilova

“Surplus Children” in Soviet Latvia (1953–1964), in Daugavpils Press and in the Materials of Prosecutor’s Office

Key words: deviance of women, “surplus children”, Dispenser for skin and venereal diseases, Prosecutor’s office of the city of Daugavpils, Daugavpils Regional State Archive of the Latvian National Archive, Daugavpils press

Summary

In the Soviet period – “Khrushchev thaw”, from 1953 to 1964, in the territory of Latvian SSR, a topical social problem was deviance of women from maternal duties that became the foundation of the destabilization of the family values and family as the foundation in Soviet society. On the example of city Daugavpils, this article explores, studies and analyzes the problem of “surplus children” in the Soviet Latvia. The spread of “surplus children” among women, its social consequences were vividly expressed in

the materials of Daugavpils city press, in the materials of prosecutor’s office of Daugavpils and in the materials of the Dispenser for skin and venereal diseases of the Daugavpils city. The basis of the investigation are the materials of the prosecution cases of the Daugavpils Regional State Archive of the Latvian National Archive, fund 875, the materials of the Dispenser for skin and venereal diseases of the Daugavpils city of the Daugavpils Regional State Archive of the Latvian National Archive, found 916, – medical reports from 1953 to 1964 and publications in the press of Daugavpils – annual sets of 1953–1964 printed editions of “Padoņju Daugava” (1957–1961) and “Krasnoje Znamja” (1956 and 1962–1964). The sources help to restore the crime of women against “surplus children” in Soviet society: illegal abortions, murders and attempts of murders, abuse and neglect of children, infection with the sexually transmitted diseases, etc.

Maija Krūmiņa

PSRS un nacistiskās Vācijas iedzīvotāju/karavīru attēlojums Otrā pasaules kara bēgļu atmiņās*

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, bēgļi, ienaidnieka tēls, mutvārdu vēsture

Raksta mērķis ir izpētīt to, kā Latvijas Otrā pasaules kara bēgļi savās atmiņās raksturo PSRS un nacistiskās Vācijas iedzīvotājus un/vai karavīrus, cenšoties noskaidrot, vai tas ir klaji negatīvs vienā un klaji pozitīvs – otrā gadījumā. Pētījuma avotu bāzi veido Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājuma dzīvesstāstu intervijas ar trimdas latviešiem¹. Analizējot avotus, jāņem vērā, ka intervijas ierakstītas 50–60 gadus pēc Otrā pasaules kara norises un ka tās ir dzīvesstāstu intervijas, kurās netika uzdoti specifiski jautājumi par saskaršanos ar PSRS un nacistiskās Vācijas pārstāvjiem, tāpēc šī informācija jāmeklē starp vispārīgiem kara laika un bēgļu gaitu aprakstiem.

PSRS pārstāvju raksturojums

Lai analizētu šo aspektu bēgļu atmiņās, jāņem vērā vairāki faktori. Pirmkārt, saprotams, ka “krievi”² un tas, ko tie reprezentēja, tas ir, padomju okupācija, represijas, brutalitāte u. c., bija nozīmīgākais iemesls, kāpēc daļa Latvijas iedzīvotāju kļuva par bēgļiem, vēlāk – trimdiniekiem. Otrkārt, dažādu iemeslu dēļ pārvietoto personu (DP) noietņu perioda laikā, tas ir, pirmajos pēckara gados, bēgļi savos stāstos par dzimtenes pamešanu sāka akcentēt tos notikumus, kas atbilda konkrētā brīža vajadzībām. Pie tādām galvenokārt piederēja tās epizodes, kas parādīja 1940.–1941. gada padomju okupācijas laikā piedzīvotās nežēlības, kā arī 1944. gada reokupācijas draudus, kas tika izdalīti kā tie notikumi, kas izraisīja gan dzimtenes pamešanu, gan nevēlēšanos tajā atgriezties (Krūmiņa 2014, 189). Treškārt, vācu okupācijas laikā tika plaši popularizēta tā dēvētā šausmu propaganda, kuras ietvaros notika ienaid-

* Raksts sagatavots Latvijas Zinātnes padomes finansētā projektā Nr. lzp-2018/1-0458 “Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva”.

¹ Izmantotas divas NMV krājuma kolekcijas: III kolekcija “Latvieši Zviedrijā: 1996–2007” un XIV kolekcija “Dzīvesstāsts trimdā: 1996–2008”.

² Bēgļu atmiņās šis apzīmējums visbiežāk tiek lietots kā sinonīms visiem padomju režīma un Sarkanās armijas pārstāvjiem, neraugoties uz to etnisko piederību.

nieka, tas ir, krievu un komunistu, demonizācija un kas arī varēja atstāt noteiktu iespaidu uz iedzīvotāju uztveri un atmiņām par šo laika periodu.

Minēto iemeslu, kā arī personīgās pieredzes dēļ bēgļu atmiņu stāstos krievu tēls visbiežāk saistās ar draudiem – gan dzīvībai, gan brīvībai. Tā, piemēram: “Ja viņš [tēvs] nebūtu nomiris, tad viņš būtu noteikti aizsūtīts uz Sibīriju. Un es jau tāda pati trakule biju.” (NMV: 443) “Pēc vācu ienākšanas atradās saraksts, kur mēs bijām uz saraksta “nošaut uz vietas”. Mēs zinājām – ja mēs paliekam, tad mums nav nekādu iespēju dzīviem tikt cauri. Krievu režīms mūs izpostīs tāpēc, ka man tēvs laikam bija armijā.” (NMV: 785)

Kā redzams, padomju vara Latvijā bēgļu atmiņās tiek saistīta ar nenovēršamu iznīcību, kā būtiskāko pamatojumu tam minot 1941. gada deportāciju piemēru. Tāpat bēgļu atmiņās bieži vērojama atsauce uz to, ka padomju režīms nesa sev līdzīgu kaut ko svešu, draudīgu un nospiedošu, kas nereti izraisīja pat gandrīz iracionālas bailes. Tā, piemēram, Nora Pīpkalēja, atbildot uz jautājumu, kāpēc viņa devās bēgļu gaitās, norāda: “Es biju tā, kas gribēja [bēgt], kas zināja, ka tas ir pareizi. Kāpēc es to zināju, es nezinu, bet es teicu – es pie krieviem vairāk nepalikšu un vienalga, kā, es gribu ārā.” (NMV: 784)

Tajā pašā laikā bēgļu atmiņās ļoti reti var sastapt aprakstus par saskarsmi ar konkrētiem PSRS iedzīvotājiem/karavīriem, un, ja tādi parādās, visbiežāk tie ir no laika, kad bēgļi jau otro reizi bēga no Sarkanās armijas nacistiskās Vācijas reihā teritorijā. Lai gan aprakstos parādās atsevišķi gadījumi, kad cilvēki ir sastapušies ar cilvēcisku attieksmi³, tomēr visbiežāk dominē liecības par to, ka Sarkanās armijas pārstāvji ar bēgļiem izrīkojās nežēlīgi, pieminot gan aplaupīšanas, gan izvarošanas gadījumus. Šī iemesla dēļ bēgļu atmiņu stāsti bieži vien ir liecība izmisīgiem pūliņiem izkļūt no Sarkanās armijas okupācijas zonas.

Nacistiskās Vācijas pārstāvju raksturojums

Salīdzinot ar PSRS, nacistiskās Vācijas pārstāvji bēgļu atmiņās atklājas daudz pozitīvākā gaismā, sākot jau ar viņu ienākšanu Latvijā. Kā raksturīgu piemēru var citēt Ievu Čālīti: “Es domāju, ka tie, kas bija pārdzīvojuši to komunismu, mēs jau bijām priecīgi par vāciešiem, ka viņi ienāca. [...] Es jau

³ Piemēram: “Es sāku tam krievam teikt – labi, es redzu, kas te notiek. Nošauj to mazo pirmo! Un tad vienalga, ko jūs dariet ar mums, tām divām, bet nošaujiet to! Un tas krievs – kur tev ir tas mazais? Un es rādu tos ratiņus. Viņš pieiet, pavelk to sedziņu Aijai gandrīz uz deguntiņa [...]. Uzreiz viņš sāk glaudīt viņai galvu – *dušenka, gulobčik*. Viņam droši vien kādi bērni pašam bij mājās. Un tas sāka ar tiem pārējiem runāt, lai laiž mūs vaļā. Un viņš pierunāja tos – ē, *čort poberi*, kas tur.” (NMV: 790)

nezinu, kā tad [tālāk] būtu bijis, bet tad, kad viņi ienāca, mēs bijām apmierināti.” (NMV: 756) Līdzīgu attieksmi pauž arī Marta Lapsa: “Man tomēr palika tāds iespaids, ka, lai vācieši kādi bija, bet [...] man tomēr labāk patiktu, ja vācieši uzvarētu, nevis krievi. Tāda bija mana pieeja, un es saprotu, ka tas varbūt nebija pareizi. Es sapratu, ka vācu kundzība arī bija kaut kas nepatīkams, bet krievu virsnieki, tie salašņas, kas tur piedalījās, man bija pārāk nepatīkami.” (NMV: 750)

Abi citāti iezīmē galvenos iemeslus, kāpēc attieksme pret vāciešiem bija salīdzinoši pozitīva, tas ir, viņu ienākšana pārtrauca padomju okupāciju un represijas, kā arī viņu izturēšanās nebija (vai vismaz netika uztverta) tik brutāla, kāda tā bija no Sarkanās armijas puses. Vēsturniece Irēna Saleniece, kura pētījusi vērmahta karavīru tēlu Latvijas iedzīvotāju atmiņās, pie šiem iemesliem min arī vairākus citus: 1) humānos apsvērumus, jo Latvijas iedzīvotāji vācu karavīros redzēja tādus pašus vienkāršus cilvēkus kā viņi paši, tikai tērptus uniformās;⁴ 2) civilizācijas piederību, jo vāciešu uzvedība sadzīvē atbilda latviešu priekšstatiem par pieklājību un kārtīgumu; 3) pragmatiski iemesli, tas ir, aprēķins, kā izdzīvot un izglābt sev dārgo.⁵ (Saleniece 2004b, 45)

Zīmīgi, ka, ja bēgļu atmiņās gandrīz nemaz nav minēti personīgie kontakti ar padomju karavīriem, tad kontakti gan ar vācu karavīriem, gan amatpersonām minēti visai bieži, turklāt šie kontakti nereti izrādījās noderīgi arī bēgļu gaitās. Viens no raksturīgākajiem piemēriem ir Valija Ruņģe, kura 1944. gadā strādāja Rencēnu pagastā, kur bija izvietota arī kāda vācu armijas transporta vienība, kas uzturēja labas attiecības ar vietējiem iedzīvotājiem. Attiecību raksturu ilustrē autore stāstītā epizode par to, ka kādās Lieldienu svinībās, kurās piedalīties bija lūgti arī vācieši, pasniegts putukrējums. Kāds no vāciešiem esot jautājis, kā gan, ņemot vērā piena nodevas, galdā var būt šāds gardums, taču saimniece esot atjokojusi, ka tas esot 24 stundas putots vājiens, par ko visi gardi nosmējušies. (NMV: 755)

⁴ Raksturīgs piemērs: “Protams, tajā laikā vācieši bija mūsu atbrīvotāji. Tad jau es atceros, dāmas nesa ārā maizi, ko nu kura nesa, vai nu desas gabalu, vai ko. Laikam bija iedomājušās, ka tie vācieši ir badā, bet viņi jau bija tai laikā ļoti labi apgādāti. Viņi ņēma arī. Citi puķes deva. Pirmie vācieši jau bija vienkāršā tauta.” (NMV: 812)

⁵ Piemēram: “Strādājām savus lauku darbus, vācieši uzlika, ka tik daudz sviesta jānodod, tik daudz gaļas jānodod, un mēs tik nesam un nododam, lai tik viņi ēd un mēs varam dzīvot.” (NMV: 770) “Ja tur politikā netaisījās, tad jau vācietis tevi lika mierā. Nebija pa nakti jādomā, vai kludzinās pie durvīm. Ja tu liki viņus mierā, viņi lika tevi mierā.” (NMV: 765)

Gan tas, ka vācieši tika ielūgti uz šādām svinībām, gan epizode ar putukrējumu labi raksturo draudzīgās attiecības, kādas nereti valdīja starp Latvijas iedzīvotājiem un vāciešiem. Turklāt šajā gadījumā tieši tas ļāva vairākiem vietējiem iedzīvotājiem, tajā skaitā arī V. Ruņģei, nonākt Vācijā, jo, kad vienība, tuvojoties Sarkanajai armijai, atstāja Rencēnu pagastu, tās vadītājs viņiem piedāvāja iespēju pievienoties. Turklāt arī pēc nonākšanas Vācijā šī bēgļu grupa bija nodrošināta ar pajumti, jo minētais vienības vadītājs viņiem sarunāja mājvietu savā dzimtajā vietā, kur bēgļi arī sagaidīja kapitulāciju.

Šis un citi piemēri parāda, ka nereti tieši vāciešu karavīru klātbūtne un praktiskais atbalsts izrādījās izšķirošs faktors sekmīgam bēgļu gaitu sākumam un iznākumam. Tas savā ziņā ir pretrunā ar vēsturnieka Kārļa Kangeras rakstīto, ka vismaz 1944. gada augustā un septembrī Latvijas iedzīvotāju evakuācija nebija armijas interesēs; tā drīzāk mēģināja panākt, lai bēgļi atbrīvotu vērmahta atkāpšanās ceļus (Kangeris 1990, 136). Tomēr jāņem vērā, ka, ja arī armijas vadība bija pret evakuāciju, uz vietas novietotās vienības humānu apsvērumu un/vai draudzīgu attiecību dēļ varēja rīkoties citādi. To apliecina arī Maijas Medenis atmiņu epizode⁶, kurās vācu armijas pārstāvis norādīja, ka ņems civiliedzīvotājus līdzi, par spīti tam, ka tas nav atļauts. Tādējādi konkrētās atmiņu epizodes atklāj ne vien pozitīvo latviešu bēgļu pieredzi saistībā ar vācu karavīriem, bet arī apliecina mutvārdu vēstures avotu devumu tajā, lai būtu iespējams rekonstruēt patieso, nevis deklarēto attiecību ainu konkrētos vēsturiskos apstākļos. (Thompson 2000, 7)

Bēgļu atmiņās sastopamas arī citas epizodes, kas parāda to, ka oficiāli paustā attieksme nereti atšķīrās no reālās. Viens no piemēriem saistāms ar nacistiskās Vācijas oficiālo nostāju pret latviešu bēgļiem, kas bija atbalstoša, tas ir, cilvēki tika mudināti evakuēties pēc iespējas lielākā skaitā, solot tiem Vācijas teritorijā visu iespējamo palīdzību (Krūmiņa 2020, 99). Tomēr bēgļu atmiņu stāsti apliecina arī cita veida attieksmi no Vācijas iedzīvotāju puses, piemēram: “Čāpojām atkal pa tiem Vācijas lielceļiem [..] un visvisādi iet.

⁶ “Tad ienāca viens cits vācietis. [..] Viņš paskatījās pulksteni un teica – tagad ir pulkstens seši, pusseptiņos jums ir tā māja jāatstāj, jo mums te nāks lazarete iekšā. Un tie vācieši, kas pie mums bija dzīvojuši ilgi, jau vairākus mēnešus [..] ienāca atvadīties, jo mamma tāpat viņus šad tad uzaicināja uz vakariņām. Viņš teica – ko jūs darīsiet? Un mēs teicām [..] ka mēs saliksim mantas tajā vezumā un aizbrauksim kaut kur pie kaimiņiem pārgulēt pa nakti un tad gudrosim, ko rītā darīsim. Bet tas vācietis zināja, kāds tas stāvoklis ir. Viņš teica – mēs jūs te neatstāsim. Mēs nedrīkstam, bet mēs jūs paņemsim līdzi un aizvedīsim uz Rīgu.” (NMV: 793)

Tur nevienā mājā neiedrošinās nemaz ieiet. Un sevišķi, kur piebrauc tais lauku mājās, tur jau kliegdami, lai tikai projām. [...] Mēs, tie nelieši, tur, no Baltijas!” (NMV: 790)

Interesanti, ka bēgļu atmiņās parādās arī tas, ka vietējo vāciešu attieksme atšķirās pret dažādu tautību “ārzemniekiem”. Tā Elza Liepa atceras šādu epizodi: “Tad mēs uzreiz piebraucām pie vienām barakām. Tad jau mēs trešo dienu bijām bez ēšanas. Un tad tur tās vācu sievietes, kas tādos katlos vārija zupu, teica tā – mums teica, ka tie būs ukraiņu bēgļi, tad mēs būtu jums ko labāku izvārījušas!” (NMV: 765)

Saprotams, ka šo atšķirīgo attieksmi pret dažādām pārvietoto personu grupām lielā mērā noteica nacistiskās Vācijas oficiālā rasu politika un propaganda, kuras ietvaros latvieši netika vērtēti tik zemu kā slāvu tautas. Tāpat nozīmīgs faktors bija latviešu dalība vācu bruņotajos spēkos un kopīgā cīņā pret komunismu, kas, spriežot pēc bēgļu atmiņām, ietekmēja ne tikai vācu varas iestāžu, bet arī civiliedzīvotāju attieksmi pret Latvijas bēgļiem, kas izpaudās arī nesavtīgas palīdzības sniegšanā.⁷

Savā ziņā šis vērojums saskan ar to, ko attiecībā uz vērmahta karavīriem Latvijā secinājusi I. Saleniece, norādot, ka viņu uzvedības modeļi latviešiem bija visumā pieņemami, jo viņiem bija līdzīga attieksme pret īpašumu un darbu, daudz kopīgu sadzīves iezīmju, līdzīga izpratne par reliģiju un tās lomu cilvēka dzīvē, līdzīgi ētiskie un estētiskie priekšstati (Saleniece, 42). Gan iepriekš minētā nesavtīgā palīdzība, gan citi piemēri⁸ apliecina šīs līdzīgās garīgās vērtības un reliģiskos priekšstatus.

⁷ Raksturīgi piemēri: “No mūsu pagasta divi cilvēki bija vācu karavīri. [...] Un, ja karavīrs kalpoja vācu armijā, vācieši tiešām rūpējās par piederīgiem, cik varēja, lai tie paliktu dzīvi. [...] Tā ka mūs, tos bēgļus, mēģināja aizvest uz tādu vietu, kur nedraud uzbrukumi, lai mūs pasargātu, iespējams, izglābtu no nāves. [...] Tai ziņā vācieši tiešām bija rūpīgi un gādīgi, godīgi.” (NMV: 750) “Pienāca viens jauns kārtībnieks un prasīja mums, kāpēc mēs raudam [jo nevar atrast naktsmājas]. Viņš teica: “Viņi [vācu ģimene] mums iedeva savas guļamistabas mīkstās pēļu gultas un paši uz divāniņiem gulēja.” Viņi teica: “Mēs gribam par jums rūpēties, jo varbūt arī tur, austrumos, kāds par mūsu dēliem rūpējās.” Viņi bija ticīgi cilvēki un cerēja – ja viņi kādam labu darīs, tad arī kāds viņu dēliem labu darīs.” (NMV: 801)

⁸ Piemēram: “Vāciešiem [...] ir savas kārtības, likumības, tas iedzimtais. Tā kā viņiem visur jau bij noorganizēts tiem bēgļiem kaut kas.” (NMV: 790)

Secinājumi

Kopumā secināms, ka vispārējs PSRS pārstāvju atainojums bēgļu atmiņās patiesi ir negatīvs, taču tajā pašā laikā atmiņas par saskarsmi ar konkrētiem indivīdiem ir visai retas. Tas, visdrīzāk, skaidrojams ar to, ka šāda saskarsme bija iespējama tikai pirmās padomju okupācijas laikā, kamēr vāciešu klātbūtne šo cilvēku, vēlāk bēgļu, dzīvēs bija daudz ilglaicīgāka – okupācijas laikā Latvijā, bēgļu gaitās un arī Vācijā pavadītajā pēckara laikā. Taču, iespējams, vēl viens to ietekmējošs faktors ir tas, ka trimdinieku attieksmi pret padomju varu un Sarkano armiju pavadīja tik sakāpināti pārdzīvojumi (Saleniece 2004a, 69), ka vēlāk viņi vairs nespēja nošķirt indivīdus no režīma, kas iemiesoja viņu sāpes par dzimtenes zaudējumu. Savukārt vācieši, kuru klātbūtne nebija saistīta ar tik sakāpinātiem pārdzīvojumiem un kuri turklāt bēgļu gaitās tika sastapti un iepazīti personīgāk, vairumā gadījumu attēloti pozitīvi, lai gan netiek noklusēta arī negatīvā pieredze, sastopoties ar noraidošu vai pat klaji nedraudzīgu attieksmi (visbiežāk Vācijas reihā teritorijā).

Avotu un literatūras saraksts

NMV-443: Nacionālās mutvārdu vēstures krājums (turpmāk – NMV), Veras Ozers-Puķītes dzīvesstāsts, ierakstīja Baiba Bela un Māra Zirnite Zviedrijā 1996. gada 4. novembrī; ieraksts (360 min., latviešu valodā) glabājas NMV krājumā, numurs krājuma katalogā 443.

NMV-750: Martas Lapsas dzīvesstāsts, ierakstīja Biruta Abula ASV 1997. gada 19. novembrī un 11. decembrī, 117 min., latviešu valodā.

NMV-755: Valijas Ruņģes dzīvesstāsts, ierakstīja B. Abula ASV 1998. gada 13. un 19. martā, 140 min., latviešu valodā.

NMV-756: Ievas Cālītes dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Hinkle ASV 1997. gada 13. novembrī, 120 min., latviešu valodā.

NMV-765: Elzas Liepas dzīvesstāsts, ierakstīja Rūta Eicnenfelde ASV 1997. gada 30. jūnijā, 86 min., latviešu valodā.

NMV-784: Noras Pipkalējas dzīvesstāsts, ierakstīja B. Abula ASV 1999. gada 20. janvārī, 118 min., latviešu valodā.

NMV-785: Dzidras Ziedonis dzīvesstāsts, ierakstīja Māra Lipacis un Gunta Harvey ASV 1998. gada 27., 28., 29. augustā, 164 min., latviešu valodā.

NMV-790: Elzas Reinbergas dzīvesstāsts, ierakstīja Rita Petričeka ASV 1999. gada 14.–15. jūnijā, 360 min., latviešu valodā.

NMV-793: Aijas Medenis dzīvesstāsts, ierakstīja B. Abula ASV 1999. gada 23. februārī un 5. martā, 240 min., latviešu valodā.

NMV-801: Mirdzas Lejiņas dzīvesstāsts, ierakstīja B. Abula ASV 2000. gada 18. aprīlī, 120 min., latviešu valodā.

NMV-812: Ilmāra Rumpētera dzīvesstāsts, ierakstīja Boriss Mangold ASV 2000. gada 30. augustā, 462 min., latviešu valodā.

Kangeris, K. (1990) Hitleriešu plāni Baltijas tautu evakuēšanai 1944. gadā. Grām.: *Vācija un Baltija: rakstu krājums*. Rīga: Avots. 29.–139. lpp.

Krūmiņa, M. (2014) Otrā pasaules kara un bēgšanas naratīvi diasporas latviešu dzīvesstāstos. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII zinātniskie lasījumi. Vēsture XVII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 188.–195. lpp.

Krūmiņa, M. (2020) Evakuācijas politikas atspoguļojums laikrakstā “Tēvija” (1944–1945). Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 96.–104. lpp.

Saleniece, I. (2004a) Trimdas latviešu un Latvijas iedzīvotāju skats uz “svešajiem” – padomju karavīriem – 20. gs. 40. gados. Grām.: *Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas: V zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 61.–71. lpp.

Saleniece, I. (2004b) Vērmahta karavīri Latvijas iedzīvotāju atmiņā (pēc mutvārdu vēstures avotiem). Grām.: *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā: 1941–1945: Starptautiskās konferences referāti: Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 11. sējums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 40.–47. lpp.

Thompson, P. (2000) *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press. p. 368.

Maija Krūmiņa

Depiction of the USSR and Nazi German Residents/Soldiers in the Memories of Latvian World War II Refugees

Key words: World War II, refugees, image of the enemy, oral history

Summary

The purpose of the article is to examine how Latvian WWII refugees describe the USSR and Nazi German residents/soldiers in their memories. The main sources of the research are life-story interviews with exile Latvians of the National Oral History collection. When analyzing the sources, it should be borne in mind that interviews are recorded 50–60 years after the Second World War and that they are life-story interviews where specific questions

about encounters with USSR and Nazi Germany representatives were not asked.

“Russians” (representing the USSR and the Red Army) in the memories of refugees are usually associated with imminent destruction, citing the example of the deportations of 1941 as the most important justification. Also, the memories of refugees often refer to the fact that the Soviet (“Russian”) regime brought with it something foreign, threatening and oppressive, which often caused almost irrational fears. At the same time, descriptions of personal contact with the representatives of the USSR can be found very rarely in refugee memories. Most likely this is due to the fact that such contact was only possible during the first Soviet occupation, while the German presence in the lives of these people was much longer.

In comparison, representatives of Nazi Germany are described in a much more positive light in the memories of the refugees, starting from the moment when they arrived in Latvia. The main reasons for the relatively positive attitude towards Germans were that their entry ended the Soviet occupation and repression, and that their behavior was not (or at least was not perceived) as brutal as it was on the part of the Red Army. It is also noteworthy that personal contacts with both German soldiers and officials are mentioned quite often, and these contacts often proved to be useful also in the flight of the refugees.

Сигитас Лужис

Ex libris prohibitis: запрещенные книги в иезуитских коллегиях средней и западной Литвы

Ключевые слова: запрещенные книги, библиотеки иезуитов, Каунасская иезуитская коллегия, Крайяйская иезуитская коллегия, Пашяушская иезуитская коллегия

Иезуитские коллегии сыграли важную роль в истории образования Литвы. В системе обучения Орден иезуитов придавал большое значение библиотекам как одному из основных факторов успешного существования и продуктивной деятельности учебного учреждения. Библиотечный фонд иезуитских коллегий создавался самими иезуитами и, конечно, отвечал их целям и потребностям. Состав фонда библиотеки в первую очередь дает представление о прохождении самого учебного процесса, уровне его организации, связи учебного заведения с культурными кругами общества. Также библиотечные экземпляры потенциально могут нести информацию о людях, которые пользовались этими книгами, влияли на их судьбы, делали их предметом для достижения тех или иных целей. Многие книги содержат характерные следы чтения или работы с текстом в виде рукописных поправок, пометок, зачеркнутых слов, замазываний и других подобного рода пометок в печатном тексте. Записи «еретик» (*hereticus*), «запрещенный» (*prohibitus*), признаки вырезок, залепок или сшивания листов доказывают, что книги подвергались цензуре или процедуре очистки (экспургации), происходившей в монастырских библиотеках в XVI–XVIII веках. Многочисленные публикации, в которых обсуждаются монастырские библиотеки различных конгрегаций Речи Посполитой, также указывают на существование запрещенных книг, которые обычно хранились в специально отведенных шкафах или комнатах и имели свои собственные каталоги, но в основном это ссылки на состояние или статус коллекций. Реже можно найти данные о сохранившихся экземплярах изданий XVI–XVIII веков с дошедшими до нас следами цензуры или исключения из основной коллекции. Фактором, сдерживающим развитие специальных историко-книговедческих исследований, в том числе и по цензуре библиотек, является, несомненно, то, что индивидуальные характеристики отдельных экземпляров в библиотечных каталогах (печатных и онлайн) встречаются редко.

На интересующий нас объект — фонд иезуитских библиотек средней и западной Литвы — Каунасской, Кражяйской и Пашяушской коллегий — проливают свет фундаментальные публикации последних лет — каталоги старопечатных изданий, собранных в современных библиотеках Каунаса (XV–XVI *amžių knygos* 2006; XVII *amžiaus knygos* 2019).

Каталоги представляют не только библиографическое описание сохранившихся изданий, в том числе и принадлежавших иезуитам, но и индивидуальные характеристики отдельных книг, т. е. физическое описание конкретного экземпляра, его особенности: переплет, обрез, штампы, экслибрисы, наклейки, записи, библиотечные отметки, маргиналии и другие пометы. Изучению бывшего библиотечного фонда Кражяйской иезуитской коллегии способствует и научная публикация списка книжной коллекции этой библиотеки, составленного в 1803 г., т. е. спустя три десятилетия после упразднения Ордена иезуитов в 1773 г. (*Buvusios Kražių kolegijos* 2017–2018). В этом двухтомном издании кроме публикации самого списка — 2 500 названий книг — приводится информация и о современном месте хранения более чем 1 100 томов, принадлежавших Кражяйской иезуитской коллегии. Однако индивидуальные характеристики отдельных экземпляров указаны только на те издания, информация о которых приводится в вышеуказанных каталогах.

Реформация и Контрреформация вызвали мощную волну просветительской деятельности. Тридентский собор (1545–1563), положивший начало католической реформе, зафиксировал в своих документах важность систематического образования и воспитания, хотя и ограничил свое внимание сферой образования духовенства. Выразителем идеи обновления католицизма стало Общество Иисуса, одной из трех основных сфер деятельности которого было именно преподавание. В каждой иезуитской коллегии должна была быть библиотека для преподавателей и студентов в соответствии с учебной программой коллегии (Ulčinaitė 2007, 54). Наибольший авторитет в организации библиотеки и использовании книжной коллекции имел провинциал Ордена. Местный руководитель, то есть ректор коллегии, выделял определенные суммы на покупку, старался год за годом увеличивать фонд библиотеки, решал вопросы обмена старых, бесполезных книг на новые (Grzebień 1975, 22, 27). Он также давал разрешение членам Общества пользоваться книгами лично, заботился о том, чтобы книги не хранились в комнатах слишком долго, и чтобы была исключена возможность читать неуместные или внесенные в список запрещенных книги без специального разрешения (Grzebień 1975, 21). Реша-

ющее влияние на форму преподавания оказывал префект по учебе. Ниже в иерархии был префект библиотеки, подчинявшийся ему относительно распределения библиотечных книг. Часто на решение префекта по учебе не мог повлиять даже ректор (Grzebień 1975, 20). Правило 29 *Ratio studiorum*, действующего с 1599 г., для префекта школ гласит: «пусть позаботится о том, чтобы у учеников не было нехватки полезных книг, и чтобы не было слишком много бесполезных»¹ (*Ratio* 1606, 30). Вопрос об уходе за библиотечным фондом и ответственность префекта библиотеки регулировали Правила префекта библиотеки, изложенные в *Regulae Societatis Iesu*. Самое первое правило гласит: «Пусть [он] в библиотеке имеет Список запрещенных книг и следит, чтобы случайно среди книг не было никакой из запретных или прочих, общего пользования которыми быть не должно»² (*Regulae* 1607, 247). Правило прямым образом указывает на применение цензуры письменного и печатного слова, которая существовала в местных монастырских библиотеках с особой интенсивностью во время контрреформации и производилась специально уполномоченными монахами с целью внутреннего контроля за коллекцией книг.

Этот тип надзора следует отличать от превентивной цензуры, которая состояла из контроля над текстом на этапе предварительного редактирования, а также от организованных репрессий в отношении авторов и соавторов текста, издателей, продавцов и владельцев книг как до, так и во время, да и после процесса печати. Репрессивная цензура была связана с карательными санкциями в отношении отдельных лиц и с изъятием из обращения конкретных текстов. Деятельность монастырских библиотечных карей была сосредоточена на поддержании догматической чистоты собранных коллекций, ограничиваясь в основном только стенами местной библиотеки. Записки, оставленные чаще всего префектом библиотеки в книгах, которые не принадлежали непосредственно ему, являются важным источником познания не только того, как выполнялись рекомендации церковных и монастырских властей относительно контроля чтения, но и ценным свидетельством восприятия изданий, запрещенных в посттридентский период. Сегодня, не имея библиотечных списков, составленных самими иезуитами, невозможно установить количество произведений, по моральным, теологическим или политическим причинам хранившихся

¹ Curet ne scholastici libris, aut utilibus careant, aut abundant inutilibus.

² Indicem librorum prohibitorum in bibliotheca habeat, et videat, ne forte ullus sit inter eos ex prohibitis, aut alii, quorum usus communis esse non debet.

в отдельных закрытых помещениях, доступ в которые имели только избранные. Запирать запрещенные книги в отдельных комнатах было указано еще в 1570 г. в инструкции провинциала Австрии Лоренцо Маджо (лат. *Laurentius Maggius*, итал. *Lorenzo Maggio*), в чью юрисдикцию входила Польша и Литва, ректору Вильнюсской коллегии: «Запрещенные книги, и уже отделенные от других, пусть будут заперты в каком-нибудь месте, чтобы к ним никто, кроме ректора, не имел доступа: однако книги еретиков, касающиеся земного мира (за исключением исторических) могут быть свободно предоставлены учителям»³ (Grzebień 1975, 271).

Многочисленные и разнообразные признаки цензуры, оставленные на книгах иезуитами, являются беспрецедентным свидетельством выполнения тогдашних рекомендаций относительно запрещенных книг. Руководством к действию служил общеобязательный для католиков «Индекс запрещённых книг» (*Index Librorum Prohibitorum*), изданный в 1596 году.

Кроме списка авторов и неправовверных изданий, он содержал введение в виде правил и инструкций, предназначенных для тех, кто занимается запрещением, очисткой и печатью книг. В свою очередь находящиеся на титульных страницах книг пометки, надписи — *haeticus, prohibitus, liber calvinianus* — свидетельствуют о том, что запрещенные книги иезуитами не уничтожались, они сохранялись для разных нужд, чаще всего для идеологической борьбы и философско-религиозной полемики. Примером этого являются труды немецкого историка философии Иоганна Якова Брукера (*Johann Jakob Brucker*, 1696–1770). Его «*Institutiones historiae philosophicae*» (Лейпциг, 1747) и «*Miscellanea historiae philosophicae literariae criticae*» (Аугсбург, 1748) приобрел иезуит Казимир Садовски (лит. *Kazimieras Sadovskis*, пол. *Kazimierz Sadowski*) (*Buvusios Kražių kolegijos* 2017, 167–168). В список запрещенных книг произведения И. Я. Брукера были включены декретами от 28 июля 1755 г. и 21 ноября 1757 г. (*Index* 1761, 68). Об этом свидетельствуют надписи: *Sine speciali facultate legi prohibetur*⁴. После смерти К. Садовского (*an[no] 1757 p[ost] fata M. Casimiri Sadovskis S. J.*) книги 1757 г. достались тогдашнему ректору Кражяйской коллегии Казимиру Пшецишевскому (лит. *Kazimieras Pšeciševskis*, пол. *Kazimierz Przeciszewski*). В 1762 г., уже будучи провинциалом Литвы,

³ Libri prohibiti, et iam ab aliis separati, recludantur in aliquo loco, ut sine rectore non possint a quoque accipi: haeticorum tamen libri de rebus humanioribus (historicis exceptis) possunt libere magistris concedi.

⁴ Без специального разрешения читать запрещается.

К. Пшецишевски книги подарил Кражайской иезуитской коллегии (*Gratia R[everendi] P[at]ris Casimiri Przewskiego S. J. Praepositi P[rovi]ncialis P[rovi]nciae Litvanae 1762*). Префект библиотеки кроме указаний на принадлежность книг (*Collegii Crosensis Societatis IESU 1762*) добавил указание *Ex libris prohibitis*⁵.

Свое место в специальных хранилищах нашли и переводы Библии, особенно после того, как Папа Римский Александр VII (*Alexander VII*, в миру Фабио Киджи, итал. *Fabio Chigi*; 1599—1667) в «Индексе запрещённых книг» 1664 г. поместил все переводы Библии на национальных языках (*Index 1664*, X—XI). Иезуиты Пашяушской коллегии среди запрещённых книг хранили подготовленный А. Шимельпенигисом (*Adomas Frydrichas Šimelpenigis*, 1699—1763) и изданный в 1755 г. в Кёнигсберге Новый Завет — *Naujas Testamentas musu Pono bey Iszganytojo Jezaus Kristaus, lietuviszkay ... [parengė A.F. Šimelpenigis].. Karalauczių: parduodamas pas Pilippa, ir išspaustas pas Danielą Kristupą Kanterį, 1755* — в переплете с Ветхим Заветом. Книгу в 1756 г. за 6 тымф (монета Речи Посполитой, чеканившаяся в 1663—1666 годах) в Тильзите купил выполняющий в то время обязанности префекта Кражайской школы Станислав Юревич (лит. *Stanislovas Jurevičius*, пол. *Stanisław Jurewicz*). На внутренней стороне лицевой крышки переплета книги сохранилась надпись: *Prohibita Biblia. Czytać niewolno*⁶ (Pacevičius 2005, 189).

Кроме указателей запрещенных книг, с 1571 г. действовали так называемые Индексы очистки (*Indices expurgatorii*), составленные в основном испанской и португальской инквизицией. В них содержались списки фрагментов произведений, предназначенных для удаления цензурой. Согласно римским индексам, книга могла быть выпущена в обращение при условии, что она будет подвергнута «очистке», или экспургации. Экспургация — это изменение текста книги с параллельным уничтожением первоисточников. На существование экспургации в монастырских библиотеках обратил внимание еще в начале девятнадцатого века Иоахим Лелевель (лит. *Joachimas Lelevelis*, пол. *Joachim Lelewel*, 1786—1861): «Огромное количество [книг] было полностью уничтожено, и библиотеки, подвергаясь очистке, лишались не только тех произведений, которые оскорбляли век, но и тех, которые казались ненужными, слишком ста-

⁵ Из запрещённых книг.

⁶ Запрещенная Библия. Читать нельзя.

рыми и ничего не стоящими. Все они были истреблены, а если сохранялись, были отмечены оскорбительными приписками, повреждены вырезами, сшитием, замазыванием. Хвастается Адам на Лысой-Горе в каталоге, что провел экспургацию библиотеки. Мучаются библиотекари в Вильнюсе и Варшаве, когда им приходится угадывать замазанное имя автора, издателя или печатника. Имена Эразма Роттердамского, Кратандра и сотни других подозреваемых в ереси, вырезаны, вычеркнуты» (Lelewel 1826, 107). Такая практика, как иллюстрируют сохранившиеся старопечатные издания, была общей во всех иезуитских коллегиях. И не только: это свойственно и другим монашеским организациям. И даже мирским священникам. Свидетельством тому является экземпляр *Adagiorum epitome* — сборник греческих и латинских изречений и поговорок — Эразма Роттердамского, изданный в Кёльне в 1539 г. (XV–XVI *amžių knygos* 2006, 119–120). Вероятно, именно об этой книге идет речь в описании визитации Жемайтйской епархии 1579 г. Визитатор Тарквиний Пекул (*Tarquinius Peculus*) у Микалоюса Даукши (*Mikalojus Daukša*, ок. 1527–1613), одного из создателей литовской письменности, нашел запрещенные книги. Визитатор «также предупредил, что запрещенные книги, а именно «Адагию» и другие, пусть сожжет или порвет или в течение 6 месяцев для исправления доставит отцам-иезуитам, угрожая быть оштрафованным в две копы грошей, как сказано выше»⁷ (*Žemaičių vyskupijos vizitacija* 1998, 111–113). Экспургацию, зачеркнув имя автора *Desiderii Erasmi Roterdami*, провели Вильнюсские иезуиты. Как гласит надпись на титульном листе, они приютили и книгу (*Domus prof[essa] Viln[ensis] Soc. Jesu*). Все-таки экземпляр вернулся в Жемайтию, но остался в руках Кражяйских иезуитов.

Исследование библиотечных коллекций, испытывавших цензуру и экспургацию, дополняют и расширяют знания истории культуры, просвещения, истории церкви, исторического библиотековедения и книговедения. Однако из-за того, что фонды бывших библиотек впоследствии оказались весьма рассеянными, исследование исходного материала, а именно самих книг, затруднено.

⁷ Praeterea etiam monuit, ut libros prohibitos, videlicet Adagia et alios, comburat vel laceret, vel ad patres Iesuitas castigandos infra 6 menses afferat, sub paena 2 sexagenarum, ut supra applicanda.

Список источников и литературы

Index Librorum prohibitorum iussu Alexandri VII (1664). Romae: Camera Apostolica. 26, 410.

Index Librorum Prohibitorum Sanctissimi Domini Nostri Benedicti XIV. Pontificis Maximi Jussu recognitus, atque editus (1761). Romae: Ex. Typographia Rev. Camerae Apostolicae. LVI, 319 S.

Ratio atque Institutio studiorum Societatis Iesu (1606). Romae: Collegio Rom. 3 Bl., 169 S., 15, [1] Bl.

Regulae Societatis Iesu (1607). Romae: In Collegio Rom. eiusde[m] Societat. *Žemaičių vyskupijos vizitacija* (1579) = *Visitatio dioecesis Samogiti* (A.D. 1579) (1998); tekstą parengė, iš lotynų k. vertė ir rodykles sudarė Liudas Jovaiša; įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Tumelis ir Liudas Jovaiša. Vilnius: Aidai. XLII, 368, [2] p.

Buvusios Kražių kolegijos knygų sąrašas, 1803 = *Elenchus librorum veteris Collegii Crosensis anno 1803 compilatus* (2017–2018); parengė Darius Antanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 2 d.

Grzebień L. (1975) Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku. В кн.: *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 1975 nr 31, s. 225–281.

Lelewel, J. (1823–1826) *Biblijograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtke: Historia drukarni krakowskich-tudzież Historia Biblioteki Uniw. Jagiell. w Krakowie a przydany Katalog inkunabułów polskich*. Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego Typografa Imperatorskiego Uniwersytetu. 2 t.

Pacevičius, A. (2005) *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: dingęs knygos pasaulis*. Vilnius: Versus aureus. 311, [1] p.

Ulčinaitė E. (2007) Jėzuitai ir provincijos kultūra. В кн.: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 30. Vilnius. P. 43–57.

XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose = *Libri saeculi quinti decimi et sexti decimi ex bibliothecis Caunensibus* (2006): katalogas; sudarė Sigita Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė; [redaktorė Daiva Narbutienė]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 437, [1] p.

XVII amžiaus knygos Kauno bibliotekose = *Libri saeculi septimi decimi ex bibliothecis Caunensibus* (2019): katalogas; sudarė Rita Urbaitytė; aprašus kūrė Sigita Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. 2 t.

Sigis Lūzis

*Ex libris prohibitis: aizliegtās grāmatas jezuītu kolēģijās
Lietuvas centrālajā un rietumu daļā*

Atslēgas vārdi: aizliegtās grāmatas, jezuītu bibliotēkas, Kauņas jezuītu kolēģija, Kražu jezuītu kolēģija, Pašiaušes jezuītu kolēģija

Kopsavilkums

Jezuītu kolēģijām bija būtiska loma Lietuvas valsts veidošanās vēsturē. Jezuītu ordenis piešķīra lielu nozīmi bibliotēkām kā vienam no galvenajiem izglītības iestādes veiksmīgas pastāvēšanas un produktīvas darbības faktoriem. Jezuītu kolēģiju bibliotēku fondus veidoja paši jezuīti atbilstoši saviem mērķiem un vajadzībām. Tomēr grāmatas tematiski bieži pārsniedza kolēģijas izglītības programmas ietvarus, jo bibliotēkā nonāca ne tikai tās grāmatas, kas bija iegādātas par oficiāli piešķirtiem līdzekļiem un saistītas ar tiešo kolēģijas darbību, bet arī jezuītu, muižnieku un baznīcas hierarhu dāvinātās personīgās grāmatu kolekcijas. Šo grāmatu tematiskais loks bija daudz plašāks: vēsture, jurisprudences, teoloģija, ģeogrāfija, kartogrāfija, ceļojumu apraksti un daudz kas cits. Bibliotēkas fondi sastāvēja no vairākiem simtiem līdz vairākiem tūkstošiem grāmatu. Ir svarīgi, ka ne tikai mūki un kolēģijas profesori varēja izmantot kolēģiju bibliotēku grāmatas, bet arī laicīgas personas un vietējie iedzīvotāji.

Lielākās bibliotēkas Centrālīetuvā un Rietumīetuvā bija jezuītu kolēģijās Kražos, Kauņā un Pašiaušā. Bibliotēkas prefektam bija pienākums rūpēties par bibliotēkas drošību, grāmatu fonda komplektēšanu, grāmatu izsniegšanu un atgriešanu, tīrību un kārtību bibliotēkas telpās utt. Pētījumi viena tipa izglītības iestāžu bibliotēku fondos, kuri balstījās uz Kauņas un Viļņas bibliotēkās saglabājušos grāmatu izpēti, apstiprināja grāmatu cenzūru un speciālu grāmatu fondu pastāvēšanu iepriekšminētajās jezuītu bibliotēkās. Speciālie fondi tika veidoti, pamatojoties uz aizliegto grāmatu sarakstu – *Index librorum prohibitorum*, kuru no 16. gadsimta sastādīja Romas pāvests. Sarakstā iekļautās grāmatas tika izolētas un bija pieejamas tikai ar īpašām atļaujām. Bibliotēkā arī notika grāmatu ekspurgācija (labošana). Tā tika veikta ne tikai bibliotēkām, bet arī privātpersonām piederošām grāmatām.

Sigitas Lūžys

***Ex libris prohibitis: prohibited books*
in middle and western Lithuanian Jesuit colleges**

Key words: prohibited books, Jesuit libraries, Kaunas Jesuit College, Kražiai Jesuit College, Pašiaušė Jesuit College

Summary

Jesuit colleges have a significant role in the history of Lithuanian education. The Jesuit order considered libraries dedicated to the professorship and the reinforcement of the faith of the order members as essential in higher education institutions. The Jesuit college library stock was accumulated by Jesuits themselves and, of course, was formed according to their preferences and needs. However, the accumulated books in these libraries often surpassed the college's educational goals. In addition to the books purchased or otherwise acquired for college educational activities, the library contained collections of books personally donated by Jesuits, noblemen, and church hierarchs. These books covered much wider topics, such as history, law, theology, geography, cartography, travelling, etc. There could have been between a few hundred and a few thousand books in the college library. It is important to note that not only monks and college professors could read books in the college library, but laymen and locals were also given this privilege.

The largest libraries in the middle and western Lithuania were in Jesuit colleges of Kražiai, Kaunas and Pašiaušė. The prefect in charge of the library had to take care of the security of the library and the accumulation of the stock, the issuing and returning of books, the order of the library premises, etc. Recent research on the library stock of the same type of educational institutions, based on surviving copies of books stored in Kaunas and Vilnius libraries, has confirmed the existence of book censorship and special storages in the mentioned Jesuit libraries. Special stocks were formed according to the list of prohibited books *Index librorum prohibitorum* that was declared in the 16th century by the Pope of Rome. The books on this list were isolated and available only with special permission. Libraries also carried out “purification” (expurgation) of books, which was not only aimed at the books stored in the library but also at the books owned by private individuals.

Vladislavs Malahovskis

Poļu minoritātes jautājums latgaliešu presē (1920–1934)

Atslēgas vārdi: poļi, etniskā minoritāte, latgalieši, latgaliešu prese, Latgale

20. gadsimta 20.–30. gados mazliet mazāk kā puse Latvijas poļu dzīvoja Latgalē un Ilūkstes apriņķī. 1925. gada tautas skaitīšana Latvijā uzrādīja 1 844 805 iedzīvotājus, 51 143 jeb 2,3% no tiem bija poļi. Nākamajā – 1930. gada – tautas skaitīšanā vērojams iedzīvotāju skaita pieaugums – 1 900 045 iedzīvotāji, no kuriem 59 374 jeb 3,1% bija poļi. Latgalē 1925. gadā tika fiksēti 539 682 cilvēki, no kuriem 25 564 jeb 4,8% bija poļi. Savukārt 1930. gada tautas skaitīšana Latgalē uzrādīja 541 127 cilvēkus, no kuriem 29 698 jeb 5,5% bija poļi (Skujenieks 1930, 72). Poļu galvenās nodarbošanās jomas bija lauksaimniecība, rūpniecība, transporta un sakaru sfēra (Boldāne 2011, 139). Latgalē poļu minoritātei izdevās iesaistīties pašvaldību iestāžu pārvaldē Daugavpilī, Rēzeknē, Ludzā, Krāslavā u. c.

Raksta mērķis ir noskaidrot latgaliešu preses nostāju iedzīvotāju sabiedriskās domas veidošanā par poļu minoritāti Latgalē (1920–1934). Pētījums balstās uz kvalitatīvo datu analīzi, diskursa vēsturisko pieeju, izmantojot nošķiruma “mēs” – “viņi” (Delanty 2008, 4) diskursīvo konstrukciju, t. i., raksta kontekstā “latgalieši” – “poļi”. Pētījuma bāzi veido aptuveni 40 publikācijas latgaliešu laikrakstos “Latgolas Vārds”, “Latgalīts”, “Jaunā Straume” un “Zemņika Bolss”. Raksta tapšanā izmantotas Latgalē dzīvojošo luterāņu Latgales Latviešu apvienības avīzes “Latgales Ziņas”, Rīgā izdotā mēnešraksta “Burtņieks” atsevišķas publikācijas, statistikas u. c. avoti.

20. gadu sākumā latgaliešu presē dominē poļa kā bijušā muižnieka tēls, kurš ir zaudējis īpašumus Latvijas agrārās reformas (1920–1937) rezultātā. Tomēr, tā kā Polija bija palīdzējusi Latvijai Neatkarības karā (1918–1920), tad uz jautājumiem, kas skāra poļu minoritāti Latvijā, politiskās varas līmenī raudzījās visnotaļ pielaidīgi (Jēkabsons 1995, 93). Piemēram, 1924. gadā tika pieņemts likums, ka muižnieki par atsavināto zemi atlīdzību nesaņem (Malahovskis 2014, 58). Taču 1929. gadā starp Latviju un Poliju noslēgtajā līgumā par tirdzniecību un kuģniecību bija slepens papildu vienošanās protokols, kurā Latvijas valdība apņēmas atlīdzināt zaudējumus, kas poļiem bija radušies saistībā ar Latvijas agrāro reformu. Līdz 1937. gadam Polijai tika izmaksāts 5 297 500 latu (Sviķis 1960, 135).

Latgalē līdz agrārājai reformai poļu muižnieku rokās atradās īpašumi apmēram 350 000 hektāru platībā. Apmēram puse no tiem piederēja lielmuižnieku ģimenēm, kuru īpašumi pārsniedza 2 000 hektārus. 1920. gadā apmēram 50% Latvijas muižu bija pamestas (Feldmanis 2005, 172). Latviju bija atstājuši ap 3 500 poļu, t. sk. 120 poļu muižnieku ģimenes no Latgales (Jēkabsons 1995, 93). Lielākā daļa Latgales poļu muižnieku savas muižas bija pametuši 1918. gada beigās, bēgot no ienākošās Sarkanās armijas. Tajās Latgales muižās, kur muižnieki nebija atgriezušies, viņu “pilnvarotie pārstāvji” praktizēja nelikumīgu muižas zemju izpārdošanu. Muižnieku “pilnvarnieki”, saņemot naudu par izpārdotajām zemēm, parasti ātri vien atstāja Latviju (LRSSS, 3. ses., 923. sl.).

Latgaliešu avīžu slejās tiek uzsvērts, ka, izmantojot zemnieku neinformētību agrārajā likumdošanā, muižnieki savās muižās veic arī citas pretlikumīgas darbības, pieprasot no zemniekiem rentes maksu par zemi. 1920. gadā avīze “Latgalīts” raksta: “Leliniku laikā muižiniki beja izbaguši kur kurais. Tagad kai weži ropoj uz sowom muižom atpakaļ. Nalaime na tymā, ka ji atropoj atpakaļ, bet tymā, ka atropojuši spiž un midz zemniekus un rentnikus wel cišok nakai weži ar sowom kojom (šķerem) war samikt perstu.” (Kolps 1920) Arī 1921. gadā “Latgalīts” uzsver, ka poļu muižniecība Latgalē ir apvienojusies “sowu ekonomisku interešu izlobošonai un nūstyprynošonai, t. i., sowu muižu globšonai” (Paberzs 1921).

Par negatīvu skatījumu uz poli kā muižnieku liecina atsevišķi publikāciju virsraksti: “Par muižiniku zweru dorbim Latgolā mums roksta” (Kolps 1920), “Poļu muižiniku teiksmes Latgolā” (Paberzs 1921), “Poliu muižiniku sulī pret Latviju” (Red. 1925b), “Puļu agitatori pi atbiļdības” (Red. 1924d) u. c.

Poļi tiek uzlūkoti arī kā latgaliešu pārpoļotāji. 1920. gadu sākumā pastāvēja uzskats, ka Polijas valdība finansē Latgales poļus (ir piešķīrusi 7 miljonus marku (P. 1921)), kuri Latgalē par šo naudu ir izveidojuši nelegālas organizācijas. 1921. gadā “Latgalīts” raksta par poļu muižnieku izveidotu organizāciju Daugavpilī “Polijas nomaļu aizsardzības komiteja”, kuras statūti neesot pieejami, bet pēc tās darbības var secināt, ka minētais “Komitet” “1) syuta agentus deļ slapynu poļu školu uzturešonas un latwišu porpoļošonas [..]; 2) wadut porpoļošonas dorbus Latwijā, sewiški Latgolā [..] igyut kaut kaidu ispaidu pi myusu walsts un sabiedriskos dzeiwis [..]; 3) padarit Latgolu atkarigu nu Polijas”. Raksta noslēgumā tiek akcentēts: “Myusu, latwišu, i nacionālos, i ekonomiskos intereses ir pretejas poļu muižniku teiksmem.” (Paberzs 1921) “Latgolas Vārds” raksta: “Ar “sawoktu” naudu wadut porpoļošanas dorbus Latwijā, sewiški Latgolā moksligi radit pi mums poļus (nu

latvišim) lelokā skaitā.” (Red. 1931e) Laikraksts “Jaunō Straume” pārpoļošanas tieksmes saista ar norisēm katoļu baznīcā Latgalē, “jo baznīca [...] pīlaiž voi atbolsta poliskū propagandu baznīcōs, tod tys ir nūzīgums pret tautas interesem” (Skomba 1931). Tiek uzsvērts, ka katoļu baznīcās Daugavpīlī, Rēzeknē, Pasienē dievkalpojumi pat vairākas svētdienas pēc kārtas notikuši tikai poļu valodā (J. 1923).

Poļi tiek pieminēti saistībā ar viņu neuzticēšanos latviešu izcelsmes katoļu garīdzniekiem. “Latgolas Vārds” vēsta: “Puli isadumoj sevi kai muižiniku laikūs, ka latvišim nav tisību lyugt Divu sovā motes voludā. Puli kai leli pani, nacistami mužiku voludas, kotru reizi traucej latvišu divkolpojumu ar bļaus-tišonus un cytim pajeminim.” (Red. 1931e)

Arī laikraksts “Latgales Ziņas” pauž bažas par katoļu baznīcu kā propo-lisku organizāciju, kas apdraud ne tikai latviešu nacionālās intereses, bet arī luterticību: “Noteikšana pieder ksendziem no poļu sugas [...] ķengāšanas raksti par Luteru un luterānismu nāk no pārpoļotām aprindām.” (Logoss 1931)

Kā īpašs pārpoļošanas drauds latgaliešu laikrakstos ir minētas poļu mino-ritātes skolas. 1919./1920. mācību gadā Latvijā darbojās 17 poļu pamat-skolas. 1933./1934. gadā bija 35 poļu pamatskolas ar 4636 skolēniem un 210 skolotājiem; trīs poļu ģimnāzijas ar 293 audzēkņiem un 43 skolotājiem. Kopš 1927./1928. mācību gada darbojās arī viena poļu arodskola (Jēkabsons 1996, 36). Latgaliešu avīzēs tiek pausts uzskats, ka poļu skolās un pulciņos skolēni tiek audzināti pretvalstiskā noskaņojumā: “Ir nuwaroti gadījumi, ka skautu pulcini pa prišku zwerej kolpot sowai “dzimtenei” un pec to tik pimin Latwiju.” (Red. 1923c)

Latgalē apvidos, kur nebija skolu vispār, poļu aktivisti bija izveidojuši privātās skolas. Skaļākā epizode šajā sakarā bija izglītības un sabiedriskā darbinieka Kazimira Pruhniha (*Kazimierz Próchnik*, 1883–1968) lieta 1921. gadā, kurai bija arī starptautiska rezonanse, jo Polijas pilsonis K. Pruhniks un viņa atbalstītāji tika izraidīti no Latvijas. Latvijas varas iestādes apsūdzēja K. Pruh-niku un vairākus izglītības un sabiedriskos darbiniekus (kopumā 17 personas) “slepenā poļu skolu organizēšanā” astoņās vietās Dienvidlatgalē, inkriminējot apsūdzētajiem šo skolu “vadīšanu un uzturēšanu, Latvijai kaitīgu darbību, latgaliešu un baltkrievu pārpoļošanu un to audzināšanu Latvijai naidīgā garā” (Jēkabsons 2013, 51–53). Laikraksts “Latgalits” par “pana Pruchnika” lietu raksta: “Laimīgu celu, pan Pruchnik! Skumīgi gon jums izbraukt, nanudyby-nojušam Latgolā Polijas. Bet ku darīt [...] Dreīži pec jums ari cyti jyusu bidri.” (Gosts 1921)

Latgāliešu presē tika asi kritizēti arī latgāliešu bērnu vecāki: “Ir vacoki, kuri poši naprozdami ni vina vārda poliski, syuta sovus bārnus poļu školos [...] Poļu školos [...] pylns ar latgālišu bārnim un nu tim teik audzeti na latviši, bet cyttautiši, varbyut naidigi latvišim cyttautiši.” (J. 1923)

Te jāatzīmē, ka daļai latgāliešu trūka etniskās apziņas – nereti konfesionālā piederība katoļticībai bija noteicošā. 1921. gadā Latvijas parlamentā sociāldemokrātu pārstāvis Marģers Skujenieks (1886–1941) akcentēja šo problēmu: “Mums ir plaši apgabali [Latgalē – V. M.], kur iedzīvotāji neapzinās savu tautību, un uz jautājumu, pie kādas tautības pieder – saka, ka ir katoļi. Ja paskaidro, ka katolis nav tautība, bet ticība, tad viņi saka, ka ir poļi.” (LRSSS, 5. ses., 2848., 2849. sl.)

20.–30. gados pasaulē bija populāras eigēnikas idejas, kuru apspriešanā un popularizēšanā Latvijā aktīvi piedalījās dažādu zinātņu pārstāvji (Zelče 2006, 100). Mēnešrakstā “Burtnieks” poļi minēti kā viena no tautībām, kas kaitē “tīras” nācijas uzturēšanai Latgalē, jo “latvieši, lietavieši, krievi, baltkrievi, poļi un žīdi te jaukušies juku jukām, un rezultātā radies etnogrāfisks tips ar ļoti negatīvām rasu bioloģiskajām īpašībām” (Akermanis 1928, 821).

Saistībā ar poļu minoritāti laikraksts “Latgolas Vārds” 1923. gadā precizē sociālo nošķirumu: “Latgolas puli pidar pi diwejom škirom: pi muižiniku un pi zemniku. Pols zemniks tys pat orojs, tys pat amatniks, woi moju ipašniks, kai i latwits.” (Sabris 1923)

Poļi tiek uzskatīti par radniecīgu tautu arī vēsturiskā mantojuma dēļ. “Latgolas Vārds” skaidro: “Latwišim un pulim ir kupigi inaidniki – Kriwija ar Wociju – un kupigi draugi – Sabidroti.” (Sabris 1923) Tāpēc latgāliešu presē poļi tika atspoguļoti arī pozitīvā gaismā, viņi savā ziņā tika nošķirti no citām mazākumtautībām, kuru konstruētais tēls jau sākotnēji bija negatīvs: “Puli Latwijā nadreikst it cytu sweštautišu celiu, kuri tikai cenšas sowus spakus styprinot uz walsts rekina, lai pečok tus werzt pretim latwišu centinim.” (Sabris 1923)

Tā kā 20.–30. gados Polijai un Latvijai bija kopīga robeža 105 km garumā, Latvijā parādījās jauna etnoprofesionāla grupa – poļu laukstrādnieki – sezonālo darbu strādnieki lielākajās zemnieku saimniecībās (Boldāne 2011, 139). Latvijā bija sezonas laukstrādnieku trūkums, un Latvijas valdība atļāva ievest laukstrādniekus arī no Polijas un Lietuvas. 1929. gadā Latvijā ieceļoja 18 106 laukstrādnieki. Vietējie laukstrādnieki veidoja 87%, bet pārējie 13% bija ieceļojuši no Polijas un Lietuvas. Latgalē gan ieceļoja salīdzinoši nēcīgs laukstrādnieku skaits – 74 (Malahovskis 2014, 131). Savukārt no Latgales

uz citiem Latvijas novadiem ik gadu izceļoja vairāk kā 20 000 laukstrādnieku (Malahovskis 2014, 131). Tā kā poļu laukstrādniekus varēja noligt par zemāku samaksu nekā Latgales strādniekus, poļu strādnieku ieviešana tika uztverta negatīvi. Avīze “Jaunō Straume” raksta, ka 1928. gadā poļu un lietuviešu laukstrādnieku ieviešanas rezultātā laukstrādnieku algas samazinājās par 7–9% (Red. 1928a).

Izpētot latgaliešu preses nostāju poļu minoritātes jautājumā, var konstatēt:

- 1) 20. gadu sākumā latgaliešu presē poļa kā muižnieka tēls ir klaji negatīvs, jo viņš ir zaudējis savus īpašumus un tāpēc ir pret Latvijas valsti un latviešiem. Laikrakstu publikācijās poļi saistīti ar muižniecību, kas vēlas atgriezt *vecos labos laikus*, kad poļi bija dominējošā sociālā grupa Latgalē. Arī vēlākajos gados poļus lielā mērā atspoguļoja kā latgaliešiem un Latvijai nelojālu minoritāti;
- 2) poļa negatīvo tēlu avīžu rakstu autori aktualizē, viņuprāt, Latgalē notiekošo pārpoļošanas procesu, ko poļi pamatā veic caur savām izglītības iestādēm un ar katoļu baznīcas starpniecību;
- 3) tā kā poļu sociālais sastāvs nebija viendabīgs, publikācijas par poļu minoritāti daudzos gadījumos ir pretrunīgas – līdzās poļu negatīvā tēla konstruēšanai poļi dažkārt tiek dēvēti par ticības brāļiem un latgaliešu sabiedrotajiem.

Noslēgumā jāatzīmē, ka mūsdienu Latvijā attieksme pret poļu minoritāti nav balstīta uz noteiktiem stereotipiem. Poļi tiek uzlūkoti kā nozīmīga minoritāte Latvijas politiskajā vēsturē, Latgales attīstībā un ar savu devumu Latgales kultūrā.

Avotu un literatūras saraksts

- Akermanis, E. (1928) Apdraudētā latvju tauta. *Burtnieks*. Nr. 9: 819–831.
- Gosts. (1921) Pani poli pi tisas. *Latgalits*, 21. novembris.
- J. (1923) Latgališu pōrtautōšona. *Jaunō Straume*, 7. oktobris.
- Kolps. (1920) Par muižiniku zweru dorbim Latgolā mums roksta. *Latgalits*, 16. marts.
- Latvijas Republikas Satversmes sapulces stenogrammas (LRSSS), 3. ses., 923. sl.
- LRSSS, 5. ses., 2848., 2849. sl.
- Logoss. (1931) Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 9. janvāris.
- P. (1921) Nu ko paperkti Latgolas poli un jus pikriteji. *Latgalits*, 7. aprīlis.
- Paberzs, J. (1921) Poļu muižniku teiksmes Latgolā. *Latgalits*, 15. jūlijs.

Red. (1928a) Latvijas laukstrōdniku stōvūklis šūgod palik slyktoks. *Jaunō Straume*, 7. jūnijs.

Red. (1925b) Poliu muižiniku suli pret Latviju. *Zemnika Bolss*, 22. aprīlis.

Red. (1923c) Pōrpūliošona styprinojas. *Latgolas Wōrds*, 26. septembris.

Red. (1924d) Puļu agitatori pi atbiļdibas. *Latgolas Vōrds*, 20. novembris.

Red. (1931e) Puļu naicitība. *Latgolas Vōrds*, 22. maijs.

Sabris (1923) Tagadeji puliu woduni Latgolā. *Latgolas Wōrds*, 7. novembris.

Skomba. (1931) Latgalīšu pōrtautōšona. *Jaunō Staume*, 9. maijs.

Skujenieks, M. (1930) *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde. 533 lpp.

Boldāne, I. (2011) *Etnisko stereotipu veidošanās apstākļi Latvijā: 1850–2004*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 364 lpp. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4780/29220Ilze_Boldane_2011.pdf?sequence=1 (15.02.2020.)

Delanty, G., Wodak, R., Jones, P. ed. (2008) *Identity, Belonging and Migration*. Liverpool: Liverpool University Press. p. 328.

Feldmanis, I. zin. red. (2005) *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava. 487 lpp.

Jēkabsons, Ē. (1995) Latvijas poļi un Latgales poļu muižniecība valsts neatkarības sākumposmā 1918.–1920. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3: 78–108.

Jēkabsons, Ē. (1996) *Poļi Latvijā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūts. 167 lpp.

Jēkabsons, Ē. (2013) Latvijas un Polijas konflikts Daugavpils apriņķa poļu skolu jautājumā 1921. gadā: norise un starptautiskās sekas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3: 45–71.

Malahovskis, V. (2014) *Mērnīeku laiki Latgalē (20. gadsimta 20. gadi)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 247 lpp.

Sviķis, A. (1960) *Agrārais jautājums buržuāziskajā Latvijā (1920–1940)*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Zelče, V. (2006) Vara, zinātne, veselība un cilvēki: eigēnika Latvijā 20. gs. 30. gados. *Latvijas Arhīvi*. Nr. 3: 94–137.

Vladislavs Malahovskis

Polish Minority in Latgalian Press (1920–1934)

Key words: Poles, ethnic minority, Latgalians, Latgalian press, Latgale

Summary

The aim of the article is to find out the position of the Latgalian press in the formation of the inhabitants' public opinion of the Polish minority in Latgale (1920–1934). The basis of the research consists of around 40 articles published in the Latgalian newspapers: "Latgolas Vārds" (Latgales Word), "Latgalīts" (The Latgalian), "Jaunā Straume" (The New Stream) and "Zemnieka Bolss" (The Farmer's Voice). The research is based on analysis of qualitative data, discourse-historical approach, using the detaching discursive construction of "we" – "they," e.g. in the context of the article – "the Latgalians" – "the Polish".

In the early 1920s, newspaper articles related the Polish mostly to the nobility desiring return to the *old good times*, when the Polish was the dominating social group in Latgale. In the following years, the Polish were largely reflected as a minority disloyal to Latgalians and hostile to the Latvian state based on this ground. The negative image of the Pole was justified also by the fact that the Poles opposed the expressions of the Latgalian ethnic self-awareness through their educational establishments and Catholic Church. Thus, the authors of the articles raise the issues of the Polonification process, which in their view was taking place in Latgale. In many cases, publications about the Polish minority are contradictory – along with designing a negative image of the Polish, they are also called 'faith brothers' and thereby – allies.

Arvydas Malonaitis

Axes in the Weaponry of Migration Period Military Nobility in the Territory of Lithuania

Key words: weaponry, Migration period, military nobility, socketed axes, blunt-ended narrow-bladed axes

Introduction

The article reviews the use of axes in the weaponry of military nobility in the Migration period, commonly referred to as the E period in archeology (450/475–650/680 AD). Overall, according to various criteria over a hundred burial places can be accounted within Lithuania, which are attributable to horizons of so-called warrior graves. In the majority of such places, among the attributes of the grave, axes can be found. A question arises as to categorizing axes in military nobility complexes – as a definite weapon, work tool, or a fashion attribute. Clarity is currently lacking therefore, they are usually valued purely through the prism of working tools. However, an axe, even if it is a socketed axe, regardless of placement in a complex next to expressive and rare objects, should not be viewed solely from the point of view of a work tool. It would be erroneous to name axes ornamented with elongation of a butt at the sides as work tools.

For this review, well-known complexes that have been discussed in various aspects and for which attribution to military nobility is beyond doubt were selected with an exception of some graves in Marvelė and Vilkiutinis. Data about their territorial spread are presented in Figure 1, and data concerning the graves are presented in Table 1.

Spread of axes in Lithuania during the Migration period

When discussing the first half of the E period (5th–6th Century), the authors acknowledge the abundance of tools found within graves. At that time, they made up to 30–50% of all attributes found within a grave (Tautavičius 1995, 102). A considerable part of them comprises axes that were the most abundant and most diverse artifacts of that time.

Similarly to the previous period, there were two types of axes used in the territory of Lithuania – socketed axes and blunt-ended narrow-bladed axes. The territorial spread was also similar. Socketed axes are dominant in

the western part of the territory, that is approximately in the west of the lower reaches of the Šušvė and Dubysa, in the ethno-cultural territories of Žemaičiai, Skalviai, Kuršiai, partially Žemgaliai. Sometimes, a few bluntended narrow-bladed axes can be found.

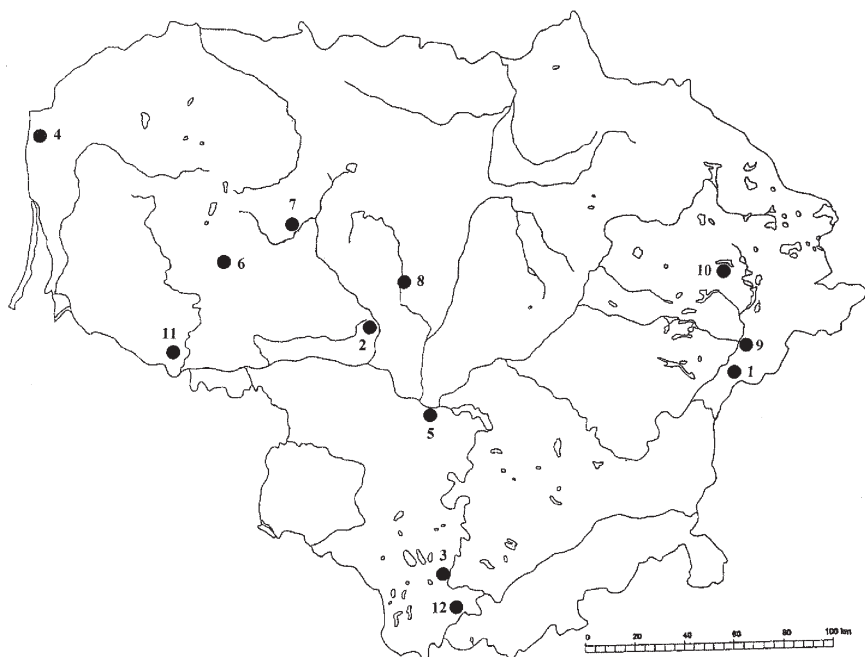

Figure 1. The distribution of monuments with military nobility burial sites in the late stages of the Migration period in the territory of Lithuania

1. Baliuliai (Švenčionys district); 2. Kalniškiai (Raseiniai district);
3. Krikštonys (Lazdijai district); 4. Lazdininkai (Kretinga district);
5. Marvelė (Kaunas city); 6. Pagrybis (Šilalė district);
7. Paprūdžiai (Kelmė district); 8. Plinkaigalis (Kėdainiai district);
9. Sudota (Švenčionys district); 10. Taurapilis (Utena district);
11. Vidgiriai (Pagėgiai municipality); 12. Vilkiautinis (Varėna district).

From the 6th century, especially its second half, the tradition of placing an axe in the grave started disappearing rapidly. In Central Lithuania, between the lower reaches of the Dubysa and the west of the Šušvė, in the east of

Šventoji, in the lower reaches of the Dubysa, in the south of confluence of the Nemunas and the Neris, and about to the north of Mūša and Lėvuo – that is in the ethno cultural territory of Aukštaičiai, along with the socketed axes, also the blunt-ended narrow-bladed axes were used, which spread significantly from the 5th century. The region has its own unique form of axe, but there are also a number of axes from the eastern part of the area. As a result this region is sometimes called the contact zone (Bluijienė 2013, 24–25, 3–4 examples.) Yet here also, when the burning of the dead came into effect, the custom of placing an axe in a grave vanished.

The situation is slightly different in the eastern part of Lithuanian ethno-cultural territory – to the east of the midlands of the Šventoji and Nemunas from the north to the southeastern edge of the Zarasai region, in the south to the Merkys basin and the riverheads of the Gauja. At the beginning of the period, along with the prosperity of Eastern Lithuania's barrow culture, an abundance of axe numbers in burial sites is observed. Exclusively only blunt-ended narrow-bladed axes are found there. They are diverse in shape, at least four groups can be distinguished (Malonaitis 2008, 41–46, 52–54, 58). In this region, the tradition to place an axe to the burial site remained for the whole period, until about the 10th century, when they were replaced by broad-bladed axes. In the southern territory of Lithuania, which belongs to the Jotvingiai ethno-cultural zone, that is in the southern Užnemunė and on the right coast of the Nemunas, between the Merkys in the south and Strėva in the north, as well as northeast of Aukštadvaris surroundings, blunt-ended narrow-bladed axes were used. In the northeastern part of Lithuania (currently the regions of Biržai, Kupiškis, Rokiškis, partly Zarasai, Panevėžys, Pasvalys) in the Sėliai ethno-cultural territory, bluntended narrow-bladed axes were also used. The northern outskirts of Užnemunė belongs to the ethno cultural tradition of Aukštaičiai, while in the western and central parts of the territory no clear monuments of the period have been recorded so far.

Axes in the weaponry of military nobility

The abundance of axes inevitably determined their application in the military domain. First under consideration are such complexes of burials that raise no doubt as to their connections with the military sphere, but there is a reference to representatives of the nobility or military elite. Based on studies of various Lithuanian burial sites, several feature groups are distinguished, allowing such military nobility to be recognized: 1) pure weapons,

2) unique clothing of warrior, 3) details of a horse's clothing, 4) unique households and toiletries of the elite (Jovaiša 2012, 248). The whole complex of military elite is most commonly seen in the studies of the second half of the 5th century to the 6th century, or in the late phase of the so called period of classical evolution of the military elite (450–550 and later) (Jovaiša 2012, 268–276), coinciding with the beginning of the late stage of the Migration period.

Authors, when discussing the Migration period, note that concentration of weaponry in human graves and sacrifices of horses in their burial sites demonstrate a clear stratification of society and Chiefdoms, which managed to ensure and maintain stability, allowing expansion into neighboring territories (Vaitkunskienė 1995, 158–166). As seen in Figure 1, monuments with military nobility burial sites are unevenly distributed throughout the territory, and most likely reflect the centers of then Chiefdom. As a political formation, such Chiefdom is not durable – its existence depended on many factors. As a result, the number of exceptional grave complexes in a single monument varies (Table 1).

Clearly, these are not the final data, because, according to different criteria, we could count far more of such graves. On the other hand, the dating or the criteria as such are not always clear enough; theoretical criteria do not always work in practice. Therefore, the data presented in the above table should be regarded with some reservation.

In the western part of the territory, the burial site of Vidgiriai stands out by its grave and burial rituals – it is located in the lower reaches of the Nemunas and its local origin is sometimes questioned (Šimėnas 2006, 46, 68, 73). As seen in the data presented in Table 1, axes were not found in all graves: in two graves socketed axes were found, which are common to the region, in one, no axe was found, and in one a blunt-ended narrow-bladed axe was found. The latter case is probably the first time when this type of axe was found in the rich burial ground of western Lithuania. The axe has a form of the bow, with blade leaning to the side of the stem, about 18 centimeters in size, and with 6 centimeters wide blade. The other two-socketed axes are also similar in size.

In the military nobility burials of Pagrybis and Paprūdžiai, belonging to the Žemaičiai ethno-cultural territory, the axe was not found in all cases (Table 1).

Table 1. Summary of the burials attributable to Migration (E) period military nobility

Row no.	Place Found; Information source	Axe Type	Burial site inventory	Period (century)
1	2	3	4	5
1	Baliuliai, bar. 3, g. no. 2 (Kurila, Kiaugaitė, 2007)	1*	shield boss, spearhead, knife, ring, iron clasp, brass clasp fitting fragments, iron chain, unknown piece made from bone and brass, melted brass piece (brooch ?)	5 th
2	Kalniškiai, g. no. 13 (Kazakevičius, 1990)	2	spearhead, shoulder-belt fragment, neck-ring, crook-shaped pin with chain, amber bead, clasp, knife	5 th –6 th
3	Kalniškiai, g. no. 39 (Kazakevičius, 1990)	2	2 horses, 2 spurs, spearhead, shoulder-belt fragment, 2 brooches, one of which was silver, knife	5 th –6 th
4	Kalniškiai, g. no. 139A (Kazakevičius, 1995)	2	horse, spearhead, combat knife, 2 spurs, silver neck-ring, brooch, silver bracelet, 4 rings, clasp	5 th –6 th
5	Kalniškiai, g. no. 140 (Kazakevičius, 1995)	2	combat knife, spearhead, silver neck-ring, 2 brooches, 2 rings, amber bead, knife, drinking horn	5 th –6 th
6	Krikštonys, bar. 1, g. no. 1 (Kulikauskas, 1959)	–	double-edged sword, shield boss, spearhead, drinking horn, sharpener, clasp, 2 claddings	5 th
7	Lazdininkai, g. no. 70 (478) (Butkus, 2000)	2 (2 ex.)	horse head, 2 spearheads, 2 spurs, knife, 2 clasps, bit, neck-ring part, iron brooch, 2 bracelets, 2 rings, belt cladding, scythe	5 th –6 th
8	Lazdininkai, g. no. 73 (481) (Bliujienė, Butkus, 2002)	2	2 spearheads, combat knife, knife, scythe, bit, sharpener, miniature cup, drinking horn cladding, 3 brooches, 3 rings, spiral, belt parts, amber bead	First half of 7 th
9	Lazdininkai, g. no. 116 (Gabriūnaitė, 1979)	2	single-edged sword, spearhead, bit, knife, scythe, 3 brooches, ring, brass clasp, brass bead, cup, sharpener	6 th –7 th
10	Marvelė, g. no. 312 (Bertašius, 2005)	2	spearhead, shield boss, shoulder-belt fragment, combat knife, brooch; 2 rings; clasp; a piece of flint	5 th –6 th

1	2	3	4	5
11	Marvelė, g. no. 317 (Bertašius, 2005)	2	single-edged sword, 2 spearheads, knife, 2 brooches, 2 bracelets, 3 rings, tweezers, belt clasp and cladding, piece of flint, 7 shatters of a pot	5 th –6 th
12	Marvelė, g. no. 787 (Astrauskas, 1994)	–	single-edged sword, 2 spearheads, warrior bracelet, brooch, spurs, ring, knife	6 th –7 th
13	Marvelė, g. no. 1182 (Bertašius, 2000)	2	spearhead, combat knife, clasp, neck- ring, string of beads, blue glass bead, brooch, bracelet, 5 rings, 9 spirals	5 th –6 th
14	Marvelė, g. no. 1255 (Bertašius, 2002)	2	shield boss, spearhead, 2 clasps, combat knife, knife, iron ring, brass ring, brooch, amber bead	5 th –6 th
15	Pagrybis, g. no. 76B (Vaitkunskienė, 1995)	2	sacrificed horse-legs, 2 spearheads, single-edged sword, knife, belt end cladding, bit	5 th –6 th
16	Pagrybis, g. no. 85 (Vaitkunskienė, 1995)	–	sacrificed horse – head with bits and two legs, single-edged sword with scabbard, shoulder-belt fragment, spurs with remains of strap, 2 spear- heads, silver neck-ring, brooch, amber bead, 2 rings, drinking horn	5 th –6 th
17	Pagrybis, g. no. 92 (Vaitkunskienė, 1995)	2	sacrificed horse – head and legs, single-edged sword, belt remains – clasp and profiled claddings, bit, knife	5 th –6 th
18	Pagrybis, g. no. 184 (Vaitkunskienė, 1995)	–	combat knife, spearhead, bit, spurs, drinking horn remains, brooch, amber bead, ring, 3 spirals, knife, brass clasp	5 th –6 th
19	Pagrybis, g. no. 193 (Vaitkunskienė, 1995)	2	sacrificed horse – head with bits, single-edged sword, spearhead, spurs remains, brooch with 2 amber beads, 5 rings, knife	5 th –6 th
20	Pagrybis, g. no. 215 (Vaitkunskienė, 1995)	2	sacrificed horse – head and leg parts, single-edged sword, 2 spearheads, bit, brooch, amber bead, 2 rings, knife, brass clasp	5 th –6 th
21	Paprūdžiai, g. no. 18 (Michelbertas, 2014)	–	combat knife, silver neck-ring, brooch, iron brooch, amber bead, iron belt clasp, pot shatter	5 th –6 th

1	2	3	4	5
22	Paprūdžiai, g. no. 19 (Michelbertas, 2014)	2	2 spearheads, combat knife, shoulder-belt fragment remains, spiral, amber bead, pin with chain fragment, ring	5 th –6 th
23	Paprūdžiai, g. no. 24 (Michelbertas, 2014)	2	2 spearheads, 2 drinking horn claddings, shoulder-belt fragment remains, combat knife with cladding remains, brooch with two amber beads, bracelet, spiral, fabric remains	5 th
24	Plinkaigalis, g. no. 2 (Kazakevičius, 1993)	1	combat knife, knife, silver neck-ring, bracelet, brooch, gouge, part of an unknown piece made of horn (amulet?), strap buckles and claddings, 2 irons clasps, silvered drinking horn claddings	5 th –6 th
25	Plinkaigalis, g. no. 50 (Kazakevičius, 1993)	2	combat knife, knife, sharpener, 2 spurs with strap claddings, shoulder-belt fragment, silver belt clasp with end cladding, silver neck-ring, silver and brass brooches, silver bracelet, ring	5 th –6 th
26	Plinkaigalis, g. no. 61 (Kazakevičius, 1993)	2	combat knife, knife, silver brooch, bracelet, spiral, 2 strap clasp and claddings, drinking horn, horse jawbone fragment	5 th –6 th
27	Plinkaigalis, g. no. 79 (Kazakevičius, 1993)	2	combat knife, brooch, silver bracelet, amber bead, 2 iron spurs, belt clasp, bit	5 th –6 th
28	Plinkaigalis, g. no. 228 (Kazakevičius, 1993)	1	spearhead, combat knife, amber bead, silver neck-ring, brooch, 2 rings, belt clasp, spiral, 2 unknown iron pieces	7 th
29	Plinkaigalis, g. no. 332 (Kazakevičius, 1993)	1	combat knife, silver neck-ring, amber bead, silver brooch, knife, sharpener, 2 brass spurs with straps, clasps, divisors and claddings, belt clasp with end cladding, drinking horn remains	5 th –6 th
30	Plinkaigalis, d. g. E (Kazakevičius, 1993)	1	single-edged sword with scabbard remains, brooch, ring, clasp, unknown parts of an iron piece	7 th

1	2	3	4	5
31	Sudota I, bar. 3 (30), g. no. 4 (Semėnas, 2000)	1	2 spearheads, shield boss, 2 knives, clasp, brooch, silver bracelet, silver neck-ring, 7 rings, brass gilded cladding	The beginning of 6 th
32	Sudota II, bar. 1 (Šatavičius, 1998)	1	melted, deformed piece of brass, pieces of silver, shards of iron claddings, partially melted pieces of golden wire (neck-rings?)	5 th
33	Taurapolis, bar. no. 1 (Tautavičius, 1981 m.)	1	horse, spearhead, shield boss, brooch, ring, knife, clasp	5 th
34	Taurapolis, bar. no. 5 (Tautavičius, 1981 m.)	1	horse, double-edged sword with scabbard and clasp, 2 spearheads, shield boss, spurs with cladded straps, brooch, silver spiral ring, 2 spirals, drinking horn, tweezers, knife, sharpener	5 th
35	Taurapolis, bar. no. 6 (Tautavičius, 1981 m.)	1	horse, bit, silver neck-ring, clasp, spiral, knife	5 th
36	Vidgiriai, g. no. 2 (Šimėnas, 1986)	1	2 spearheads, 2 combat knives, silver neck-ring, 5 brooches, of which one is silver gilded, silver bracelet, spur, scythe	5 th –6 th
37	Vidgiriai, g. no. 23 (Šimėnas, 1990)	2	2 horse heads with bits and bridle remains, 2 spearheads, combat knife, shoulder-belt fragment, silver neck-ring, 2 brooches, of which one is silver, silver bracelet, 2 rings, of which one is silver, bead twine, 2 spurs with strap remains	5 th –6 th
38	Vidgiriai, g. no. 30 (Šimėnas, 1990)	–	2 horse heads, horse leather remains, combat knife, drinking horn with silver cladding, silver neck-ring, 5 brooches, of which one is silver and gilded, silver bracelet, silver ring, additional burial attributes: 26 wooden profiled pendant, 6 rings, 4 small spirals	6 th

1	2	3	4	5
39	Vidgiriai g. no. 33 (Šimėnas, 1994)	2	2 spearheads, combat knife, bit, 2 spurs, 2 clasps, silver neck-ring, 3 brooches, of which one is silver, 3 rings, 2 spirals, amber bead, brass cladding, scythe	6 th
40	Vilkiautinis, g. no. 1 (Baubonis, Dakanis, 2000)	1	spearhead, shield boss, knife, brooch, 2 rings, neck-ring fragments, crescent-shaped iron claddings, 2 clasps, melted brass fragments	5 th –6 th

* 1 – blunt-ended narrow-bladed axe, 2 – socketed axe.

Four large burial sites of this period are known in the ethno-cultural territory of Aukštaičiai (Central Lithuania) (Kalniškiai, Plinkaigalis, partly Marvelė and Veršvai), however it is not easy to distinguish military nobility burial complexes, since in this territory, from the Roman period the custom of laying weapons in the grave of the deceased was very rare, except combat knives. For example, in the Plinkaigalis burial site, out of 127 human graves, a sword was found only in one grave, 6 spearheads artefacts, while combat knives were found in 39 graves. Of rider and horse clothing items, spurs found in 6 graves, bit was found in two human and three horses graves. However, in eight graves remains of drinking horns were found that can be associated with nobility, prestige, and silver items, often more than one, found in 36 graves. As seen in Table 1, in all the graves of the representatives of the military nobility of Kalniškiai and Plinkaigalis there was an axe, only in Plinkaigalis they were of different types. At the Marvelė burial site, not all the representatives of the nobility were buried with axe.

In the barrow of Krikštonys in the Jotvingiai ethno-cultural zone, no axe was found, however they were found in the nearby Vilkiautinis burial site.

In the abundance of axes in the eastern part of Lithuania, attention should be drawn towards ornamented axes, and axes with elongation of a butt at the sides, which are also sometimes ornamented, that are prevalent in the cultural territory of the eastern Lithuanian barrows (Figure 2).

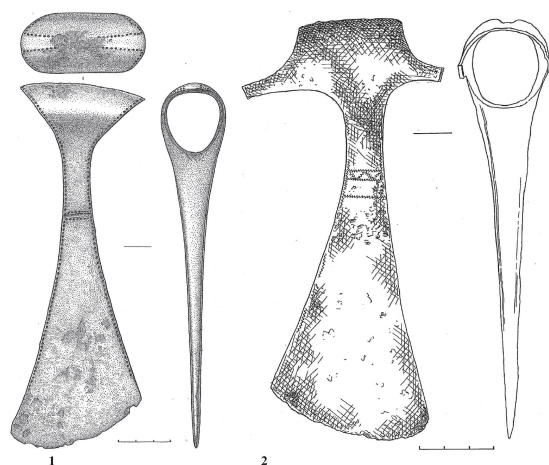

Figure 2. An ornamented blunt-ended narrow-bladed axe (location of finding unknown) (LNM AR 384:144) (1), and blunt-ended narrow-bladed axes with elongation of a butt at the sides (Taurapilis, bar. 6, LNM AR 540:45) (2)

Traditionally they are called battle axes (Казакявичюс 1988, 78–81, Tautavičius 1995, 144–146). These are the axes found in the broadly discussed nobility burial sites in Taurapilis, Sudota, Baliuliai. For example, the ornamented axe with elongation of a butt at the sides found in the second group of barrows in Sudota. Although the grave itself had been robbed, however, there remained a melted, deformed piece of brass, pieces of silver, shards of iron claddings, partially melted pieces of golden wire (neck-rings ?) (Šatavičius 1998, 47–48). In the first Sudota barrow group, in the fourth grave of barrow three, next to two spearheads, a shield boss, 2 knives, a clasp, brooches, silver bracelets, silver neck-ring, 7 rings, brass gilded cladding, an axe with a elongation of a butt at the sides was also found (Semėnas 2000, 198). In the Taurapilis barrows 1 and 5, simple ornamented axes were found, and in barrow 6 – an ornamented axe with elongation of a butt at the sides. It is possible that another such axe was found in barrow 4, which was studied in 1910 (Tautavičius 1981, 19–38). All these burial sites are unanimously considered by the authors as the graves of the representatives of military nobility.

The occurrence of such axes in several unique complexes let us assume that these axes reflect the social status of their owner, being a mark, and hence an integral part of its image. If so, we could see such axes as a full-fledged attribute of military nobility, like swords, shields, horse, drinking horns and others. Therefore, the presence of an ornamented axe or an axe with elongation of a butt at the sides within a burial complex thus in itself is

evidence of the uniqueness of the buried person, regardless of whether other burial sites are abundant or in any way exceptional. Many more similar axes were found in the eastern territory of Lithuania. Some were found in graves, others were found accidentally or the circumstances of finding them are unknown. Currently, almost twenty locations are known where such axes are found, and probably all of them are from nobility complexes.

It is noteworthy that the life span of both of these unique groups of axes is essentially the same, and in terms of prevalence, the spread of ornamented axes is slightly wider. Perhaps it shows some subordination, or the presence of social ladders. Maybe it is just a peculiar form of social status that is specific of a particular tribe at a particular time, because in Latvia, for example, axes found in monuments of a similar period had bronze ribbon wrapped stems and were not widely spread (Latvijas 2001, 271).

Of course, that is just an assumption, but it looks far more promising than the meaningless concept of *battle-axe*.

Conclusions

1. After reviewing the spread of axes in Lithuania during the Migration period, it was found that both blunt-ended narrow-bladed and socketed axes were used, but their distribution is uneven. Since the beginning of the period, blunt-ended narrow-bladed axes in the eastern part of the territory are particularly abundant.
2. From a territorial point of view, the monuments with the graves of the military nobility are unevenly distributed throughout the territory and most likely reflect the center of Chiefdoms at that time. After reviewing the distribution of axes in complexes of representatives of military nobility, it was found that similar to the previous period they were widely used in weaponry, partly even more often, though not mandatory as any other type of weaponry.
3. In eastern Lithuania, ornamented axes and axes with elongation of a butt at the sides that were found in military nobility burial sites should be recognized as an attribute of the highest military layer, like a sword, horse, drinking horn, shoulder-belt fragment and others. Therefore, other similar axes within museums should be considered to have fallen there from the graves of the military nobility.

Source and literature list

- Astrauskas, A. (1994) Marvelės kapinyno 1994 m. tyrinėjimo ataskaita. Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas (hereafter – LIIR), f. 1, b. 2413.
- Bertašius, M. (2002) Marvelės kapinyno 2000, 2002 metų tyrinėjimų ataskaitos. LIIR, f. 1, b. 3617, 3811.
- Butkus, D. (2000) Lazdininkų (Kalnalaukio) plokštinio kapinyno AR-490 (Darbėnų sen., Kretingos r. savivaldybė, Klaipėdos apskritis) 2000 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 3667.
- Kazakevičius, V. (1990) Kalniškių, Raseinių raj., Ariogalos apyl., kapinyno 1990 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 1768.
- Kazakevičius, V. (1995) Kalniškių, Raseinių raj., Ariogalos apyl., kapinyno 1995 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 2426.
- Šimėnas, V. (1986) Vidgirių kapinyno, Šilutės r., 1986 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 1292.
- Šimėnas, V. (1994) Vidgirių kapinyno (AR 1658), (Šilutės r.) 1994 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 2668.
- Baubonis, Z., Dakanis, B. (2000) Vilkiautinio pilkapyno pilkapių vietos ir Vilkiautinio (Aušrinės) senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1998 m. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, p. 159–162.
- Bertašius, M. (2005) *Marvelė. Ein Gräbefeld Mittellitauens. I band. Vidurio Lietuvos aukštaičių II–XII a. kapinynas*. Kaunas, 296 p.
- Bliujienė, A., Butkus, D. (2002) VII a. pirmos pusės karys iš Lazdininkų (Kalnalaukio). *Archaeologia Lituana*. t. 3. p. 81–99.
- Bliujienė, A. (2013) *Lietuvos archeologija, t. III. Romėniškais ir tautų kraustymosi laikotarpiai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 750 p.
- Jovaiša, E. (2012) *Aisčiai. Kilmė*. Vilnius: Edukologija, 380 p.
- Latvijas senākā vēsture*. 9. g. t. pr. Kr. – 1200 g. Rīga, 2001, 463 lpp.
- Kazakevičius, V. (1993) Plinkaigalio kapinynas. *Lietuvos archeologija*. t. 10. p. 3–181.
- Kulikauskas, P. (1959) Naujas archeologijos paminklas Užnemunėje (V–VII amžių jotvingių senkapis Krikštonyse, Lazdijų raj.). *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A*, t. 1(6), p. 71–88.
- Kurila, L., Kliugaitė, V. (2007) Baliulių pilkapiai (Švenčionių r.). *Lietuvos archeologija*. t. 30. p. 121–180.

- Malonaitis, A. (2008) *Geležiniai siaurašmeniai kirviai Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 308 p.
- Michelbertas, M. (2014) *Paprūdžiai. Žemaičių karinio elito kapinynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 140 p.
- Šatavičius, E. (1998) Sudotos archeologijos paminklų komplekso tyrinėjimai 1996–1997 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. Vilnius, p. 45–50.
- Šimėnas, V. (1990) Vidgirių kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*. Vilnius, p. 99–105.
- Šimėnas, V. (2000) Sudotos I pilkapių grupės tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, p. 197–199.
- Šimėnas, V. (2006) *Etnokultūriniai procesai Vakarių Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 140 p.
- Tautavičius, A. (1981) Taurapilio “kunigaikščio” kapas. *Lietuvos archeologija*, t. 2, p. 18–43.
- Tautavičius, A. (1995) *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Lietuvos pilys, 367 p.
- Vaitkunskienė, L. (1995) Pagrybio kapinynas. *Lietuvos archeologija*, t. 10, 208 p.
- Казакиявичюс В. (1988) *Оружие балтских племён II–VIII веков на территории Литвы*. Вильнюс: Мокслас, 160 с.

Arvīds Malonaitis

**Cirvji militārās aristokrātijas bruņojumā Lietuvas teritorijā
Lielās tautu staigāšanas laikā**

Atslēgas vārdi: ieroči, Lielā tautu staigāšana, militārā aristokrātija, iedzītņa cirvji, šaurasmeņu uzmavas cirvji

Kopsavilkums

Rakstā aplūkota cirvju izmantošana militārās aristokrātijas bruņojumā Lietuvas teritorijā Lielās tautu staigāšanas laikā, ko arheoloģijā dēvē par E periodu (450/475–650/680 m. ē.). Pirmām kārtām tiek skatīta cirvju izplatība Lietuvā. Izpētīts, ka tika izmantoti divi cirvju veidi: iedzītņa un šaurasmeņu uzmavas cirvji. Jautājums par cirvju kā ieroču izmantošanu analizēts, pamatojoties uz datiem, kas iegūti 40 apbedījumu kompleksos pēc noteiktiem kritērijiem. Noskaidrots, ka teritoriālā izplatība ir nevienmērīga un, visticamāk, atbilst tā laika pārvaldes centru izvietojumam. Cirvju sadalījuma analīze apbedījumu kompleksos atklāj, ka, līdzīgi iepriekšējam periodam, cirvji plaši izmantoti militārās elites bruņojumā, lai gan to esamība apbruņojuma komplektā nav obligāta. Kompleksos atrastie ornamentētie šaurasmeņu uzmavas cirvji un šaurasmeņu uzmavas cirvji ar pieta pagarinājumu sānos jāuzskata par augstāko militāro slāņu atribūtu, tādēļ citi līdzīgi cirvji, kas glabājas muzejos, visdrīzāk, arī nāk no militārās elites apbedījumiem.

Olaf Mertelsmann

The Development of the Estonian Transport System from the Tsarist Period until the Breakdown of the Soviet Union

Key words: transport, Estonia, Tsarist Period, Republic of Estonia, Estonian SSR

1. Introduction

At the University of Tartu, the project “Reshaping Estonian energy, mobility and telecommunications systems on the verge of the Second Deep Transition” funded by the Estonian Research Agency established an interdisciplinary team of researchers for the years 2019–2023. I am one of the historians participating and delving into the historical background – especially the development of transport and energy. In the shaping of modern industrial society, the socio-technical systems of energy, transport, and communications were, of course, crucial for any deep changes. We deal with central sectors of the economy that shaped other parts of the economic and social system, even when their share of the GDP might have been small. The theoretical framework of our project (Schot 2016; Schot and Kanger 2018) is too complicated to explain it in the framework of this short paper. It might be enough to state that a first deep transition occurred together with industrialization starting in the late 18th century in Western Europe and we are still living under the conditions created by this first deep transition. But we might face a second deep transition in the foreseeable future related to technological developments, ecological degradation, and the challenges of our contemporary life in view to global warming and other ecological problems.

This paper is solely based on publications, whether statistical yearbooks, other statistical works and the numerous popular overviews related to the 100th anniversary of Estonian statehood in 2018 like “100 years of Estonian roads and transport”, or “100 years of Estonian aviation”. In addition, some research monographs are quoted. The first group might be seen as printed sources while the second is of clearly popular character. Nevertheless, these popular books still allow collecting some viable information. In a further stage of the project I intend to work extensively with archival sources. But a first overview can be given already with the help of the existing materials.

We might regard transport as a kind of an ecological system. There are different modes of transport competing for our service – cars, trains, buses, bicycles, ships, horses, or airplanes. Some will increase their share in the transport business like cars have over the last fifty years, others face a decreasing share like horse transport and will more or less die out. Nobody would nowadays send parcels with a horse-driven stagecoach from Riga to Tallinn. This ecosystem underwent constant changes and seemed not to be absolutely stable for the last 150 years. Economics, infrastructure but also technological innovation played an important role. The relative price of cargo or passengers has fallen enormously. A trip from Riga to Tallinn with a stagecoach might have cost you the earnings of more than one month (see the calculations in Praust 2018, 55), while you can take a bus today, which costs as much as you earn in some hours worked. There were no decent roads or highways in the mid-19th century while we think today that some potholes on an asphalt country road are really offending. Nobody imagined that you might fly in three or four hours at more than 600 km/h at a price lower than your daily earning to London, Paris, or Berlin. Apart from constant change, some species of the transport system might have been stable and unchanging for centuries. For example, the main ships in inland navigation in Estonia remained more or less the same since the Middle Ages until World War II. Walking to the next market place did not change, while horses increased their strength and stature over the last centuries.

2. Natural preconditions

Estonia is larger than the Netherlands, but its present-day population density is 17 times lower. In rural areas, the population density has declined from 1913 till today even by a half (*pub.stat.ee*). So low population density should be regarded as a natural factor. This means that any transport network and public transport are more expensive to build and to maintain and some solutions are not economically sound (e.g. high speed trains, freeways/auto-bahn, or an underground in Tallinn). The Nordic climate and extensive areas of swamps and wetlands have made and still make road construction more expensive. During long periods, the temperature is around zero degrees Celsius. Melting and freezing of water destroys asphalt and makes road construction costlier.

Meanwhile, as Estonia is located at the Baltic Sea, one would expect that sea transport was and is important. In addition, there are about 1,000 islands, most of them uninhabited, yet the others need some kind of sea transport.

Tallinn/Reval and Riga are ports often free of ice in winter, while St. Petersburg has regularly suffered from ice blocking. This accounts for the fact that in the framework of the Russian and Soviet Empires both harbors became very important.

On the other hand, there is only one navigable river in Estonia, the Emajõgi/Embach near Tartu/Dorpat. This meant inland navigation was insignificant except for the town of Tartu until the 1950s. Markets were usually located by the river and the respectable type of ship, the lodi (in Russian *lod'ia* or *lad'ia*) operated since the Middle Ages without much technological improvement (Praust 2018, 34–36).

3. The Tsarist period

The Estonian Road network was inherited from the Middle Ages and early modern times (Praust 2018, 20). It was divided into summer roads and winter roads using horse-driven sledges (Praust 2018, 20, 30). Those winter roads were cutting through wetlands, moors, etc. and existed until the 1950s, when Soviet soil improvement made them redundant. Until World War I, the traditional way of road construction persisted (Praust 2018, 18), only approximately 2% of the roads were paved and built according to modern technology. Peasants were obliged to perform mandatory road service free of charge, this persisted until 1933 (Praust 2018, 116) and again in the 1940s under the Soviet regime and Germans.

Originally, there were two pillars of transport except for walking. One of them is horse transport – the postal services operated stage coaches until 1939–1940; in agriculture, logistics, and public transport only horses were available, and horse driven coaches, carts, and riding dominated on land; 164,500 horses were registered in 1914 (Klesment/Valge 2007, 64). Another basic means of transport is ship. Concerning inland navigation, one has to bear in mind that the transport capacity of the lodi did not increase since the Middle Ages until the 1950s when they were finally abandoned. Meanwhile the capacity of seagoing ships has improved constantly every decade until today, while the amount of necessary fuel constantly decreased. A stage coach changing horses could travel up to 100 km per day, using one's own team of horses the possible distance was 50–80 km per day (Praust 2018, 54). A sophisticated system of local inns and postal stations existed. On land the only alternative was walking.

In 1870 the railways reached Estonia, as the line St. Petersburg-Tallinn-Paldiski/Baltischport operated by the private Baltic Railway Society was opened.

Already in 1876, 1.46 million passengers traveled between Tallinn and St. Petersburg (Praust 2018, 59–60). Soon other destinations would follow like Tartu/Dorpat in 1876. Thus the transportation system received a third pillar destined to stay. The railways would increase their share at the expense of horse transport. The transportation of goods was cheaper, more efficient, and faster than by horse. Already in 1879 the Baltic Railway Society possessed 128 locomotives, 316 passenger cars, and 2,310 freight cars (Praust 2018, 61). This indicates that like today, transport of goods was more important than that of passengers due to the low population density. Finally, the Society was nationalized in 1893 (Praust 2018, 66) for military reasons. In the European context this appeared to be normal. For future modern wars like World War I and II, railways became crucial for logistics, and all over the continent railways except for narrow gauge lines came into the possession of the state. In Estonia, private enterprises and the state developed and owned also narrow gauge railways. In public transport, the first horse driven streetcar line was operated in Tallinn since 1888 (Praust 2018, 75).

Table 1. Railway transport in the Tsarist period

Year	Passengers (million)	Freight (million t)
1872	1.5	0.6
1894	3.8	8.5
1914	29.1	40.8

(Helme 2018, 197)

Table 1 indicates how fast railway transport developed in Estonia. Of course, passenger kilometers and ton kilometers would have been better indicators. Over the next hundred years, passenger transport was only higher than in 1914 from the late 1950s until the late 1980s, freight transport – during some years after 1991 due to the transit of Russian oil.

Those three pillars – horses, ships, and railways – dominated transport in Estonia until the 1950s. They formed the backbone of the ecosystem of transport. Although, some competitors appeared in the transport system already in the Tsarist period, yet their number was too small to introduce real change – there were only about 300 cars, 100–150 motorcycles, and 6,000–9,000 bicycles before World War I (Praust 2018, 78–82). These alternatives were still far too expensive to play a large role and they might have replaced the transport capacity of some 1,000 horses only.

During World War I, the civil use of railways declined and as a result the amount of horses increased by 14,000 in 1916 (Klesment/Valge 2007, 64). This happened even under the circumstances of the declining agricultural output. Because of the war and the succeeding War of Independence trade, transport and economic performance declined. The Estonian transport system was oriented towards functioning in the framework of the Russian Baltic provinces and of the Russian Empire. The later independence conditioned shifts in trade, transport, and economy.

4. The Republic of Estonia 1918–1940

Estonia inherited the transport system of an empire. After the peace treaty of Tartu, the state could still serve as a transit country for Bolshevik Russia, but the Soviet Russian borders were closed by 1923. A certain degree of de-industrialization occurred and new markets for Estonian products (mostly agrarian and later also oil shale products) were searched and established. This led to a reorientation of trade, economy, and transport towards the West – mostly to the UK and Germany (Valge 2004; 2006). Meanwhile, the railways turned to internal transport.

Horse transport remained still important, the number of horses in 1927 increased to 229,000 and was 210,000 in 1940 (Klesment/Valge 2007, 64). In rural areas and over short distances like to the next railway station, the nearest market or sawmill horses remained indispensable. While in 1929 there were still 177 postal stagecoach stations, the last 25 ones were resolved only by 1939/40 (Praust 2018, 119, 125). The price of cars was still too high to compete with horses being universal draught animals. The vast majority of them were employed in agriculture, but they were used to perform harsh agricultural labor like in other parts of Northern Europe only for two months annually or slightly more (Smil 2018, 65). For the remaining time they worked in transport or not at all. Keeping such a large amount of horses was not cheap, according to Vaclav Smil, the 26.7 million horses in the US in 1918 consumed approximately one fourth of the agricultural output (Smil 2018, 111). This means that in Estonia horses ate approximately 15 percent of agricultural production. Still having relatively much land under culture per inhabitant, keeping horses in Estonia was relatively cheaper than in Western Europe.

The railways served mostly in internal transport and for delivering goods to harbors. The lines became longer from 1,067 km in 1922 to 1,391 in 1940 (Klesment/Valge 2007, 114), but new railways were mostly narrow gauge –

actually nearly half of the network (Praust 2018, 107). The transport volume of broad-gauge railways was about four times higher than of narrow gauge. Still passenger and freight transport was lower than in the late Tsarist period (see the table below). New locomotives for broad-gauge were ordered only by 1938 (Praust 2018, 87), some replacement of cars happened. So the rolling stock was rather outdated. By 1938 the amount of locomotives, passenger and freight cars was not much higher than under the Tsar – 202,514 and 5,633 respectively (Klesment/Valge 2007, 116). Since 1924, the first electric trains were introduced in Tallinn to reach Nõmme and Pääsküla, electricity was produced from peat (Praust 2018, 100).

Table 2. Railway transport, 1920–1940

Year	Passengers (million)	Freight (million t)	Million ton km	Million passenger km
1920	4	0.9	175 (1922)	248 (1922)
1930	9.5	2.3	262	293
1940	12.2	3.4	615	348 (1939)

(Helme 2018, 197; Klesment/Valge 2007, 118, 120)

For international trade sea transport was very important, but the Estonian merchant fleet by 1935 had grown outdated and small (137,000 GRT). There were 112 steam ships, 23 motor vessels, 180 sailing ships, 39 sailing ships with a motor and 122 ferries and lodis. Three fourths of the ship tonnage was driven by steam or a motor (*Eesti arvudes* 1937, 174). Modernization and expansion of the merchant fleet happened, but most ships got lost in World War II. By 1943, the fleet consisted of only 16,700 GRT, mostly sailing ships (*Statistischer Jahresbericht* 1943, 96). During the interwar period, a new type of ship passenger appeared – tourists from Finland, Sweden, or Germany who were spending some summer weeks at the Baltic Sea. Still, the amount of tourism remained small; in 1929, just 115,511 foreigners arrived to the country (*Eesti Vabariik* 2018, 124), not all of them tourists.

Since 1920, regular bus lines in Tallinn and in the countryside were established (Praust 2018, 121). The country lines were operated privately and increased their amount of passengers from 48,700 in 1923 to 3.1 million in 1940 (Praust 2018, 122, 125). But this cannot be interpreted as a direct competition with the railways, since rural buses served mostly places not reached by trains. The amount of buses on the country lines increased from 147 in 1923 to 212 in 1936 (Klesment/Valge 2007, 116), being then larger and

capable of transporting more passengers. There was a difference in the schedule for summer and winter. In 1935, for instance, there were 123 bus lines operated in summer, but in winter – only 93 (*Eesti arvudes* 1937, 134). In Tallinn, horse driven streetcars were replaced since 1921 by motor or electric streetcars (Praust 2018, 128).

Alternatives to the three pillars of transport – railways, horses, and ships – developed; apart from autobuses these were bicycles, cars, lorries, and motorcycles. Taxis at that time replaced horse-driven carriages, transport business moved from horses to lorries; yet, until the 1950s, horse transport played an important role in Estonian towns (Praust 2018, 120). However, only the increasing number of bicycles posed a real competition to horses on short and middle distances. Yet, due to the climate and the road conditions, bicycles could not be used all the year round. Regular air transport started, too, mostly from and to Tallinn, yet with only 16,000 passengers in 1938 (Türk 2018, 67) the amount of passenger kilometers was nil in comparison to the railways, ships, horses, bicycles, or rural buses.

Table 3. Other means of transport, 1920–1938

Year	Cars	Lorries	Motorcycles	Bicycles
1920	110	34	57 (1922)	5,930 (1921)
1930	1,777	1,118	550	70,692
1938	3,209	2,305	2,983	161,313

(Klesment/Valge 2007, 116)

In the interwar period, some new bridges and roads were constructed; however, only 2–3% of the roads were paved (*Eesti arvudes* 1937, 170). The road network could only be described as rather primitive, and the condition of roads, apart from the price, was another factor accounting for the low rate of car transport. Regularly in spring and autumn many roads became impassable. This would end only in the late 1950s.

4. The first Soviet year and World War II

Estonia once more became part of an empire in 1940. This repeatedly led to redirection of trade, economy, and transport (see Mertelsmann 2006). The first important change for the transport sector was the nationalization of enterprises and their means of transport. The entire transport business with the exception of horse transport conducted by peasants and private coach drivers fell into the ownership of the Soviet state. Some private cars

were nationalized, too. Most of the expropriations remained unchanged by the Nazi occupants in 1941–1944. Some Estonian ships remained abroad and their crews were not willing to return to Estonia. At that moment it was not important anymore, because, since September 1939, trade across the Baltic Sea severely declined due to the war. After the Soviet annexation, the borders for railway transport from and to the East opened again and would increase quickly. The incorporation into the USSR meant another reorientation of trade for the Estonian SSR; instead to Germany and the UK, trade was redirected mainly to the East, with the exception of oil generated from oil shale for the German *Kriegsmarine*. Another outcome was an increased control of small ship traffic on the Baltic Sea and the isolation of Estonian islands due to a special Soviet border regime. In the long run, private ownership of boats would nearly disappear. Direct travel connections with abroad (by ship, railway, or plane) were mainly cut, with the exception of the resettlement (*Umsiedlung*) of Baltic Germans in 1939–1941.

During the Nazi occupation, the passenger transport by train was strongly restricted, since 1943, even a travel permit was necessary. In addition, bus transport in the countryside remained very limited. The broad-gauge lines were rebuilt to European normal-gauge (Praust 2018, 156), in reality the *Deutsche Reichsbahn* set the rules for railway transport in Estonia. Estonia's economic role in German war planning – supplying the Eastern front, on a smaller scale the provision of food for Germany, and the delivering of oil shale products for the German war economy (Mertelsmann 2006, 77–80) – governed also transport, firstly the transport of freight to the East and secondly, on a smaller scale, the transport of goods to Germany (with German vessels). The war in 1941 and intended destructions by the retreating Red Army had already damaged the transportation network. Military actions in 1944 like the blowing-up of bridges made the situation even more difficult. Only by the mid-1950s or even later, the Estonian transport sector reached the pre-war level (Mertelsmann 2006, 211–212). For the common population, horse transport became more important during and after the war. This is indicated by the fact that the number of horses declined much slower than agricultural output during the war. Under normal circumstances, both indicators would more or less move parallel until the arrival of large numbers of tractors in the future. During this time, lots of bicycles got lost, often being stolen by members of the Soviet army, since the relative price of bicycles (in relation to the income) was much higher in the USSR than in Estonia.

5. The Soviet period

Traffic in Estonia after the war was based on the same three pillars as in the Tsarist period – ships, railways, and horses. In the course of time, car and lorry transport of passengers and goods would gain importance and replace the horse as the third pillar. This happened in the second half of the 1950s and occurred quicker because of the collectivization of agriculture and the resulting drop of agricultural output, the amount of work horses declined to 120,000 in 1956, to 66,000 in 1960, and to 31,000 in 1970 (Klesment/Valge 2007, 64). Based on the data from the period of Nazi occupation, a single horse could make 9 ton kilometres or 50–100 passenger kilometres per day (*Statistischer Jahresbericht* 1943, 101). Approximately in 1957 or 1958, the transport capacity of autobuses and lorries became higher than of horses in Estonia, when regarding the fact that one main occupation of horses was agricultural work. In this sector, they were replaced some years later by tractors and other machinery (in 1956 there were still 63 horses per tractor (calculated according to Mertelsmann 2006, 183, 189)). Thus the age of horses ended, nevertheless the last workhorses persisted on very small farms until the 21st century.

Table 4. Freight transport in million ton km, 1950–1990

Year	Railways	Roads	Sea	Inland navigation	Air
1950	1,105	29	894	7	1
1960	2,736	485	1,173	4	3
1970	5,049	1,292	5,794	10	6
1980	5,919	2,213	8,688	10	12
1990	6,977	2,097	22,380	2	8

(Klesment/Valge 2007, 118–119)

According to the statistics above, until the 1960s the railways were the most important means of freight transport, while overseas transport occupied this position in the 1970s. The low figures for the 1950s hint at the results of war and economic restructuring under the Soviets. Normally, for a country like the USSR being the largest in the world, railway transport was most important. In coastal regions, though, like in the case of Estonia, railway transport could be overtaken by overseas transport due to the increasing export of Soviet raw materials to the West. Because the railway network could not be expanded endlessly due to the low population density of the

Soviet Union, in addition to existing means of transport more and more lorries on the roads were used. This development was also mirrored in the Estonian SSR. Soviet lorries and trucks nearly always possessed lower transport capacities than in Western countries leading to a larger fleet. Internationally a similar development occurred, transport after World War II shifted increasingly from railways to roads because of the declining costs for road transport. Another reason seemed to be a change in the structure of transported goods, the railways turned increasingly towards bulk commodities, while the transport of other goods passed on to the roads. This might be explained easily, as before World War I, railways represented the only sensible method for transporting commodities over long distance on land and there existed an appropriate infrastructure from freight cars, other specialized cars, to well organized freight depots. Today, delivering goods to supermarkets in Daugavpils from a centralized warehouse in Riga by freight train would be a logistical nightmare. There is a lack of special railway cars and other infrastructure, trucks have to be loaded at the central warehouse in Riga to be unloaded in the freight depot in Riga. The goods need to be loaded on the train, unloaded in Daugavpils, and again loaded on trucks heading to the particular supermarkets in town. This is the reason why everywhere in the world the railways lost freight transport, trucks offering a better and cheaper solution. Beside railways, road and overseas transport, freight transport on navigable rivers or air transport played only a marginal role. Firstly, there was a lack of navigable rivers and, secondly, air transport of goods was and remains too expensive.

Table 5. Passenger transport in million passenger km, 1945–1990

Year	Railways	Roads*	Sea	Inland navigation	Air
1945	407	13	–	2	2
1950	616	122	1	2	6
1960	798	886	2	2	56
1970	1,254	2,610	10	3	414
1980	1,582	3,658	25	6	990
1990	1,510	4,454	42	11	1,046

*Excluding private car transport.

(Klesment/Valge 2007, 120–121)

In the table above, one may see that originally in the postwar years the railways dominated passenger transport. The buses in the countryside were initially abandoned due to the war and reached their prewar level only in the

second half of the 1950s (*Eesti NSV rahvamajandus* 1968, 148). In the 1960s, bus transport would extend the railway transport, in 1990 even by three times. Still, passenger transport by trains expanded too, but at a slower pace. Here one has to regard that trips from and to other Soviet republics were counted too, which increased passenger turnover. The same applies to Soviet interior tourism especially from Leningrad to the Estonian SSR. Flying gained importance only in the 1960s, while the passenger transport by ship, despite of the Estonian islands and a ferry connection between Tallinn and Helsinki, played only a minor statistical role since 1965. Flying (inside the Soviet Union) became really important only in the 1980s, this was heavily subsidized and tickets were comparatively cheap. The reduced importance of traveling by ship was caused by the closed borders and the border zone on the islands and in coastal regions with all accompanying restrictions. The railways lost attractiveness in comparison to buses and planes. This was also related to the Soviet policy not to construct high-speed train lines. The increase of costs for construction and maintenance in relation to travelling speed is not linear but rather exponential. While first high speed railway lines in the West were built already immediately after World War I (with a maximum speed of 150 km/h) to be replaced later by a much higher speed (for example the TGV), travel speed of passenger trains in the USSR remained low and was usually not faster than 70 km/h. Due to this measure, the railway network stayed comparatively cheap, and in the case of freight transport, the speed (normally 30–50 km/h) was not that important. This lack of financing for the railways might be explained by the low population density of the USSR and the Estonian SSR. This made buses and planes more attractive means of transport. The fact that public transport was highly subsidized in the Soviet Union seems to be important, too. Not the price but the availability of different means of transport was central. If a person could fly much below the real costs from Tallinn to Tartu or via Moscow to Siberia, he or she did prefer this to a time consuming trip by train. Despite of subsidies, public transport was chronically underfunded, often sold out, overcrowded, and not in a good technical condition. This in turn would support in the long run individual transport by private cars.

There are no statistics available on bicycles, but after the war losses the amount of bicycles must have grown severely. In the 1950s, there appeared bicycles with auxiliary motors and later mopeds and motorcycles (Praust 2018, 201). In opposition to the case of private cars, normally special purchasing permits were not necessary, so those means of transport became more or less

available in state trade. The bicycle had an opportunity to become an alternative means of transport, yet most of the Soviet bicycles had no gear system (Praust 2018, 201) and Soviet towns were usually not designed for bicycles. The weather and the condition of roads prohibited cycling all year round. In the official statistics, once registered motorbikes were not erased (Praust 2018, 200) even when being already scrapped for 20 years. Thus, there were 105,000 registered motorbikes in 1990, only after the regaining of independence the “dead souls” were deleted and ten years later, only 6,700 motorbikes were listed in the register (*pub.stat.ee*).

During the Soviet period, the car triumphed. Of 10,581 cars in 1950 (mostly lorries and official vehicles), only about 1,300 were privately owned (Praust 2018, 195). Meanwhile in 1970, out of 160,000 cars already 25,000 were in private possession. The process of mass automobilization occurred over the next two decades, in 1991 more than 200,000 cars were in private ownership (Praust 2018, 200). Since the economic reforms in 1985, citizens could also possess lorries. It is interesting that the triumph of the private car was already anticipated in earlier Soviet town planning. There were already inner cities made for cars without the respective number of them. This was related to the utopian expectations of the “builders of Socialism” that a period of abundance is not far ahead. In reality, this happened only after the end of Socialism and nowadays those inner cities are often overcrowded by cars.

The Soviet car was a special phenomenon (see Siegelbaum 2008), first of all, a used car was often more expensive than a new one, because the bottleneck was not so much the price but the purchasing permit. Secondly, it was very expensive – several annual average incomes in comparison to less than one annual average income for a new small car today, thus a *Zhiguli* did cost more in real terms than a middle class car nowadays – and, thirdly, technologically helplessly outdated. At least the Soviet car could be repaired by her owner, because it was so primitive. Nevertheless, an own car meant certain freedom and independence, additionally there opened up possibilities for generating an additional income, either using the car as a private taxi, *chastnik*, or to sell goods on a market. Many Estonians rode regularly to the markets in Leningrad to sell cucumbers, tomatoes, etc. In single cases this could allow one even to build a private house. Furthermore, an own private car functioned as a clear status symbol.

Mobility increased during the entire Soviet period, but one also has to regard a growth of the population of the republic mainly due to immigration of 450,000 persons in comparison with the prewar times. During the last

two Soviet decades, most of the mobility increase happened because of private cars. This led even to a slight decline in railway passenger transport. Unfortunately, there are no reliable statistics about private car transport and driven kilometers. Nevertheless, private transport developed in the shape of U in comparison to public transport: declining private horse transport after the collectivization of agriculture and sharply increasing private car transport at the end of the Soviet rule.

However, the border between an official car, state or company owned lorries and private cars was not as strict as today. Of course, company cars nowadays are used for private purposes as well, the same applies for lorries. The statistically undocumented trade with Leningrad became possible on that scale only through the use of state and company owned cars and this was highly profitable.

Under the Soviets, expansion of the Estonian road network took place and more roads were paved. However, there is a statistical problem, as unpaved roads with a thin layer of asphalt or bitumen to prevent dusting were considered in the Soviet Union as paved (Praust 2018, 170), but not in the Republic of Estonia in the interwar period. Following the official statistical information, there is no clue, at what speed the network of paved roads really developed. It is known that the length of “paved” roads with a small layer of asphalt or bitumen increased from 7,100 km in 1945 to 10,300 km in 1956 (*Eesti NSV Rahvamajandus* 1957, 168), and to 14,800 km in 1988 (*Eesti NSV rahvamajandus* 1989, 199). How many kilometers were properly constructed in reality, remains unknown till nowadays. In 1945, less than 500 km were obviously paved according to present-day standards. For example, the Nazi occupants reported only 409 km of properly paved roads in 1940 (*Statistischer Jahresbericht* 1943, 100). The massive use of asphalt started only in the mid-1950s. The war damages in infrastructure were initially in a provisory manner rectified, for example by the temporary construction of wooden bridges being replaced by the end of the 1950s by reinforced concrete structures (Praust 2018, 170). In general, one can state that traffic infrastructure in comparison to the prewar period did not improve until the mid-1950s. This would change in the forthcoming decades and the infrastructure was developed further. Tallinn received a new means of transport – the trolleybus (Praust 2018, 177). One way of transport was abandoned, the narrow gauge railways were closed until 1975 (Praust 2018, 162), buses and lorries proved to be less expensive than the maintenance of the network of narrow gauge railways.

The ecosystem of Estonian transport changed profoundly under the Soviets and laid the foundation of today's transport system. Horses had been replaced and the three main pillars of transport at the end of the Soviet rule were railways, ships, and cars. Soviet Estonia followed more or less the pattern of Western Europe in transport – like other Socialist countries – only with decades of delay.

Summary

Over a period of more than hundred years, transport in Estonia changed tremendously and yet followed general trends in Europe. Still, one has to regard the low population density, the geographical location, and climate conditions. This made transport often more expensive than in more densely populated areas with a milder climate and more inland navigation.

Originally, transport was based solely on ships and horses. In the 1870s, first railway connections occurred changing the ecosystem of transport forever. Under the tsar, Estonia's transport system functioned in the framework of the Russian empire and the Russian Baltic provinces. With independence after World War I, re-orientation became necessary and the railways lost importance. The Soviet annexation led to a renewed re-orientation towards the East. In the second half of the 1950s, horse transport lost its position to car, bus, and lorry transport. Thus one player in the ecosystem was replaced by another. In the two last Soviet decades, private car ownership spread massively. The paper also discusses other means of transport like bicycles, inland navigation, planes, etc. They were unable to turn into important pillars of transport.

Literature and Sources

Eesti NSV Riiklik Statistikaakomitee (ed.): *Eesti NSV rahvamajandus 1988. aastal = Narodnoe khozaistvo Estonskoi SSR v 1988 godu*. Tallinn: Olion, 1989.

Eesti NSV Statistika Keskvalitsus, Eesti NSV Riiklik Statistikaakomitee (eds.): *Eesti NSV rahvamajandus 1967. aastal: Statistika aastaraamat = Narodnoe khozaistvo Estonskoi SSR v 1967 godu: Statisticheskii ezhegodnik*. Tallinn: Eesti Raamat, 1968.

Eesti NSV Statistikaakomitee (ed.): *Eesti NSV rahvamajandus: 1955–1956: Statistiline kogumik = Narodnoe khozaistvo Estonskoi SSR: 1955–1956*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.

Eesti Vabariik 100: Statistiline album = Republic of Estonia 100: Statistical album. Tallinn: Statistikaamet, 2018.

Riigi Statistika Keskbüroo / Bureau Central de Statistique de l'Estonie (ed.): *Eesti arvudes 1920–1935 = Estonie en chiffres: résumé rétrospectif de 1920–1935.* Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1937.

Statistischer Jahresbericht für den Generalbezirk Estland (bearbeitet im Estländischen Statistischen Amt). Reval, 1943.

Helme, Mehis: *Eesti raudteede 100 aastat.* Tallinn: Post Factum, 2018.

Klesment, Martin and Jaak Valge (eds): *Eesti rahvastiku majandustegevuse näitarve XX sajandil = Estonian 20th century economic indicators.* Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2007.

Mertelsmann, Olaf: *Der stalinistische Umbau in Estland: Von der Markt- zur Kommandowirtschaft.* Hamburg: Dr. Kovač, 2006.

Praust, Valdo: *Eesti teede ja transport 100 aastat.* Tallinn: Post Factum, 2018.

Schot, Johan, 'Confronting the Second Deep Transition through the Historical Imagination', *Technology and Culture* 57 (2016), pp. 445–456.

Schot, Johan and Laur Kanger, 'Deep Transitions: Emergence, Acceleration, Stabilization and Directionality', *Research Policy* 47 (2018), pp. 1045–1059.

Siegelbaum, Lewis H.: *Cars for Comrades: The Life of the Soviet Automobile.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 2008.

Smil, Vaclav: *Energy and Civilization: A History.* Cambridge, MA, London: The MIT Press, 2018.

Türk, Toomas: *Eesti lennunduse 100 aastat.* Tallinn: Post Factum, 2018.

Valge, Jaak: *Breaking away from Russia: Economic Stabilization in Estonia 1918–1924.* Stockholm: Stockholm University, 2006.

Valge, Jaak: *Lahtirakendamise: Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924.* Tallinn: Rahvusarhiiv, 2003.

Webpage: pub.stat.ee (published statistics by the Estonian Statistical Office, last accessed 22 May 2020).

Olafs Mertelsmans

**Igaunijas transporta sistēmas attīstība no carisma perioda
līdz Padomju Savienības sabrukumam**

Atslēgas vārdi: transports, Igaunija, carisma periods, Igaunijas Republika, Igaunijas PSR

Kopsavilkums

Vairāk nekā simt gadu periodā transports Igaunijā mainījās, sekojot Eiropas vispārīgām tendencēm. Ņemot vērā zemo iedzīvotāju blīvumu, ģeogrāfisko atrašanās vietu un klimatiskos apstākļus, transports bieži vien izmaksāja dārgāk nekā blīvāk apdzīvotās vietās ar maigāku klimatu un lielāku iekšzemes kustības intensitāti. Sākotnēji transporta izmantojamie veidi bija kuģi un zirgi. 19. gadsimta 70. gados dzelzceļa satiksme uz visiem laikiem mainīja transporta ekosistēmu. Cara laikos Igaunijas transporta sistēma funkcionēja Krievijas impērijas un Krievijas Baltijas guberņu ietvaros. Līdz ar neatkarības iegūšanu pēc Pirmā pasaules kara kļuva nepieciešama transporta sistēmas pārorientācija, dzelzceļi zaudēja nozīmi. Padomju aneksija noveda pie atkārtotas pārorientācijas uz austrumiem. 1950. gadu otrajā pusē zirgu transports zaudēja savas pozīcijas, piekāpjoties automobiļu, autobusu un kravas automašīnu pārvadājumiem. Tādējādi viens ekosistēmas elements tika aizstāts ar citu. Pēdējās divās padomju desmitgadēs masveidā izplatījās privātie automobiļi. Rakstā tiek skarti arī citi transporta veidi, piemēram, divriteņi, iekšzemes navigācijas līdzekļi, lidmašīnas u. c., taču tie nekļuva par svarīgiem transporta sistēmas balstiem.

Юлия Михайлова

«Противостоять атмосфере голого отрицания СССР»: советская дипломатия и латвийская пресса в межвоенный период

Ключевые слова: Латвия, СССР, советско-латвийские отношения, латвийская пресса, советская культурная дипломатия

Специалисты в области международных отношений и истории дипломатии отмечают, что в современных условиях развития государственных структур, системы международного права, политико-правового пространства, в рамках которого стираются границы между национальным и интернациональным политическими полями, все большее значение приобретают нетрадиционные формы дипломатии — гражданская, публичная, народная и проч. Политические и социальные трансформации современного мира позволяют непрофессиональным дипломатам — неправительственным организациям и индивидам выходить на международный уровень. Но не следует забывать, что это характерно не только для современного общества, но и для периодов, когда официальные дипломатические каналы отсутствуют, и перед государством стоит необходимость восстановить авторитет на международной арене, в том числе путем воздействия на общественное мнение других стран. В этом случае политика «мягкой силы», позволяющая добиваться результатов на основе «убеждения и привлечения», приобретает особое значение (Нье 2004; Дэвид-Фокс 2015). И хотя данный термин появился значительно позже, определенные направления деятельности и усилия, которые прикладывал СССР для установления связей с западным миром и создания позитивного образа страны, вполне можно описать с его помощью.

Неотъемлемой частью политики «мягкой силы» является культурная дипломатия (Лебедева 2017). Практика обмена идеями, ценностями, традициями существует давно, но сам термин введен в оборот относительно недавно. Поскольку эти процессы многогранны, обширен и словарь терминов. Историки и политологи в настоящее время говорят о культурной, гражданской, публичной, народной дипломатии (Gienow-Hecht, Donfried 2010). Сходятся же в одном — все это формы нетрадиционной дипломатии, часть политики «мягкой силы». Впрочем, тут же следует и оговориться:

культурную дипломатию Советского государства невозможно рассматривать вне ее пропагандистской составляющей, мягкое «информирование» неотделимо от более агрессивного воздействия (Ильмярв 2017).

В Балтийских странах и, в частности, в Латвии с одной стороны имелись широкие возможности для культурной работы, поскольку общее прошлое рождало в среде интеллигенции определенную духовную близость с русской культурой, с другой — пропаганда советских идеологических ценностей в широком масштабе была едва ли возможна. В одном из отчетов сектора Прибалтики и Балкан Всесоюзного общества культурной связи с заграницей (ВОКС) указывалось: «Работа в лимитрофах далеко не родственна работе в других странах, и должна протекать как бы в микродозах... Нужно использовать все пути, не брезгуя никакими мелочами и не гоняясь за масштабами» (ГАРФ. Ф. Р. 5283. Оп. 5. Д. 709. Л. 61 — 61 об.).

Одним из направлений, где такая «теория малых дел» практиковалась, было взаимодействие с прессой Латвии. Это была часть советской культурной дипломатии и одновременно сфера, в которой соблюдение шаткого баланса между «мягкой силой», созданием положительного образа СССР и более жесткими мерами проявлялось довольно ярко. Официальная дипломатия в этой сфере также пересекалась с нетрадиционными формами: с одной стороны, эту работу выполняли сотрудники полпредства — уполномоченные ВОКС в Риге, с другой — взаимодействие с научной, культурной и общественной элитой, «не охваченной» НКВД и Коминтерном, позволяло выйти за рамки просто дипломатической сферы и осуществить целый комплекс задач по воздействию на общественное мнение.

Информационное пространство Латвийской Республики было представлено многими газетами и журналами, которые издавались на латышском, русском, немецком и других языках. Советская дипломатия проявляла неформальную заинтересованность в том, чтобы снабжать «прессу Прибалтики ... информацией о наших культурных достижениях», что неоднократно указывалось в обзорах работы и отчетах уполномоченного ВОКС в Латвии (ГАРФ. Ф. Р. 5283. Оп. 1а. Д. 87. Л. 52 — 52 об.). И хотя проводить советский материал было непросто — очень немногие издания были готовы публиковать статьи о высоких культурных, научных и общественных достижениях СССР, определенное влияние все же удавалось оказывать. При «продвижении» той или иной темы советские дипломаты пользовались наработанными связями, личными знакомствами и взаимоотношениями с конкретными журналистами.

Большой интерес представляла газета *Jauņākās Ziņas* («Последние известия»), одна из крупнейших в то время в Латвии. Ее влияние и возможности советские дипломаты стремились использовать при организации Общества культурного сближения с народами СССР в Латвии (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 21. П. 41. Д. 32. Л. 11). Они ценили и сотрудничество с газетой *Pēdējā Brīdī* («В последний момент»), которая также была связана с Обществом культурного сближения — первый редактор газеты писатель П. Розитис (*Pāvils Rozītis*, 1889—1937) возглавлял Общество и имел тесные связи с советскими дипломатами в Риге.

В газете *Pēdējā Brīdī* нередко помещались материалы, благосклонно освещавшие ту или иную сторону жизни СССР. Выходили статьи различного характера: читателей информировали о хозяйственных, технических и культурных достижениях СССР (*Gaisa kuģniecība* 1931; *Kultūras attiecība Pad. Krievijā* 1931; *Visā Krievijā vāks līdzekļus gaiskuģu būvei* 1931), публиковались материалы, посвященные положительной оценке торговых отношений с Советской Россией (*Grib tirgoties ar Pad. Krieviju* 1931; *Čehu saimnieciskās aprindas* 1931). Опыт сотрудничества с этим изданием оценивался как позитивный: советский полпред А.И. Свидерский (1878—1933) отмечал пользу от публикаций в защиту торгового договора с СССР (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 30. П. 63. Д. 31. Л. 1), публикации «в связи с кутеповщиной», где говорилось о том, что генерал, участник Белого движения А.П. Кутепов (1882—1930), который, как предполагается, был похищен в Париже и погиб при невыясненных обстоятельствах, вовсе никуда на самом деле не исчезал, а скрывается, потому что проигрался на бирже и не желает компрометировать русское эмигрантское сообщество (*Ģen. Kutjerows dzīvs?* 1930; *Kutjerowa afera* 1930 и др.). Подобного рода статьи (всего в 1930 г. в *Pēdējā Brīdī* вышло около 70 публикаций, в которых так или иначе упоминался Кутепов) были призваны отвлечь внимание общественности от мысли, что генерала похитили и убили агенты советских спецслужб.

Благосклонное отношение редакции к Советской России привлекло внимание: в мае 1932 г. депутаты Сaeйма подняли вопрос о деятельности газеты и обвинили ее в пропаганде коммунизма, а издателя и акционера П. Бруннера (*Pēteris Brunnars*, 1889—1969) — в том, что он состоит на службе Коминтерна и издает газету на советские деньги (*Latvijas Republikas IV Saeimas Stenogrammas* 1932, 190—193). Министр-президент М. Скуениекс (*Mārgers Skujenieks*, 1886—1941) был вынужден инициировать внутреннее расследование в отношении газеты, чтобы сдержать парламентс-

кие дебаты по этому вопросу (*Latvijas Republikas IV Saeimas Stenogrammas* 1932, 190–191).

Однако подозрения были не беспочвенны: документы российских архивов показывают, что газета действительно частично субсидировалась советским полпредством: по смете на 1931 г. на поддержку *Pēdējā Brīdī* и русскоязычной газеты «Новый голос» было выделено 45 тыс. рублей (около 22 тыс. долларов), а впоследствии представители *Pēdējā Brīdī* просили еще увеличить ассигнования (АВП РФ. Ф. 05. Оп. 11. П. 77. Д. 68. Л. 60–63). С учетом того, что сотрудничество с *Pēdējā Brīdī* ценилось достаточно высоко, полпред считал необходимым поддержать эту просьбу.

Еще одним направлением деятельности советской дипломатии на почве взаимодействия с прессой Латвии была попытка занять собственную нишу в русскоязычном пространстве. А.И. Свидаерский вынашивал идею основания газеты на русском языке, которая полностью или частично финансировалась бы полпредством и смогла бы составить конкуренцию газете «Сегодня» (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 30. П. 63. Д. 31. Л. 12–13). Признавая ее авторитет, высокий профессионализм издателей и журналистов, а также то, что газета не имела серьезной конкуренции среди русскоязычных газет, Свидаерский отмечал, что эффективным методом «противостояния» газете будет выход в свет нового органа печати: «Необходимо самым решительным образом бороться с тем влиянием, которое имеет газета во всей Прибалтике. Эту задачу можно разрешить лишь путем противопоставления газете «Сегодня» другого органа печати, издающегося на русском языке и освещающего вопросы в желательном для нас направлении. ... Газета в Риге с советской ориентацией должна стремиться к тому, чтобы быть весьма осведомленной газетой и внедриться в читательские круги этой своей осведомленностью. Газета должна будет давать материал, пригодный также для обывательского чтения. В известной мере газета не должна чуждаться бульварщины. В известной мере она должна стремиться к сенсации. Попутно со всем этим газета должна давать необходимый для СССР информационный и статейный материал» (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 30. П. 63. Д. 31. Л. 12–13).

Подобные попытки предпринимались несколько раз. Следует упомянуть газету «Новый голос», которая издавалась в 1931 г. (Абызов 1997) и снабжалась советскими материалами — сообщениями ТАСС, бюллетенями Наркоминдела, и «информациями», которые подбирали сотрудники полпредства. В донесении Свидаерского от 16 декабря 1931 г. отмечалось: в период с июля по декабрь «Новый голос» напечатал около 300 заметок,

присланных полпредством (АВП РФ. Ф. 05. Оп. 11. П. 77. Д. 68. Л. 62–63). Однако издание газеты в 1932 г. прекратилось по причине недостаточного финансирования и жесткого нажима со стороны властей.

Еще одной попыткой сотрудничества с русскоязычной дружественной газетой было взаимодействие с журналом «Норд-Ост» (издавался в 1931 г., отв. ред. А. Магильницкий) (Абызов 1997). Уполномоченный ВОКС в Латвии И.А. Меницкий (1890–1947) подчеркивал: «...у редакции средства весьма скромные, так что если бы материально мы могли помочь редакции ... это сделало бы нас полными хозяевами журнала» (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 24. П. 57. Д. 25. Л. 18 об.). Помощь «Норд-Осту» связывалась с группой левой молодежи, и даже имелись планы организовать на его основе «комитет защиты мирного строительства СССР». Это вписывалось в международный контекст: в 1931 г. на фоне революционных волнений в мире и опасений возможной интервенции советское правительство выдвигает лозунг защиты СССР, а полпредам дается указание «организовать общественное мнение за границей, призывая к активной борьбе в защиту СССР» (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 24. П. 57. Д. 25. Л. 14). Несмотря на это И. Меницкому были даны указания, что помогать журналу можно присылкой материалов, но о финансовой стороне речи не идет из-за недостатка валюты (ГАРФ. Ф. Р. 5283. Оп. 5. Д. 688. Л. 1–2). Добиться финансирования для журнала пыталась также писательница и общественный деятель А. Озолина-Краузе (*Austra Ozoliņa-Krauze*, 1890–1941), но также безрезультатно (ГАРФ. Ф. Р. 5283. Оп. 1а. Д. 177. Л. 23 об.).

Вопрос о финансировании нередко становился камнем преткновения: далеко не всегда советская сторона готова была выделять валюту на тот или иной проект, и далеко не все люди, выходившие на связь с полпредством, считались сколько-нибудь приемлемыми партнерами. Так, например, инициатива писателя, поэта и переводчика Николая Истомина (1907–1971) выраженная в письме в советское полпредство от 29 января 1932 г. сотрудничать и издавать газету «Поворот», посвященную «мировому кризису капитализма и строительству социализма в СССР», не встретила активной поддержки (ГАРФ. Ф. Р. 5283. Оп. 1а. Д. 193. Л. 28). Несмотря на то, что газета обещала быть просоветской, Истомин был признан ненадежной фигурой (прежде всего по причине того, что имел опыт журналистской работы в штате «белоэмигрантской» «Сегодня»). В аппарате ВОКС было принято решение не оказывать никакой материальной поддержки газете. Свет увидел только один номер газеты, вто-

рой, по донесению уполномоченного ВОКС, был полностью конфискован полицией (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 26. П. 59. Д. 10. Л. 16).

Все эти русскоязычные издания имели общие черты: это была попытка со стороны левых создать свое информационное поле и противостоять газете «Сегодня». Представляя себя как «второе поколение русского зарубежья» и отделяясь от «белогвардейской эмиграции», молодые писатели, журналисты, поэты и переводчики стремились «противостоять атмосфере голого отрицания СССР», романтизировали советскую действительность, превозносили принципы строительства социализма, пытались установить связи с друзьями Новой России, например, с Р. Ролланом (*Romain Rolland*, 1866–1944) (ГАРФ. Ф. Р. 5283. Оп. 1а. Д. 193. Л. 28). Они существовали в жестких цензурных условиях, когда было почти невозможно «проводить линию марксистской и советской пропаганды», им почти не приходилось надеяться и на поддержку советской стороны: уполномоченные ВОКС в Риге регулярно получали указания из сектора Прибалтики о том, что оказывать помощь недостаточно проверенным и авторитетным лицам недопустимо: «...вообще по линии ВОКС Советской работы следовало бы добиваться связи с наиболее видными и популярными представителями лояльно и дружественно относящейся к нам местной интеллигенции, создавая из них актив, при помощи которого можно было бы развить и политически углубить нашу работу» (АВП РФ. Ф. 0150. Оп. 26. П. 59. Д. 10. Л. 18–18 об.).

Тем не менее эти проекты в той или иной степени использовались советской культурной дипломатией для продвижения информации об СССР, влияния на латвийское общество, создания положительного образа страны.

Список источников и литературы

Архив внешней политики Российской Федерации (АВП РФ). Ф. 0150 (Референтура по Латвии); Ф. 05 (М.М. Литвинова).

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. Р. 5283 (Все-союзное общество культурной связи с границей).

Čehu saimnieciskās aprindas arī vēlas sadarbibu ar padomju Krieviju. (1931) *Pēdējā Bīdī*. 9. maijs.

Gaīsa kuģniecība pad. Krievijā. (1931) *Pēdējā Bīdī*. 1. maijs.

Ģen. Kutjepovs dzīvs? (1930) *Pēdējā Bīdī*. 25. marts.

Grib tirgoties ar Pad. Krieviju. (1931) *Pēdējā Bīdī*. 07. maijs.

Jauna versija ģenerāļa Kutjepova lietā. (1930) *Pēdējā Bīdī*. 07. febr.

Kultūras attiecība Pad. Krievijā. (1931) *Pēdējā Bīdī*. 22. janv.

Kutjepova afēra. (1930) *Pēdējā Brīdī*. 29. maijs.

Latvijas Republikas IV Saeimas Stenogrammas. III sesijas 5. sēde 1932. gada 3. maijā.

Pad. Krievijas vekseļu diskonts un eksporta garantijas. (1931) *Pēdējā brīdī*. 26. apr. No 92.

Saeimas sēdes atreferējuma noslēgums. (1932) *Latvijas Kareivis*. 23. marts.

Visā Krievijā vāks līdzekļus gaismu būvei. (1931) *Pēdējā Brīdī*. 12. apr.

Абызов Ю.И. (1997) 20 лет русской печати в независимой Латвии. *Русские в Латвии. История и современность*. Выпуск 2. Рига / Составитель И.И. Иванов, научный редактор Б.Ф. Инфантьев [Электронный ресурс] URL: <http://www.russkije.lv/ru/pub/read/rus-in-latvia-edition2/abizov-rus-latvii-2.html> (дата обращения 29.04.2019).

Дэвид-Фокс М. (2015) *Витрины великого эксперимента. Культурная дипломатия Советского Союза и его западные гости. 1921–1941 годы*. М.: НЛО, 568 с.

Ильмяров М. (2017) Советская культурная дипломатия как инструмент «мягкой силы» в странах Балтии в 1920–1930-е годы. В кн.: *Культура и власть в СССР. 1920-е – 1950-е годы*. М.: РОССПЭН. С. 672–705.

Лебедева М.М. (2017) «Мягкая сила»: понятия и подходы. *Вестник МГИМО-Университета*. 3(54). С. 212–223.

Мехдиев Э.Т., Гулиев И.А. (2016) Понятие «мягкой силы» как инструмента глобальных политических технологий. *Juvenis scientia*. 2016. № 3. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-myagkoj-sily-kak-instrumenta-globalnyh-politicheskikh-tehnologiy> (дата обращения: 18.02.2020).

Михайлова Ю.Л. (2014) Из истории советской культурной дипломатии в Латвии (1925–1933). В кн.: *Балтийское соседство. Россия, Швеция, страны Балтии на фоне эпох и событий XIX–XXI вв.* / Отв. ред. А.А. Комаров. М.: ЛЕНАНД. С. 88–104.

David-Fox, M. (2010) *Showcasing the Great Experiment: Cultural Diplomacy and Western Visitors to Soviet Union, 1921–1941*. Oxford U.P., 396 p.

Jessica C. E. Gienow-Hecht, Mark C. Donfried (eds.). (2010) *Searching for a cultural diplomacy*. New York: Berghahn Books, 265 p.

Nye, J.S. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs, 192 p.

Treijs, R. (red.). (1996) *Latvijas Republikas prese, 1918.–1940*. Rīga: Zvaigzne ABC, 525 lpp.

Zelče, V. (atb. red.). (2003) *Latvijas prese: 1918.–1934. gads. Grām.: Bērziņš, V. 20. gadsimta Latvijas vēsture. 2. sēj.: Neatkarīgā valsts: 1918.–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Jūlija Mihailova

**“Pretdarboties PSRS pilnīgas noliegšanas atmosfērai”:
padomju diplomātija un latviešu prese starpkaru periodā**

Atslēgas vārdi: Latvija, PSRS, PSRS un Latvijas attiecības, Latvijas prese, padomju kultūras diplomātija

Kopsavilkums

Padomju valsts un tās attiecību ar Rietumu partneriem veidošanas sākumposmā, kad vēl nebija izveidoti oficiālie diplomātiskie kanāli, nozīmīga loma šai jomā bija kultūras diplomātijai – praksei, kā realizēt “mīkstu ietekmi” uz Rietumu pasauli, veidojot pozitīvu valsts tēlu ārvalstīs. Tajā pašā laikā nav viegli novilkt robežu starp “maigo varu” un agresīvu ietekmi, kas bija saistīta ar padomju vērtību un padomju dzīvesveida propagandu. Padomju kultūras diplomātijai Latvijā bija arī sava vieta PSRS attiecību veidošanā ar tuvākajiem kaimiņiem – Baltijas valstīm un Somiju. Šādam darbam iespējas bija labvēlīgas – kopīgā pagātne intelīgences vidū radīja zināmu garīgu tuvību krievu kultūrai.

Ietekmes stiprināšanā un sabiedrības informēšanā par padomju sasniegumiem lielu interesi izraisīja Latvijas informācijas telpa, kuru pārstāvēja desmitiem dažādu laikrakstu un žurnālu. Darbība saišu nodibināšanā un pozitīvas informācijas par PSRS popularizēšanā ar Latvijas preses starpniecību noritēja divos galvenajos virzienos: izmantojot latviešu presi (“Jaunākās Ziņas”, “Pēdējā Brīdī” un citus izdevumus) un mēģinot izveidot Latvijā laikrakstu krievu valodā, kuru pilnībā vai daļēji finansētu Padomju pārstāvniecība, un kurš pozitīvi ietekmētu krievvalodīgo auditoriju. Dažādos gados šo funkciju centās pildīt avīzes “Новый голос” (“Jaunā Balss”), “Поворот” (“Pagrieziena”), žurnāls “Норд-Ост” (“Nord-Ost”). Ja pirmajā gadījumā tika panākts noteikts efekts – gan Padomju pārstāvniecības ziņojumi, gan publicētie materiāli vairākos latviešu laikrakstos rāda, ka “informācija” par PSRS “strādāja” padomju ārpolitiskās līnijas stiprināšanai, tad mēģinājumi izveidot krievvalodīgu “PSRS rupu” sastapās ar līdzekļu trūkumu un smagiem cenzūras nosacījumiem, kas bija vērsti pret “marksistisko un padomju propagandu”.

Yulia Mikhailova

**“Stand against the Atmosphere of Bare Denial of the USSR”:
Soviet diplomacy and the Russian press in Latvia
during the interwar period**

Key words: Latvia, USSR, Soviet-Latvian relations, Latvian press and journalism, Soviet cultural diplomacy

Summary

Cultural diplomacy played an important role in the Soviet policy, especially in the periods when official diplomatic channels were not yet established or were absent. The practice of “soft influence”, creating a positive image of the country abroad was part of the policies aimed at establishing a relationship with the Western world. At the same time it is hard to draw a line between “soft power” and the more aggressive influence associated with the propaganda of Soviet values and the Soviet way of life. Soviet cultural diplomacy in Latvia was important for the development of relations with its closest neighbors – the Baltic states and Finland. The opportunities for such work were favorable as the common past gave rise among the intelligentsia a certain spiritual affinity with Russian culture.

Information space (press and journalism) of Latvia represented by dozens of different newspapers and magazines was of great interest for the Soviet cultural diplomacy. The work on establishing links and promoting positive information about the USSR through the Latvian press was held in two main directions: through the Latvian press (“Jaunākās Ziņas”, “Pēdējā Brīdī”, and others) and also included attempts to establish a Russian-language newspaper in Latvia, which would be fully or partially funded by the Soviet embassy and would have a positive impact on the Russian-speaking audience. In different years the newspapers “Novy Golos”, “Povorot”, and the “Nord-Ost” magazine tried to take on this function. And if in the first case a certain effect was achieved – both the reports of the Soviet embassy and published materials in a number of Latvian newspapers indicate that the “information” about the USSR worked to reinforce the Soviet foreign policy line, then attempts to establish a Russian-speaking “mouthpiece of the USSR” in Latvia came up against lack of funds and tough censorship conditions aimed at counteracting “Marxist and Soviet propaganda”.

Евгения Назарова

Роль Вождя в условиях нейтралитета Латвии 1939–1940 (по материалам латвийской прессы)

Ключевые слова: Карлис Улманис, Латвия в 1939–1940 гг., пакт о взаимопомощи между Союзом Советских Социалистических Республик и Латвийской Республикой 5 октября 1939 г.

В современной латвийской историографии дискутируется вопрос о том, какова роль и ответственность К. Улманиса (*Kārlis Ulmanis*, 1877–1942) в потере Латвией независимости, можно ли было в условиях авторитарного режима и единовластного принятия решений Улманисом избежать драмы 1940 г. и можно ли считать политику его в 1939–1940 гг. предательством нации (Šulcs 2000; Stranga 1993; Krūmiņš 2009; Laganovskis 2017; др.).

Представляется, что для решения этой проблемы важно проследить особенности информирования латвийского общества авторитарным режимом Улманиса в условиях проводимых чрезвычайных мер в стране после начала Мировой войны посредством такого инструмента влияния на массы как периодическая печать. В 1939 г. в Латвии выходило более 20 центральных и местных газет и журналов на латышском языке и языках национальных меньшинств. После переворота 15 мая 1934 г. легальная пресса как часть информационного пространства Латвии под контролем властей выполняла задачи по информированию населения в заданном ракурсе и объеме. Соответственно, часть событий, в первую очередь социально-политического свойства, в газетах не отражалась. Содержание же и акценты в подаче материалов по наиболее актуальным темам во всех изданиях были в целом идентичны. Тем не менее, пресса достаточно подробно фиксировала главные направления внутренней политики правительства, а также характер изложения массам основных мер во внешней политике и то, как действия властей страны оформлялись идеологически.

Летом 1939 г. и властные структуры, и латвийское общество хорошо понимали, что в предстоящей войне Латвия может остаться независимой, лишь сохранив нейтралитет. Учитывая обеспокоенность населения, в июле-августе газеты несколько раз публиковали выступления К. Улманиса, в которых граждан заверяли, что Латвия будет придерживаться нейтралитет-

тета, отвечающего интересам независимости страны. Например, речь К. Улманиса в Мазсалаце (Nav vajadzīgi ārkārtēji līdzekļi; Vēlreiz garantijas 1939; и др.). Договор о нейтралитете между Латвией и Германией, подписанный 7 июня 1939 г., декларировался в прессе как важный шаг для сохранения независимости Латвии (Mēs gādāsim par savas neatkarības uzturēšanu 1939). Декларацию о нейтралитете Латвии в войне К. Улманис подписал уже 1 сентября. В газетах подчеркивалось, что выбранный Президентом и правительством курс направлен на сохранение мира и независимости страны (см., например, Valsts Prezidenta deklarācija 1939; Декларация Президента государства 1939).

В начале сентября были сформулированы и основные задачи внутренней политики Латвии в условиях мировой войны. Во главу угла ставилась **политика экономической обороноспособности**: сохранение экономики, пострадавшей из-за нарушения торговых связей с воюющими странами, замещение импортируемых горючих материалов, сахара и хлопка местными ресурсами: торфом, дровами, льном и сахарной свеклой. Был объявлен курс на жесткую экономию и повышение производительности труда. Борьба за экономическое выживание приравнивалась к борьбе за сохранение независимости страны (Valdības vēstījums; Valdības lēmumi; Jauno likumu pozīme; Самоснабжение Латвии и др. 1939).

Контроль над распределением трудовых ресурсов в стране проводился и в предыдущие годы правления К. Улманиса. Новая экономическая программа предполагала дальнейшее ужесточение трудовой повинности, привлечение к обязательным сельским работам и заготовкам топливных материалов населения всех возрастов, социальных слоев и профессий (Stranga 1993; Stranga 2016, 27–44; Stranga 2018, 242–255).

Ужесточение контроля государства над экономикой страны и регулирование распределения трудовых резервов — обычная мера в военных условиях. При этом характерно и усиление роли лидера (гражданского или военного), чьим именем и авторитетом властями проводятся непопулярные меры, неизбежно вызывавшие недовольство в массах. В Латвии все экономические и политические меры военного времени проводились от имени Президента и Вождя — К. Улманиса.

Усиление авторитарного режима после переворота 15 мая 1934 г. проходило все последующие годы, в том числе и стараниями научной и творческой интеллигенции (см., например, публикации в «Senatne un Māksla» за 1936–1939 гг.; Ковальчук 2020). Публичное возвеличивание К. Улманиса влияло и на формирование его представления о собственной зна-

чимости как Вождя и *Отца нации*. Этой ответственностью *Отца* за всю нацию освещались все непопулярные решения правительства, доводившиеся до граждан через национальную прессу.

В чрезвычайных условиях важным средством воздействия на массы было обращение Президента к народу с речами, в которых излагались его мысли по различным вопросам исторического прошлого народа и о задачах на будущее развитие страны (Кузнецова 2006, 153–177; Кузнецова 2009, 73–82; Кузнецова 2009а, 87–99; Кузнецова 2012, 51–65). После начала войны речи Вождя, обращенные ко всему народу или произносимые на различных мероприятиях, публиковавшиеся затем в прессе, должны были объяснять гражданам сложности ситуации и вдохновлять их на усиленный труд на благо отечества. Беря на себя основную заботу о народе, Президент выступал гарантом сохранения мира и независимости страны.

Экономическая программа военного времени была изложена в обращении Президента к народу 5 сентября 1939 г. В нем, а также в последующих выступлениях, Президент выражал надежду, что мужество и терпение жителей страны позволит успешно справиться со сложностями военного времени. Латвию ожидает мирный период, но экономика должна быть готова к войне (*Mana ticība pieder Jums! 1939; Хозяйство Латвии под знаком войны 1939*).

О мудрости Вождя, о том, что сила народа в доверии Вождю, что, следуя его призывам, надо быть готовым на своем рабочем месте принести себя в жертву независимости страны, постоянно говорилось и в выступлениях министров (*Спокойствие в нашей стране имеет прочную основу 1939; Надо меньше говорить и больше работать 1939; Drošs pamats mīeram mūsu zemē 1939; Бирзниек 1940; Выше нас всех стоит вождь народа; Берзинь 1939; и др.*).

Под пристальным контролем Президента находились все отрасли экономики страны. Он лично участвовал в заготовке торфа, жертвовал на насущные потребности государства и отдельных групп населения (*Для отечества и свободы 1939; Подарок Президента государства 1940; Pašu darba atdzīvināšana 1940; Prezidents pie zemes malkas racējiem 1940; Президент государства на торфяных разработках 1940; др.*).

Еще одной формой общения Вождя с народом были радиоречи, которые слушались целыми коллективами. В прессе сообщалось, в какой день и час они прозвучат. Тексты речей печатались в газетах вместе с откликами с мест, даже с судов, находившихся в плаваниях (*Отклики на*

речи Президента государства 1939; *Visi varēs noklausīties Prezidenta uzrunu* 1940; *Valsts Prezidenta Kārļa Ulmaņa Jaungada vēstījums tautai* 1940; Радиоречь Президента 1940; др.).

Мысль о том, что Вождь знает верный путь и гарантирует сохранение мира и независимости государства, красной линией проходила и в подаче информации о заключении договора о ненападении и взаимопомощи с СССР. Договор был подписан 5 октября 1939 г. в Москве министрами иностранных дел В.М. Молотовым (1890–1986) и В. Мунтерсом (*Vilhelms Munters*, 1898–1967). Договор закреплял невмешательство подписантов во внутреннюю политику обеих сторон; были указаны места размещения и размеры советских гарнизонов в Курземе, способы доставки войск и техники (по морю или по воздуху), а также оговорены поставки вооружения для латвийской армии. В прессе договор был представлен как продолжение политики нейтралитета, проводимой Президентом (*Latvijas Padoņju Savienības savstarpējās palīdzības pakts* 1939; *Noslēgts Latvijas-SPRS savstarpējās palīdzības pakts* 1939; Ратификация латвийско-советского пакта 1939; и др.).

Значительной частью латвийского общества, особенно в обеспеченных слоях и среди интеллигенции, договор был воспринят с недоверием. Латвийская пресса не вдавалась в детали сложных дипломатических переговоров между Латвией, СССР и Германией, предшествовавших заключению договора (см. об этом: Ильмярв 2012: 356–505). Хотя позже в своих выступлениях министры подчеркивали заслугу вождя в заключении пакта (Речь министра Я. Бирзниека 1939; Бирзниека 1940), по стране ходили слухи о скором разделе стран Балтии между Германией и СССР. Тем более что численность советских гарнизонов предполагалась в два раза больше, чем численность всей латвийской армии (Полпреды сообщают 1990: 21, № 11; 75–79, №№ 57, 58: 77–82). Ситуацию накалял и начавшийся отъезд латвийских немцев в Германию.

Значительные разногласия по поводу условий договора привели к расколу в правительстве (Полпреды сообщают 1990, № 139: 178–179). Однако 10 октября договор был им ратифицирован, о чем сразу же было сообщено в «Правительственном вестнике» (*Valdības Vēstnesis*, 10.10.1939). В радиоречи Президент разъяснял, что присутствие советских баз в Курземе сочетает потребности безопасности СССР с незыблемостью суверенитета Латвии и будет гарантией получения Латвией военной помощи. Но защищать эти гарнизоны будут только определенную территорию, а вся Латвия находится под защитой латвийской армии. Для Латвии глав-

ной задачей остается экономическая обороноспособность страны (Valsts Prezidenta Kārļa Ulmaņa vēstījums tautai 1939; и др.). Сомневающимся и недовольным Президент назвал «трусливыми изменниками» (Valsts Prezidenta Dr. Kārļa Ulmaņa runa 1939; *Добрая воля и взаимное доверие* 1939).

После заключения пакта 5 октября изменились содержание и тон подачи материалов об СССР. Показательны в этом плане комментарии от редакции к пресс-конференции В. Мунтерса в газете «*Latvijas Kareivis*» за 11 октября: успешное преодоление Латвией и СССР трудностей момента гарантировано такими авторитетами, как вождь нашего народа К. Улманис и вождь советского народа И. Сталин. В той же газете 22 декабря был помещен большой материал о праздновании 60-летия И.В. Сталина. А в газете «*Сегодня*» за 18 ноября К. Улманис был назван не только *Вождем*, но и *Кормчим* — как называли Сталина в СССР.

Сравнение со Сталиным отражало как интерес К. Улманиса к деятельности европейских диктаторов, так и то, что латвийская пресса оказалась под пристальным контролем советских дипломатов, следивших, чтобы не было материалов антисоветского содержания. Кроме того, правительство серьезно рассматривало возможность применить советский опыт в регулировании экономики (Stranga 2016, 34).

В начале 1940 г. торжественно отмечалось 40-летие общественной деятельности К. Улманиса. Из всех районов страны и от разных групп населения направлялись поздравления Вождю (Лиепая чествует Президента государства 1940; Madonieši godina Prezidentu 1940; Iedzīvotāju pārstāvji sveic Valsts Prezidentu 1940; Pateicīgie studenti raksta Prezidentam 1940; и др.).

В рамках торжеств были опубликованы текст радиоречи историка А. Тентелиса (*Augusts Tentelis*, 1876–1942), статьи секретаря К. Улманиса Я. Рудумса (*Jānis Cimmermanis/Rudums*) и журналиста и общественного деятеля Ю. Друвы (*Jūlijs Druva*, 1882–1950), призвавших граждан страны брать пример с жизни Вождя и руководствоваться его трудами, в которых чувствуется «могучий дух латыша» (Тентелис 1940; Rudums 1940; Друва 1940).

Разумеется, все это не отражало реального отношения к Вождю в народе. У значительной части населения выражение преданности отождествлялось с необходимым ритуалом, но и не вызывало противодействия. Хотя о том, что далеко не все граждане следовали *примеру Вождя*, свидетельствовали упоминания в печатных изданиях о том, что обыва-

телей ждут наказания (*трудовые лагеря для тунеядцев*) за отлынивание от обязательных работ, за разжигание панических слухов; за спекуляцию сахаром и горючим грозили штрафы и аресты; и т.п. (см. также: Stranga 2016, 34, сн. 67). Показателем обеспокоенности властей растущим недовольством масс была организация по инициативе К. Улманиса курсов для госслужащих, где предполагалось учить, как бороться с распространителями слухов. Предполагалось делать это убеждениями и разъяснениями, опираясь на труды Вождя (*Šovakar atklās ierēdņu kursus Rīgā 1940; Об обязанностях и задачах госслужащих 1940*).

Недовольство старались сгладить некоторыми социальными мерами. В газетах сообщалось о выделении бесплатного жилья и подъемных средств переселенцам в сельскую местность, о помощи ветеранам, о ссудах на покупку удобрений и семян, о повышении закупочных цен на продукцию сельского хозяйства, удешевлении тарифов на электроэнергию для сельских хозяйств и ремесленников, об обеспечении работой выпускников университета и т.д. (*Kādas preces atbrīvotas no uzņēmumu nodokļa 1940; Распределение земельных участков 1940; Дешевое электричество для сельского хозяйства 1940; Plašas darba iespējas jaunajiem juristiem 1940; др.*). Периодически публиковались выступления Президента с заверениями, что в стране достаточно запасов продовольствия, горючего и т.п. В марте 1940 г. министр общественных дел А. Берзиньш (*Alfreds Bērziņš, 1899–1977*) заявил, что благодаря принятому социальному законодательству в стране достигнут социальный мир (см.: *Valdības Vēstnesis, 11 марта, Сегодня 13 марта; др.*). При явном преувеличении достижений социальной политики правительству все же удавалось сдерживать социальное напряжение в стране, в том числе благодаря жесткому контролю за населением (Stranga 2016, 32–34). К тому же реальной военной угрозы жители страны не чувствовали, в том числе и благодаря постоянным заверениям властей и лично К. Улманиса, что нейтралитет избавит страну от втягивания в войну. А усилившиеся трудности для населения власти объясняли тем, что подобная политика проводится во всех нейтральных странах (*Топливный кризис в Швейцарии 1940; Neitrālās valstis gaida vēl grūtāki laiki 1940; др.*).

В конце 1939 – начале 1940 года в рамках празднования 40-летия общественной деятельности К. Улманиса были изданы его труды, а обсуждение и комментарии публиковались в журналах для тех групп населения, которые рассматривались в качестве главной опоры режима: айзсаргов (военизированное формирование в Латвии в 1919–1940),

школьников, ветеранов освободительной войны. Например, трудам Президента был посвящен первый номер за 1940 г. журнала «Mazpulks», который открывался обращением к читателям самого *Верховного вождя* мазпулков (внешкольной организации юношества) (Ulmanis 1940, 2–5).

Газеты рассказывали о встречах Президента с ветеранами и айзсаргами в Риге и провинции. (Преданность народу и вождю 1940; Kalpakieši pie valsts Prezidenta 1940; др.). Еще сообщалось, что 1 сентября 1939 г. отряды мазпулков прошли маршем к дворцу Президента с выражением преданности *Вождю* (см.: *Brīvā zeme*, 1 сентября; *Сегодня*, 3 сентября; др.). Подробно описывалась и встреча Президента на Рождественском празднике в Риге с почти 4-мя тыс. членов отрядов мазпулков и их родителями, на которой они высказали благодарность и любовь к своему *верховному Вождю* (Ёлка мазпулков в Доме спорта 1940).

После начала войны курс на «латышскую Латвию» в стране не изменился (об этой политике см.: Stranga 2018: 440–442). Но нет данных об обострении национальных противоречий в стране. Согласно материалам прессы, межнациональной идиллии в стране не было. Но пресса как основное средство информирования масс стремилась и не провоцировать национальные конфликты.

Иначе говоря, хотя социальные и национальные проблемы, которые власти пытались замалчивать, в стране были, в посланиях представителей СССР в Латвии в Москву нет подтверждений и сообщений об обострении классовых противоречий и надеждах трудящихся на присоединение к СССР (Полпреды сообщают 1990, № 17: 26; № 74: 99 и др.).

Негативного отношения к присутствию советских войск в Латвии в прессе не высказывалось; вообще старались не писать об отношениях между местным населением и советскими военнослужащими. Вместе с тем на практике с обеих сторон накапливалось недовольство реализацией условий договора, который, как оказалось, советское командование и латвийские власти толковали по-разному. Советское командование рассчитывало на полное выполнение своих требований по обустройству, продовольственному и прочему обеспечению военнослужащих. Латвийские же власти стремились извлечь экономическую пользу, взяв под государственный контроль обеспечение советских гарнизонов. Учения латвийских войск вблизи баз рассматривались советской стороной как провокация и нежелание латвийского правительства выполнять пакт о взаимопомощи (см.: Полпреды сообщают 1990, № 134: 171–172; 182–185; № 163, 164: 220–228).

Газеты же создавали впечатление о полном консенсусе в отношениях между СССР и Латвией. Показателем взаимопонимания между Латвией и СССР была информация о дружеском приеме в Москве в начале июня 1940 г. военного министра К. Беркиса (*Krišjānis Berķis*, 1884–1942) (*Kara ministra ģen. Berķa uzņemšana Maskavā* 1940; *Kara ministris ģen. Berķis par savu viesošanās Maskavā* 1940; др.). О дружеском характере договора, его взаимовыгодном характере и о необходимости доверять советским военным в начале июня заявляли в своих выступлениях как министры, так и сам Президент, например, во время выступления в школе в Гярсене (*Valdības Vēstnesis*, 3 июня; *Сегодня*, 3 и 4 июня). В материалах о предстоящем открытии Балтийской недели отмечалось, что в охваченной безумием войны Европе Балтийские государства оказались счастливым исключением, в них сохраняется мир и возможность для продуктивного труда (К открытию Балтийской недели 1940; *Baltijas nedēļa* 1940). Свидетельством мирного положения в стране должны были стать также сообщения о графике отпусков министров правительства (*Сегодня*, 14 июня) и поездки и выступления Президента по регионам Латвии в связи с выпусками в школах и началом посевного сезона (*Darba skola būs labs ceļš līdzinātājs* 1940; др.).

Главным событием лета 1940 г. должен был стать общелатвийский праздник песни в Латгале — самом бедном и самом сложном регионе страны в социальном и национальном отношениях. При сильном недовольстве здесь крестьян политикой ликвидации мелких хозяйств Президент всячески демонстрировал заботу власти о Латгале (*Šodien atklāj Latgales atbrīvošanas pieminekli* 1939; *No Latgales jānāk lielākam studentu skaitam* 1939; *Daugavas Vēstnesis* 1940; *Darbs Latgales sievietes labā* 1940; др.). Праздник, намеченный на 16–17 июня, должен был продемонстрировать единство Латгале со всей Латвией. Во всех газетах сообщалось об ожидаемом выступлении К. Улманиса на открытии праздника.

На фоне праздничной суеты не очень заметны были тревожные сообщения о вводе советских войск в Литву, якобы в рамках договора «как дружеская союзная армия». Но уже 16 июня послу Ф. Кочиңшу (*Fricis Kociņš*, 1895–1941) в Москве была вручена нота советского правительства о вводе войск в Латвию в связи с нарушением латвийским правительством условий договора 5 октября. Было предъявлено требование смены недружественного СССР правительства Латвии (См.: Полпреды сообщают 1990, №№ 248–251: 384–391).

Введение советских войск началось утром 17 июня. Очевидно, что такой поворот событий был неожиданным для К. Улманиса и правительства Латвии и тем более для всего общества. В выступлении на открытии певческого праздника 16 июня, которое транслировалось по радио на всю страну, Президент сказал, что Латвию связывают с великим соседом интересы безопасности обеих стран, которые требуют взаимного доверия (*Сегодня, 17 июня*).

17-го июня правительство Латвии ушло в отставку, а вечером К. Улманис выступил по радио с обращением к гражданам, назвав введение советских войск дружественным актом, объявил, что остается на своем месте и призвал жителей страны оставаться на своем месте.

В условиях подавляющего преимущества советских сил, даже при моментальной мобилизации латвийской армии и частей айзсаргов, вряд ли отказ Президента призвать их выступить на защиту страны можно назвать предательством нации. Наоборот, представляется, что действия К. Улманиса были направлены на то, чтобы максимально успокоить население. Показательно в этом плане, что 18 июня в «Правительственном вестнике» были одновременно опубликованы судьбоносное обращение Президента к народу и сообщение о присуждении премии Президента участникам певческого праздника (*Valsts Prezidenta Dr. Kārļa Ulmaņa norādījumi tautai 1940; Valsts Prezidenta balvas un ziedojums Latgales dziesmu svētku piemiņai 1940*).

Действия К. Улманиса после 18 июня соответствовали его представлению о сохранении независимости страны. Президент оставался в своей резиденции; в газетах сообщалось о встречах его с членами нового правительства, о подписании различных указов и т.п. Тот факт, что Президент оставался на своем посту, использовался новой властью для создания впечатления о законности изменений. Именем Президента жителей призывали к труду на благо страны (например, на заготовку сена — в газете «Brīvā Zeme» от 22 июня). Не исключено, что вплоть до 21 июля 1940 г. он искренне верил, что и в новых политических условиях можно сохранить независимость Латвии.

Разумеется, пресса не может отразить смятение умов граждан в течение этих нескольких дней. Озвученные новым правительством меры по поддержке беднейшего населения были привлекательны для этой части граждан. Вместе с тем, конкретных данных о массовой поддержке в стране нового правительства нет. В газетах сообщалось лишь об организован-

ных демонстрациях рабочих в Риге и других городах в связи с выходом из тюрем политзаключенных (всего 250 человек) (см.: *Сегодня*, 23 июня; *Daugavas Vēstnesis*, 22 июня; *Ventas Balss*, 27 июня; др.). О численности демонстраций судить сложно, ибо лишь для Елгавы конкретно указано участие 1 тыс. рабочих (*Zemgales Balss*, 22 июня), что совсем немного. Как кажется, бульшая часть населения страны после упорно внедряемой в общество идеи о нейтралитете и гарантиях Вождя просто ждала, как разрешится ситуация.

Источники и литература

- Берзинь А. (1939) Речь на торжественном освещении сельско-хозяйственного общества Гулбенского района. *Сегодня*, 27 ноября.
- Бирзниека Я. (1940) О необходимости повысить производительность труда. *Сегодня*, 30 января.
- Все новые пожертвования на дружеский призыв. (1940) *Сегодня*, 24 января.
- Выше нас всех стоит вождь народа. (1940) *Сегодня*, 11 апреля.
- Декларация Президента государства. (1939) *Сегодня*, 3 сентября.
- Для отечества и свободы. (1939) *Сегодня*, 3 декабря.
- Добрая воля и взаимное доверие. (1939) *Сегодня*, 15 октября.
- Ёлка мазпулков в Доме спорта. (1940) *Сегодня*, 7 января.
- Ипполит Августин. (1939) Праздник объединил все народы и исповедания. *Сегодня*, 9 июля.
- К открытию Балтийской недели. (1940) *Сегодня*, 14 июня (№164).
- Лиепая чествует Президента государства. (1940) *Сегодня*, 13 января.
- Надо меньше говорить и больше работать. (1939) *Сегодня*, 1 октября.
- Об обязанностях и задачах госслужащих. (1940) *Сегодня*, 11 января.
- Обед в честь ген. К. Беркиса в Москве. (1940) *Сегодня*, 7 и 8 июня.
- Отклики на речи Президента государства. (1939) *Сегодня*, 15 октября.
- Подарок Президента государства. (1940) *Сегодня*, 29 февраля.
- Преданность народу и Вождю. (1940) *Сегодня*, 13 марта.
- Президент государства на торфяных разработках. (1940) *Сегодня*, 13 июня.
- Природные основы латвийской промышленности. (1939) *Сегодня*, 3 сентября.
- Радиоречь Президента. (1940) *Сегодня*, 11 февраля.
- Распределение земельных участков немецких переселенцев. (1940) *Сегодня*, 25 января.

Ратификация латвийско-советского пакта. (1939) *Сегодня*, 8 октября.

Речь военного министра. (1939) *Сегодня*, 3 сентября.

Речь К. Улманиса в Мазсалаце. (1939) *Сегодня*, 18 июля.

Речь министра Я. Бирзниека. (1939) *Сегодня*, 5 ноября.

Самоснабжение Латвии. (1939) *Сегодня*, 3 сентября.

Спокойствие в нашей стране имеет прочную основу. (1939) *Сегодня*, 3 сентября.

Старые воины свидетельствуют свою преданность государству и Вождю народа. (1940) *Сегодня*, 9 января.

Тентелис А. (1940) Вождь народа – пример для нас! *Сегодня*, 25 и 26 января.

Теперь основные линии едины, ясны и определены. (1940) *Сегодня*, 3 и 4 июня.

Топливный кризис в Швейцарии. (1940) *Сегодня*, 23 февраля.

Экономика Латвии должна быть готова к войне. (1939) *Сегодня*, 26 ноября.

Abrenes rajona skolotāji apvienojas. (1940) *Daugavas Vēstnesis*, 1. februārī.
Baltijas nedēļa. (1940) *Brīvā Zeme*, 12. jūnijā.

Darbs Latgales sievietes labā. (1940) *Daugavas Vēstnesis*, 1. februārī.

Darba skola būs labs ceļa līdzinātājs. (1940) *Brīvā Zeme*, 14. jūnijā.

Drošs pamats mieram mūsu zemē. (1939) *Rīts*, 3. septembrī.

Iedzīvotāju pārstāvji sveic Valsts Prezidentu. (1940) *Ventas Balss*, 3. janvārī.

Kādas preces atbrīvotas no uzņēmumu nodokļa. (1940) *Latvijas Kareivis*, 9. jūnijā.

Kalpakieši pie valsts Prezidenta. (1940) *Brīvā Zeme*, 8. janvārī.

Kara ministra ģen. Berķa viesošanās Maskavā un tās apkārtnē. *Valdības Vēstnesis*, 10. jūnijā.

Kara ministris ģen. Berķis par savu viesošanos Maskavā. (1940) *Valdības Vēstnesis*, 13. jūnijā.

Kara ministra ģen. Berķa uzņemšana Maskavā. (1940) *Brīvā Zeme*, 6. jūnijā.

Latvijas – Padomju Savienības savstarpējās palīdzības pakts. (1939) *Rīts*, 8. oktobrī; to же: *Brīvā Zeme*, 6. oktobrī.

Latvijas – Vācijas neuzbrukšanas līguma teksts. (1939) *Latvijas Kareivis*, 8. jūnijā.

Madonieši godina Prezidentu. (1940) *Madonas Ziņas*, 18. janvārī.

- Mana ticība pieder Jums! (1939) *Brīvā Zeme*, 5. septembrī.
- Mēs gādāsim par savas neatkarības uzturēšanu. (1939) *Brīvā Zeme*, 8. jūnijā.
- Nav vajadzīgi ārkārtēji līdzekļi. (1939) *Brīvā Zeme*, 30. augustā.
- Neitrālās valstis gaida vēl grūtāki laiki. (1940) *Brīvā Zeme*, 23. februārī.
- No Latgales jānāk lielākam studentu skaitam. (1939) *Rīts*, 29. septembrī.
- Noslēgts Latvijas – SPRS savstarpējās palīdzības pakts. (1939) *Latvijas Karēivis*, 6. oktobrī.
- Pašu darba atdzīvināšana. (1940) *Brīvā Zeme*, 1. maijā.
- Pateicīgie studenti raksta Prezidentam. (1940) *Brīvā Zeme*, 1. februārī.
- Plašas darba iespējas jaunaļiem juristiem. (1940) *Rīts*, 1. aprīlī.
- Prezidenta Kārļa Ulmaņa pirmais brauciens pa Latgali. (1940) *Daugavas Vēstnesis*, 1. februārī.
- Prezidents pie zemes malkas racējiem. (1940) *Brīvā Zeme*, 13. jūnijā.
- Rudums, J. (1940) “Tēvzemes Brīvībai un Slavai”. *Brīvā Zeme*, 3. janvārī.
- Šodien atklāj Latgales atbrīvošanas pieminekli. (1939) *Rīts*, 8. septembrī.
- Šovakar atklās ierēdņu kursus Rīgā. (1940) *Brīvā Zeme*, 10. janvārī.
- Ulmanis, K. (1940) Zemkopis un viņa darbs. *Mazpulks*. № 1, 2–5.
- Valdības vēstījums; Valdības lēmumi; Jauno likumu nozīme. (1939) *Brīvā Zeme*, 4. septembrī.
- Valsts Prezidenta balvas un ziedojums Latgales dziesmu svētku piemiņai. (1940) *Valdības Vestnesis*, 18. jūnijā.
- Valsts Prezidenta deklarācija. (1939) *Brīvā Zeme*, 2. septembrī.
- Valsts Prezidenta Dr. Kārļa Ulmaņa norādījumi tautai. (1940) *Valdības Vestnesis*, 18. jūnijā.
- Valsts Prezidenta Dr. Kārļa Ulmaņa runa. (1939) *Valdības Vestnesis*, 13. oktobrī.
- Valsts Prezidenta Kārļa Ulmaņa vēstījums tautai. (1939) *Brīvā Zeme*, 13. oktobrī.
- Valsts Prezidenta Kārļa Ulmaņa Jaungada vēstījums tautai. (1940) *Brīvā Zeme*, 2. janvārī.
- Vēlreiz garantijas. (1939) *Brīvā Zeme*, 4. jūlijā.
- Vienīgais Latvijas ceļš – visstingrākā neitralitāte. (1939) *Brīvā Zeme*, 10. jūlijā.
- Visi varēs noklausīties Prezidenta uzrunu. (1940) *Brīvā Zeme*, 30. janvārī.

Ильмярв М. (2012) *Безмолвная капитуляция. Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости (с середины 1920-х годов до аннексии в 1940)*. Москва: РОССПЭН. 806 с.

Полпреды сообщают. (1990) *Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. Август 1939 – август 1940*. Москва: МО. 542 с.

Ковальчук С. (2020) Корона короля Ерсики для «добровольного друга». В кн.: *Россия и Балтия. В. 9: Источник и миф в истории*. М.: Весь Мир.

Krūmiņš, G. (2009) 1940. gads Latvijā. Pateiktais un nepateiktais. *Diena*. 28. februārī.

Кузнецова Т. (2006) Карлис Улманис: миф и человек. В кн.: *Россия и Балтия. В. 4: Человек в истории*. М.: Наука. С. 153–177.

Кузнецова Т. (2009) Речи Карлиса Улманиса как средство формирования культурной памяти (Латвия 1934–1940 гг.). В кн.: *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis. Mokslo darbai. T. 9. Šiauliai*. Р. 87–99.

Кузнецова Т. (2009) Феномен границы: Латгалия в речах К. Улманиса 1934/1935 года. В кн.: *Daugavpils Universitāte. Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*. 15: 73.–82. lpp.

Кузнецова Т. (2012) Прошлое в зеркале речей Карлиса Улманиса. В кн.: *Europa Orientalis. Studija z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*. № 3. S. 51–65.

Laganovskis, G. (2017) Demokrāts, vadonis, upuris. Kārlim Ulmanim – 140. *Latvijas Vēstnesis*, <https://lvportals.lv/norises/289542-demokrats-vadonis-upuris-karlim-ulmanim-140-2017> (обращение 07.09.2017).

Stranga, A. (1993) Kārļa Ulmaņa politiskās ieceres. 1939. gads. *Diena*, 26. augustā.

Stranga, A. (2016) Darba Centrāles darbība 1939.–1940. gadā. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*. 2016. 1(96). – 27.–44. lpp.

Stranga, A. (2018) Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms (1934–1940). Politika, ideoloģijas saimniecība. В кн.: *Latvija un latvieši*. 2. sēj. R.: LZA, 2018. – 424.–455. lpp.

Šulcs, U. (2000) *Kārļa Ulmaņa loma 1940. gada notikumos Latvijā*, <http://home.lu.lv/~politics/raksti/Ulmanis/ulmanis.htm> (обращение 16.03.2020).

Jevgeņija Nazarova

**Vadoņa loma Latvijas neitralitātes apstākļos 1939.–1940. gadā
(pēc Latvijas preses materiāliem)**

Atslēgas vārdi: Kārlis Ulmanis, Latvija 1939.–1940. gadā, 1939. gada 5. oktobra Padomju Savienības un Latvijas savstarpējas palīdzības līgums

Kopsavilkums

Rakstā apskatīts jautājums par to, kā no valsts atkarīgā latviešu prese informēja Latvijas iedzīvotājus par K. Ulmaņa autoritārā režīma iekšējo un ārējo politiku no 1939. gada rudens līdz Latvijas Republikas krišanai 1940. gada jūnijā. Galvenie Latvijas varas iestāžu politikas virzieni pēc Otrā pasaules kara sākuma bija tautsaimniecības un valsts neitralitātes saglabāšana kara apstākļos. Šī politika bija saistīta ar valsts kontroles pār visām dzīves jomām pastiprināšanu. Turklāt visi iedzīvotāju vidū nepopulārie varas iestāžu soļi tika veikti, atsaucoties uz prezidenta rūpēm par savu tautu un valsts neatkarības saglabāšanu. Prese uzsvēra, ka pateicoties prezidenta politikai, Latvijā tiek uzturēta ekonomika un neitralitāte. Iedzīvotāji tika aicināti ar darbiem sekot Valsts prezidenta un tautas līdera rīcībai, lai saglabātu Latvijas neatkarību.

Preses materiāli neļauj runāt par sociālo un nacionālo harmoniju Latvijā; ne visi iedzīvotāji ticēja prezidenta aicinājumiem, tomēr varas iestādēm izdevās uzturēt kārtību un mieru valstī, pielietojot “soda un uzslavas” politiku. Neraugoties uz sarežģītajām attiecībām ar PSRS varas iestādēm, kuras bija neapmierinātas ar 1939. gada 5. oktobra PSRS un Latvijas savstarpējas palīdzības līguma nosacījumu izpildi, valsts iedzīvotājus centās pārliecināt par draudzības un pilnīgas savstarpējas sapratnes pastāvēšanu starp Latviju un PSRS.

Padomju karaspēka ievešana Latvijā 1940. gada jūnijā bija negaidīta K. Ulmanim, Latvijas valdībai un visiem iedzīvotājiem. Kaut padomju diplomāti Rīgā ziņoja Maskavai par Latvijas iedzīvotāju masu neapmierinātību ar K. Ulmaņa režīmu, lielākā to daļa pēc sabiedrībā neatlaidīgi ieviestās idejas par neitralitāti un vadoņa garantijām vienkārši gaidīja, kā situācija atrisināsies.

Evgeniya Nazarova

The Role of the Leader under the Conditions of Latvia's Neutrality in 1939–1940 (based on the materials of the Latvian press)

Key words: Kārlis Ulmanis, Latvia in 1939–1940, Soviet-Latvian Non-Aggression and Mutual Assistance Pact of October 5, 1939

Summary

The author studies the question how the Latvian periodicals, being dependent on the state, informed the citizens of Latvia about the home and foreign policy of K. Ulmanis' authoritarian regime. The studied period is from the autumn of 1939 till the fall of the Republic of Latvia in June 1940. After the beginning of WWII, the main components of the policy of the Latvian authorities were to save the economy and peace in the country. This policy was accompanied by a tightening of the state control over all spheres of life in the country. Under these conditions, all measures, unpopular among the citizens, were carried out under the sign of President's concern for his people and the saving of the independence of the country. According to the periodicals, the economy of the country and peace were being saved only due to the activity of the President of the state. Citizens were encouraged to follow the President's example in labor to preserve the country's independence. The materials of the periodicals do not allow us to talk about social and national consent in Latvia; not all residents of the country followed the President's calls and believed him, still the authorities managed to maintain order and calm in the country, combining the policy of "carrot and stick". Despite the fact that the Soviet authorities were dissatisfied with the implementation of the terms of the Soviet-Latvian pact on non-aggression and mutual assistance of October 5, 1939 in Latvia, the population of the country was convinced of friendship and full understanding between Latvia and the USSR. The introduction of Soviet troops in June 1940 was unexpected for K. Ulmanis, the government of Latvia, and the entire population of the country. Although Soviet diplomats reported to the USSR Ministry of Foreign Affairs about the mass discontent of residents of Latvia with the regime of K. Ulmanis, the majority of the country's population, after the idea of neutrality and guarantees of the Leader had been persistently introduced into society, simply waited for the situation to be resolved.

Gunta Ošeniece, Laila Niedre

Rīdzinieku ikdiena 20. gadsimta 30. gados: Ingeborgas fon Vestermanes atmiņas

Atslēgas vārdi: dzīvesstāsts, atmiņas, vācbaltieši, rīdzinieku ikdiena, Āgenskalns

Kolektīvās atmiņas pētniece A. Asmane (*Aleida Assmann*, 1947) atzīmē pieaugošo sabiedrības interesi par individuālām un neoficiālām atmiņām, piem., ģimenes atmiņām, laika lieciniekiem, dienasgrāmatām, vēstulēm un fotogrāfijām (Asmane 2018, 161). 2011. gadā, runājot par vācbaltiešu minoritātes vēstures izpētes līmeni un perspektīvām, D. Hennings (*Detlef Henning*, 1959) atzīmē, ka līdz šim pētniecībā pārsvarā izmantoti vācbaltiešu funkcionāru avoti. “No 65 000 vāciešu Latvijas Republikā diez vai teju 10–20% bija cieši un aktīvi saistīti ar kādu organizāciju. Bet ko darīja un domāja pārējie?” retoriski jautā vēsturnieks (Hennings 2014, 55).

2017. gadā Latvijas Kultūras akadēmijā aizsākās projekts “Latvija – *Heimatland*” ar mērķi dokumentēt un pētīt Latvijas vāciešu dzīvesstāstus. Projektu informatīvi atbalsta Latvijas Vācu savienība un Latviešu-vācbaltu centrs “*Domus Rigensis*”. Līdz 2019. gada 1. maijam intervijās pierakstīti 36 dzīvesstāsti, tos papildina dažādi intervēto uzticētie materiāli, piem., attēli, vēstules. 2018. gadā projekta grupai savu atmiņu pierakstu kopijas no Vācijas atsūtīja Ingeborga fon Vestermane.

Ingeborga fon Vestermane (dzim. Hope; *Ingeborg von Westerman*, 1929–2019) dzimtas stāstu sakārtojusi 11 mapēs, apkopojot savus, vecāku, vecvecāku un vīra radu Vestermaņu dzīvesstāstus. Bērniem un mazbērniem lasīšanai paredzēto dzimtas vēsturi vācu valodā Vācijā 2013. gadā pārrakstījusi atmiņu autores meita. Rakstā izmantota pirmā mape, kurā aprakstīta dzīve Latvijā laika posmā no Ingeborgas piedzimšanas 1929. gada 3. jūlijā līdz izceļošanai 1939. gada 9. decembrī. Mapes saturu veido ievads, 121 lappuse teksta, 193 fotogrāfijas, 29 Rīgas skatu kartiņas, 6 mākslas darbu attēli, divi bērnu zīmējumi, 1939. gada oktobra vilciena biļete maršrutā Lielupe–Rīga, vectēva sarakstīts dzejolis, pilsētas kartes fragmenti (LKA LH: LH-R1)¹. Būtiski, ka tēvam piederējis fotoaparāts un ir piefiksēti daudzi ikdienas un svētku notikumi, jo

¹ Turpmāk citāti no Ingeborgas fon Vestermanes atmiņām Guntas Ošenieces tulkojumā.

ap šīm fotogrāfijām gadu gaitā ir nostiprinājušies paaudzēs atkārtoti stāsti. Materiāls atspoguļo atmiņas par laimīgu, idillisku bērnību un papildina V. Belševicas (1931–2005) (sal. Belševica 1995), Z. Ērgles (1920–1998) (sal. Ērgle 2010) vai V. Freimanis (1922–2018) (sal. Freimane 2010) sniegtos 20. gs. 30. gadu Rīgas aprakstus. Te vācu minoritātei piederīga meitenīte stāsta par tādiem kultūrvēsturiskiem aspektiem kā rīdzinieku ikdiena, daudzvalodība, ģimenes tradīcijas, bērnu audzināšana, svētki un sadzīve, Rīgas infrastruktūra, iepirkšanās kultūra, mājsaimniecība un dzīvokļu iekārtojums.

Atmiņas sākas ar teikumu “Kad es biju maza, mēs dzīvojām Rīgā”, tad sniegts īss Baltijas vāciešu vēstures skaidrojums². Autore uzsver, ka toreiz ģimenē nav lietots pašapzīmējums “vācbaltieši”, jo visi Baltijā dzīvojušie vācieši sevi dēvējuši par “baltiešiem”. Mājās runājuši vācu valodā, gājuši vācu skolās, bet pratuši arī krievu un latviešu valodu. 20. gs. 30. gados vāciešu attiecības ar valsts vairākumtautību (*das nun staatstragende Mehrheitsvolk*³) latviešiem nereti esot bijušas saspringtas, tomēr bērni dzīvojuši “vēsturiskā resentimenta neapgrūtināti”, jo galvenais bijis “krietni uzvesties, kā to sagaida ģimene, apzinoties, ka nopietnā gadījumā pretī saņemsim visu daudzo radnieku aizsardzību un palīdzību”. Vācieši cieši turējušies kopā lielās ģimenēs, pie kurām piederējuši pat ļoti attāli radnieki.

Hopes (*Hoppe*) ģimene, kurā auga Ingeborga (Ingī) un viņas māsa Dorita (Dodī), necieta trūkumu. Tēvs Frīdrihs strādāja bankā, māte Lilija bija mājsaimniece, ģimenei bija izpalīdzē (latviete), kas gatavoja ēst, mazgāja veļu un vakarā, pieskatot bērnus vecāku prombūtnes laikā, stāstīja tiem latviešu pasakas. Tēvu kā vācieti 1919. gadā padomju valdība apcietinājusi, pēc atbrīvošanas viņš pievienojies landesvēram un piedalījies Latvijas Brīvības cīņās. Māte, labi izglītota sieviete, pārvaldījusi ne tikai vācu, krievu un latviešu, bet arī angļu un franču valodu un līdz laulībām strādājusi bankā, starptautiskās korespondences nodaļā. Ģimenē pastāvējušas ciešas saiknes ar vecvecākiem un pirmās, otrās pakāpes radniekiem. Par to liecina daudzās fotogrāfijas no dzimšanas dienām – tur ir tantes, onkuļi, brālēni, māsīcas, vectantes, veconkuļi. Nozīmīga persona bijis mātes tēvs (*opaps*) Eižens Lēmanis, Līgatnes papīrfabrikas tirdzniecības pārstāvis Pēterburgā un Rīgā, kas kopā ar vecmāti (*omammu*)

² Mapei pievienots atmiņu autores radnieka J. Vestermana 1974. gada referāta teksts, kurā “Baltijas vēsture aprakstīta plašāk un pārskatāmāk”.

³ Ingeborga fon Vestermane ar vārdu *nun* uzsver, ka minētajā posmā notika izmaiņas. Burtisks tulkojums *tagad valsts vairākumtautība*.

dzīvojis virs firmas kantora Aldaru ielā 12. Visas vietas, kur Ingeborga bērnībā pavadījusi ilgāku laiku, atmiņās ir detalizēti aprakstītas un ilustrētas ar fotogrāfijām. Vecvecāki no tēva puses dzīvojuši Lazeretes ielā, tur mazā Ingeborga bijusi karantinā šarlaka epidēmijas laikā 1937. gadā.

Atmiņas vēsta par mīlestības pilnām rūpēm par bērniem. Ar viņiem daudz sarunājas, spēlē dažādas spēles, iet iepirkties vai “atklājumu” pastaigās, turklāt ar meitenēm nodarbojušies arī tēvs un vectēvi⁴ (1. att.). Dārzā celti sniegavīri,

1. att. Laimīgā bērnība. Izbrauciens ar riteni. Ingeborga ar tēvu Fridrihu Hopi
(I. fon Vestermanes personīgais arhīvs, LKA LH: LH-R1)

braukts ar ragaviņām vai slidots Āgenskalna priedēs un Bastejkalnā, kopīgi zīmēts, muzicēts un dejots. Vasarās bērni, uzraudzīti, līdz pusdienām spēlējās pludmalē, tad priēžu mežā lasīja ogas un sēnes, pēcpusdienās spēlējās dārzā smilšu kaudzē, pievakarē devās peldēties vai pastaigāties uz Lielupi, vizinājās ar laivu. Latvijas daba tēlota kā īpaša, salīdzinot ar Vāciju – neparasta. Ingeborga fon Vestermane uzsver, ka garajos vasaras vakaros ilgi bija gaišs un varēja peldēties vai pastaigāties mežā, un tieši “šie vakari pastiepa vasaras brīvlaiku garāku”.

Ingeborgas vecāki īrējuši “siltu, omulīgu” četrstābu dzīvokli Āgenskalnā, Meža ielā 11/13, privātmājā ar dārzu (2. att.). Detalizēti aprakstīts gan dzīvokļa izkārtojums un mēbelējums – centrālā apkure, radio ar austiņām, mātes klavieres⁵, dīvāni, ēdamgalds, vāzes, gan dārzs ar puķu dobēm un celiņiem, akmensdārzu pie akas un pavasarī ziedošiem persiku kokiem.

⁴ Pretēji 123 vācbaltiešu autoru autobiogrāfiju pētnieces A. Vilhelmi secinātajam, ka bērni no tēviem parasti baidījās, jo viņi bija ļoti stingri (Wilhelmi 2008, 141).

⁵ A. Vilhelmi atzīst, ka atmiņas par ģimenes flīģeli vai klavierēm ir katrā analizētajā tekstā (Wilhelmi 2008, 140).

Pa kreisi, gar “krievu baznīcu ar zelta torņiem”, devušies uz tvaikoņu pietātni Āgenskalna licī, lai brauktu pāri Daugavai “uz pilsētu” vai vakaros sagaidītu tēvu atgriežamies no darba. Ziemā, kad upe aizsalusi, tēvs uz darbu devies kājām. Slokas ielas virzienā devušies iepirkties, apciemot radus vai vizināties ar ragavām Āgenskalna priedēs. Ēka Meža ielā 11/13 ir saglabājusies, bet tuvākā apkārtnē ir izmainījusies, jo 20. gs. 70. gados uzceltas Rīgas Horeogrāfijas skolas, E. Dārziņa mūzikas skolas un Rīgas Doma skolas ēkas (3. att.).

2. att. Ingeborga ar māti pie mājas Meža ielā 11/13. 1932. gads
(I. fon Vestermanes personīgais arhīvs, LKA LH: LH-R1)

3. att. Meža iela 11/13 2020. gada janvārī (L. Niedres foto)

Iepirkšanās Āgenskalna veikaliņos bijusi būtiska mazās Ingeborgas dzīves sastāvdaļa. Vistuvāk mājām, uz Slokas ielas stūra, bijusi *Bērziņonkuļa* un *Bērziņtantes bode* (*unsere Bude*⁶). Pircējus apkalpojis pats Bērziņš (*Bärsinjsch*). Iepirkšanās rituālu autore apraksta detalizēti (4. att.). Parasti iepirkties devušies pa Slokas ielu gar rakstāmlietu veikalu un aptieku līdz Kalnciema ielai, tad pa to Daugavas virzienā, kur koka mājiņā “pie Tillnera” no lielām mucām tirgoja skābus kāpostus, siļķes un sālītus gurķus, bet iepretim bijis “mūsu kurpnieks”. Nogriežoties no Kalnciema ielas pa labi, gājuši pēc gaļas pie miesnieka vecajā Āgenskalna tirgū. Nometņu ielas sākumā meitenei paticis iegriezties tīrīšanas līdzekļu veikalā, jo tur pie sienas bijusi reklāma ar Burbulmāti, bet nedaudz tālāk – siera un sviesta veikaliņš, kur pārdevējs devis preci nogaršot, mazu gabaliņu uzdurot uz naža gala. Šis iepirkšanās kvartāls, ko norobežo Kalnciema un Nometņu iela līdz Slokas ielai, izveidojās 19. gs. beigās kā viens no Āgenskalna centriņiem ar frizētāvām, veikaliem, konditorijām, latviešu amatnieku darbnīcām, bet daudzi nami piederēja vācbaltiešiem (Kalnciema iela, 2010).

4. att. Bērziņa veikalā Slokas un Baložu ielas stūrī. 20. gs. 30. gadi
(I. fon Vestermanes personīgais arhīvs, LKA LH: LH-R1)

⁶ 1934. gadā laikraksts “*Rigasche Rundschau*” rakstā par Āgenskalnu un āgenskalniešiem atzīmē arī valodas īpatnības; viena no tām – vārda *Bude* lietojums, runājot par veikaliem. Tas valodai piešķirot vienkāršību (Hagensberg 1934).

Ziemas mēnešos ģimene dzīvoja pilsētā, bet vasarās, kad sākās trīs mēnešus garais skolas brīvlaiks, ar visu iedzīvi pārcēlās uz Rīgas jūrmalu.⁷ Strādājošiem atvaļinājums bijis tikai 2 nedēļas, un tēvs vasarās braukājis uz darbu ar vilcienu. Sākumā irējuši, bet 1933. gadā vectēvs nopircis vasarnīcu Lielupē, Kāpu prospektā 14, kur visa kuplā ģimene pulcējās septiņas vasaras (5. att.). Detalizēti aprakstīts ēkas izskats – smilšu krāsas vasarnīca ar divām krāsaini stiklotām verandām, baltu koka sētu un dārzu, kā arī koku un košumkrūmu plānojums dārzā un ceļš uz pludmali gar kādu peldiēstādi un “Vīksnes bodi”. Precīzais apraksts ļauj to atrast arī mūsdienās, lai gan būtiski mainījies gan ēkas izskats, gan ielas nosaukums un ēku numerācija. Precīzi raksturotas arī vecāku irētās vasarnīcas – divas vasaras “pie Birkertiem” toreizējā Kāpu prospektā, četras vasaras baltā mājā Oskara Kalpaka prospektā “pie Skulmēm”.

5. att. Ģimene pie vectēva vasarnīcas. Ingeborga vidū ar matu lenti.

1. rindā no kreisās: māte L. Hope, brālēns V. D. Hāks, omamma E. Lēmanis ar māsiņu Doritu, opaps E. Lēmanis;
2. rindā stāv mātesmāsa E. Hāks, viņas vīrs Ē. Hāks, tēvs F. Hope (I. fon Vestermanes personīgais arhīvs, LKA LH: LH-R1)

⁷ Tas atbilst A. Vilhelmi secinājumam par vācbaltiešu paradumu ziemas pavadīt pilsētā, bet vasaras laukos vai jūrmalā atbilstoši no dižciltīgajiem pārņemtai tradīcijai (Wilhelmi 2008, 137).

1939. gadā pēc Latvijas un Vācijas līguma par vācu tautības Latvijas pilsoņu pārvietošanu uz Vāciju (Līgums par vācu 1939) arī ģimene, kurā auga Ingeborga, pameta Latviju⁸, kaut gan vecāki, uzsākot dzīvi Āgenskalnā, Meža ielā, bija domājuši, ka paliks šeit visu mūžu.

Nobeigums

Šis ir tikai ieskats Ingeborgas fon Vestermanes atstātajā atmiņu materiālā, kas vēsta par rīdzinieku ikdienu. Te rodama liecība, kā ikdienā funkcionējusi multiethniskā pilsēta Rīga. Materiāla analīze ļauj secināt, ka 1930. gados Rīgā dzīvojušie vācieši kā konservatīvās pilsonības pārstāvji lielu nozīmi piešķīra mājai un ģimenei; atmiņās dzimtene Latvija ir nesaraucami emocionāli saistīta ar ģimenes vienotību. Ingeborgas fon Vestermanes atmiņās 20. gs. 30. gadi saglabāti kā “labie laiki” tādēļ, ka ģimene bija kopā un dzīvoja sakārtotu, ritualizētu dzīvi, kas bērnam deva drošības sajūtu.

Protams, atmiņām kā vēstures avotam ir trūkumi, jo to autori var sajaukt datumus, notikumus, tajās grūti atdalīt personisko iespaidu no citu vēstures avotu ietekmes (Gavriļš 2017, 89). Tas vērojams arī Ingeborgas fon Vestermanes tekstā, kur dažviet neatbilst ēku vai produktu nosaukumi. Tomēr šie trūkumi ir pamanāmi tikai vērigam vietējo apstākļu zinātajam un nemazina dzīvesstāsta kā izziņas avota vērtību.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Kultūras akadēmijas projekta “Latvija-Heimatland” krājums (LKA-LH), Ingeborgas fon Vestermanes atmiņu mape “*Erlebnisbericht vom Sommer 1929 bis zum Herbst 1943*”, sastādīja Ingeborga fon Vestermane 2013. gadā Reinbahā, Vācijā, 127 lpp., glabājas LKA-LH arhīvā, numurs krājuma katalogā LH-R1, saīsināti LKA LH: LH-R1.

Hagensberg und Hagensberger. (1934) *Rigasche Rundschau*, 17. aprīlis.

Līgums par vācu tautības Latvijas pilsoņu pārvietošanu uz Vāciju. (1939) *Valdības Vēstnesis*, 30. oktobrī.

Personu saraksts, kuras saskaņā ar 1939. g. līgumu par vācu tautības Latvijas pilsoņu repatriāciju atlaistas no Latvijas pavalstniecības. (1939) *Valdības Vēstnesis*, 17. novembrī.

⁸ Visu atmiņās pieminēto ģimenes locekļu vārdi atrodami “Valdības Vēstnesī” publicētajos to personu sarakstos, kuras “saskaņā ar 1939. g. līgumu atlaistas no Latvijas pavalstniecības” (Personu saraksts, 1939).

Asmane, A. (2018) *Jaunais īgnums par memoriālo kultūru. Iejaukšanās*. Rīga: Zinātne. 206 lpp.

Belševica, V. (1995) *Bille*. Rīga: Jumava. 206 lpp.

Ērgle, Z. (2010) *Pāri gadiem bērības zemē: atmiņu tēlojums*. Rīga: Zelta Grauds. 142 lpp.

Freimane, V. (2010) *Ardievu, Atlantīda!* Rīga: Atēna. 380 lpp.

Gavriļins, A. (2017) *Vēstures avotu pētniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 111 lpp.

Hennings, D. (2014) Vācbaltiešu minoritātes vēstures izpētes līmenis un perspektīvas. Grām.: *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos. Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 51.–57. lpp.

Kalnciema iela. 1. daļa. (2010) *Ielas garumā*. LTV 1, 16. oktobrī.

Wilhelmi, A. (2008) *Lebenswelten von Frauen der deutschen Oberschicht im Baltikum (1800–1939). Eine Untersuchung anhand von Autobiografien*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 422 S.

Gunta Ošeniece, Laila Niedre

Everyday Life of the Citizens of Riga in the 1930s: memories of Ingeborg von Westerman

Key words: life story, memories, Baltic Germans, everyday life in Riga, Āgenskalns district

Summary

Ingeborg von Westerman's memories describe the everyday life of the residents of Riga belonging to the German minority in the 1930s. The author was born in 1929, in the family of the Baltic Germans, and spent the first ten years of her life among her numerous relatives in Latvia. At the age of 84, I. von Westerman arranged her family's stories about their life in the Baltics into 11 folders abundantly supplementing them with photographs from the family archive and historical scenic postcards. The first folder contains descriptions of the first ten years of her life from her birthday to their departure on 9 December 1939.

In 2018, I. von Westerman sought out the representatives of the Latvian Academy of Culture to entrust her collections of memories to the project "Latvija-Heimatland" instigated to document and research the life stories of the Latvian Germans and their descendants. It supplies evidence about such

cultural-historical aspects as the everyday life of the middle class in Riga, multilingualism, family traditions and relationships, child rearing, celebrations and everyday activities, the culture of shopping, householding and apartment furnishings from the point of view of a little girl belonging to the German minority.

I. von Westerman's memories are a contribution to the research of everyday culture and intercultural contacts in Latvia. They demonstrate that Riga as the capital of the Republic of Latvia has always been a multi-ethnic city. The analysis of the material leads to the conclusion that, being the representatives of the conservative citizenry, the Germans who resided in Riga in the 1930s attached great importance to home and family.

Guntis Pakalns

Satura rediģēšana J. Niedres grāmatā “Pasakas par kungiem” (1945)

Atslēgas vārdi: pasaku publicēšana, folkloras tekstu rediģēšana, padomju folklorā, Jānis Niedre, kunga tēls folklorā

Rakstnieks un Latvijas PSR Rakstnieku savienības faktiskais dibinātājs Jānis Niedre¹ (1909–1978) bija viena no ietekmīgākajām personām latviešu folkloristikā pēckara pirmajā desmitgadē. No 1946. līdz 1952. gadam viņš bija Zinātņu akadēmijas Folkloras institūta (1950. gadā pārveidots par Folkloras un etnogrāfijas institūtu) direktora vietnieks un Folkloras sektora vadītājs. Latvijas Universitātē lasīja lekcijas par literatūras vēsturi, folkloru un etnogrāfiju, uzrakstīja pirmo pārskatu par nozari padomju laikā grāmatā “Latviešu folklorā” (Niedre 1948), tā ir viņa filoloģijas zinātņu kandidāta disertācija. Šis darbs lielā mērā noteica skatījumu uz latviešu folkloru un folkloristiku staļinisma periodā un arī vēlāk. Šajā laikā J. Niedre bija lielākā autoritāte latviešu pasaku un to pētniecību jomā – plašas nodaļas “Latviešu folklorā” (Niedre 1948, 120–186), raksti periodikā (Niedre 1946b) u. c. Iznīcinoši kritiskajos rakstos par P. Birkerta (1881–1956), A. Bērzkālnes (1891–1956) u. c. kolēģu “reakcionārajām teorijām” (sk. Greble 1977, 269–270, daži ar pseidonīmiem) argumentācijā plaši izmantotas zināšanas par pasaku pētniecības vēsturi.

J. Niedre bija ražīgākais latviešu pasaku izlašu sastādītājs – astoņas latviski (1945, 1946, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1970), piecas atšķirīgas krieviski (1943, 1948, 1952 – divas, 1958). Tās iznāca lielās tirāžās (5–25 tūkstoši eksemplāru, sk. Greble 1975, 8–20, 30, 82). Apjomīgākā izlase ir “Latviešu pasakas” (1946–1950) četros sējumos, kur ir 377 pasakas un anekdotes (137 arhīva materiālu pirmpublicējumi), ar avotu norādēm, komentāriem un pasaku tipu numuriem, kaut gan sastādītājs arī to nosaucis par “populāru”, nevis “dziļi zinātnisku izdevumu” (Niedre 1946a, 24–25).

Protams, pasaku grāmatas bija jāpielāgo padomju ideoloģijai, kas visuzskatāmāk saredzama priekšvārdos,² tekstu atlasē, pasaku un nodaļu virs-

¹ Plašāk: <http://literatura.lv/lv/person/Janis-Niedre/872745>

² Piemēram: “Tautas pasakas ir stāsti, kuros darba tauta ielikusi savus uzskatus par darbu, sabiedrisko ražošanas procesu, notēlojusi cīņu ar dabu un saviem sociālajiem

rakstos (piem., "Lielie izgudrotāji un amatnieki", Niedre 1946a, 31) un ilustrācijās. Mazāk pamanāmi labojumi pasaku tekstos.

Pētījumā aplūkoti labojumi grāmatā "Pasakas par kungiem" (Niedre 1945); no J. Niedres izlasēm šajā pasakas rediģētas visvairāk. Titullapā teikts, ka tās ir "J. Niedres apstrādājumā". Grāmatā ir 35 teksti, gandrīz visi no P. Šmita (1869–1938) "Latviešu pasakām un teikām" (1925–1937) 15 sējumos (LPT), uz ko gan nav norādīts. Tolaik ražīgā pasaku ilustratora (Grebļe 1975, 221) Indriķa Zeberiņa (1882–1969) zīmējumi. Atšķirībā no citām izlasēm šai nav priekšvārda, taču tālaika recenzijās ideoloģiskais vēstījums tika skaidri saprasts, piemēram (1. att.):

1. att. J. Niedres izlases "Pasakas par kungiem" (1945) vāks, I. Zeberiņa zīmējums

"Jau ieskatoties vāka zīmējumā vien, kurā mākslinieks I. Zeberiņš rāda mums tipisku vācu baronu (vairāk kā druknu, lielmanīgu vadoni un reizē deģenerātu, kam pirkstos kūp cigārs, aiz pleciem bise, bet apkārt vāpeņveidīgā ietvarā zīmēti smaidīgi viepli, krupis, kas grauž satvertu putna galvu, ērkšķos un skujās atkritis kusls cilvēka bērns, vēl zemāk – kronēts mirona galvaskauss), mūsu sirdi pārņem nojausmas par smagu liktenību, kāda piemeklējusi mūsu zemi pagājušajos septiņos gadsimtos. Dziļš traģisms tur guļ pār mūsu senčiem, pār mūsu tautu; valda vācu kungs ar rungu un zobenu, ar zemisku darba tautas nonicināšanas un izsūkšanas kāri." (Silabriede 1945)

Labojumi tika konstatēti, salīdzinot ar publicējumu P. Šmita krājumā, kurā iespējams meklēt digitāli.³ Tālākajos piemēros, par pamatu ņemot

ienaidniekiem, izteikusi savas tieksmes, centienus un ilgas, ietērpjot tos savam laikmetam atbilstošos priekšstatos un jēdzienu, vienlīdz reālistiskos, kā skaidri fantastiskos." (Niedre 1946a, 4)

³ <http://valoda.ailab.lv/folkloras/pasakas/>

tekstu no LPT, J. Niedres svītrojumi atveidoti kā pārsvītrots teksts, bet papildinājumi – kā teksts kursīvā. Ja biežo labojumu dēļ izmaiņas ir grūti šādi atveidot, tad abi teksti citēti blakus. Raksta apjoms ļauj sniegt tikai īsu ieskatu šajā tēmā.

Būtiski labojumi ir gandrīz visās pasakās, nosacīti tos var iedalīt divās grupās. Pirmajā ietilpst labojumi, kas veikti, pasakas pielāgojot izlases sastādītāja valodas izjūtai – seni vārdi vai senākas gramatiskās formas aizvietotas ar jaunāku laiku, kādas vietas brīvi pārstāstītas, mainīta vārdu secība. Iespējams, bijusi prasība pasakas īsināt, līdz ar to svītroti fragmenti, vietām izlaižot pat pasakas motīvus vai epizodes (piem., Niedre 1945, 3–6, sal. LPT 5, 220–222). Nereti kāds teikums vai paskaidrojums "pierakstīts klāt". Ne vienmēr šie labojumi šķiet pamatoti, kopumā pasaku valoda kļuvusi nabadzīgāka, dažviet mainījies pasakas saturs.

Otrajā grupā ir labojumi, kurā pasakas apzināti pielāgotas ideoloģiskajām vajadzībām. Piemēram, vairāku pasaku ievados kungam "pierakstīta tautība", ka viņš ir vācietis. Vēsturiskais mīts par septiņiem gadsimtiem vācu verdzībā (piem., Šumilo 2018) bija izdevīgs arī padomju ideoloģijā, tas bieži sastopams

TRĪS RESNI VĀCIEŠI

TRīs resni vācieši iebrāukuši Latvijā, bet neviens nav mācējis latviski. Vācieši norunāzušies, ka pirmos trīs teikumus, kurus noklausīšies, visādā ziņā paturēs prātā. Pa ielu ejot, viņi ieraudzījuši divus bērnus spēlējošies. Bērni paskatījušies uz vāciešiem un teikuši: «Trīs resni vācieši!»

Vācieši, šos vārdus dzirdēdami, gājuši, vienmēr pie sevis atkārtojot: «Trīs resni vācieši!» — Gadījies iet viņiem caur tirgu, kur tirdznieki strīdas ap vezumu. Pieņēmi viens no tirdzniekiem izsauca: «Par div' mārciņ' sviestā!»

103

2. att. Ilustrācija anekdotei "Trīs resni vācieši", I. Zeberiņa zīmējums

J. Niedres tekstos. To pastiprināja Otrā pasaules kara pieredze, kur vācietis nozīmēja ienaidnieku. "Melnajā muižā (tagadējā Upesmuižā pie Līves Bērzes) dzīvojis briesmīgs velna pilns vācietis – kungs" (Niedre 1945, 3, sal. LPT 5, 220), te teika arī pārveidota par pasaku. "Reiz dzīvojuši kaimiņos divi vācu kungi, Tie bijuši varen bargi un netaisni." (Niedre 1945, 51, sal. LPT 10, 32) Dažviet arī tālāk pasakas tekstā: "Pacēlis pirmam podam vāku – vai pasaulīte! – viņa paša vācietis, maizes devējs (kungs) tvīkst karstumā sakum-pis." (Niedre 1945, 77, sal. LPT 5, 219) Grāmatas noslēgumam izraudzīta anekdote par "trīs resniem vāciešiem", kas iemācījušies trīs frāzes latviski un, nevietā tās atbildot, tiek noturēti par slepkavām (Niedre 1945, 103, LPT 12, 445). (2. att.) Populārajā pasakā

par Mačatiņu, kas pārdod kungam podiņu, kurš pats vārās, līdzās citiem labojumiem svītrotā vieta: "~~zinādams savu kungu vientiesi esam~~" (Niedre 1945, 79, sal. LPT 12, 202), acīmredzot kunga tēlā neiederas, ka viņš ir vienkārši naivs.

Izdevumā bieži laboti pasaku nobeigumi. Ja pasakas beigas šķiet nepiemērotas (kungs nomirst mājās), J. Niedre raksta savu versiju: "*Bet drīz velna pilnajam Melnās muižas kungam pienācis gals. Reiz kā nobraucis uz elli, tā arī neiznācis ārā. Laikam bijis ticis zem stiprākas uguns un savārijies pilnīgi.*" (Niedre 1945, 6, sal. LPT 5, 221) Konsekventi svītrotas vai pārveidotas tās vietas, kur zemnieks (parasti pasakas beigās) iegūst kunga muižu vai kā citādi pāriet "kungu kārtā": "Kamēr *viņš* te gar celmu mocījies, dēls no muguras pieskrējis klāt, iegrūdis ~~pašu~~ kungu upē; *un* noslicinājis ~~to un tad palicis kunga muižā pats par valdnieku.~~" (Niedre 1945, 76, sal. LPT 11, 63, līdzīgi Niedre 1945, 86, sal. LPT 12, 177; Niedre 1945, 96, sal. LPT 11, 390) Ieviests motīvs par muižas dedzināšanu: "Viens ~~brālis izvilka~~ ar zobenu ~~un~~ nocirta Zilbārdim galvu. ~~Tad viņi paņēma Zilbārža bagātības līdz un dzīvoja visi laimīgi. Otrs~~ *iemeta Zilbārža muižā uguni, tas trešais pakēra meitu pie rokas un aizrāva kā viesulis uz citu pusi pie labiem ļaudīm.*" (Niedre 1945, 9, sal. LPT 10, 545) Arī pasaku vidū: "Kad viņš būs izaudzis, viņš meitu baidinās ~~un kļuvis par šīs muižas valdnieku.~~" (Niedre 1945, 33, sal. LPT 10, 440) "Kalps arī ir jau drīz ar zirgiem klāt un domā: Aizvedīšu ~~savu~~ kungu uz elli ~~un tad pats palikšu muižā par kungu!~~ *Tur viņam istā vieta. [...] Kalps pēdīgi apprecēja kunga sievu un dzīvoja laimīgi.*" (Niedre 1945, 41–42, sal. LPT 5, 247–248) A. Lerha-Puškaiša (1859–1903) versijā pasaka par slinko puisi un runci beidzas šādi: "No rīta kungs abiem apsola mūža maizi. Bet pirmais darbs sliņķa dūšu tā iekutina, ka labāk paliek pie kunga par vagari, nekā par sliņķi. Kungam nu bija divi varēni vīri: viens čakls vagare, otrs naigs peļu ķērējs." (LPT 11, 155–156) Bet J. Niedres pārveidojumā pazudusi pasakas ironiskā intonācija, jo puisis pāriet "eksploatoru šķiras pusē": "No rīta kungs runās par algu. Bet sliņķim muižā tā iepatikās, ka viņš paliek pie kunga par vagari. Izgulējies gana, nedeļa darbiniekiem miera ne dienu, ne nakti." (Niedre 1945, 27)

Vairākās pasakās svītrotā vai pārveidota vieta, kur zemnieks vai muzikants saņem atalgojumu par padarīto, tādējādi radot iespaidu, ka kungs nevar būt godīgs, piemēram: "Stabulnieks atkal atradās turpat uz krusta ceļiem, kur vakarā bija apsēdies un būtu visu to notikumu par sapni turējis, ja ~~tam līdzās nebūtu naudas maisiņš kā alga par stabulējumu. nebūtu tā pārguris, ka vai no kājām krīt.~~" (Niedre 1945, 19, sal. LPT 5, 226–227)

Labotas vietas, kas saistītas ar reliģiskajiem priekšstatiem un rituāliem. Lielā svētdiena padarīta par parastu svētdienu: ~~Vienā Kādā lielas~~ svētdienas rītā, ~~kad brīvi ļaudis atpūtās Dieva mierā, bezdievis kungs~~ trieca ~~atkal savus vergus~~ ļaudis rījā kult." (Niedre 1945, 43, sal. LPT 10, 22). Šai pasakai svītrots nobeigums, ka kungs pēc pārdzīvotā (pārvērsts par zirgu) kļuvis labāks un ļāvis svētdienās nestrādāt. Citā pasakā lūgšana aizvietota ar brīnuma stabulītes motivu: "*Tad meita sāka ļoti lūgties, lai ļaujot viņai pirms nāves pasvelpt svilpīti vēl aiziet uz savu istabu, kas atradās otrā stāvā, lai noskaitītu beidzamo lūgšanu, un to viņš šai Zilbārdis to arī atļāva.*" (Niedre 1945, 8, sal. LPT 10, 545) Pasakā par ciemošanos viņā saulē nosvītrotā beigu daļa: "Kungs gājis pie mācītāja, kas ilgi meklējis pa savām grāmatām. Jā, baznīcas grāmatās kunga liktenis bijis gan ierakstīts, bet tas noticis jau sen, priekš kādiem divi tūkstošiem gadiem. Kungs gājis uz baznīcu pie dievgalda un kā uzņēmis mai-zīti, tā sašļucis, bet ieņemot vīnu, pārvērties par pelnu čupiņu." (Niedre 1945, 12, sal. LPT 10, 165) Bet ir saglabātas vietas, kur Dievs (protams, ar mazo burtu) vai velns darbojas kā nabadzīgo aizstāvji pret kungu (Niedre 1945 20–24, 33–35 u. c.). Dažkārt vārds "Dievs" apmainīts pret "sirmais vīrs", atstājot tikai paskaidrojumu iekavās (Niedre 1945, 61–63, sal. LPT 10, 44–45).

Rediģētas arī vietas, kuras var uzskatīt par nepieklājīgām. Pasakā no A. Bilenšteina (1826–1907) krājuma (1865) "Par brīnumlielo gaili" šis gailis, ejot atriebties kungam, sastaptos dzīvniekus ņem līdzī šādi: "~~Lien-pakaļā~~ *Lien man guznā!*" (Niedre 1945, 81, sal. LPT 1, 333), te izlaista gara epizode, ka saimnieks gaili grib pārdot žīdam, kas pēc Otrā pasaules kara būs bijusi jutīga tēma. Citur izlaista vieta, kur kučieris atgājis no karietes "sevis pēc" (Niedre 1945, 5, sal. LPT 5, 221).

Četru sējumu izlasē (1946–1950) labojumu ir daudz mazāk, kaut titul-lapās norādīts, ka pasakas ir J. Niedres apdarinājumā. Rediģēšanas principi līdzīgi, piemēram, pasakā par brīnuma zirgu izlaista vieta, ka tēvs to dāvina dēlam uz kristībām (Niedre 1946a, 172, sal. LPT 3, 252), citā pasakā svītrots, ka ciņā ar pūķi varonis saka: "Dievam ir lielāka vara!" (Niedre 1946a, 179, sal. LPT 2, 455) utt.

Diskusijas par pasaku rediģēšanu saasinājās recenzijās par izlasi "Zelta tīnīte" (Grebbe 1955) A. Baugas (1905–1991) literārajā apdarē (sk. Greble 1975, 22), kur tās rediģētas, līdzīgi kā "Pasakās par kungiem". O. Ambainis (1926–1995), kā aculiecinieks aprakstot šos notikumus, secina, ka diskusiju rezultātā izveidojās tradīcija pasakas publicēt pēc iespējas nemainītas, to literāro apdari atstājot citiem (Ambainis, 1989, 94–95).

Avotu un literatūras saraksts

- Ambainis, O. (1989) *Latviešu folkloristikas vēsture*. Rīga: Zinātne. 128 lpp.
- Greble, V. (1975) *Latviešu vēstītājas folkloras un folkloristikas bibliogrāfija. (Padomju periodā.)* Rīga: Zinātne. 230 lpp.
- Greble, V. (1977) Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora zinātnisko līdzstrādnieku publikāciju rādītājs (1945.–1974.). *Latviešu folklorā. Žanri, stils*. Rīga: Zinātne. 239.–286. lpp.
- Greble, V. (1955) *Zelta tinīte. Latviešu tautas pasakas*. Rīga: LVI. 148. lpp.
- Niedre, J. (1945) *Pasakas par kungiem. Latviešu tautas pasaku izlase*. Rīga: VAPP. 106 lpp.
- Niedre, J. (1946a) *Latviešu pasakas. I*. Rīga: LVI. 255 lpp.
- Niedre, J. (1946b) Fantāzijas elementi vēstītājā folklorā. *Karogs*, Nr. 2: 194–199.
- Niedre, J. (1948) *Latviešu folklorā*. Rīga: LVI. 236 lpp.
- Silabriede, M. (1945) Pasakas par kungiem. *Literatūra un Māksla*, 19. oktobris.
- Šumilo, M. (2018) Vēstures mīti par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā: mītu pārnese uz 20. gadsimta vēstures procesiem. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*. Nr. 6, https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Vesture/2018_6/luzv6-09-Sumilo.pdf
- Šmits, P. (1925–1937) (LPT) *Latviešu pasakas un teikas*. 1.–15. sēj. Rīga: Valters un Rapa.

Guntis Pakalns

**Editions of Content in "Pasakas par kungiem"
(Fairy-Tales About Landlords) by J. Niedre (1945)**

Key words: publication of fairy-tales, editing of folklore texts, Soviet folklore, Jānis Niedre, the image of a landlord in folklore

Summary

The first post-war decade saw an especially substantial influence on Latvian folkloristics exerted by Jānis Niedre, an author who published several selections of folk-tales in both Latvian (8 books) and Russian (5 books). He also wrote the most comprehensive studies concerning the folk-tales at the time – those being both included as introductions in these books, as well as in the book "Latviešu folklorā" (Latvian Folklore, 1948). The postulates of the Soviet ideology on fairy-tales as "means of class-struggle" are the most obvious in the book forewords written by J. Niedre, as well as biased selection of fairy-tales, chapter titles, and illustrations. The changes in the fairy-tale texts are less easily spotted.

The greatest number of editions can be found in the selection "Pasakas par kungiem" (1945, 35 texts, all edited). Some of the edits can be assumed to be "literary", but there are also others with some clearly ideological purpose. The word "kungs" (landlord) in the exposition part of the fairy-tales was nearly always supplemented with an attribute "vācu" ('German'; in accordance with the Soviet ideology, "the German" was an enemy – and not only in the WWII, but also during the "seven centuries of slavery" – since the arrival of the German crusaders on the Baltic soil). The landlords are depicted as more evil and dim-witted compared to the original text. Frequently also the endings of the tales have been changed. The mentions of a peasant acquiring the landlord's manor are deleted, as this also proves that the peasant becomes a master – landlord. The mention of a landlord paying a musician or just some peasant for his services is also deleted. The parts of text mentioning religious festivals or rituals have equally mysteriously disappeared. Still the passages describing "dievs" (god, surely – with the small letter) and devil defending the peasant against some landlord, have been preserved.

The tradition of professional folklorists publishing selections of edited fairy-tales was maintained until 1955, when after some public debate it became the guiding principle to publish fairy-tales "as unchanged as possible".

Andis Rasums

Nacistiskās Vācijas militārā izlūkdienesta “*Abwehr*” darbība Latvijā (1944–1945): frontes izlūkošanas vienību ziņojumi

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, Latvija, izlūkošana, pretošanās kustība, sabotāža, frontes izlūkošanas un pretizlūkošanas komandas FAK 204, FAT 212, FAT 111, “*Abwehr*”, operācija “Katja” un “Eiche”

Vācijas Federālā militārā arhīvā (*Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv*, turpmāk – BA MA) atrodamie dokumenti par nacistiskās Vācijas bruņoto spēku (*Wehrmacht*) armiju grupas “Ziemeļi” (*Nord*)¹ un 16. armijas frontes izlūkošanas vienībām būtiski papildina autora iepriekšējos pētījumus par izlūkošanas un drošības dienesta “*Abwehr*” (turpmāk – Abvērs) darbību okupētās Latvijas teritorijā Otrā pasaules kara laikā (Rasums, 2015, 239–248). BA MA materiāli Latvijas vēstures pētniecībā, jo īpaši jautājumos, kas skar izlūkdienestu darbību, ir izmantoti salīdzinoši maz, ko apliecina arī pieejamās atzīmes par iepazīšanos ar arhīvu materiāliem uz fondu lietām. Visplašāk materiāli izmantoti vēsturnieku Heinriha Stroda (1925–2012) un Haralda Biezā (1909–1995) monogrāfijās, kas gan galvenokārt veltītas Latvijas nacionālās pretestības kustības okupācijas varām izveides izpētei (Strods 1996; 1999; Biezais 1991). BA MA avotu pieejamība par Abvēra darbību Baltijas reģionā, salīdzinot ar materiāliem par izlūkdienestu darbību Rietumeiropā un ASV, ir krietni mazāka. Ar augstu varbūtību var izvirzīt pieņēmumu, ka dokumenti pēc nacistiskās Vācijas sakāves tika izvesti uz PSRS un nonāca PSRS drošības dienestu arhīvos vai arī iznīcināti kauju laikā. BA MA fondu apraksti ir labi strukturēti un satur pilnīgu informāciju par arhīvā pieejamo materiālu. Tomēr jāatzīmē, ka daļa no BA MA dokumentiem nav cauršūti un ir bez precīzas numerācijas².

BA MA var izdalīt 5 fondus, kuros esošās lietas attiecināmas uz Vācijas izlūkdienestu darbību Latvijā 1944.–1945. gadā:

- 1) **fonds RH 2** (*OKH/Generalstab des Heeres* – Sauszemes spēku ģenerālštābs). Lietas Nr. 1537 un 2129 (Abvēra organizatoriskie jautājumi, Armijas štāba izlūkošanas pārvaldes Ic struktūra, Abvēra reorganizācija

¹ Kopš 1945. gada 21. janvāra armijas grupa “Kurzeme” (*Heeresgruppe Kurland*).

² Pētniecības darbs BA MA tika veikts 2015. gadā.

- un pakļaušana RSHA militārajai pārvaldei (*Mil Amt*), izlūkošanas dienestu jaunā struktūra un uzdevumi);
- 2) **fonds RH 19 III** (*OKH/Heeresgruppe Nord, Heeresgruppe Kurland* – Sauszemes spēku armijas grupa "Ziemeļi" un "Kurzeme"). Lietas Nr. 16 un 481 (armijas grupas izlūkošanas komandu atskaites un organizatoriskie dokumenti);
 - 3) **fonds RH 20-16** (*Armeeoberkommando 16* – 16. armijas komandvadība). Lietas Nr. 600; 601; 602; 603; 604; 605; 610k; 611k; 612k; 613; 614; 615; 616; 617; 618; 619k; 620k; 1224k (Ic nodaļas darbība, frontes izlūkošanas/sabotāžas un pretizlūkošanas vienības, komplektācija un aktivitātes, izlūkziņojumi, atskaites, operācijas, izlūkgrupu sastāvs un uzdevumi). Tieši minētajā fondā atrodams plašākais materiālu apjoms par izlūkošanas komandu un vienību darbību Latvijas teritorijā no 1944. gada jūnija līdz 1945. gada maijam, šo vienību ziņojumi, grupu atskaites par paveikto Sarkanās armijas aizmugurē, kā arī materiāli par ģenerāļa Jāņa Kureļa (1882–1954)³ grupas darbību no izveidošanas brīža 1944. gada augustā līdz grupas iznīcināšanai 1944. gada novembrī;
 - 4) **fonds RW 5** (*OKW/Amt Ausland/Abwehr* – Bruņoto spēku augstākā vadība, bruņoto spēku izlūkdienesta pārvalde). Fonda lietas satur materiālus par Abvēra darbības organizāciju, vienību struktūru un uzdevumiem komandvadības līmenī;
 - 5) **fonds RW 49** (*Dienststellen und Einheiten der Abwehr* – izlūkdienesta pārvalde un vienības). Fonda lietas satur Abvēra ziņas par organizatorisko jautājumu risināšanu, rīkojumus un cirkulārus, struktūrvienību sarakstus un to uzdevumus, kā arī tā saucamā "Mazā kara"⁴ plānus.

Balstoties uz arhīva materiāliem, identificētas armijas (frontes) izlūkošanas struktūrvienības, kuras 1944.–1945. gadā darbojās Latvijas teritorijā. Tās ir "Abwehrkommando" (*Frontaufklärungskommando*, FAK)⁵ 204 – ar uzdevumu sabotāžas/diversiju operāciju plānošana un organizācija; "Abwehr-

³ Latvijas armijas ģenerālis, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris. Viens no 1944. gada 17. marta Latvijas Centrālās padomes (turpmāk – LCP) memoranda parakstītājiem, Rīgas aizsargu pulka Kureļa grupas, kas bija paredzēta, kā LCP nacionālā karaspēka grupa, ko izmantot cīņai pret okupācijas režīmiem, valstiskās neatkarības atjaunošanai labvēlīgā brīdī, komandieris (1944).

⁴ Ar apzīmējumu "Mazais karš" (*Kleinkrieg*) vācu izlūkdienesti apzīmēja pretestības kustību Sabiedroto spēkiem, partizānu kara un diversiju operācijas. Minētais termins figurē virknē plānošanas dokumentu un instrukciju, kas atrodamas arhīvā (BA MA RW 49/400, s. 9/2-9/5).

gruppe" (*Frontaufklärungstruppe*, FAT)) 111 – aģentūras vervēšana, taktiskā izlūkošana; "Abwehrgruppe" (FAT) 212 – aģentūras vervēšana, sabotāža, diversijas, pretestības grupas "Abwehrgruppe" (FAT) 301; 304; 311; 317 – pretizlūkošanas vienības pie armijas grupas štāba, armijas vai korpusa.

Lai ilustrētu BA MA dokumentu saturisko pusi, tālāk tekstā detalizētāk apskatīti un analizēti atsevišķi iepriekš minēto fondu dokumenti:

- FAT 212 darbības pārskats (10.–31.07.1944.). Atskaitē aprakstīts FAT 212 ierašanās ceļš Latvijā (Daugavpils, Līvāni, Aknīste, Jēkabpils, Taurkalne, Ogre) un darbības uzsākšana. Pievienots kartogrāfiskais materiāls, kurā atzīmēta izlūkošanas vienības pārvietošanās. No FAK 204 pārņemts 21 aģents, kas bija apmācīti un izmantojami sabotāžas operācijām (BA MA RH 20-16/600, s. 29–30);
- FAT 111 ziņojums (21.07.–20.08.1944.). Izsēdinātas 6 izlūku-aģentu grupas (Nr. 89–94) Roķišķu – Krustpils – Bauskas – Jelgavas apkārtnē. Atgriezās 2 cilvēki no grupas Nr. 90. Aģentūru veido 25 cilvēki, no kuriem 11 krievi un 14 latvieši. Bāzes vieta Ogre, izlūkošanas punkta segvārds ir "Aleksandrs" (BA MA RH 20-16/600, s. 27–28). Šāda izlūkošanas punkta eksistenci apstiprina arī LPSR VDK krimināllietu fonda lietu materiālos atrodamie sagūstīto aģentu pratināšanas protokoli (LNA LVA 1986. f., 2. apr., P-10780. l., 29. lp.);
- FAT 212 darbības pārskats (01.–31.08.1944.). No FAT 211 vadības saņemts aģentūras personāls, jāintegrē vienotās grupās latviešu un krievu tautības aģenti. Secinājums: nākotnē krievus iekļaut aģentu grupās tikai īpašos gadījumos, jo atšķirībā no latviešiem uz tiem nevar paļauties. Izveidota laba sadarbība ar latviešu leģionu, kas veicina uzticamības personu vervēšanu. Notiek uzsaukumu izplatīšana caur leģionu, lai stiprinātu "latviešu drošības telpu". Aģentūra uz atskaites brīdi – 20 latvieši un 8 krievi. Tiek apmācīti vēl 22 aģenti. Pretinieka aizmugurē nosūtītas 8 grupas (vid. 2 cilv. grupā) ar koda nosaukumiem "Merkurs", "Venus". Operācijas "Neaizmirstule" (*Vergissmeinnicht*) ietvaros grupā ir sagatavotas arī grupas "Mars", "Jupiters", "Saturn", "Neptun", "Uranus" un "Orion" (BA MA RH 20-16/600, s. 30–31). Jāatzīmē, ka minētās grupas ir atrodamas arī SS iznīcinātāju vienības "Austrumi" (*SS-Jagdverband Ost* jeb operācija "Mežakaķi") izlūku-diversantu sarakstos, kas pieejami LVVA (LNA LVVA, P-82. f., 1. apr., 46. l., 1.–76. lp.);

⁵ FAK bija pakļauta armiju grupu štābam, FAT bija pakļautas armiju/korpusu izlūkošanas pārvaldēm (nodaļām).

- FAT 212 darbības atskaite (19.09.–25.10.1944.). Uzdevumu maiņa, proti, galvenais uzdevums ir nevis veidot diversantu grupas, bet gan lielākas un apmācītas pretestības grupas, kuras atstāt rajonos, kurus ieņem Sarkanā armija. Virkne grupu ir vācu (brīvprātīgie) – 5 grupas, kopskaitā 30 cilvēki, pārējās latviešu grupas – “Kūrfirsts” (16 aģenti), “Vergissmeinnicht” (120 aģenti)⁶, “Peter” – 75 cilvēki⁷, “Capone” (vācietis *Pussel* un 7 latvieši). Kopā aģentūrā ir 225 cilvēki. Vēl pirms tam uz Vāciju izvesta Koha grupa 150 cilvēku sastāvā⁸, kas Austrumprūsijā apvienojās ar FAK 204 un piedalās izlūkošanas un diversiju operācijās no jaunā dislokācijas rajona (BA MA RH 20-16/600, s. 31–35). Tātad var secināt, ka no jūlija vidus līdz oktobra vidum FAT 212 savām vajadzībām spēja piesaistīt vairāk nekā 400 aģentu. Savervēto aģentu skaitu, kā arī grupu izveidi apstiprina arī LPSR VDK krimināllietu materiālos pieejamie kureliešu grupas virsnieka I. Dišlera pratināšanas protokoli (LNA LVA 1986. f., 1. apr., 99. l., 1. sēj., 74.–76. lp.);
- Ic un FAT 212 ziņojums (16.10.–31.12.1944.). FAT 212 ir kļuvusi par galveno izlūkgrupu Latvijas teritorijā.⁹ Tās aģentūra pamatā nokomplektēta no latviešiem. FAT 212 izlūku-diversantu grupas pārņem savā kontrolē “SS-Jagdverband”.¹⁰ Jāatzīmē, ka pārņemto grupu saraksti ir atrodami LVVA (LNA LVVA, P-82. f., 1. apr., 46. l., 1.–76. lp.). Ģenerāļa Kureļa attieksme būtiski izjauca FAT 212 plānus, neraugoties uz iepriekšējo vienošanos par sadarbību (BA MA RH 20-16/613, s. 1–4). Saistībā ar Kureļa grupas darbības izvērtējumu ir skatāms arī 1944. gada novembra

⁶ Ar minēto nosaukumu FAT 212 tika apzīmēti ģenerāļa Kureļa grupas cilvēki, kurus plānoja iesaistīt savās operācijās.

⁷ Autoram nav sīkāku ziņu, kas tā bija par grupu, bet tās potenciālais darbības rajons sakrita ar ģenerāļa Kureļa atbildības zonu pie Skrīveriem.

⁸ Kohs bija FAT 212 komandiera vietnieks, un uz Vāciju tika evakuēti FAT 212 savervētie un Tīnužu izlūkskolā jau apmācītie aģenti, kas primāri bija paredzēti darbībai Sarkanās armijas okupētajā Latgalē un Vidzemē. Evakuācijas iemesls bija bažas par Kurzemes drīzu zaudēšanu. Pēc FAT 212 pārdislokācijas uz Matkuli aģentu apmācība faktiski tika sākta no nulles.

⁹ Izveidojoties Kurzemes katlam, vairoms frontes izlūkošanas komandu un vienību tika izvestas uz Vāciju un Poliju. Visas pamatfunkcijas tika nodotas 16. armijai piekomandētajai FAT 212 leitnanta H. Hasselmana vadībā.

¹⁰ Saskaņā ar nacistiskās Vācijas izlūkdienesta reformu partizānu kara un graujošu darbību, diversiju organizāciju pretinieka spēku aizmugurē ilgtermiņā tika izdota

FAT 212 komandiera Hasselmana izvērsta ziņojums par ģen. Kureļa grupu (tiek saukta par bandu) un tās likteni (BA MA RH 2/2129, s. 154–155). Minētais materiāls detalizēti analizēts H. Biezā monogrāfijā "Kurelieši" (Biezais 1991);

- 12.11.1944. visām izlūkošanas vienībām tiek nosūtīts bruņoto spēku komandvadības un RSHA sagatavotais orientieris par pretestības cīņas organizāciju pretinieka aizmugurē. No dokumenta izriet, ka ne Latvija, ne Igaunija nav prioritāšu sarakstā pretestības organizācijai. Primāri ir ukraiņu nacionālistu, poļu (*Armia Krajowa*¹¹), pretpadomju (krievu un kaukāziešu) pretestības grupu veidošanas, kā arī lietuviešu nacionālistu kustības stiprināšanas uzdevumi. Pretestības kustības jāorganizē sadarbībā ar RSHA VI (*SD Ausland*). Jāsniedz atbalsts "*SS-Jagdverband*" izveidei – aģentūra, pretestības kustības (BA MA RH 19 III/16., s. 100–101). Apstiprinājums prioritāšu sadalei ir atrodams arī Abvēra komandvadības cirkulāros, kur Baltijas reģions tiek skatīts kā atbalsta daļa kopējai kustībai (otrais ešelons) (BA MA RW 49/399k, s. 21);
- FAK 204 (23.05.1944.) ziņojums par operāciju "Eiche" (Ozols) un "Katja" sagatavošanu. Operācija var sākties 22.06.1944., to atbalstīs AG 212 un 211. "Eiche" darbības rajons – Igaunija, atbildīgais ir leitnants Stadens, bet "Katjas" – Latvija, atbildīgais – leitnants Firsks. Austrumzemes (*Ostland*) izlūkošanas pārvalde (*Abwehrstelle Ostland*, turpmāk – *Ast. Ostland*) piešķir operāciju vadībai ļoti augstas pilnvaras brīvi rīkoties atbilstoši situācijai. Operācijas vajadzībām nepieciešamo materiāltehnisko nodrošinājumu var saņemt no *Ast. Ostland* noliktavām Rīgā, Šauļos un Dalvicā (BA MA RH19III/481, s. 26–27). Darbs pie operāciju plānošanas tika turpināts arī vasarā, par ko liecina FAT 212 ziņojums, ka minētā sakarā (bez detalizācijas) vestas sarunas ar FAT 211 (BA MA RH 20-16/600, s. 32).

Kas īstenībā slēpās zem šo operāciju nosaukumiem – autora rīcībā esošie arhīva dokumenti nedod par to priekšstatu. Latviešu leģiona Ģenerālinspekcijas štāba vadītājs pulkvedis Artūrs Mihails Silgailis (1895–1997), būdams emigrācijā,

RSHA jaunizveidotajai struktūrai – Militārajai pārvaldei, kuru vadīja SS oberšturmbranfirers Otto Skorцени (1908–1975). Šiem mērķiem izveidoja jaunu struktūrvienību – "*SS-Jagdverbnd*" (iznīcinātāju vienības), un bruņoto spēku izlūkdienestam Abvēram 1944. gada novembrī uzdeva nodot "*Jagdverband*" visas savas lietas.

¹¹ Burtiski tulkojot – "Tēvijas armija," poļu pretestības kustība okupāciju varām Otrā pasaules kara laikā, kas bija cieši saistīta ar Polijas trimdas valdību Lielbritānijā.

rācijā, savā publikācijā, kas veltīta pretestības kustībām, skaidro, ka operāciju "Katja" plānoja Abvēra 2. pārvalde (diversijas un sabotāža). Operācijas izstrāde sāka 1944. gada janvārī ar nodomu, izmantojot vietējos nacionālistus un uzdodoties par Lielbritānijas izlūkdienesta aģentiem, veidot pretpadomju kustību Latvijā un Igaunijā. Uzdevuma nodrošināšanai ar aviācijas palīdzību bija paredzēts piegādāt ieročus un ekipējumu. Tomēr beigās no nodoma atteicās, jo tam kategoriski iebilda Abvēra 2. pārvalde (pretizlūkošana), norādot uz būtiskiem operācijas kontroles riskiem, tādēļ izlūkdienests nolēma attīstīt citu projektu – izmantot ģenerāli Kureli (Silagailis 1971, 25–26).

Secinājumi

Vācijas Federālajā militārajā arhīvā pieejamā dokumentu kolekcija (ziņojumi, atskaides, plāni) būtiski paplašina zināšanas par nacistu izlūkdienestu darbību Latvijā Otrā pasaules kara laikā, sniedz ieskatu aģentūras vervēšanas un izlūkošanas operācijās, tostarp nacistu plānos, manipulējot ar latviešu tautas nacionālajām interesēm, veidot pretpadomju partizānu kustību. Tomēr, tikai salīdzinot Vācijas Federālā militārā arhīva materiālus ar Latvijas Valsts arhīva (Valsts drošības komitejas fonds), kā arī Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentiem, var gūt pilnīgu priekšstatu par izlūkdienestu darbību un ar augstu precizitāti rekonstruēt vērmahta izlūkošanas aktivitātes. Salīdzinot BA MA materiālus ar VDK arhīva krimināllietās pieejamām aizturēto aģentu liecībām, vērojama gan operācijas zonu, gan uzdevumu sakritība, kas ļauj paaugstināt krimināllietās esošo materiālu ticamību izmantošanai turpmākā vēstures pētniecībā, tādējādi atspēkojot salīdzinoši bieži publiskajā telpā izskatītos apgalvojumus par VDK fondu materiālu zemo ticamību un safabricētajām lietām.

Avotu un literatūras saraksts

Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv (BA MA) RW 49 (Einheiten Abwehr)/399k.

BA MA RH 2 (OKH/Generalstab des Heeres)/1537; 2129.

BA MA 19 III (OKH/Heeresgruppe Nord, Heeresgruppe Kurland)/16; 481.

BA MA RH 20-16 (Armeeoberkommando 16)/600; 601; 602; 603; 604; 605; 610k; 611k; 612k; 613; 614; 615; 616; 617; 618; 619k; 620k; 1224k.

BA MA RW 5 (OKW/Amt Ausland/Abwehr).

BA MA RW 49 (OKW/Abwehr).

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LNA LVA), 1986. f., 1. apr. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem

noziedzumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1919–1991)), 99. l. (I. Dišlers).

LNA LVA 1986. f., 1. apr., 43485. l. (V. Bulitis).

LNA LVA 1986. f., 2. apr., P-10780. l. (O. Kiršentāls).

LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA) P-82. f. (SS un policijas vadītājs Latvijā), 1. apr., 46. l. (SS iznīcinātāju vienību "Austrumi" kaujas instrukcijas, kaujas grupu dislokācijas vietu kartes okupētajos austrumu apgabalos [...]).

Biezais, H. (1991) *Kurelieši. Nacionālās pretestības liecinieki*. Itaka: Mežābele. 202 lpp.

Rasums, A. (2015) Nacistiskās Vācijas militārā izlūkdienesta *Abwehr* darbība Latvijā (1944–1945): LPSR Valsts drošības komitejas krimināllietu materiāli. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIV zinātniskie lasījumi. Vēsture XVIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule". 239.–248. lpp.

Silagailis, A. (1971) Pretestības kustība Latvijā līdz 1950. gadam. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. Nr. 137, 24.–30. lpp.

Strods, H. (1996) *Latvijas nacionālo partizānu karš: 1944–1956*. 1. sējums. Preses nams. 573 lpp.

Strods, H. (sast. un kom.). (1999) *Latvijas nacionālo partizānu karš. Dokumenti un materiāli 1944–1956*. Rīga: Preses nams, 660 lpp.

Andis Rasums

The Activities of Abwehr Military Intelligence Service of Nazi Germany in Latvia (1944–1945): combat intelligence units reports

Key words: Second World War, Latvia, Abwehr, intelligence, sabotage, front-line intelligence and counterintelligence units, FAK 204, FAT 212, FAT 111, operations Katja and Eiche

Summary

This paper is a follow-up of the 2014 research on the activities of the German intelligence units in Latvia in 1944–1945 and is to be considered the concluding part of the doctoral thesis on the activities of Nazi Germany in Latvia during the Second World War (1939–1945). The paper contains documents from the German Federal Military Archive regarding the activities of the frontline intelligence units of the German Armed Forces Army Group North (Nord) and the 16th Army and is an essential addition to the previous

research of the author on the operations and plans of the Abwehr (German military intelligence service) in Latvia during the concluding stages of the Second World War. The Abwehr documents (reports, plans) contain an abundance of information on all three main branches of Abwehr activities (intelligence, sabotage, and counterintelligence) and Abwehr units in Latvia. The documents from the archives shed light on the asset recruitment and intelligence gathering operations, as well as plans of Nazi Germany to create an anti-Soviet guerilla movement by manipulating the Latvian national interests. By correlating the documents from the German Federal Military Archive and the Latvian State Archives (State Security committee documents), as well as documents from the Latvian State Historical Archives one can create a detailed understanding of the activities of Abwehr as well as recreate them with high accuracy. The documents help to identify the structure, units, locations, personnel (both staff and assets), training, and modus operandi of the Abwehr as well as the Abwehr operations behind the front lines of the Red Army and their results.

Galina Sedova (nun Euphrosyne)

Arrest of Parishioners in the Latvian Orthodox Church (1945): Olga Eliseevna Benois, the head of the children's shelter camp

Key words: Olga Eliseevna Benois, shelter camp for Soviet children in Jurmala, A.A. Dudareva, the Salaspils camp, SMERSH

Olga Eliseevna Benois was born in 1914 in St. Petersburg in the family of the Russian architect Eduard (Elisey, 1890–1914) Yulievich and Olga Fedorovna Benois (nee Waldman, 1891–1980). The family had three children: Elisey (1913–1932), Lydia (1914–2008), and Olga (1914–1994). In the first months of World War I, Eduard Benois died. The family lived in St. Petersburg. The grandfather of Olga Eliseevna Benois was Friedrich Hermann Benedict Johann Waldman (1856–1922), and he belonged to the hereditary honorary citizens of Mitava (Mittau), Courland province. He served as the director of the Okhta spinning mill. The family lived in their own house on Vasilyevsky Island in St. Petersburg. After the death of Friedrich Waldmann, his daughter applied to the Soviet government and in 1922 she received permission to leave with her children to Finland. The Benois family had Tervajoki estate near Vyborg (Sedova 2020, 220).

Olga received a home education, then continued her education in a private German boarding school in Finland. After the sale of their estate, the Benois family (Olga Fedorovna with her daughters, Lydia and Olga) moved to Latvia. The son Elisey went to study in the cadet corps in Serbia. The family lived in Riga with the harpist Clementina Hibshova (1882–1957, a close friend of the mother in St. Petersburg), who was indicated as a relative in some documents. The girls were assigned to Riga private women's gymnasium managed by Lyudmila Taylova (1851–1938). The Benois family participated in the life of the local Russian community. While studying at the gymnasium, Olga joined the Gymnasium Association and worked as a volunteer at the Sunday school of the Orthodox organization of the Russian Student Orthodox Union in Moscow suburb of Riga (she taught music and languages). For a short period, she attended a Latin language course. In 1935 Lydia and Olga left for England to study English. Olga got a job in the family of the English writer Anthony Berkeley Cox (1893–1971). After returning to Riga in 1938,

she gave private lessons of Russian to the children of the Minister of Foreign Affairs of Latvia, Wilhelm Munters (1898–1967). Also, Olga taught English to the children of wealthy residents of Riga. In 1940 she entered the Academy of Arts in the second year (painting class). She studied until the 4th year and interrupted her studies to work in the children's shelter camp in Bulduri, where she worked since July 15, 1943 (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 119. lp.).

During World War II, the Latvian Orthodox Church and the Russian intelligentsia expressed concern about the situation of refugees from the occupied territories of northwestern Russia. In church sermons, the Exarch of the Baltic states, Metropolitan Sergius of Vilnius and Lithuania (Voskresensky, 1897–1944) urged believers to show mercy and take an active part in the fate of refugees. The “Russian Committee” was created, under the supervision of the workers of the Kuznetsov porcelain factory, working closely with the Ladies Committee of the Cathedral headed by Olga Fedorovna Benois. Through the initiative and support of the organization of “Narodnaya Pomoshch” (People's Help), the permission was received from the occupation authorities to place children from the Salaspils camp (*Polizeigefängnis und Arbeitserziehungslager Salaspils*) in the Riga monastery, their adaptation included (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 20. lp.).

Russian children were brought from Salaspils to the Riga Holy Trinity Sergius Monastery after Easter in 1943. According to the memoirs of Vera Osokina, hundreds of Riga residents gathered in the monastery courtyard already in the early morning. When a lorry covered with tarpaulin drove into the yard, no sound was heard from there. The children were dirty, dressed in rags, many were barefoot. They had plates with their surname, name, and age hanging on a string on their necks and some had the inscription “unbekannte” (unknown). On the same day, the residents of Riga accepted from 120 to 149 people in their families (ГА РФ. Ф. Р-7021. Оп. 93. Д. 50. Л. 13–15 об. л.; Kangeris 2016, 256). Mikhail Dolgov (1931–2018), the subdeacon of Metropolitan Sergius (Voskresensky) was the witness of those events, and he recalled: “The children were brought from the camp in a terrible state. The sisters washed, treated, dressed, and found foster families for them” (Амосова 2009). The monastery became a reception point, but the sisters did not have an opportunity to continue this initiative, as the cloister could not accommodate the flow of incoming children.

But at the same time, tremendous work was done in the monastery on the personal identification of each child. The nun Eusebia (Fedoseyeva, 1915–

2003) compiled a card file, which recorded the data. She recalled that all information, including special signs, memories about their parents, all things remembered by the children, regarding people, houses, and the area where they lived, how the children were left without their parents and relatives, where the trouble happened to them, was recorded on the registration cards. Detailed information was also recorded about people who took the child to be raised (Демина 1995, 224–225). These documents helped parents find children and reunite many families after the war. The collected documentation was subsequently seized by the Soviet secret services as documentary evidence for the confirmation and investigation of Nazi crimes in the occupied territory. It is important to note that not only the Riga Monastery accepted children, but also the Old Believer Grebenshchikov community prayer house in Riga did the same (Kangeris 2016, 261). There is evidence of Eugenia Gerling that the occupation authorities “intended to bring more than 2,000 children to the monastery, but brought 570” (Kangeris 2016, 257). This information cannot be verified today.

By decision of the Social Department of the occupation authorities, children were sent to a former colony for Russian children – a recreational centre in Dubulti (Jurmala), as well as to the neighboring sanatorium “Mother and Child”. Olga Lvovna Kachalova acted as the head of that shelter from May to July 1943 (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 118. lp.). The shelter survived through donations from the Orthodox Church and private individuals. At the first stages, funds were collected by the Riga Holy Trinity Monastery to purchase food and clothes, and to hire teachers who taught the children. According to O.L. Kachalova, initially 80 children were brought there, later another 100. Subsequently, their number increased to 225. Premises in Dubulti were not intended for the reception of a large number of children, as they were used in the summer for recreation. Then the leadership was taken by Olga Eliseevna Benois. In December 1943, the shelter camp moved to Bulduri (ГА РФ. Ф. Р-7021. Оп. 93. Д. 50. Л. 13–15 об. л.). At that time, the shelter had the following staff: the head, three teachers, one nurse, two cooks, two cleaners, and four nannies. The teacher’s salary was 70 marks. The staff was personally selected by the head O.E. Benois who informed of that the head of the children’s department of the occupation authorities, Anders. But he did not give any orders on the upbringing of Soviet children. This subject was of particular interest to the investigator of SMERSH during his interrogations of O.E. Benois (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 96. o.p. lpp.).

The daily routine was approved by the manager and was as follows: getting up at 7 o'clock, washing, breakfast at 8 o'clock, then the children had lunch at 12, and at 22 o'clock they were put to bed. Educational work was not carried out because of sickness and exhaustion of the children. According to documents, the children were left to themselves. Training sessions were conducted only in winter by two teachers. The governing body of the Riga seaside supplied the shelter with food. For each child, there was a norm taking into account his/her age: 300–350 grams of bread and also 800 grams of artificial butter per month. The assistant manager L.P. Skoldinova was in charge of the food supply (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 96. o.p. lpp.).

Orphans of different ages (from 1 year to 15 years), as well as women with young children from the Salaspils camp were sent to that structure. They were from Osveya and Sebezhe, on the territory of which guerrilla groups operated. Thus, the name of the institution in documents in Latvian sounded like “Dubultu bērnu novietne” (Dubulti children’s reception), in German – “*Kinderunterkunft Bulduri*” (Children’s shelter in Bulduri). In the records of her interrogations, O.E. Benois told the investigator that the Germans considered that institution a refuge for Russian children. But the employees called it the orphanage among themselves (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 79.–80. lp.). In the investigation and criminal case, SMERSH investigators used different names: an orphanage, an orphanage for children, a shelter for Russian children, a camp for Soviet children. In the definition of the Military Tribunal of the Baltic Military District, the structure in the documents was called “a camp for Soviet children on the Riga seaside.” (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 1a., 133. lp.) I believe that this name also played a negative role in the case of Olga Benois.

It should be noted that the Benois family lived in Latvia with Nansen passports. They retained this status till 1944. At the beginning of the war, some Russians hoped that the power of the Bolsheviks was short-lived and that after the victory of Germany they could return to their homeland. The presence of a Nansen passport would help them in this. But after the surrender of Nazi Germany in World War II, the presence of stateless passports in Soviet Latvia caused only problems and additional questions for their owners. They were treated as sympathizers of the German occupation and collaborators (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 113b. lp.).

Why did Olga Benois agree to work at the shelter? In a cassation appeal regarding the review of the case, she wrote that, upon the call of her soul, unselfishly, like other students, she began to work as a volunteer in the children’s

camp during the summer holidays. And later she became the head, leaving her studies at the Latvian Academy of Arts, “because there were no people who wanted to work under such conditions.” She believed that otherwise they would hire a person who would seek some personal gain, “and not the well-being of Russian children.” Further, Olga Eliseevna stated: “With us, Russian girls and boys, the arrival of these orphaned and destitute children in our midst raised all patriotic, painful inside, and we seized from the bottom of our hearts for the opportunity to ease the fate of our Russian children.” (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 115. o.p. lpp.)

From the investigation, it is known that the conditions in the shelter camp were difficult. The premises were not large enough, not because of someone's fault, but because of the objective circumstances of wartime. The children slept two or three in the same bed, doing their homework there. Mattresses were stuffed with wood chips and were not changed, which contributed to the spread of infections. Sick children arriving from the Salaspils camp were close to those relatively healthy. Therefore, pediculosis and scabies were widespread. The shelter received medicines and fabric for sewing clothes from the Social Department with great difficulty. The fact was known that they were not able to use the fabric, since it was not possible to find a dressmaker. But all the requests of the manager Olga Benois to improve the living conditions of children, including equipping an isolation ward for patients, were refused by the department because of the dire wartime conditions. That is why SMERSH counterintelligence investigators regarded the activities of the head of the shelter, O.E. Benois as wrecking ones, which was expressed in her pro-fascist sentiments and hatred of Soviet children. She committed these atrocities, being bound by obligations with the SS commandment (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 1–1a. o.p. lpp.).

Olga Eliseevna Benois was arrested on March 6, 1945. An arrest warrant was presented to her by Captain Vasily Boyko, the senior operative officer of the SMERSH counterintelligence department of the 2nd Baltic Front (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 3. lp.). Benois was detained in prison No. 2 of the city of Riga. A year earlier, her mother – Olga Fedorovna Benois, the chair of the Ladies' Committee of the Riga Cathedral of the Nativity of Christ, was also arrested (Sedova, 2020). The arrest warrant stated that she “was the organizer and conductor of bullying against Soviet orphans who were left homeless after the Germans had shot their parents.” (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 1a. lp.)

The employees of the Bulduri shelter were questioned as witnesses. These were mainly refugees, some of whom were allegedly recommended by the Riga Monastery. During interrogations, they accused O.E. Benois of the poor organization of the shelter and her desire to take the children to church. There were the following: teacher O.V. Frolova (1905, Leningrad), teacher V.S. Kuznetsova (1888, the city of Kromy, Orlovsk region), teacher O.M. Lizunkova (1881, Smolensk), teacher L.G. Puzanova (1922, Nizhyn, Ukrainian SSR), clerk of the office L.P. Skoldinova (1923, Riga), nurse O.A. Grabovskaya (1885, the city of Tula), as well as A.A. Dudareva (1910, Kalinin region, Sebezh district, the village of Bushevka). The document of the interrogation of the latter did not indicate her position in the shelter. The testimony of the Soviet refugee A.A. Dudareva, the wife of a soldier who fought in the Red Army, became decisive in the case of O.E. Benois. It is known that A.A. Dudareva was sent from the Salaspils camp to work for some people, and her three children were taken to the Bulduri shelter. Having learned about the whereabouts of the children, the woman came to Bulduri and Olga Benois hired her at the shelter camp. Then Agafya Dudareva had a conflict with the head of the shelter regarding the internal routine of the institution. The former refugee began to intervene in the educational process and the distribution of food, as her three children were in the shelter. The situation with A.A. Dudareva became aggravated, and the manager threatened to send her to the Salaspils camp. To maintain order in the shelter there was a punishment cell for violators, in which children were isolated. For example, the following children were punished: Vasily Kuznetsov (12 years old) for beating a girl, Vladislav Yanch (14 years old) for drunkenness, A.A. Dudareva with her son (9–10 years) for quarrels with teachers and insults, etc. Subsequently, in her witness statements A.A. Dudareva accused the teachers of cruelty, as well as the harsh living conditions of the shelter (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 1a. lp.).

The investigation lasted for 11 days. Olga Benois was summoned for interrogation eight times. Investigators conducted interrogations with witnesses two times, a nurse of the shelter O.A. Grabovsky, as well as clerk L.P. Skoldinova. The latter, as an employee of the chancellery, witnessed the receipt of a secret package in early 1944 from Sloka from the Union of Professional Workers. This document read as follows: “In connection with the retreat of the German army, Russians in the camp may conduct anti-German propaganda ... All those who speak out against the Germans must be reported to Sloka to the Union of Professional Workers.” According to the order of the authorities,

the head of the shelter O.E. Benois sent several refugee employees with children to work in Germany. In this connection, the next record from the witness's words in the case was unclear: O.E. Benois did not comply with the directive (of the government) and did not extradite Soviet citizens to the occupation authorities. Further, the investigator singled out the testimony of the Riga resident L.P. Skoldinova which might be interesting for SMERSH:

- The mother of the head of the shelter was a member in an anti-Soviet society – the Ladies Committee of the cathedral;
- O.E. Benois often went on business to Riga to the “Russian Committee”, which consisted of Russian White Army officers;
- Among the male educators there was the former White Army officer Alexander Mikhailovich Tkhikiyan, who later left with the retreating Germans (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 1a. lp.).

Investigators failed to establish any connection of O.E. Benois with emigrant circles, therefore, one of the main points of the accusation was the unsanitary situation in the institution: “Up to sixty percent of children had scabies and lice in all groups. There was no isolation ward for infectious patients, and sick children arriving from Salaspils were placed together with healthy children.” The interrogation record of the nurse O.A. Grabovska mentioned the following negative things: neglect and unbearable conditions of the shelter camp for children – that is, lack of facilities. 380 people from infancy to 14–15 years passed through the shelter camp from 1943 to October 15, 1944 (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 117. lp.).

Olga Eliseevna Benois was charged with the following crimes:

- she took the children to the church that was 3 km from the shelter (being a believer O.E. Benois did not see any harm in this for the children, but the teachers considered it unacceptable for weakened children who fainted in the temple);
- she sent children to work for wealthy farmers (according to the order of the occupation authorities to send children over 11 years old to work in the countryside for the summer period);
- she sent the boy Peter Karelsky, 9 years old, to a German family (a Russian homeless boy from Kaluga was brought up in one of the German SS tank units, then was sent to a shelter where he systematically violated discipline, corrupted children, committed theft of the shelter property with further exchange of the products with German soldiers);
- she supposedly allowed beating children with a lash by the educator Alexander Tkhikiyan (speculation by A.A. Dudareva);

- she mocked the staff of the shelter (conflict over the internal routine with A.A. Dudareva, who refused to clean the premises for other children);
- sent several refugees with children to work in Germany (in 1944, before the Germans retreated, at the request of the authorities, the shelter staff and the children were called to the city administration, where five adult workers were selected for being sent to Germany, two workers took with them young children and four teenagers, the latter were returned from the ship).

The listed facts were included in the charge of O.E. Benois as an enemy of Soviet power, who voluntarily arrived to the occupied territory and actively collaborated with the Nazis. Under the pressure of the investigator, O.E. Benois pleaded guilty to the fact that “being placed by the German authorities as the head of the camp for Soviet children, at the Riga seaside, she abused Soviet children.” She was tried by the tribunal of the NKVD forces of the Latvian SSR on charges of “aiding the German occupiers.” Her situation was aggravated by the fact that SMERSH investigators proved her aiding activity, confirming that with materials from the Extraordinary Republican Commission for the Investigation of Nazi Crimes (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 119. lp.). By the decision of the Military Tribunal, Olga Eliseevna Benois was convicted under Article 58-3 of the Criminal Code of the Russian Federation for imprisonment for 10 years, with the defeat of rights for 2 years with confiscation of personal property. The sentence was not subject to appeal (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 121. lp.).

Olga Benois was in prison in Norilsk, Krasnoyarsk Territory, in the 6th branch of the Gorlag. Her ability of a painter allowed her to survive in custody. She became a camp theater artist of the Norilsk Polar Theater. V. Mayakovsky, Lev Gumilyov, the full staff of the Lviv choir chapel were in the camp, including such imprisoned actors and special settlers as Evdokia (Edda) Urusova (1908–1996, princess, actress of the Yermolova Theater), George Zhzhenov (1915–2005), Innokenty Smoktunovsky (1925–1994) who played in the theater. There were legends about the scenery of the Norilsk Theater. One of the Gulag prisoners recalled: “And in this hopeless life there was a bright ray of participation of good people who worked in the cultural and educational part (EHF), an artist Olga Eliseevna Benois and her student, young Nina Egorova (1928–1990), shone for me. They both played an exceptional role in alleviating my sad fate.” Olga Eliseevna, as a religious Christian, “thought of the cares of her neighbors, especially those who needed moral support, who

should have been helped financially.” Taking advantage of certain privileges in the kitchen, she received extra portions of her food, which she “shared with those who were starving, who needed to be supported, not allowed to die, as they said in the camp – to kick the buckets” (Рацевич 2005, 150–151).

The trophic ulcers found on Olga Eliseevna’s legs during her imprisonment let her release ahead of schedule, the term was reduced by five months. After incarceration, Olga Eliseevna was in a special settlement in Norilsk and worked in a design office. In 1954, she wrote a complaint to the Prosecutor General of the USSR, in which she expressed the hope that her request would be read to the end and believed more than they believed during the investigation. Benois requested permission to go to Riga with two sick relatives – her 64 years old mother and her 73 years old aunt. This request was refused, but during the consideration of the complaint it turned out that “her aiding activities were not particularly active, and she did not belong to nationalist organizations, and the fact that the atrocities in the camp were committed was not her fault, but it was the fault of the occupation authorities.” (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 144. lp) In May 1956, she filed a new petition, and it was satisfied with a note that “the facts of bullying Soviet children” were not confirmed (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 144. lp). And the confiscated property was pledged to return or refund its value to her. O.E. Benois was removed from the special settlement and released in 1956, when she returned to Riga (LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P-2098. l., 146. lp.).

Olga Eliseevna, after her liberation, lived in Riga with her mother in School Street 34–3. From the exile Olga Eliseevna Benois did not return alone. She brought with her to Riga her student, the young artist Nina Egorova (a former prisoner), with who she worked at the Norilsk Theater. Both women considered themselves sisters and Nina also settled in the same apartment as Benois. Subsequently, she entered the Riga Medical Institute and became an anesthetist. Olga Eliseevna resumed classes at the Academy of Arts, but was forced to interrupt them to work in a shelter in Bulduri. And she could not complete the Academy course due to health reasons. Further O.E. Benois worked as an artist at the “Rīgas apģērbs” (Riga Clothes) enterprise. From the memoirs it is known: “The Benois family was one of the brightest representatives of cultural and spiritual life during the Sovietization of Latvia. Mother and daughter were not indifferent people. Olga Eliseevna kept her dignity and simplicity, without emphasizing the tragic pages of her life. Many people knew and visited this house, it was, as one can say ‘one of the safe houses of the Orthodox’ in Riga, but without political discussions” (Задорнова, 2019).

Mother and daughter Benois remained deeply religious people, they attended services in the church of Alexander Nevsky, closest to their house. In 1969, Olga Eliseevna retired, her mother – Olga Fedorovna died in 1980. Until the last minute, Olga Eliseevna had a close faithful friend from imprisonment – Nina Egorova (Done after her marriage). Subsequently, she took care of O.E. Benois until her death. Currently, the entire Benois family archive is located at Anna Done's home (АМОСОБА, 2009).

The life of Olga Eliseevna Benois is a tragic section of the history of Latvia in the 20th century. In this regard, the question arises: What helped people to survive under those conditions and to remain humane? In part, the Orthodox priest Sergey Tyurin answered this question. He was confessor of O.E. Benois for the last six years before her death: "I often had to talk with Olga Eliseevna, to confess her. We almost never touched on issues of health and everyday life. Today, a person on a confession is always in a hurry to pour out his/her pain and everyday injustices in relation to him/her and fears. Confession with tears was characteristic of Olga Eliseevna. Today it is a rarity. The Lord gave her a difficult cross – the confessional cross. Revolution, war, repressions, denunciation, camp, a serious illness from an early age. Without faith in God, all these things would have broken a person, but religious person crystallizes as a diamond. She had no strong material interests. Neither weakness nor persecution broke her. Those who came to her house with their complaints, when they saw Olga Eliseevna, felt awkward and humble, ashamed of their cowardice. Once, during a conversation, I was struck by her words that she considered ten years in the camp to be the happiest in her life. Then I realized: she was an artist, her creativity supported her even in this form – she wrote copies of paintings for the camp authorities ..." (Тюрин, 2009). In 1992, Olga Eliseevna Benois was rehabilitated by the Supreme Court of the Republic of Latvia. And three years later she died. She was buried in the Riga Ivanovo cemetery next to the nuns of the Riga monastery.

Summing up the above, it is necessary to highlight important aspects in the work on archival documents of the criminal investigation case regarding O.E. Benois. Firstly, the specific status of the children's shelter camp carried certain risks, and O.E. Benois understood this. But she voluntarily agreed to work in a shelter, as she had a burning desire to help Russian children, to share their fate with them. Secondly, the materials of this case were conducted according to a specific scenario – the identification of a collaborator from among the "former enemies" who mocked Soviet children. According to

O.E. Benois, the denunciation on her was written by one of the workers of the shelter. Among the case materials, the document was not found. It cannot be denied that the testimonies of the witnesses were of accusatory nature against O.E. Benois. But one of them especially aggressively slandered the staff and the head of the shelter during interrogation. It is possible that she could be identified as the author of the denunciation, since during the review of the case all the charges on behalf of A.A. Dudareva were not confirmed. Today it is difficult to understand what is true and what is wrong in the information given by the investigator and witnesses. How did the investigation happen? In a complaint about the review of the case, Olga Eliseevna wrote that during the investigation she was under constant pressure. The investigator, the captain of SMERSH of the 2nd Baltic Front, Boyko insulted and humiliated her during interrogations. He did not take into account her testimony. The procedural and investigative actions over the defendants applied the severest methods. Clerics and laity of the Latvian Orthodox Church recalled this (Плюханов 1993, 218).

The materials of judicial investigative cases are unique historical sources. They tell about the fate of some Orthodox people in the occupied territory of Latvia during World War II (Седова, 2020). This case contains many absurdities and open falsification by both the investigator and the witnesses. It is well known that the post-war period of Sovietization in Latvia was under direct ideological and administrative pressure from the state policy of the Stalin regime. And the procedural practice of political affairs reflected the spirit of the time of the totalitarian system.

References

- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA), 1986. f., 2. apr., P-2098. l. «Дело № 1259 по обвинению Бенуа Ольги Елисеевны, 1945 г.» Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. Р-7021. Оп. 93. Д. 50. «Чрезвычайная государственная комиссия по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, государственным предприятиям и учреждениям СССР (ГЧК). 1941–1951.»
- Archive by G. Sedova. L. Zadornova's memoirs, 2019.
- Archive by G. Sedova. Priest Sergeya Tyurinas's memoirs, 2009.
- Archive by G. Sedova. T. Amosova's memoirs, 2009.

Galina Sedova (nun Euphrosyne). (2020) Stalinist Repressions in the Diocese of Riga in 1945: Biographical Information about the Historical Portrait of Olga Benois. *Vēsture: Avoti un cilvēki*. XXVIII. *Zinātniskie lasījumi*. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds "Saule".

Kangeris, K., Neiburgs, U., Viksne, R. (2016) *Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils noņemne 1941–1944*. Rīga: AS "Lauku Avīze".

Галина Седова (инокия Евфросиния). (2020) *Рижская епархия 1944–1964. Из истории православия*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule".

Демина Н.Д. (1995) *Рижский Свято-Троице-Сергиев женский монастырь*. Рига: Pētergailis.

Ин. Евфросиния (Галина Седова). (2019) Ольга Федоровна Бенуа: материалы следственного дела (1944–1945 гг.) *Нива Духовная. Вестник Пензенской Духовной Семинарии*. Выпуск 2 (12). Пенза.

Плюханов Б.В. (1993) *РСХД в Латвии и Эстонии: Материалы к истории Русского Студенческого Христианского Движения*. [Париж:] Умса-Press.

Рацевич С.В. (2005) *Глазами журналиста и актера: из виденного и пережитого*. Т. 2 Ч. 2. Нарва.

Galina Sedova (māsa Jevfrosīnija)

**Latvijas pareizticīgās baznīcas dievlūdžēju arests (1945):
bērnu patversmes vadītāja Olga Benua**

Atslēgas vārdi: Olga Benua, Jūrmalas padomju bērnu noņemnes-patversmes vadītāja, A. A. Dudareva, Salaspils noņemne, SMERŠ

Kopsavilkums

Padomju Latvijas vara ir cieši saistīta ar represiju veikšanu pret Latvijas pareizticīgās baznīcas dievlūdžējiem, kas īpaši izpaudās pēc Otrā pasaules kara. Daudzi ticīgie tika represēti pēc nepatiesiem un falsificētiem apsūdzējumiem, bet pēc Staļina nāves viņus rehabilitēja.

Par pētījuma avotu izvēlēti Latvijas Nacionālā arhīva (bij. VDK arhīva) dokumenti, kā arī dokumenti no privātiem arhīviem un cilvēku atmiņas. Pētījuma mērķis ir to arhīvu dokumentu apkopojums, kuri ir saistīti ar Benua ģimenes tiesas un izmeklēšanas lietu.

Rīgas katedrāles draudzes locekle Olga Benua Otrā pasaules kara laikā bija padomju bērnu noņemnes-patversmes vadītāja. Viņa apzinājās, ka riskē, taču brīvprātīgi piekrita šim amatam, jo ļoti vēlējās palīdzēt krievu bērniem.

O. Benua lietas materiāli atklāj, ka viņu pieskaitīja kolaborantiem no “bijušo” skaita, kuri ņirgājās par padomju cilvēkiem. 1956. gada maijā varas pārstāvji vēlreiz izskatīja O. Benua lietu, un ņirgāšanās fakts par padomju bērniem netika apstiprināts.

Tiesas un izmeklēšanas lietu materiāli ir unikāli vēstures avoti. Tajos tiek stāstīts par pareizticīgo likteni okupētajā Latvijas teritorijā Otrā pasaules kara laikā. O. Benua kriminālās lietas izmeklēšana arī šodien liek uzdot daudz jautājumu. Nav skaidrs, kas ir noticis patiesi, un ko ir izdomājuši vai falsificējuši SMERŠ izmeklētāji un liecinieki.

Pēckara Latvijas sovjetizācijas periodā uz sabiedrību bija vērsts tiešs Staļina režīma valsts politikas spiediens. Politisko lietu procesuālā prakse atainoja totalitārās sistēmas garu.

Mindaugas Sereičikas

War Economy: the damages caused to civilian population by the Lithuanian Army Forces during the War of Independence

Key words: war economy, Lithuanian Army Forces, damages of war, civilian populations, process of compensation

Introduction

The war, which began at the end of 1918, shaped a new type of relationship between civil populations and a new actor – the Lithuanian Army Forces (hereinafter – the LAF). Historiography has previously focused on the LAF's violence against civilians (Petronis 2016, Balkelis 2018) while the damages caused to civilian population by war has attracted little attention from researchers (Kuodys 2010). Besides, the damages of war has been exclusively perceived by the scant research on the compulsory requisition of property (Navakas 1932, Eidintas 1980). Nevertheless, large-scale research based on the insights of the sociology of war proposes that the damages of war falling on civilian populations refers not only to requisitioned property but also to property lost or destroyed as a result of military action (Rasler, Thompson 2002, 245–248).

It can be said that a too narrow definition established in Lithuanian historiography prevents from an overall assessment of the damages of war on civilian populations during the 1918–1923 military conflict. In order to fill in the abovementioned historiographic gap, the key objective of this article is to establish the nature of damage to civilian populations caused by the LAF from 1918 to 1923 and the process of its compensation.

The nature of damages caused by the Lithuanian Army

Following the Armistice at Compiègne, the Lithuanian government established a special commission on 17 December 1918 designated to collect data on the losses and damages caused to Lithuanian population by the armed forces of the German Empire and the Russian Empire during World War I. The commission, which worked in 1919–1920, collected reports of civilians on their property seized or destroyed by the military. The commission also recorded the losses caused to the population of Lithuania in 1919 by the Workers' and Peasants' Red Army and the West Russian Volunteer Army

(better known as the Bermontians). Aggregate data based on more than 92 thousand reports collected by the commission was used by the Lithuanian government in its 1920–1923 negotiations with Germany and Russia on compensation for war damage (Safronovas, Jokubauskas, Vareikis, Vitkus 2018, 55–65, 155–164). Moreover, after the passing of 10 years from the War of Independence, the Lithuanian Cabinet of Ministers initiated the registration and estimation of the extent of damage caused to the civilian population by the Polish armed forces (LCSA, 348. f., 2. apr., 573. l., 1–125. lp.). The collected data was used by the Prime Minister Prof. Augustinas Voldemaras in 1928 negotiations with Poland mediated through the League of Nations (Žalys 2007, 370–371).

In contrast to the cases of other armed forces, data on the damage inflicted on the civilian population by the LAF was not collected systematically either during the War of Independence or after its end. With the first actions by the LAF, however, complaints from civilians on damages caused by the LAF were forthcoming to the regional municipal and central authorities. Based on the analysis of unpublished sources, the damages caused to civilians by the LAF between 1918 and 1923 can be divided into two groups: a) damage resulting from abuse of power and arbitrariness, and b) damage inflicted on civilian population through an inevitable necessity or active military operations.

In February and March 1919, the regional military administration authorities (offices of military commanders) and agents of the civil authorities launched requisitions. A majority of the requisitions were executed for the purpose of satisfaction of military needs and therefore, beginning in the autumn of 1919, the LAF was made responsible for the organisation and supervision of the requisitions (Kuodys 2010, 141–142).

The LAF, arbitrarily and failing to follow the requisition regulations, used to seize assets or livestock from civilians for the needs of its military operations. The lack of horses for transportation represented a major issue to the LAF during the War of Independence (Lesčius 2004, 287). Lithuanian military authorities failing to deal efficiently with the mentioned problem, soldiers would arbitrarily requisition horses and carriages from the civilians (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 138–139. lp.). In the autumn of 1920, the LAF was indicted for the illegal requisition of 160 horses from the civilians in Šiauliai County (LCSA, 929. f., 1. apr., 62. l., 1–20. lp.). To solve the problem of horse shortage, the LAF forces, while moving from one deployment place to another, would requisition horses found in rural areas on frequently

illegal grounds. For instance, in late 1920 captain of the 2nd mounted regiment Nagrodskis requisitioned 16 horses at Rumokai Manor without issuing any documents. Amidst active military operations of the War of Independence, the soldiers of the 4th infantry regiment of the Lithuanian Army illegally seized a stallion of the citizen Jonas Daubickis, while the soldiers of the 5th infantry regiment requisitioned a number of horses belonging to the citizen Smerelis Neumanas (LCSA, 929. f., 1. apr., 62. l., 21–46. lp.).

Claims demanding compensation for the damages caused by the LAF when billeted at homes of civilian population reached Lithuanian military authorities. In their claims, people would not only point to depleted household stores but also to broken furniture or stolen household effects (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 100, 124–124, 192. lp.). It should be noted that the deployment of troops in the vicinity of civilians generated their dissatisfaction and worked as a factor channelling personal and domestic conflicts (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 126–130. lp.).

Manorial estates were often used for billeting the troops of the LAF in 1918–1923. Owners of some manors, mostly in the northern part of Lithuania, had a vested interest in the accommodation of the LAF soldiers at their estates who would act as a safeguard against lootings by the Red Army and the Bermontians (LCSA, 384. f., 2. apr., 42. l., 26–27. lp.). Nevertheless, conflicts and damages were commonly unavoidable and therefore, with the LAF moving elsewhere, landlords would request Lithuanian authorities for compensation of damages incurred during the accommodation of the LAF troops (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 36–37, 48, 124–125, 197–199. lp.). It must be noted that pro-Polish political leanings prevalent amongst Lithuanian landlords fostered a certain disregard (Buchowski 2003, 52–60) on the part of the Lithuanian troops towards preservation of the property of estate landlords (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 87–88. lp.).

With the termination of active military operations there was an increase of the damages incurred to the civilian population related to illegal logging and seizure of firewood by the LAF. Furthermore, in 1921–1923 Lithuanian military authorities received even more complaints by civilians relating to an arbitrary seizure of property by LAF soldiers (LCSA, 929. f., 1. apr., 135. l., 280–284, 290–292, 497, 501–511, 616, 700–735. lp.).

The Lithuanian population showed lesser activity requesting Lithuanian authorities for compensation of damages caused as part of direct military actions of the LAF. A small number of extant individual and collective com-

plaints contain requests for compensation of damages related to the destruction of especially valuable assets. It should be noted that civilians requested for compensation of sustained damages related only to the destruction of valuable property, while only a few claims relating to low-value property have been found. Civilians commonly applied with compensation claims for killed livestock, especially horses (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 58, 102–104, 120–121, 234, 237, 240, 250. lp.). To a much smaller extent, civilians applied with claims relating to immovable property destroyed by the LAF troops. The number of complaints referring to immovable property destroyed as a result of fights involving the LAF increased in 1920–1921. For instance, in 1921 citizen Mykolas Balsys from Rušteikiai village applied to the Minister of Defence with a request for compensation of damages related to a residential house and farm building lost in fire. Another example refers to a collective claim for compensation of damages incurred as a result of an exploded artillery warehouse belonging to the Lithuanian Army, the blast wave and fragments of which caused damage not only to the houses but also killed livestock. More complaints were coming from the northern region of Lithuania where intensive fighting against the Red Army took place in the spring and summer of 1919. For example, Mykolas Zigmontas, a local resident from Zarasai district, submitted a claim to the minister for compensation for a house lost in fire during a military engagement involving the LAF (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 35, 45–47, 153, 167–168, 267, 271. lp.).

The process of compensation for damages caused by the Lithuanian Army

Lithuanian military authorities were slow to respond to the civilians' claims for compensation of damages. In the first place, such slow response is accounted for by reason of different definitions of damages. Based on extant claims and complaints, civilians treated absolutely every material loss suffered as a result of the LAF actions as damages, whereas the LAF did not consider loss of property sustained in military action or as a result of inevitable necessity to be damages (Rimka 1923, 306–319). It must be noted that Lithuanian authorities collected data on all the damages caused by other armed forces, however, they planned to compensate civilian population for only such damages that were related to the requisition of property. A narrower definition of damages was based on the Hague Convention of 1907 the provisions of which were transposed into the damage compensation rules approved by the LAF on 8 September 1921. These rules provided for compensation for requisitioned

livestock, food and feed. Moreover, civilians could claim damage compensation only if they had documents proving the fact of requisition (Įsakymas Kariuomenei Nr. 212).

The abovementioned legal arguments were applied erratically when deciding the issues of damage compensation. For instance, in 1921 the Lithuanian Ministry of National Defence declined a number of claims for compensation related to residential housing lost in fire amidst military actions of the LAF in 1920. Meanwhile, military authorities took a different stance on compensation of the damages inflicted by the fire resulting from the flight of a Lithuanian military aircraft in the spring of 1921. A legal adviser of the Lithuanian Ministry of National Defence found that the LAF was not legally bound to compensate for the damages; nevertheless, the Minister of National Defence took a decision to allocate free building materials to the families that suffered from the fire caused by the LAF. Furthermore, military authorities, having refused compensation of damages, would point out to the opportunity of bringing a civil action to a court (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 35, 45–47. lp.).

Some of the claims addressed to Lithuanian military authorities were declined due to procedural formalities. For example, complaints, without stamp duty paid, were neither accepted nor examined (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 120–121. lp.). Neither were examined complaints by applicants if they failed to specify detailed information on concrete LAF units that had caused damage. Such a highly demanding requirement, which was hard to comply with, was one of the main reasons to refuse to deal with a claim or complaint.

Such a narrow definition of war damage used by the LAF caused discontent of the civilian population. After receiving a refusal of compensation for damage, people applied to the members of the Constituent Assembly of Lithuania requesting to resolve the situation. Even after eliciting political pressure, the narrow definition of war damage remained unchanged (LCSA, 929. f., 1. apr., 214. l., 108, 112. lp.).

Conclusions

Lithuanian military and civil authorities failed to initiate a systematic assessment and estimates of damage caused by the LAF; hence it is very difficult to make a quantitative assessment of the damages sustained by civilian population. A substantial part of damages caused to civilian population by the LAF is related to arbitrary seizures of property by soldiers.

A rather narrow definition of war damage based on international law used by the LAF authorities gave rise to public discontent. The LAF did not provide compensation to the civilian population for movable and immovable property destroyed in military action. Moreover, the LAF, making use of bureaucratic formalities, evaded payment of compensation for damages incurred to civilians as a result of arbitrary acts on the part of soldiers.

Source and literature list

Lithuanian Central State Archives (hereinafter – LCSA), 348. f. (Ministry of National Defence Republic of Lithuania).

LCSA, 929. f. (Lithuanian army forces headquarters).

Balkelis, T. (2019) *Lemtingi metai. Lietuva 1914–1923 m. Karas revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius: Tyto Alba. 219–226 p.

Buchowski, K. (2003) Retorsijos įkaltai. Lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais. *Darbai ir dienos*, no. 34: 52–60.

Eidintas, A. (1980) Rekvizicijos Lietuvoje (1919–1923 m.). *Lietuvos istorijos metraštis*, no. 1980: 18–27.

Kuodys, M. (2010) Valstybės kūrimo kaina: Lietuvos visuomenė ir kariuomenės rekvizicijos 1919–1923 m. *Karo archyvas*, no. 25: 136–157.

Lesčius, V. (2004) *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. 287 p.

Navakas, K. (1932) Lietuvos kariuomenės aprūpinimas Nepriklausomybės karo metu. *Mūsų žinynas*, no. 84: 162–171, no. 85: 241–255.

Petronis, V. (2015) Neperkirstas Gordijaus mazgas: valstybinės prievartos prieš visuomenę Lietuvoje genėžė (1918–1921). *Lietuvos istorijos metraštis*, no. 2015 (1): 69–95.

Rasler, K.A., Thompson W.R. (2002) Assessing the cost of war: a preliminary cut. In: G. Ausenda, ed. *Effects of war on society*. San Marino: Center for interdisciplinary research on social stress. Pp. 245–279.

Rimka, A. (1923) Lietuvos karo nuostoliai. *Mūsų žinynas*, no. 14: 305–319.

Safronovas, V., Jokubauskas, V., Vareikis, V., Vitkus, H. (2018) *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 55–65, 155–164 p.

Žalys, V. (2007) *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940) I tomas*. Vilnius: Versus Aureus. 370–371 p.

Mindaugas Sereičikas

**Kara ekonomika: Lietuvas bruņoto spēku nodarītie zaudējumi
civiliedzīvotājiem Neatkarības kara laikā**

Atslēgas vārdi: kara ekonomika, Lietuvas armija, kara zaudējums, civiliedzīvotāji, kompensācijas

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir noteikt Lietuvas bruņoto spēku (LBS) civiliedzīvotājiem nodarīto zaudējumu no 1918. līdz 1923. gadam un to kompensācijas procesu. Šādi dati netika sistemātiski apkopoti Neatkarības kara laikā, ne arī pēc tā beigām. LBS nodarītos zaudējumus var iedalīt divās grupās: zaudējumi, kas radušies varas ļaunprātīgās izmantošanas un patvaļas rezultātā; neizbēgamās nepieciešamības vai aktīvo militāro operāciju izraisītie zaudējumi. Ievērojama zaudējumu daļa bija saistīta ar karavīru veikto patvaļīgu mantas atsavināšanu. LBS, neievērojot rekvizīcijas noteikumus, ar spēku konfiscēja civiliedzīvotāju īpašumus un mājlopus militāro operāciju vajadzībām. Civiliedzīvotāji parasti iesniedza kompensācijas prasības par bojā gājušiem mājlopiem, jo īpaši zirgiem. Sūdzību skaits par nekustamā īpašuma iznīcināšanu karadarbības rezultātā, kas bija saistītas ar LBS, 1920.–1921. gadā palielinājās. Lietuvas militārās varas iestādes lēni reaģēja uz civiliedzīvotāju prasībām par zaudējumu atlīdzināšanu. Tika apkopoti dati par visiem citu bruņoto spēku nodarītajiem zaudējumiem, tomēr kompensēt plānoja tikai tādus zaudējumus, kas bija saistīti ar īpašuma rekvizīciju. LBS neparedzēja kompensācijas par militārās darbības rezultātā iznīcināto kustamo un nekustamo īpašumu. Uz starptautiskiem likumiem balstīta diezgan šaura kara postījumu definīcija, kuru izmantoja LBS iestādes, izraisīja sabiedrības neapmierinātību.

Анастасия Смирнова

Еврейский и русский детские приюты Даугавпилса в 20–40 гг. XX века

Ключевые слова: социальная защита детей, детские приюты, самоуправление, Даугавпилс, благотворительные организации русской эмиграции

Первая мировая война была катализатором многих социальных процессов, и в связи с тем послевоенная ситуация, имевшая глобальный характер, стала называться *пробуждением гуманизма* (Sturfelt 2018). Многие проблемы стали более заметными. Именно решение проблем детей становится вопросом дня, выдвигается как идея *всемирного ребёнка* (*Global Child*), так и идея *национального ребёнка* (*National Child*) (Попова 1999, 22, 32, 38, 335, 340). Проблемы сирот, детей бедных родителей и детей из неблагополучных семей стали частью национальной политики.

В Латвии политика социальной защиты связана с возникшей в середине 19 века немецкой системой Эльберфельда (*The Elberfeld system / Das Elberfelder System*) и законодательством Российской империи. Таким образом национальная социальная политика развивалась мульти-дименсионально, объединив традиции разных этнических и конфессиональных групп. В первые годы независимости наиболее уязвимые группы общества были финансово и идейно поддержаны международными организациями. Вплоть до установления авторитарного режима Латвийская Республика продолжала традицию волонтерских организаций XIX века, и все закрытые учреждения социального обеспечения (приюты) были разделены по национальному и конфессиональному признаку (Smirnova 2018, 7, 47, 62-62, 106).

В статье предпринята попытка восстановить детали работы в Даугавпилсе детских приютов двух этнических групп — евреев и русских. Выбор конкретных детских приютов связан не только с доступной базой источников, но и с тем, что к 1925 году в Даугавпилсе, где латыши составляли 27% населения, евреи (31%) и русские (20%) были наибольшими группами нацменьшинств. Ранее, в начале 1920-х гг. наряду с евреями (41%) и русскими (23%) большой этнической группой в городе были также поляки (28%) (Skujenieks 1938, 12). Хотя в отношении численности воспитанников польский детский приют даже после 1925 года опережал еврей-

ский и русский, в данной статье его история рассматриваться не будет (Trušele 2003, 69–70; Daugavpils bērnu patversmēs 1927).

Тема социального обеспечения жителей многонационального Даугавпилса до сих пор не до конца раскрыта в историографии Латвии. Среди немногих имеющихся исследований – магистерская работа Аниты Трушеле о социальных проблемах детей в Латгалии, однако она дает обзор становления национального социального обеспечения только в начале 20-х гг. 20-ого века. Данная статья приоткрывает историю детских приютов нацменьшинств города в межвоенный период.

В 1920–1940-е годы в Латвии существовали как государственные приюты, которые работали под руководством Министерства благосостояния, так и муниципальные приюты. По количеству финансовых средств, отпускаемых на детские приюты, Даугавпилс был на 3-ем месте после Риги и Лиепаи. С 1920 года в городском управлении Даугавпилса работал Департамент социального обеспечения, которым руководил Отто Корте (Trušele 2003, 66, 69).

К 1921 году в Даугавпилсе работали польский, еврейский, русский, латышский («Latgales») городской детский приют. В 1920 году помимо четырех вышеупомянутых приютов работал также Дом грудного ребёнка¹ (LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 36. l.) и т. н. «детский двор» на ул. Варшавас 16, который был временным и «собирательным» решением, а также по меньшей мере 2 школы-приюта. Важно отметить, что с 1922 года велись дискуссии по поводу открытия пятого приюта для детей староверов, однако этот замысел осуществить не удалось (Trušele 2003, 66, 69). Муниципальная власть следила за соответствием приюта национальности и вероисповеданию ребёнка. Специальная комиссия вела мониторинг бедных и неблагополучных семей, а также семей, в которых были средства на содержание детей (Smirnova 2018, 46). Дети становились воспитанниками приюта по решению городской управы (LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 30. l., 6. lp.).

После установления авторитарного режима все детские приюты города объединили в общий городской детский дом, ликвидировав тем самым отдельные еврейский, русский и польский детские приюты. Таким образом, в 1936 году был организован Первый Городской детский дом на

¹ Не путать со Вторым государственным приютом для младенцев в километре от Даугавпилса в Калкунах, основанном в 1926 году.

улице Славу 3/5 (*Bērnū nams* 1936), который располагался на территории Даугавпилсской крепости, в здании бывших казарм. К 1936 году в здании на ул. Славу 3/5 находились городской детский приют с 40 воспитанниками (заведующая Е. Страутиня) и богадельня с 210 призречаемыми (заведующий К. Ашме) (*Vadonis pa Daugavpili* 1936, 37).

До создания объединенного детского дома самым многочисленным детским приютом города являлся Еврейский городской детский приют (на момент объединения насчитывал 60 воспитанников), который находился на улице Февраля, 41 и просуществовал с 1919 по 1936 год. После ликвидации еврейского детского приюта по этому адресу находился детский сад (*Jaunās telpās* 1936).

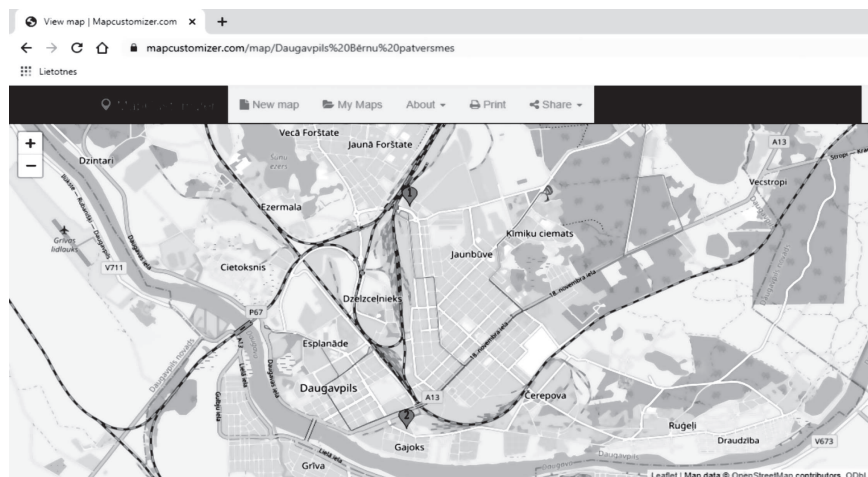
В 30-ые годы 20-ого века приютом руководила Зара Шаврик (в замужестве с 1928 — Зара Гофанди). Последней руководительницей приюта с 1933 по 1936 гг. была Буня Маршал (LNA LVVA 2321. f., 1. apr., 4. l., 26. lp.; LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 7. l., 10. lp.; LNA LVVA 2321. f., 1. apr., 11. l., 26. lp.; *Vadonis pa Daugavpili* 1936, 37). Из личных дел воспитательниц приюта видно, что зачастую это были молодые еврейки, выпускницы гимназий. Персонал главным образом состоял из женщин (LNA LVVA 2321. f., 1. apr., 11. l., 20. — 25. lp.).

Труд и трудовое воспитание были приоритетом воспитания в приютах того времени. Однако еврейский детский приют неоднократно критиковался за несоблюдение санитарных норм, грязь вокруг заведения, что скорее всего связано с тем, что за чистоту и уборку были ответственны сами воспитанники приюта (LNA LVVA 2321. f., 1., 3. l., 4.-6., 21. lp.; LNA LVVA 2321. f., 1. apr., 5. l., 38. lp.). С учетом этнических и конфессиональных интересов воспитанников в 1931 году Городской думой было принято постановление дополнительно оплатить уроки религии (LNA LVVA 2321. f., 1. apr., 9. l., 3. lp.). Из приюта могли исключить за плохое поведение (LNA LVVA 2321. f., 1. apr., 10. l., 18. lp.; LNA LVVA 2321. f., 1. apr., 8. l., 1. lp.; LNA LVVA 2321. f., 1. apr., 13. l., 17. lp.) — источники свидетельствуют о 8 подобных случаях.

Русский детский приют находился на вышеупомянутой улице Славу 3/5, предположительно там же находился и приют «Latgale» с латышскими воспитанниками. В 1934 году латышский, русский и польский детские приюты на улице Славу 3/5 («приюты для христианских детей») объединили в один с целью «национального воспитания». Нелатышским детям преподавали как латышский, так и родной язык, соответствен-

но пытаясь не только воспитать лояльность государству (например, в 1935 году дети сажали рощу Вождя (Aizrādījums 1935)), но и сохранить культурную идентичность национальных меньшинств (Valstiskā audzināšana 1934). Детский приют размещался в здании казарм 29 артиллерийской бригады, которая один год находилась в Даугавпилсе (LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 28. l, 35. lp.; Gorbunova, Smirnova 2019, 33).

Многолетней руководительницей русского приюта была Мария Павловна Васильева (LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 31. l, 3. lp.). Правила в русском приюте были строже, чем в еврейском, намного большее количество детей было исключено за плохое поведение, что может быть связано с более строгим воспитанием у староверов. По просьбе заведующего 4-й городской основной школы и родителей в 1929 г. дети староверов были переведены в 4-ю основную школу, т. к. там были соответствующие уроки Закона Божия (LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 28. l, 20.-21., 35.-36 lp.).

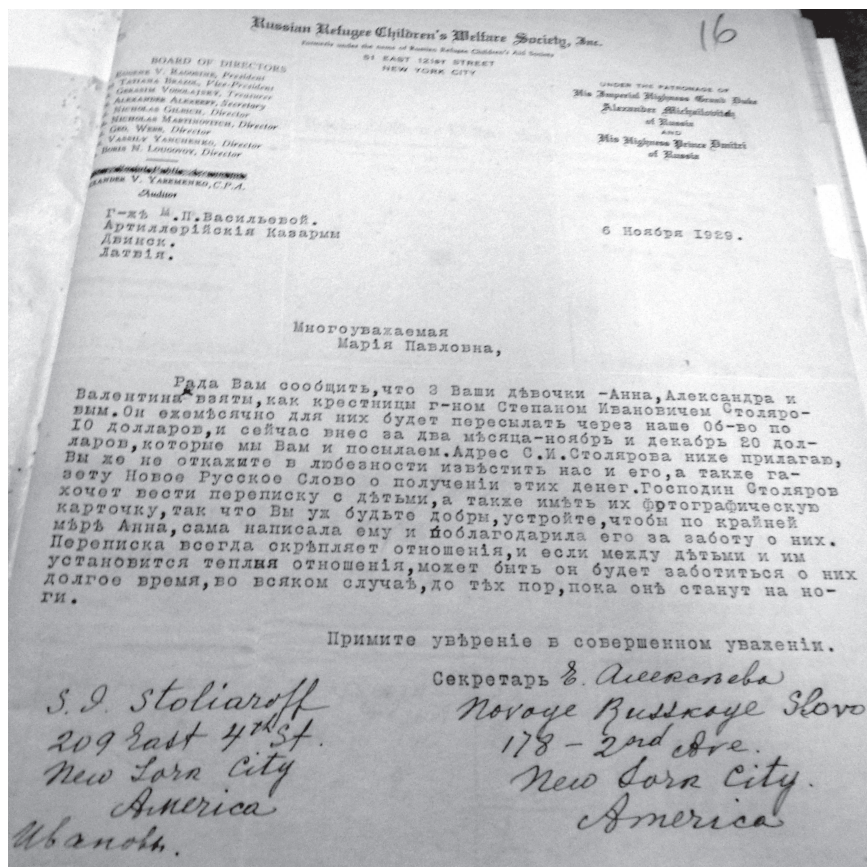
**Илл. 1. Карта, показывающая расположение русского (1)
и еврейского (2) детских приютов**

(Источник: <https://www.mapcustomizer.com/map/Daugavpils%20B%C4%93rnu%20patversmes>)

Особенность русского детского приюта — не только получение финансовых средств от латвийских благотворительных организаций (чаще всего связанных с церковью, например, совета церкви Александра Невского или Дамского комитета Борисоглебского собора (LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 34. l, 109. lp.)), но и активные контакты с русскими эмигрантскими организациями в США, главным образом с «Обществом помощи русским детям» (*Russian Refugee Children welfare society – RRCWS*)². После получения средств обычно предполагалась публикация благодарственного письма в издании «Русское Слово». Цитирую одно из писем руководительнице приюта от секретаря общества: «P. S. Возможно, для Вашего приюта будут посланы Евангелия от очень богатой американки. Хорошо, если бы Ваши дети могли бы написать ей несколько слов благодарности по-английски — последствия могли бы быть очень хорошими». У некоторых детей появились «крёстные», которые каждый месяц посылали ребёнку стипендию на небольшую сумму (10 долларов) до достижения совершеннолетия. Из писем было ясно, что крёстные хотели поддерживать обратную связь. Переписка с секретарём общества была достаточно сердечной, язык сохранил дореволюционный стиль (LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 33. l, 1.-105. lp.).

125 рублей на нужды приюта пожертвовала группа русских рабочих-эмигрантов фабрики спичечного завода *Lion Match Company* в Нью-Йорке. Были также пожертвования от Комитета русской эмиграции Вюртемберга. В 1930 году в честь Рождества приют получил 55 рублей от Канадского Женского благотворительного общества, однако большинство женщин отнеслись с недоверием к тому, что деньги будут действительно израсходованы на нужды приюта. В том же году от эмиграционного общества была просьба о том, что было бы неплохо получить детские поделки к Рождественскому базару, «но следует помнить об своеобразных вкусах американок». Результат был хорошим — все дети, участвовавшие в базаре, получили по 5 долларов (LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 33. l, 5., 19., 105. lp.).

² Общество Помощи Русским Детям, основано в 1926 г. Подробнее: <http://www.rcws.org/ru/o-nas/obrashcheniie-priezidenta-obshchestva> (08.03.20)

Илл. 2. Письмо от RRCWS

(Источник: LNA LVVA 2321. f., 1. apr. 33. l., 16 lp.)

Заключение

Исследование о русском и еврейском детских приютах в Даугавпилсе немного приоткрывает состояние социального обеспечения детских приютов в Латвии межвоенного периода, в частности, знакомит с особенностями работы детских приютов национальных меньшинств. Так, факты из истории еврейского детского приюта показывают, что евреи в межвоенный период старались поддерживать этноконфессиональную специ-

фику как при формировании контингента воспитанников, так и в отношении выбора персонала приюта. В истории русского детского приюта особое место занимают взаимоотношения между русскими в Латвии и благотворительными организациями русской эмиграции в других странах.

Список источников и литературы

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA) 2321. f. (Latvijas bērnu namu, patversmju un bērnudārzu iestāžu personālsastāva dokumenti)

Aizrādījums (1935). *Latgales Vēstnesis*, 10. maijs.

Bērnu nams (1936). *Latgales Vēstnesis*, 3. jūlijs.

Daugavpils bērnu patversmēs (1927). *Daugavpils Ziņas*. 17. jūnijs.

Jaunās telpās (1936). *Latgales Vēstnesis*, 28. janvāris.

Valstiskā audzināšana jāsāk jau bērnībā (1934). *Rīts*. 12. decembris.

Vadonis pa Daugavpili (1936). II izdevums.

Gorbunova, G., Smirnova A. (2019) Personāla dokumentu valsts arhīva Ata ielas ēkas un apkārtnes vēstures skice, 1897.–2019. gads. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1: 25.–48.

Skujenieks, M. (1938) *Latvijas statistikas atlase XX*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde. 160 lpp.

Smirnova, A. (2018) *Bērnu sociālā aprūpe un Rīgas pilsētas bērnu patversmes 20. gs. 20. gados – 1934. gadam: Juglas bērnu patversmes piemērs*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, Vēstures un Filozofijas fakultāte. Darba zinātniskais vadītājs – prof., Dr. hist. Ēriks Jēkabsons. 140 lpp.

Sturfelt, L. *Humanitarianism (Sweden)*. 1914–1918–online. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/humanitarianism_sweden/2018-01-22?version=1.0 (09.12.2018)

Trušele, A. (2002) Bērnu sociālās problēmas un sociālās palīdzības veidošanās Latgalē XX gs. 20. gados. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 4: 47–83.

Попова, К. (1999) *Националното дете. Благотворителната и просветна дейност на Съюза за закрила на децата 1925–1944 г.* София: ЛИК. 340 с.

Anastasija Smirnova

**Daugavpils pilsētas ebreju un krievu bērnu patversmes
20. gadsimta 20.–40. gados**

Atslēgas vārdi: bērnu sociālā aprūpe, bērnu patversmes, pašvaldība, Daugavpils, krievu emigrācijas labdarības organizācijas

Kopsavilkums

Starpkaru posmā bērnu patversmes Latvijā, turpinot 19. gadsimta tradīciju, tika stratificētas pēc tautības un konfesijālā principa. Daugavpilī līdz 1934. gadam pastāvēja 4 bērnu patversmes – poļu, ebreju, krievu un latviešu ("Latgales"). Tā sauktās "kristīgo bērnu patversmes" (poļu, krievu, latviešu) atradās pilsētas nomalē Slāvu ielā 3/5, bet ebreju bērnu patversme – vēsturiskajā centrā Februāra ielā 41. Krievu patversme aktīvi sadarbojās ar ASV Krievu bēgļu bērnu labklājības biedrību (*Russian Refugee Children welfare society*). 1934. gadā "kristīgo bērnu patversmes" apvienoja un pārdēvēja par Daugavpils bērnnunamu, kur bez latviešu valodas tika pasniegtas arī dzimtās valodas stundas ar mērķi audzināt lojālus pilsoņus, saglabājot etnisko grupu kultūru īpatnības. 1936. gadā 60 ebreju patversmes audzēkņus pārcēla apvienotajā bērnnunamā.

Anastasija Smirnova

Daugavpils Russian and Jewish Orphanages in the 1920s–1940s

Key words: children's social services, orphanages, municipality, Daugavpils, charity organisations of Russian emigration

Summary

In the interwar Latvia, orphanages were divided by national and confessional factor by the traditions of 19th century. In Daugavpils there were 4 orphanages – Polish, Jewish, Russian, and "Latgalian (Latvian)". Russian orphanage was interesting by its activity and contacts with *Russian Refugee Children welfare society*. So called "Christian orphanages (Polish, Russian, Latvian)" were located outside the city, near fortress (*Slāvu* street 3/5). In 1934 all 3 were combined into Children's house of Daugavpils. In 1936 also Jewish orphanage (located in the city centre, *Februāra* street 41) with 60 children was dislocated to *Slāvu* street. Since 1936 there was only one city orphanage, aimed to foster loyal citizens, but also preserved national autonomy with not only Latvian, but also mother tongue lessons.

Henrihs Soms

Latviešu periodika par Daugavpils atbrīvošanu 1920. gadā

Atslēgas vārdi: latviešu prese, Daugavpils, Latvijas armija, Polijas armija, Lietuvas armija, Sarkanā armija

Ievads

1920. gada 3. janvārī sākās Latvijas Neatkarības kara Latgales atbrīvošanas operācija, kad Polijas un Latvijas armijas vienības ieņēma Daugavpili. Šie notikumi tika atspoguļoti tā laika latviešu periodiskajā presē, kuras izpēte ir svarīga, jo 1920. gadā prese bija joprojām dominējošais masu informācijas līdzeklis Latvijā. Pēc periodikas rādītāja, 1920. gadā latviešu valodā iznāca 82 izdevumi – laikraksti, žurnāli, biļeteni; salīdzinājumam 1919. gadā – 65 izdevumi (Latviešu periodika 1989, 6–7). Rakstā izmantoti materiāli no 7 izdevumiem.

Nozīmīgākās nacionāla mēroga partiju avīzes šajā laikā bija “Sociāldemokrāts”, “Brīvā Zeme”, “Baltijas Vēstnesis”, bezpartejiskās “Jaunākās Ziņas”, “Latvijas Sargs”, oficiālais laikraksts “Valdības Vēstnesis”. Latvijā iznāca reģionāli izdevumi, tostarp arī divi laikraksti latgaliešu valodā – “Latgolas Vārds” un “Latgalīts”. Izdevuma “Latgolas Vārds” pirmais numurs 1920. gadā iznāca 25. janvārī, tātad jau pēc Daugavpils atbrīvošanas; “Latgalīts” sāka iznākt ar 1920. gada martu (Latviešu periodika 1988, 298–299; 304–305).

Daugavpils operācijas atspoguļošanai periodiskie izdevumi izmantoja oficiālos informācijas avotus – armiju virspavēlniecības ziņojumus, kara korespondentu vēstules, pārpublicējumus un citējumus no laikrakstiem, tostarp franču, angļu, poļu, lietuviešu valodā. Jāņem vērā, ka civilpersonu, tostarp laikrakstu līdzstrādnieku, pārvietošanās karadarbības zonā bija ierobežota. 1920. gadā tika dibināta pirmā nacionālā ziņu aģentūra Latvijas vēsturē – LETA. Par tās priekštecī uzskata Latvijas Preses biroja (LPB) “Latopresi”, kas tika organizēta pie Pagaidu valdības Iekšlietu ministrijas 1919. gada 4. martā. Aģentūras LETA uzdevums bija informēt pasaules ziņu aģentūras un vietējos medijus par notikumiem Latvijas teritorijā (Dimants, Rožukalne 2019). LETA pēc radio pārraidēm no Maskavas (Padomju Krievija) raidītāja, ko uztvēra Cēsu radiotornis, veidoja ziņas, kuras publicēja latviešu laikraksti. Tajās bija arī informācija par Latgales atbrīvošanu 1920. gadā.

Daugavpils atbrīvošanas priekšvēsture

1919. gadā Daugavpils apkārtnē norisinājās Neatkarības kara notikumi. Kopš 1918. gada 9. decembra kontroli pār Daugavpili bija pārņēmusi Sarkanā armija (Soms 2019). 1919. gada otrajā pusē aktualizējās jautājums par lielinieku izdzīšanu no Daugavpils, jo pilsētai no dažādām pusēm tuvojās Lietuvas, Polijas un Latvijas karaspēks. Pamatojoties uz jaunākajiem zinātnieku pētījumiem par Neatkarības karu, iespējams rekonstruēt Daugavpils kauju trīs fāzes ar Latvijas, Polijas, Lietuvas un Sarkanās armijas dalību: 1919. gada augusts (pirmā fāze), 1919. gada septembris (otrā fāze), 1920. gada janvāris (trešā fāze).

1919. gada naktī uz 31. augustu gar Daugavpils–Viļņas dzelzceļu Daugavpils virzienā devās poļu armijas trieciengrupa. Poļu kreisajā spārnā to pašu darīja arī lietuvieši (Jēkabsons 2005, 49). Tā sākās cīņa par Daugavpili, kurā piedalījās vairāku valstu armijas.¹ Septembrī par frontes līniju kļuva Daugava. Pirmajā triecienā Lietuvas un Polijas karaspēkam neizdevās ieņemt pilsētu. Par kaujām Daugavpils apkārtnē 1919. gadā atrodama diezgan plaša informācija tā laika presē (Soms 2019).

Lai uzsāktu Latgales atbrīvošanu, Latvijas un Polijas virspavēlniecības slepeni sarunu gaitā 1919. gada 30. decembrī noslēdza līgumu par kopīgu uzbrukumu Sarkanajai armijai. Līgums neparedzēja Lietuvas armijas iesaistīšanu Daugavpils atbrīvošanā, gluži pretēji – poļu puse kategoriski uzstāja pret lietuviešu dalību operācijā (Jēkabsons 2005, 51).

Par Latvijas un Polijas militārās sadarbības līgumu Latvijas sabiedrība no preses materiāliem uzzināja tikai pēc Daugavpils atbrīvošanas. “Valdības Vēstnesis” 6. janvārī lasītājiem skaidroja, ka “operācijas panākumus nodrošināja [...] klusumā sagatavotais uzbrukums [...]” (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris). 8. janvārī laikrakstā “Latvijas Sargs” tika publicēts Daugavpils operācijas dalībnieka, laikraksta līdzstrādnieka raksts “Kā krita Daugavpils”. Tajā bija norādīts, ka pilsētas atbrīvošanas plānu abas virspavēlniecības izstrādāja jau agrāk un decembra beigās vairākas dienas apšaudīja svarīgākos pilsētas objektus, lai novērstu pretinieka uzmanību no varbūtējā uzbrukuma virziena (*Latvijas Sargs* 1920, 8. janvāris). Pēc preses ziņām, poļu artilērija aktivizējās jau pirms Ziemassvētkiem, izšaujot no ieņemtā krasta uz Daugavpili apmēram

¹ Padomju literatūrā Daugavpils aizstāvēšanas kaujas (127 dienas no 1919. gada 31. augusta līdz 1920. gada 3. janvārim) tika dēvētas par “Sarkano Verdenu” – pēc līdzības ar Pirmā pasaules kara vienu no lielākajām kaujām pie Verdenas Francijā 1916. gadā (sk.: Simončiks 1968).

250 šaviņus (*Brīvā Zeme* 1919, 25. decembris). Laikraksta "Latvijas Sargs" korespondenta skatījumā Daugavpils pēc atbrīvošanas atgādinājusi Rīgu Bermonta uzbrukuma laikā, jo tikusi bombardēta vairākas nedēļas (*Latvijas Sargs* 1920, 10. janvāris). Ir vēstures liecības, ka šajā laikā samērā regulārus izlūkgājienus un iebrukumus Daugavas labajā krastā veica arī gar Daugavu izvietotās Lietuvas armijas daļas (Jēkabsons 2007, 73).

Plašāk Daugavpils operācijas sagatavošanas starptautiskos aspektus izskaidroja Latvijas ārlietu ministrs Z. Meierovics tikšanās laikā ar preses pārstāvjiem tieši mēnesi pēc pilsētas atbrīvošanas, 1920. gada 3. februārī. To detalizēti atreferēja vairāki laikraksti. Z. Meierovics skaidroja, ka pirms jebkāda līguma slēgšanas ar Poliju valdība mēģināja noslēgt militāru konvenciju ar Lietuvu, bet nevarēja vienoties. "Mums nav saprotamas leišu tieksmes pēc Daugavpils [...]. Mums bija jāsteidzas, tādēļ gājām ar valsti, kura uz Latgali nepretendē" (*Latvijas Sargs* 1920, 4. februāris). Šajā sakarā Z. Meierovics apgalvoja, ka starp Latviju un Poliju bija noslēgts tikai nolīgums par militāru kopdarbību. Starp abām valstīm neesot noslēgti nekādi līgumi, tostarp arī slepena rakstura. Šī atziņa laikrakstā "Latvijas Sargs" izcelta treknā drukā (*Latvijas Sargs* 1920, 4. februāris).

Daugavpils atbrīvošanas operācijas sākums: Daugavas forsēšana pie Glaudāniem un kauja pie Liksnas stacijas

1920. gada 3. janvārī plkst. 6.30 Latvijas armijas 3. Jelgavas kājnieku pulks pārgāja Daugavu pie Glaudāniem apmēram 25 km no Daugavpils. Pulka 2. bataljons izcīnīja kauju Liksnas dzelzceļa stacijā ar padomju bruņu vilcienu (tas gan sastāvēja tikai no lokomotīves un atklātas metāla ogļu platformas, kurai sānos bija šaujamlūkas). Pirms tam bruņu vilciens atradās Nīcgales stacijā, no kurienes to padzina 9. Rēzeknes kājnieku pulks. Liksnā bruņu vilcienu sagūstīja, stacijā dabūjot arī citas trofejas un saņemot 20 gūstekņus. Vilcienā sakāpa Jelgavas kājnieku pulka 8. rota un piespieda notverto mašīnistu un kurinātāju braukt uz Daugavpili (Jēkabsons 2007, 76–77).

1920. gadā 3. janvāris, Daugavpils atbrīvošanas diena, bija sestdiena, kad laikraksti neiznāca. Latvijas armijas virspavēlnieka štābs pirmo informāciju par kauju sākumu sniedza 3. janvāra vakara frontes ziņojumā, kuru laikraksti publicēja 4. janvāra svētdienas numuros. Šajā ziņojumā bija minēta Liksnas stacijas ieņemšana: "[...] Ap plkst. vieniem karaspēks izsita lieliniekus no [...] Liksnas stacijas uz Rīga – Daugavpils dzelzceļa 10 verstis uz ziemeļiem no Daugavpils. Ieņemot stipri nocietināto Liksnas staciju, mēs sasitām ienaidnieka bruņoto vilcienu [...]" (*Valdības Vēstnesis, Brīvā Zeme, Sociāldemokrāts*

1920, 4. janvāris). Par Līksnas stacijas ieņemšanas svarīgumu liecināja tas, ka šis notikums bija atkārtoti minēts Latvijas armijas virspavēlnieka štāba 4. janvāra vakara frontes ziņojumā: “Pie Līksnas stacijas mūsējie saņēma lielinieku bruņoto vilcienu pilnā kārtībā” (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris).

Par dramatiskajiem notikumiem pie Līksnas stacijas laikraksti rakstīja arī pēc Daugavpils ieņemšanas. Laikraksts “Latvijas Sargs” 6. janvārī jaunāko ziņu sadaļā publicēja ziņu “Ar lielinieku bruņotu vilcienu Daugavpili” par to, ka “pirmā mūsu kareivju nodaļa iebrukusi Daugavpili ar Līksnas stacijā iegūto lielinieku bruņoto vilcienu Nr. 2” (*Latvijas Sargs* 1920, 6. janvāris). 6. janvāra publikācijā Līksnas kauju minēja arī laikraksts “Valdības Vēstnesis”, norādot, ka stacija ieņemta pusdienlaikā pēc sīvas cīņas un sarkanarmieši vairs nebija spējīgi pretoties līdz pašai Daugavpilij (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris). 8. janvārī laikraksts “Latvijas Sargs” publicēja sava līdzstrādnieka P.B.² plašāku apcerējumu par Daugavpils atbrīvošanu, kurā kārtējo reizi presē apskatīta Līksnas kaujas epizode. Labi informēts par Latgales atbrīvošanas operācijas pamatvilcieniem, raksta autors skaidroja, ka noteicošā loma Dienvidlatgales operācijā tika ierādīta Latvijas armijas otrajai kolonai, kura izcīnīja kaujas pie Līksnas stacijas, apkārtnes sādžām un Kalupes. No otrās kolonnas atdalījās trešā kolonna, kurai bija jāvirzās uz Daugavpili. Ienaidnieka pretestība pie Līksnas bijusi par iemeslu, kāpēc latvieši sasniedza Daugavpili ar novēlošanos. Cildinot latviešu karavīru varonību, presē tika pievērsta uzmanība tam, ka Līksnas sadursmē bija daudz trofeju – šautenes, ložmetēji, gūstekņi un arī moderna Sormovas rūpnīcas lokomotive³ (*Latvijas Sargs* 1920, 8. janvāris). 9. janvāra publikācijā par Līksnas kauju informēja arī laikraksts “Brīvā Zeme”, kura kara korespondents nodēvēja Līksnas staciju par Daugavpils rajona nocietinātu fortu (*Brīvā Zeme* 1920, 8. janvāris).

Daugavpils atbrīvošanas operācijas kulminācija: Daugavas forsēšana pie pilsētas, Polijas un Latvijas armijas kopdarbība

Polijas armijas vienības 3. janvāra rītā pārgāja Daugavu austrumos no Daugavpils un no austrumu un ziemeļu puses uzbruka pilsētai, ap plkst. 13.00 ieņēma cietoksni, plkst. 14.00 – pilsētas dienviddaļu, plkst. 15.00 – visu pilsētu. Jelgavas pulka bataljona rotas plkst. 16.00 sasniedza Veco priekšpilsētu un drīz pēc tam Poguļankā (Mežciemā) sastapās ar poļu vienībām (Jēkabsons 2007, 76–80).

² Neatšifrēts, minēts kā Daugavpils operācijas dalībnieks.

³ Lokomotive tika izgatavota Sormovas kuģu rūpnīcā Nižņijnovgorodā, Krievijā.

Latvijas armijas virspavēlnieka štāba frontes ziņojumos pilsētas atbrīvošana fiksēta 4. janvāra vakara notikumu atskaitē. Nākamajā dienā pirmais šo frontes ziņu publicēja dienas laikraksts “Baltijas Vēstnesis”, kurš iznāca arī pirmdienās, kad citi laikraksti neiznāca. Tajā bija teikts: “[..] Vakar plkst. divos pēc pusdienas mūsu varonīgais karaspēks saskaņotā operācijā ar sabiedroto poļu armiju iegāja Daugavpilī. Ieguvumi noskaidrojas [..]” (*Baltijas Vēstnesis* 1920, 4. janvāris). “Baltijas Vēstnesis” īso un kodolīgo frontes ziņojumu papildināja ar jaunāko ziņu virsrakstu “Daugavpils ieņemšana”. Citi laikraksti, kuri par Daugavpils ieņemšanu informēja 6. janvārī, šo štāba ziņojumu arī paspilgtināja ar speciāliem virsrakstiem. Laikraksts “Latvijas Sargs” jaunākos frontes ziņojumus 6. janvāra numurā apvienoja ar vienu virsrakstu “Daugavpils mūsu rokās”, publicējot arī 4. janvāra vakara štāba frontes ziņojumu (*Latvijas Sargs* 1920, 6. janvāris). Laikraksts “Brīvā Zeme” frontes ziņojumiem lika virsrakstu “Latgales iztīrīšana no lieliniekiem sekmīgi turpinās” (*Brīvā Zeme* 1920, 6. janvāris). Oficiālo frontes ziņu par Daugavpils ieņemšanu 6. janvārī publicēja arī laikraksti “Valdības Vēstnesis” un “Kurzemes Vārds” (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris; *Kurzemes Vārds* 1920, 6. janvāris). Šis notikums minēts presē arī 8. janvārī, pamatojoties uz Maskavas radio ziņām par lielinieku atkāpšanos no Daugavpils (*Valdības Vēstnesis* 1920, 8. janvāris). Minētie piemēri ļauj secināt, ka lasītāji Latvijā par Daugavpils atbrīvošanu uzzināja pēc frontes ziņojumiem otrajā un lielākoties trešajā dienā pēc operācijas norises.

Pēc preses materiāliem iespējams rekonstruēt Daugavpils ieņemšanas gaitu 1920. gada 3. janvārī:

Laiks	Kaujas norises apraksts	Preses izdevums 1920
1	2	3
	Poļu karaspēka izvietošanās trīs kolonnās ⁴ Daugavas kreisajā krastā (pie Dūdeļiem ⁵ , Rozališķos, Kalkūnos) un gatavošanās pāriet upi pa ledu, jo dzelzs tilts bija daļēji sagrauts un koka tilta divas jomas sadedzinātas.	<i>Baltijas Vēstnesis</i> , 8. janv.

⁴ Mūsdienu literatūrā kolonnas sauktas par trieciengrupu ar kreiso un labo spārnu (Jēkabsons 2007, 80).

⁵ Vēstures literatūrā minēti arī tuvumā esošie Viļušī (Jēkabsons 2007, 80). Mūsdienās Naujenes pagasta Viļušī ir ap 15 km no Daugavpils centra.

1	2	3
Plkst. 6.	Poļu artilērija apšauda cietoksni, abas stacijas, noliktavas.	<i>Latvijas Sargs</i> , 8. janv.
Plkst. 7.	Poļu 1. kolonnas pārcelšanās pie Dūdeļiem (austrumos no pilsētas), virzīšanās uz ziemeļiem, lai ieņemtu Pēterburgas dzelzceļu.	<i>Latvijas Sargs</i> , 8. janv.
Plkst. 11.	Poļu 1. kolonna ieņem Varšavas staciju.	<i>Latvijas Sargs</i> , 8. janv.
–	Poļu 2. kolonna pāriet Daugavu pie Rozališķiem un dodas uz Višķiem, lai savienotos ar latviešu vienībām. ⁶	<i>Latvijas Sargs</i> , 8. janv.
–	Uz Rīgas–Orlas dzelzceļa līnijas poļi uzsprižina 2 tiltus, lai pretinieks neizlauztos uz austrumiem.	<i>Latvijas Sargs</i> , 8. janv.
–	Pēc Varšavas stacijas ieņemšanas tiešā uzbrukumā pilsētai, artilērijas atbalstīta, dodas poļu 3. kolonna.	<i>Latvijas Sargs</i> , 8. janv.
Plkst. 13.	“Ap pulksten 1. mūsu karaspēks izsita ienaidnieku no [...] Liksnas stacijas.”	<i>Latvijas Sargs</i> , 4. janv. <i>Sociāldemokrāts</i> , 4. janv.
Ap pusdienlaiku	Ieņemta pilsētas austrumdaļa.	<i>Latvijas Sargs</i> , 8. janv.
Plkst. 14 ⁷	“[...] plkst. 2. pēcpusdienā mūsu varonīgais karaspēks saskaņotā operācijā ar sabiedroto poļu armiju iegāja Daugavpili [...]”	<i>Baltijas Vēstnesis</i> , 5. janv. <i>Strādnieku Avīze</i> , 6. janv. <i>Valdības Vēstnesis</i> , 6. janv. <i>Latvijas Sargs</i> , 6. janv. <i>Sociāldemokrāts</i> , 6. janv.

⁶ 1920. gada 4.–12. janvārī norisinājās Višķu kauja, kurā kopīgi cīnījās latviešu un poļu vienības. Višķu kauja bija tiešs Daugavpils operācijas turpinājums (Jēkabsons, 2010). Višķi bija pirmā dzelzceļa stacija virzienā no Daugavpils uz Rēzekni, mūsdienās attālums līdz Daugavpils centram ir ap 25 km.

⁷ Arī citi laikraksti minēja šo laiku. “Valdības Vēstnesis” informēja, ka Latvijas vienības sasniedza Daugavpili stundu pēc Liksnas stacijas ieņemšanas (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris). Liksnas stacija, pēc virspavēlniecības štāba ziņojuma, tika ieņemta plkst. 1 pēcpusdienā (*Latvijas Sargs* 1920, 4. janvāris).

1	2	3
–	Ierašanās Daugavpilī notika ar dažu stundu nokavēšanos, jo bija jāizcīna kauja pie Liksnas un jāpārvar 10 verstu attālums. Latviešu vienības, kas pirmās iegāja Daugavpilī, komandēja pulkvedis Puriņš. ⁸	<i>Brīvā Zeme</i> , 9. janv. <i>Valdības Vēstnesis</i> , 6. janv. <i>Latvijas Sargs</i> , 8. janv.
–	Poļu un latviešu atsevišķu komandantūru izveide kārtības uzturēšanai atbrīvotajā pilsētā. Daži pārratumi starp latviešu un poļu karavīriem.	<i>Valdības Vēstnesis</i> , 6. janv.

Laikrakstos bija ļoti minimālas ziņas par Latvijas armijas zaudējumiem. Raksturīga šajā sakarā ir laikraksta “Baltijas Vēstnesis” norāde: “[..] gandrīz bez zaudējumiem” (*Baltijas Vēstnesis* 1920, 11. janvāris).

Polijas un Lietuvas faktors Daugavpils atbrīvošanā

Būtiska ir latviešu laikrakstu informācija par Polijas armijas ieguldījumu Daugavpils atbrīvošanā. Poļu dalība militārajā operācijā presē pirmo reizi minēta Latvijas armijas virspavēlnieka štāba frontes 4. janvāra ziņojumos, kuri tika publicēti 6. janvārī. Štāba ziņojumā bija teikts, ka “mūsu varonīgais karaspēks saskaņotā operācijā ar poļu armiju iegāja Daugavpilī” (*Baltijas Vēstnesis* 1920, 6. janvāris; *Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris).

Sakarā ar manifestāciju Rīgā pēc Daugavpils atbrīvošanas laikraksti citēja Ministru prezidenta K. Ulmaņa sacīto par Latvijas sabiedroto labvēlību brīvības cīņās. Uzmanā konkrēti tika minēta Polija, norādot, ka Latvijas karaspēkam “[..] palīdz mūsu varonīgo kaimiņu poļu karaspēks” (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris).

Daugavpils sekmīgā operācija Latvijas sabiedrībā stiprināja pārliecību par poļu militārās palīdzības efektivitāti. Šajā sakarā presē bija izteikta doma, ka sadarbība ar poļu armiju, droša dzelzceļu darbība un armijas laba apgāde ir sekmīgas turpmākas karadarbības nosacījumi, ievērojot, ka Latgale ir “noplicināta” un resursiem nabadzīga (*Latvijas Sargs* 1920, 6. janvāris).

6. janvārī Daugavpilī ieradās Anglijas militārās misijas vadītājs ģenerālis Alfrēds Bērts (*Burt*), lai iepazītos ar stāvokli tikko atbrīvotajā pilsētā. 8. janvārī

⁸ Jānis Puriņš – pulkvedis-leitnants (1889–1944). Pēc kara dienēja Daugavpilī, būdams 10. Aizputes kājnieku pulka bataljona komandieris un pirms pensionēšanās 1939. gadā arī šī pulka komandiera pienākumu izpildītājs. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni par kauju vadišanu Latgalē 1919./1920. gadā un par Daugavpils un Rēzeknes atbrīvošanu (*Daugavas Vēstnesis* 1939, 7. oktobris).

viņš pieņēma poļu un latviešu karaspēka parādi un pēc atgriešanās Rīgā 9. janvārī sarunā ar LPB līdzstrādnieku pauda atzinību par abu armiju sadarbību Latgalē (*Valdības Vēstnesis* 1920, 13. janvāris).

“Valdības Vēstnesis” informēja lasītājus par Varšavas korespondenta plašu ziņojumu 7. janvārī angļu laikrakstā “*The Times*” sakarā ar Daugavpils ieņemšanu. Korespondents norādījis, ka poļu armija pirmo reizi sadarbojās ar latviešu karaspēku un ievērojami atvieglāja kara operāciju pret lieliniekiem (*Valdības Vēstnesis* 1920, 22. janvāris).

Dažas dienas vēlāk “Valdības Vēstnesis” pievērsa uzmanību franču laikraksta “*Le Temp*” 8. janvāra ievadrakstam, kurā “[..] ar sevišķu gandarījumu uzsvērtas latviešu – poļu uzvaras Latgalē [..]” un “[..] poļu armija ir galvenais Austrumeiropas spēks [..]” (*Valdības Vēstnesis* 1920, 25. janvāris).

Polijas piedalīšanās Daugavpils un visas Latgales atbrīvošanā guva rezonansi Polijas presē. Par to savā ziņojumā “Latgale un Polija” 1920. gada 1. februārī rakstīja Latvijas Preses biroja vadītājs Varšavā R. Lazdiņš. Tajā apkopoti vairāki poļu laikrakstu viedokļi par Daugavpils un Latgales nākotni, tostarp saistībā ar Polijas “palīdzību un aizbildniecību” (*Latvijas Sargs* 1920, 1. februāris). Atzīstot viedokļu dažādību šajā “kutelīgajā” jautājumā, R. Lazdiņš rezumēja, ka Polijas valdība atzinusi Latgali par Latvijas neatņemamu sastāvdaļu (*Latvijas Sargs* 1920, 1. februāris).⁹

Starp latviešu un poļu spēkiem gar Daugavu (no Kazimires līdz Grīvai) apmēram 20 kilometru garu fronti ieņēma Lietuvas armija (Jēkabsons 2007, 72). Latvijas un Polijas virspavēlniecības vienojās nepieļaut lietuviešu pārcelšanos uz Daugavas labo krastu (Jēkabsons 2007, 68). Pēc poļu ziņām, Daugavpils tuvumā un Ilūkstes apriņķī 1920. gada februārī atradās 4000 lietuviešu karavīru (Jēkabsons 2007, 110).

Presē jautājums par Lietuvas lomu cīņās par Daugavpili tika skatīts saistībā ar ārlietu ministra Z. Meierovica 1920. gada 9. janvāra vēstuli Lietuvas ārlietu ministram A. Voldemaram ar pateicību Lietuvas tautai un valdībai par līdzšinējo atbalstu cīņā pret Sarkanā armiju (Jēkabsons 2007, 119–120). Laikraksti komentēja Z. Meierovica skaidrojumus, kāpēc “[..] lietuviešu spēki, kuri ieņēma nelielu sektoru pie mūsu teritorijas, [..] palikuši bez frontes” (*Latvijas Sargs* 1920, 10. janvāris). “Latvijas Sarga” skatījumā tas notika “[..] latviešu spēkiem strauji aizvirzoties uz priekšu” (*Latvijas Sargs* 1920, 10. janvāris). “Valdības Vēstneša” interpretācijā lietuvieši atbrīvoja savu

⁹ Šāds R. Lazdiņa paziņojums izsauca atsevišķu poļu politisko grupējumu un to laikrakstu sašutumu pret savu valdību (Jēkabsons 2007, 123–124).

frontes sektoru pie Daugavpils, jo viņu vietu aizņēma poļi (*Valdības Vēstnesis* 1920, 10. janvāris). Z. Meierovics puda uzskatu, ka Latvija spējīga nosargāt savas robežas bez igauņu un lietuviešu palīdzības un, neraugoties uz izmaiņām pretlielinieku spēku sastāvā, lietuvieši tika aicināti turpmāk piedalīties cīņā pret lieliniekiem, atverot frontes sektoru savā teritorijā (*Latvijas Sargs* 1920, 10. janvāris).

1920. gada 12. februārī laikraksts “Baltijas Vēstnesis”, analizējot lietuviešu izdevuma “Lietuva” rakstu par abu kaimiņu sarežģītajām attiecībām, vēlreiz atgādināja Z. Meierovica pateicības vārdus lietuviešiem un piebilda, ka Lietuva joprojām pretendējot uz atsevišķām Ilūkstes apriņķa teritorijām un arī Daugavpili (*Baltijas Vēstnesis* 1920, 12. februāris). Jāpiebilst, ka Lietuvas karaspēks no Ilūkstes apriņķa atkāpās tikai 1920. gada oktobrī (Jēkabsons 2005, 28).

Sarkanā armija Daugavpili preses skatījumā

Vēstures literatūrā minētas atšķirīgas ziņas par Daugavpili izvietotās Sarkanās armijas skaitlisko sastāvu un bruņojumu. Latviešu vēsturnieks E. Andersons uzskata, ka Daugavpils garnizona sastāvā bija 6000–8000 vīru un 50 lielgabalu¹⁰ (Andersons 1965, 50). Poļu avoti liecina, ka garnizonā nebija vairāk par 2 500 durkļiem un 20 lielgabaliem. Savukārt poļu ģenerālis S. Dombs-Bernackis, pamatojoties uz gūstā kritušo karavīru liecībām, secināja, ka Daugavpili bija ap 4 000 kājnieku (Jēkabsons 2007, 77).

Tā laika presē, protams, nav atrodamas ziņas par karojošo pušu militāro vienību sastāvu. Tajā pašā laikā lasītājiem tika skaidrots, kāpēc pret Sarkano armiju tiek organizēta militāra operācija. Latgales atbrīvošanas sākumā laikraksts “Baltijas Vēstnesis” minēja, kāpēc Latgales atbrīvošana nebija iespējama sarunu ceļā. Kā galvenais arguments tika minēts padomju varas ieplānotais padomju kongress¹¹, kurš “[..] centisies panākt, lai latgalieši nobalso, ka viņi vairs negrib pieslēties Latvijai” (*Baltijas Vēstnesis* 1920, 5. janvāris). Laikraksts tai pašā laikā skaidroja, ka Latvijas karaspēks Latgalē neveic iekarošanu un neslavē militārisumu, bet palīdzības sniegšanu tautas brāļiem nosaka tautas un valsts gods, pienākuma apziņa (*Baltijas Vēstnesis* 1920, 5. janvāris).

“Baltijas Vēstnesis” lasītājiem skaidroja, ka frontes svarīgākais punkts bija Daugavpils – pretinieka stiprākā vieta. Tās ieņemšanu tiešā uzbrukumā, nevis pilsētas aplenkšanu no flangiem, noteica būtiski apstākļi – Daugavpils

¹⁰ Ē. Jēkabsona skatījumā šie aprēķini ir pārspilēti (Jēkabsons 2007, 77).

¹¹ Iespējams, ka laikraksts ar to domāja 1920. gada 2.–4. janvāra Latvijas komunistiskās partijas Latgales organizāciju 2. konferenci (Treijs 1978, 206).

tuvums dienvidu kaimiņiem un nevēlēšanās atstāt armijas aizmugurē tik svarīgu pretinieka bāzi (*Baltijas Vēstnesis* 1920, 5. janvāris). Savukārt laikraksts “Latvijas Sargs” pievērsa uzmanību tam, ka lielinieki sākotnēji nocietinājuši piekļuves ceļus Daugavpilij – Dubnas krastus, Liksnu, Kalupi – un tikai vēlāk pašu Daugavpili (*Latvijas Sargs* 1920, 11. janvāris). Pilsētā visvairāk bija nocietināts dambis upes labajā krastā, kas bija augstāks par kreiso krastu, un līdz ar to sarkanarmiešiem bija izdevīgākas pozīcijas. Dambja aizstāvjus atbalstīja bruņu vilciens. Svarīgs aizsardzības objekts bija arī cietoksnis (*Latvijas Sargs* 1920, 8. janvāris).

Pēc preses ziņām, sarkanarmiešu rindās Daugavpili cīnījušies poļi, ebreji, krievi, latvieši. Latviešu pulku 9/10 bijuši cittautiešiem, kas darīts speciāli, lai parādītu pasaulei, ka pret Latvijas valdību cīnoties arī latvieši (*Latvijas Sargs* 1920, 10. janvāris).¹² Laikrakstos atrodamā informācija, ka pilsētas aizstāvju rindās bija atsevišķs ebreju komunistu pulks, kurš paspējis atkāpties no Daugavpils (*Baltijas Vēstnesis* 1920, 8. janvāris; *Latvijas Sargs* 1920, 8. janvāris).

Pēc Daugavpils atbrīvošanas laikraksts “Latvijas Sargs” rakstīja, ka Latvijas armija izcīnījusi kaujas ar labi sagatavotu pretinieku, kurš izvērsis plašu aģitācijas un provokatoru darbību pēc visjaunākajām Maskavas metodēm (*Latvijas Sargs* 1920, 6. janvāris).

Mūsdienu vēsturnieku vērtējumā Sarkanās armijas zaudējumi Daugavpili ir grūti nosakāmi, pieejama informācija ir fragmentāra un nepilnīga. Piemēram, laikraksta “Jaunākās Ziņas” korespondents vēstīja, ka pie II (Petrogradas) dzelzceļa stacijas gulējis ap 50 kaujā kritušo sarkanarmiešu liķu (*Jaunākās Ziņas* 1920, 8. janvāris). Laikraksta “Brīvā Zeme” kara korespondenta ziņojumā minēti Sarkanās armijas 700 gūstekņi pēc Daugavpils kaujas.¹³ Gūstā ticis saņemts arī Daugavpils kara revolucionārais tribunāls pilna sastāvā¹⁴

¹² Sarkanie latviešu strēlnieki Latgales frontē atradās 1919. gada vasarā. Augusta beigās – septembra sākumā 2. latviešu strēlnieku pulks piedalījās aizsardzības kaujās pret Polijas armiju pie Daugavpils. Turpinoties dezertēšanai no latviešu strēlnieku pulkiem, vienības tika nosūtītas uz citiem Padomju Krievijas pilsoņu kara frontes sektoriem (Šiliņš 2020).

¹³ Vēstures literatūrā ir minēts dažāds Sarkanās armijas gūstekņu skaits. Latvijas vēsturnieks Ē. Jēkabsons uzskata, ka ir bijuši 437 gūstekņi un par pārspilējumu jāuzskata poļu štāba vērtējums, ka ienaidnieks 3. janvārī Daugavpili un pie tās zaudējis ap 800 kritušo, ievainoto un gūstā nonākušo karavīru (Jēkabsons 2007, 82).

¹⁴ Citā publikācijā laikraksts “Brīvā Zeme” konkretizē, ka tribunāla priekšsēdētājs bija latvietis Krauklis, bet komisāri – Dreimans, Piņkis, Rozenbergs (*Brīvā Zeme* 1920, 11. janvāris).

(*Brīvā Zeme* 1920, 9. janvāris). Par pretinieka karavīru sagūstīšanu 3. janvāra kaujās ziņoja arī virspavēlniecības štābs (*Latvijas Sargs* 1920, 6. janvāris).

Laikraksts “Valdības Vēstnesis” informēja par iegūtajām 4 lokomotīvēm un 100 vagoniem, kurus varēšot izmantot satiksmei starp Daugavpili un Rīgu (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris). Laikraksta “Brīvā Zeme” kara korespondents ziņoja par Sarkanās armijas pamestajām 5 lokomotīvēm, 200 vagoniem, 60 ložmetējiem, vairākiem smagajiem lielgabaliem (*Brīvā Zeme* 1920, 9. janvāris). Laikraksts “Strādnieku Avīze” skaidroja, ka saskaņā ar Polijas un Latvijas vienošanos ieroči un munīcija tika nodoti Latvijas pusei, bet dzelzceļa ritošo sastāvu sadalīja uz pusēm. Trīs lokomotīves jau atvestas uz Rīgu (*Strādnieku Avīze* 1920, 18. janvāris).

Daugavpils kaujas nozīmes izvērtējums presē

“Ar Daugavpils ieņemšanu nu iegūta Latvijai atpakaļ mūsu trešā lielākā pilsēta¹⁵ [...]” tā rakstīja laikraksts “Valdības Vēstnesis” par Latgales atbrīvošanas pirmo sasniegumu nozīmi (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris).

5. janvārī Rīgā sakarā ar Daugavpils ieņemšanu notika karaspēka parāde un manifestācija, kas pievērsa vairāku laikrakstu uzmanību. Laikraksti šīs manifestācijas aprakstus publicēja ar virsrakstiem “Daugavpils ieņemšanas svinības Rīgā” (*Latvijas Sargs* 1920, 6. janvāris), “Latgales lielo notikumu atbalsis Rīgā” (*Baltijas Vēstnesis* 1920, 6. janvāris), “Daugavpils ieņemšanas gadījumā” (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris), kuru rakstos minētas galvenās aktivitātes – Rīgā sakarā ar Daugavpils atbrīvošanu izkārti karogi, karaspēka vienību nostāšanās Aleksandra bulvārī garnizona priekšnieka pulkveža O. Asmana vadībā, kareivju un pārējo manifestantu došanās uz valdības namu, Ministru prezidenta K. Ulmaņa runa no valdības nama balkona Nikolaja ielā 3, manifestantu došanās pie sabiedroto misijām un pateicības uzrunas. Preses sniegtajā K. Ulmaņa uzrunas tekstā Daugavpils nav minēta, toties Latgales atbrīvošanas cīņu pirmie panākumi novērtēti kā “svētki Rīgai un visai zemei” un virzība uz drīzu Satversmes sapulces sasaukšanu (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris). Laikrakstu vērtējumā Daugavpils atbrīvošana tika skatīta nevis kā atsevišķa slepeni izplānota militāra operācija, bet gan kā Latvijas armijas brīvības cīņu loģisks turpinājums. Šāds motīvs bija K. Ulmaņa

¹⁵ Laikraksts “Valdības Vēstnesis” atsaucās uz 1903. gada iedzīvotāju skaitīšanas rezultātiem. Daugavpili toreiz dzīvoja 75 tūkst. iedzīvotāju, mazāk nekā Rīgā un Liepājā. Savukārt, pēc laikraksta “Latvijas Sargs” aplēsēm, pēc atbrīvošanas pilsētā varēja būt ap 40 tūkst. iedzīvotāju (*Latvijas Sargs* 1920, 10. janvāris). Tautas skaitīšana 1920. gada vasarā konstatēja Daugavpili 23 tūkst. iedzīvotājus (Skujenieks 1925).

uzrunā Rīgas manifestantiem. Tajā Latvijas armijas janvāra sākuma panākumi Latgalē tika saistīti ar uzsākto Kurzemes atbrīvošanu pirms 8 nedēļām¹⁶ un izteikta atziņa, ka armija pret lieliniekiem cīnās tāpat kā pret vāciešiem (*Valdības Vēstnesis* 1920, 6. janvāris).

6. janvārī laikrakstā “Latvijas Sargs” ievietota žurnālista, armijas virspavēlnieka štāba preses nodaļas priekšnieka Augusta Plesnera (1892–1984) apcere “Latgales atbrīvošana”. Tajā tēlaini aprakstīta latviešu karavīra brīvības cīņu gaitas, uzsverot, ka kara stāsts ved “[...] caur tumsai un cerībai, caur viltu un intrigām, no Liepājas līdz Daugavpilij, pāri janvārim, pāri aprīlim, pāri jūnijam, pāri oktobrim uz jauno janvāri”¹⁷ (*Latvijas Sargs* 1920, 6. janvāris). A. Plesners norādīja uz sarežģīto militāro situāciju saistībā ar Igauniju Latgales atbrīvošanas laikā, jo “blakus igauņu ieroču pamieram uz Latgales ezeru ledus tagad skan ieroču troksnis” (*Latvijas Sargs* 1920, 6. janvāris). Tā tika vērtēts Igaunijas parakstītais pamiers ar Padomju Krieviju 1919. gada 31. decembrī neilgi pirms Daugavpils operācijas sākšanās.

6. janvārī laikraksts “Brīvā Zeme” ievietoja rakstu “Latvijas bruņoga”¹⁸ trešā zvaigzne”, ievadot to ar norādi, ka kalendārā šī bija Zvaigznes diena. Daugavpils raksturota kā pilsēta, pie kuras “[...] sīkstī turējusies tiklab melnā kā sarkanā Krievija” (*Brīvā Zeme* 1920, 6. janvāris). Raksta autors Latgales atbrīvošanā saskatīja latviešu karavīra pasaules karā gūto uzvaru virknes noslēgumu, kura sākumi meklējami kaujās pie Jelgavas 1915. gada Jūrgos¹⁹ (*Brīvā Zeme* 1920, 6. janvāris).

1920. gada 9. janvārī tika organizēta Latvijas ārlietu ministra Z. Meierovica tikšanās ar preses pārstāvjiem. Tajā tika skarts jautājums par izmaiņām reģionā pēc Daugavpils atbrīvošanas. Ministra skatījumā pilsētas ieņemšanai esot ne vien stratēģiska, bet arī saimnieciska nozīme, jo tiks izveidota patstāvīga satiksme ar Poliju, kas pavērs iespējas tirdzniecības sakariem ar Čehoslovākiju, Dienvidslāviju, Austriju, Šveici, Itāliju. Liela nozīme turpmāk būšot tieši sauszemes satiksmei ar sabiedrotajām valstīm, kas agrāk noritēja pa jūru (*Valdības Vēstnesis* 1920, 9. janvāris).

¹⁶ Ar to domāta teritoriju atbrīvošana pēc Bermonta sakāves 1919. gada novembrī.

¹⁷ A. Plesners ar to saprata Pagaidu valdības darbību Liepājā ar 1919. gada 7. janvāri un turpmākos vēstures notikumus līdz Daugavpils atbrīvošanai (Šiliņš 1920a).

¹⁸ “Bruņogs” – vairogš, šajā gadījumā – ģerbonis.

¹⁹ Domātas latviešu zemessargu Jelgavas aizstāvēšanas kaujas 1915. gada maija sākumā, kad tika nosargāta pilsēta. Tas bija nozīmīgs arguments, lai saņemtu atļauju nacionālu militāru vienību – latviešu strēlnieku bataljonu – veidošanai (Dedumietis 2020).

11. janvārī laikraksts “Brīvā Zeme” informēja lasītājus, ka no Daugavpils jau atklāta militārām vajadzībām dzelzceļa satiksme ar Viļņu un Varšavu, kas veicinās Latvijas armijas un iedzīvotāju apgādi ar kara materiāliem un precēm no sabiedrotajiem – Polijas un Francijas (*Brīvā Zeme* 1920, 11. janvāris). 16. janvārī laikraksts “Jaunākās Ziņas” pievērsa uzmanību Daugavpils turpmākajai nozīmei Latvijas ārējā tirdzniecībā, uzsverot, ka caur Daugavpili tiks atvērts “[..] jauns dzīvības nervs – tieša satiksme ar Poliju, Ukrainu un Vakareiropu” (*Jaunākās Ziņas* 1920, 16. janvāris).

Daugavpils ieņemšana tika skatīta Latvijas Sarkanā Krusta delegācijas sarunās ar Padomju Krieviju 1920. gada janvārī Maskavā.²⁰ Laikraksts “Latvijas Sargs” informēja, ka lielinieki uzskatīja šo pilsētu par stratēģisku atbalsta punktu Polijas tālākai virzībai pret Padomju Krieviju un tas radīja grūtības notiekošajās sarunās (*Latvijas Sargs* 1920, 8. februāris).

Latviešu preses materiālus par Daugavpils atbrīvošanu nosacīti var iedalīt vairākās grupās: 1) laikrakstu materiāli par Daugavpils atbrīvošanas politisko un militāro priekšvēsturi; 2) informācija par kaujas gaitu ar Latvijas un Polijas armijas piedalīšanos atsevišķos frontes sektoros; 3) spriedumi un vērtējumi par savstarpēji konkurējošo valstu – Polijas un Lietuvas – lomu Daugavpils kaujā; 4) Sarkanās armijas novērtējums; 5) Daugavpils atbrīvošanas nozīmes izvērtējums. Atzīstot preses materiālu daudzveidīgo raksturu, jāņem vērā, ka laikrakstu līdzstrādnieku darbība karadarbības zonā bija ierobežota. Redakcijas to kompensēja ar ārzemju laikrakstu informācijas atlasī un publicēšanu. Kopumā latviešu periodikas materiāli ir noderīgs un vērtīgs papildinājums vēstures avotu klāstā par Daugavpils atbrīvošanu 1920. gada 3. janvārī.

Avotu un literatūras saraksts

Baltijas Vēstnesis. Rīga, 1920.

Brīvā Zeme. Rīga, 1920.

Jaunākās Ziņas. Rīga, 1920.

Latvijas Sargs. Liepāja, 1920.

Sociāldemokrāts. Rīga, 1920.

Strādnieku Avīze. Liepāja, 1920.

Valdības Vēstnesis. Rīga, 1920.

²⁰ Latvijas Sarkanā Krusta delegācijai bija jānoskaidro Latvijas–Krievijas pamiera noslēgšanas iespējas (Jēkabsons 2007, 123).

Andersons, E. (1965) Sacensība par Daugavpili. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. 1965. Nr. 2, 46.–51. lpp.

Dedumietis, D. (2020) Daugavgrīvas cietokšņa zemessargu apvienoto darba rotu bataljoni. Grām.: *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/58908>. Skatīts 15.12.2020.

Dimants, A., Rožukalne, A. (2019) Foto un ziņu aģentūras Latvijā. Grām.: *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22144-foto-un-ziņu-aģentūra-Latvijā>. Skatīts 15.12.2020.

Jēkabsons, Ē. (2005) Lietuvas karaspēks Ilūkstes apriņķī 1919.–1920. gadā. *LZA Vēstis*, Nr. 2: 46–58.

Jēkabsons, Ē. (2007) *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 244 lpp.

Jēkabsons, Ē. (2010) Polijas bruņotie vilcieni Latvijā un Latvijas bruņoto vilcienu sadarbība ar Polijas armiju 1919.–1920. gadā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*. Nr. 1: 45–53.

Latviešu periodika. (1988) *Latviešu periodika 3 sēj., 3. sēj. 1920–1940. 1. daļa*. Sast. Ā. Brempele, Ē. Fligere, D. Ivbule, L. Lāce, M. Lazdiņa, atb. red. J. Kokts. Rīga: Zinātne, 734 lpp.

Latviešu periodika. (1989) *Latviešu periodika 3 sēj., 3. sēj. 1920–1940. 2. daļa. Palīgrādītāji*. Sast. Ā. Brempele, Ē. Fligere, D. Ivbule, L. Lāce, M. Lazdiņa, atb. red. J. Kokts. Rīga: Zinātne, 414 lpp.

Simončiks, P. (1968) Sarkanā Verdena. *Avangards*. 27. janvāris.

Skujenieks, M. (1925) *Otrā tautas skaitīšana Latvijā, 1925. gadā*. Pieejams: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/tautas-skaitisana/meklet-tema/184-otra-tautas-skaitisana-latvija-1925-gada>. Skatīts 15.12.2020.

Soms, H. (2019) Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1919. gadā. Grām.: *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XXVIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XXI = Proceedings of the 28th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XXII*. Daugavpils Universitāte; atb. red. I. Saleniece. Daugavpils: Saule, 338.–347. lpp. Pieejams: https://du.lv/wp-content/uploads/2019/01/Vesture_XXII_2019_DRUKA.pdf

Šiliņš, J. (2020) Latviešu sarkanie strēlnieki. Grām.: *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/36374-latviešu-sarkanie-strēlnieki>. Skatīts 15.12.2020.

Siliņš, J. (2020a) Latvijas Pagaidu valdība. Grām.: *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/105311>. Skatīts 15.12.2020.

Treijs, R. (1978) Svarīgākie notikumi. Grām.: *Oktobrī dzimuši. Rakstu krājums*. Sastādītājs V. Leitāns, zinātniskais redaktors R. Treijs. Rīga: Liesma, 216 lpp.

Henrihs Soms

Latvian Periodicals about the Liberation of Daugavpils in 1920

Key words: Latvian press, Daugavpils, Latvian army, Polish army, Lithuanian army, Red Army

Summary

On January 3, 1920, began the Latgale liberation operation of the war for Latvia's independence, when the units of Latvian and Polish armies occupied Daugavpils. These events were given a wide coverage in Latvian periodical press, therefore to explore this material seems quite important, since in 1920 the press was still the dominant means of mass information in Latvia. According to the index of periodicals, in 1920, altogether 82 editions – newspapers, magazines, bulletins – were published in Latvian. For writing this paper, materials from 7 newspapers have been used. During this period, the more important party newspapers on a national scale were “Sociāldemokrāts”, “Brīvā Zeme”, “Baltijas Vēstnesis”, non-party “Jaunākās Ziņas”, “Latvijas Sargs”, and the official newspaper “Valdības Vēstnesis”. To inform about the Daugavpils operation, periodicals made use of the official information sources – reports by General Headquarters, war correspondent letters, republications from other newspapers, including also English, French, Polish, and Lithuanian editions. In 1920, for the first time in the history of Latvia, national news agency – LETA was founded. The task of this agency was to inform world news agencies as well as local media about the events in Latvia.

The information concerning the events near Daugavpils may be grouped into several relative groups. First, newspapers published information on the military and diplomatic prehistory of Daugavpils liberation. Second, readers were informed about the beginning of Daugavpils operation when the Latvian army crossed the Daugava river at Gludāni (25 km from the city), fought the battle at the Likсна railway station, and started for Daugavpils in an armored train recaptured from the enemy. Third, newspaper columns wrote about the culmination of the battle at Daugavpils, when several columns of

the Polish army crossed to the right bank of the river and occupied the city. Fourth, within the bounds of possibility, newspaper readers were provided with the information about the proportion, military equipment, and spirits of military forces involved in the battle. Fifth, newspapers also published Latvian politicians' opinions about the role of the Polish and Lithuanian armies in preparing and implementing Daugavpils operation. Sixth, newspaper materials provided also the evaluation of the importance of Daugavpils liberation.

Regretfully, regional press newspapers in the Latgalian language ("Latgolas Vārds", "Latgalīts") were not published during the period of Daugavpils liberation. This important event was not reflected in newspapers issued in 1920, because the interest of Latgalian readers was focused on the process of the Constitutional assembly and solution of land issues. Newspaper information on the events on front obtained under war conditions is to be evaluated quite critically, since in some cases newspapers published unverified news.

Geoffrey Swain

Oral History and the Motivation of Early Supporters of Soviet Latvia

Key words: oral history, motivation, Sovietisation, Latvia

A quarter of a century ago, one of the most influential oral historians discussed the benefits of oral history over the traditional documentary approach. Alessandro Portelli's stimulating and thought-provoking article "The Peculiarities of Oral History" is about the pluses and minuses of using an oral history approach and it concluded with the assertion that oral history gives a voice "to the marginalised and excluded". In the jargon of the 1980s, which Portelli liked to use, oral history was necessary for "a history of the non-hegemonic classes" to be written. These sources were of less concern for those writing a history of the ruling class, because this class "had control over writing and therefore entrusted most of its collective memory to written records" (Portelli 1981, 104). And it is certainly true, that much oral history work has been done to give a voice to those "marginalised and excluded" groups which would not normally make it into a history book. Thus, to take a copy of the British journal *Oral History* completely at random: in issue number one for 2001 there are articles on the black ethnic minority in the English town of Wolverhampton, homosexual groups in East London, and labour unrest in Barcelona.

However, for Portelli the power of oral history is not simply to give such "marginalised and excluded" groups a voice, but to enable them to explain their motivations. Portelli is clear: oral history helps the historian understand questions of motivation. Oral history, he wrote, "tells us less about events as such than about their meaning". Oral sources "tell us not just what people did, but what they wanted to do, what they believed they were doing, what they now think they did" (Portelli 1981, 99–100). For Portelli, oral history helps us understand the question of motivation behind the actions of the "marginalised and excluded", why the ordinary person acted as he or she did. Portelli had begun his career as a labour historian, and he was clear that "oral sources may not add much to what we know of, for instance, the material cost of a given strike to the workers involved; but to tell us a good deal about its psychological cost." (Portelli 1981, 100) He was interested in the strikes

which Italy experienced during the late 1940s, strikes which historians of the Cold War years put down to communist agitation and ambition. For these historians, the motivation behind the strikes was clear: the communists had come to power already in much of Eastern Europe, and in 1948 they had cemented their control over Czechoslovakia and Hungary; clearly Italy was next and the strikes were the weapon the communists were determined to use. Portelli suspected that such an explanation for the strike wave of 1948–49 was too simplistic. So, he set about interviewing many of the strike leaders at factory level, the labour activists who had worked on the ground to make the strikes effective. What he discovered was a huge amount of tension within the Communist Party between militant rank and file and more cautious leadership; within strikes motivated by mass lay-offs, some labour militants dreamed of revolution while most saw this as a phantasy (Portelli 1981, 100). The revolutionaries of the 1940s were not so very communist in outlook.

With Portelli's experience in mind, I wondered what oral history could tell us of the motivation behind those people who, in the immediate post-war years, helped to re-establish the Soviet regime in Latvia. What follows is merely a suggestive snapshot, based on various interviews mostly carried out nearly a decade ago in Krāslava and Preiļi. It certainly has none of the academic rigour of Portelli's work, but it is suggestive of possible motivations and certainly illustrates the point that oral history does help us understand questions of motivation, particularly the motivation of some of those who supported the restoration of Soviet Latvia in 1945. As with Portelli's work, however, oral sources suggest that these motivations do not fit easily into the assumptions of Cold War historiography.

It might be assumed that those working for the re-establishment of Soviet Latvia were all active communists. However, even written sources challenge this. Writing in the *Humanitāro zinātņu vēstnesis* (Swain 2003, 88), I noted that only six per cent of Soviet partisans in Latvia were members of the Latvian Communist Party and that only thirteen per cent went on to play a role in establishing the Soviet administration. Many Soviet partisans clearly had motivations other than the establishment of Soviet power. Oral history can tell us more about the often rather confused motivations of those who came forward in 1944–5 to help restore Soviet power.

Uļijana was 18 years old when the Red Army returned in autumn 1944. Brought up in an Old Believer family not far from Rēzekne, she was one of the first to join the Komsomol, and became an early volunteer in the collective farm movement, becoming the chairperson of a village soviet and joining the

Latvian Communist Party. Her motivation is not hard to determine: early in 1943 her father, her brother and her elder sister were arrested accused of helping the Soviet partisans. Detained first in Rēzekne and then at the Salaspils camp, her sister ended up in Austria and her father in Germany; her brother escaped to join the Red Army towards the end of 1944 and was killed in battle. Ulijana recalled that when her father returned in summer 1945, she was involved in a large-scale operation mounted by the Komsomol to counter the actions of the Forest Brethren. Members were issued with weapons and called on to stand guard over village soviet buildings, since “bandits” were rumoured to be targeting a milk collection point. She remembered that more than one exchange of fire had taken place on that day. From her perspective, it made perfect sense to see combatting the Latvian National Partisans as part of the same struggle in which the rest of her family had been involved. Unusually for this short study, her commitment to the cause did not waver even when her husband was briefly arrested and imprisoned; he was the son of a Soviet Latvian executed in 1937. She saw out her career in the Latvian Communist Party as a member of the Preiļi soviet administration (DU MV: 795).

Although this was not the case with Ulijana, very often, the motivation for actions taken in 1944–45 centred around the issue of deportations. In May 1942 and again in August 1943, Latvians of Russian ethnicity, Old Believers in particular, were subject to deportation to forced labour in Germany. The written record makes clear that it was the Latvian security services which took the lead in these actions, rounding people up in an almost random manner (Swain 2004, 89–93). Ironically, one of those who tried to help those Old Believers condemned to deportation in this way was one of the few Baltic Germans not to have taken up the offer of resettlement in Germany’s recently acquired Polish territories. The grandfather of Vera took it upon himself to try and save as many of his Old Believer neighbours as possible from deportation; his village was predominantly Russian. He wrote various appeals and the like, Vera recalled, because he knew German, and “many were freed”; the whole Russian village were behind him even though he was considered a German himself (DU MV: 799). Anna E., another Old Believer, whose brother and sister were taken to Germany, confirmed that a neighbour, who knew a local Baltic German, was able to intervene and get her parents brought back after they had been taken off for onward deportation to Germany. Her father became the chairman of the village soviet once Soviet power was restored (DU MV: 794).

The deportations clearly had an impact on the decisions Anna E. made in 1944–45. She was already rather jaundiced about life in independent Latvia before the war began; after two years at school the language of instruction changed from Russian to Latvian “even though we did not understand anything”. She was glad, therefore, when the Soviet occupation restored the Russian language classes in 1940, and she enthusiastically joined the Pioneers, keeping her badge throughout the war, hidden in a box. Saved from deportation because her father sent her away to live with an aunt, she was one of the first to join the Komsomol in autumn 1944 and was one of only two from her school to be sent for training in Daugavpils at the Higher Party School, ignoring the opposition of her parents. She became a member of the District Committee, although she never took up a leading position like secretary, and in summer 1945 she was selected for mine clearance training. She went on to work as a telephonist and joined the Latvian Communist Party. However, even such a committed Soviet citizen as Anna E. would occasionally attend church, despite being a Komsomol member, and had her own children baptised when the time came (DU MV: 794).

Deportations happened often because of vague charges about pro-Soviet sympathies on the part of Old Believers and other Russians. These allegations often came from the mouths of extreme Latvian nationalists, based on prejudiced assumptions rather than evidence. Jevlampija, another Old Believer young woman, recalled how she and her brother had been deported to Germany, she stated that “it was *aizsargs* on bicycles with arm bands” who detained her in June 1942. She has also left one of the most poignant memories of the murder of Preili’s Jews: “I was at home. It was like this. We were digging potatoes, but all we could hear was ‘band, bang, bang, bang’. Father said: that’s the Jews, they are killing the Jews.” And, again, she blamed the *aizsargs*: “it was the same *aizsargs* who rounded them up” (DU MV: 728). Anna E. was equally clear about who was responsible for the fate of Preili’s Jews. She was with her father on the way to the bathhouse when they heard the shooting and her father said that they were killing the Jews: “there was not one German there,” she recalled, “the Latvians did the shooting.” (DU MV: 794) Unlike Anna, however, Jevlampija’s brush with the Holocaust did not lead her to identify with the new Soviet regime after her return in summer 1945, she did not even join the Komsomol. Her brother was sent to a Siberian labour camp at the end of the war for not escaping while in Germany and joining the partisans. Jevlampija returned to the family farm and commented that her family were seen to be “among the kulaks” (DU MV: 728).

Another Old Believer teenager, Praskovja, also reacted to the actions of extreme Latvian nationalists. Her brother and sister were deported in 1942, prompting her father to come forward as the chairman of a village soviet; with only 12 hectares of land he was a poor peasant by most definitions. She then married a man whose father had been forced to dig pits for the murder of Preili's Jews. This broke her father-in-law and he died young, but his account of the murder convinced Praskovija that the *aizsargs* had been responsible not only for rounding up the Jews but also for the killing them: "No, no, no – it was not the Germans, it was our people, it was our people. The Germans were better than our people". She also told the story of how her father had been rounded up by the *aizsargs* during the war and held on vague charges of having Soviet sympathies, but a German officer turned up and had him released on the grounds that there was no real evidence against him. Although not active politically herself, her family were – three of her uncles were killed in fighting with the Forest Brethren, one of them a village soviet chairman and she blamed "the Daugavpils *aizsargs*". Their bunker was eventually discovered in woods near her home and destroyed. Praskovja ended up identifying with the regime and training as a nurse (DU MV: 798).

Anna D.'s actions in the post-war years were also governed by her response to the *aizsargs*. It was, she said, *aizsargs* who had rounded her up in 1942 and taken her to Aglona station where the deportees were loaded onto trains destined for Germany. As things turned out, she was not on the requisite list and so was not deported. Other *aizsarg* actions soon affected her, however. It was reported that Soviet partisans were active in her village. She insisted she never had any contact with Soviet partisans throughout the war, but *aizsargs* turned up to investigate. Their behaviour frightened her, and she maintained that a German officer told the *aizsargs*: "Don't you dare touch the children!" Her father understood some German. Anna D. put herself forward in 1944–45 to chair a village soviet, and was an early enthusiast for collective farms. However, she never joined the Komsomol on the grounds that she did not want to upset her deeply religious parents, and her enthusiasm for Soviet power was tempered by the fact that "father was considered a kulak". Her contradictory attitude towards the new regime is perhaps summed up by the fact that she cried when Stalin died, but regularly celebrated Easter (DU MV: 759).

Resentment at the activity of extreme nationalists was clearly a strong motivation for those who helped Soviet Latvia: but how strongly did they identify with the new state? As we have seen, many early activists continued

to express their religious beliefs. This was dramatically the case with Marija, an Old Believer teenager who had been deported to Germany as a farm labourer in 1942 aged 16, accompanied by her mother. The family had been targeted for deportation because of rumours that a family member was a Soviet partisan. She managed to return to the Preiļi area in autumn 1944, and her father agreed that, despite her relative youth, she could work for the village soviet executive. She threw herself into the task of re-establishing the Soviet administration, becoming the secretary of the local soviet executive. Not long after that she was transferred to the secretaryship of the Preiļi soviet executive. Soon she was an active Komsomol member and working as the secretary of the local Komsomol executive. Later still, in 1947, she would become a Pioneer leader. But she was not an ideological communist by any stretch of the imagination.

As a Soviet activist, she was expected to attend training courses in Riga. She duly did, but found them “stupid”. She wanted practical advice about how to run her department – quite by chance she had uncovered a case of bigamy – but it was all “the history of the party” and “studying the Constitution”; her course “for a Soviet activist” had been a complete waste of time. And, she came forward as a Soviet activist despite continuing to have at least some of the religious faith instilled by her grandmother. Not long after her marriage in 1948, her new brother and sister-in-law came to visit from Moscow. Her sister-in-law said that, in her opinion, all members of the Latvian Komsomol deserved to be expelled, because they clearly continued to believe in God. Marija responded: “So, does belief in God make me an enemy of the Soviet state? Am I doing anybody any harm? My children will be brought up believers, so what”. Clearly her identification with the Soviet state stemmed from the war-time experience of deportation as a Soviet sympathiser, rather than any true understanding of the Soviet system. Later in the interview it became clear that she developed reservations about the collectivisation movement (DU: MV 715).

Not surprisingly, Marija soon distanced herself from active politics, as did several of the early supporters of the restored Latvian Socialist Soviet Republic. The written record makes clear that many of those who came forward in autumn 1944 did not remain in the vanguard for long. The Polish school-teacher A. Sosnovski, who gave vivid descriptions of the massacre of the Jews in Daugavpils in the local press, had effectively been side-lined by the end of the year (Swain 2004, 154). The experience of Vladmirs is similar. He was twelve when the war began. His family had benefitted from the advent

of Soviet power. His father, who worked at the electricity station in Krāslava, became a candidate member of the Latvian Communist Party, one of his brothers moved rapidly from factory worker to factory director, and Vladimir himself was sent to take part in the first Pioneer camp held in Stropi in June 1941. When the war began, his father escaped to Soviet controlled territory, his mother was sent to Salaspils camp and then Germany; his eldest brother was sent to Germany along with his third brother, while his second brother was recruited to a labour battalion of the Latvian Legion. His younger sister was sent to live with friends and he was looked after by an Orthodox priest, who was a neighbour.

Vladimir was an obvious choice to be approached to become a Pioneer leader, a responsibility he took up in summer 1945. Then he was asked by a former Soviet partisan if he would join the district Komsomol executive, which he did. His good handwriting meant he was responsible for drafting protocols, and he recalled one occasion on which he was flown to Riga in a light aircraft to ensure the protocols arrived in time. His family were clearly in good favour with the regime: about this time Aleksandrs Nikonovs, the future National Communist leader, stayed overnight with Vladimir's father, now a full party member. By 1948 Vladimir was an inspector for the Krāslava Komsomol District Committee and a political career seemed on the cards. Yet this did not happen. In 1949 Vladimir did his military service and on his return to civilian life in 1952 turned down repeated proposals that he should join the Latvian Communist Party (DU MV: 623).

During the interview, Vladimir was asked why he had not joined the party and his explanation was that he was "not ready, internally". Exactly what that meant was left unclear, but in this same discussion he also stressed that he had a "conscience". There were things that troubled him about the election campaigns and particularly the loan campaigns that put pressure on those who were already struggling financially to make further contributions to the state. Some of those who organised these campaigns he saw as uneducated, a few as prepared to use force. More general campaigning, to expand the Komsomol or establish the first collective farms, did not upset him in the same way. At another point in the interview, he commented that he did not really enjoy political meetings, let alone speaking at them, nor did he particularly like political activists. Although he did not bring this forward as a motivation, he did explain that his brother was sentenced to ten years imprisonment for working in the Latvian Legion labour battalion, even though his brother

felt he had been press-ganged to join. The fate of his brother had resulted in Vladimir facing an unpleasant session with the security services.

Vladimir remained very active in cultural work, particularly the People's House, but he shunned overtly political activities. It seems that the more Vladimir got to know about the essence of communist discipline, the less active he became. His career, and the careers of those mentioned above, show very clearly the complex and confused motivations for committing to the re-establishment of Soviet Latvia.

Such confused motivation was not confined to those who actively supported the regime. Renāte (DU MV: 110) was a young woman haunted by her experience of the Holocaust. Before her family moved to Daugavpils in 1943, she had lived in Riga and remembered the columns of Jews lined up to march to Biķernieki and Rumbula; her father, a railway worker, had witnessed the killings themselves, so she knew of their true fate. This vision had a lasting impact on her. When Stalin died, she remembered crying "because of what I had seen", the Germans, the Jews, the prisoners. She felt that the communists operated according to "a moral codex" which she could respect. By the time of Stalin's death in March 1953 she was working in a primary school, but despite her recognition of the communists' "moral codex", she never joined the party nor became politically active.

The experience of war offered the key to understanding motivation and the limits of co-operation with the Soviet regime.

References

R. P. life-story, interview undertaken by Zane Stapķeviķa, in Vabole parish of Daugavpils district, 4 July, 2003. The record of the interview (106 minutes, in Latvian) is kept in the archives of the Oral History Centre at Daugavpils University, catalogue No. 110, abbreviated – DU MV: 110.

V. R. life-story, interview undertaken by Irēna Saleniece & Geoff Swain, in Krāslava, 11 July, 2009, 197 minutes, in Russian, DU MV: 623.

J. K. life-story, interview undertaken by Iveta Bogdanoviķa, in Preiļi, 6 July, 2010, 150 minutes, in Russian, DU MV: 728.

A. D. life-story, interview undertaken by Diāna Stalidzāne, in Preiļi, 7 July, 2010, 106 minutes, in Russian, DU MV: 759.

A. J. life-story, interview undertaken by Diāna Stalidzāne, in Preiļi, 9 July, 2010, 105 minutes, in Russian, DU MV: 794.

U. B. life-story, interview undertaken by Renāte Vilmane, in Preiļi, 9 July, 2010, 66 minutes, in Russian, DU MV: 795.

P. I. life-story, interview undertaken by Inese Ruļuka, in Preiļi, 9 July, 2010, 110 minutes, in Russian, DU MV: 798.

V. K. life-story, interview undertaken by Irēna Saleniece & Geoff Swain, in Preiļi, 9 July, 2010, 110 minutes, in Russian, DU MV: 799.

Portelli, A. (1981) "The Peculiarities of Oral History" *History Workshop* no. 12, pp. 96–197.

Swain, G. (2003) "Latvia's Red Partisans Reconsidered" *Humanitāro zinātņu vēstnesis* no. 4, pp. 81–94.

Swain, G. (2004) *Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina 1940–46*. London; New York: Routledge Curzon Taylor Francis Group. 268 p.

Džefrijs Sveins

**Mutvārdu vēsture un padomju varas atbalstītāju motivācija
Padomju Latvijas sākumposmā**

Atslēgas vārdi: mutvārdu vēsture, motivācija, sovetizācija, Latvija

Kopsavilkums

Alessandro Portelli apgalvo, ka mutvārdu vēsture stāsta ne tikai to, ko cilvēki darīja, bet arī to, ko viņi gribēja darīt, un tādējādi palīdz izskaidrot cilvēku motivāciju. Šajā rakstā aplūkots, kas motivēja dažus cilvēkus, kuri atbalstīja padomju varas atjaunošanu Latvijā 1944.–1945. gadā. Pētījuma pamatā ir pirms desmit gadiem Krāslavā un Preiļos veiktās intervijas. Tiek pētīti jautājumi saistībā ar nacistu okupācijas varas represijām, jo īpaši vecticībnieku deportācijas uz Vāciju, kā arī ietekme, ko ir atstājusi ebreju masveida nogalināšana. Turklāt mutvārdu vēsture atklāj smalkas un negaidītas motivācijas nianšes, liecinot, piemēram, par baltvācieša iejaukšanos, lai ierobežotu deportējamo vecticībnieku ģimeņu skaitu; par komjaunatnes aktivisti, kura kristīja savu bērnu; par sievieti, kura raudāja par Staļina nāvi sakarā ar ebreju slepkavību, ko viņa bija pieredzējusi. Daži no atbalstītājiem strauji aizgāja no politikas, kad atjaunotā padomju režīma būtība kļuva skaidrāka.

Vitālijs Šalda

Latgaliešu bēgļi Pirmā pasaules kara laikā

Atslēgas vārdi: latgalieši, kara bēgļi, Pirmais pasaules karš

Bēgļu kustība Latvijā aizsākās 1915. gada aprīļa vidū, kad Vācijas kara-spēks iebruka Kurzemē. Pēc preses ziņām, 1915. gada vasarā caur Vitebskas guberņas ziemeļrietumu daļu, kurā ietilpa arī trīs Latgales apriņķi, virzījās garas ratu rindas ar bēgļiem (*Западная копейка* 1915, 26 августа). Pēc aptuveni datiem, Rēzeknes apriņķī augustā bija apmetušies ap 10 500, Ludzas – 7 000, Daugavpils – 4 000 bēgļu (*Latviešu Bēgļu* 1915, 15). Tiesa, 1915. gadā Vitebskas guberņa ļoti cieta no lopbarības trūkuma: furāžu rekvizēja karaspēka daļas, vietējos krājumus noplicināja bēgļu no Polijas un Rietumbaltkrievijas lopi, rezultātā izveidojās draudošs stāvoklis (НАРБ, 798). Kurzemes zemnieku izmitināšanai situācija bija nelabvēlīga. Ņemot vērā visus minētos apstākļus, ir saprotams, kāpēc latviešu bēgļi necentās nokļūt blakus novadā – tagadējā Baltkrievijā.

Latviešu preses izdevumi brīdināja nepadoties vispārējam bēgšanas noskaņojumam. Piemēram, Petrogradas latviešu avīze “*Ņevas Viļņi*” jau aprīlī vērsās pie piefrontes joslas iedzīvotājiem ar brīdinājumu vieglprātīgi nepamest savus mājokļus un nedoties uz Petrogradu, kur dzīve ir dārga un darbu atrast grūti (*Ņevas Viļņi* 1915). Citas avīzes gan to darīja ar novēlošanos. Tomēr 1915. gada 30.–31. augustā notikušais Latviešu bēgļu apgādāšanas organizāciju priekštāvju kongress pieņēma rezolūciju ar ieteikumu Latvijas iedzīvotājiem “pārsteidzīgi neatstāt dzimto sētu” (*Latviešu Bēgļu* 1915, 46). Arī Vitebskas gubernators M. Arcimovičs (*Михаил Викторович Арцимович*, 1859–1933) paziņoja, ka piespiedu izsūtīšanas no guberņas nebūs un “iedzīvotājiem ir jāpaliek uz vietas, lai nepostītu savu saimniecību” (*Drywa* 1915, 2. septembris).

Taču, kad 27. augustā Vācijas karaspēks uzsāka uzbrukumu Švenčoņu (liet. *Švenčionys*, baltkrievu *Свенцяны*) virzienā, apdraudot Daugavpili, arī no Latvijas austrumu daļas sākās bēgļu kustība. Bēgļu gaitās devās Jaunjelgavas, Ilūkstes, Daugavpils apkārtnes iedzīvotāji. Viņi virzījās galvenokārt uz Vitebskas pusi (*Западная копейка* 1915, 26 августа). Tikai Daugavpils apriņķī kara gados atstāja ap 10 000 cilvēku (*Жилвинска*). Acīmredzot bēgļu skaits no pārējiem apriņķiem bija mazāks, jo Daugavpils atradās vistuvāk fronteī.

Diemžēl nav zināms, cik cilvēku atstāja pašu Daugavpili, jo pilsēta pārdzīvoja visu rūpniecības uzņēmumu un administratīvo iestāžu evakuāciju uz Krievijas iekšieni. Vienīgi zināms, ka līdz 1915. gada septembra sākumam no Daugavpils bija evakuētas 5 069 strādnieku ģimenes (Нетесин 1980, 206–207).

Būtībā kara notikumu rezultātā evakuētie vai pēc savas iniciatīvas darba meklējumos uz tālākiem no frontes Krievijas apgabaliem devušies Latvijas pilsētu strādnieki arī jāuzskata par bēgļiem, jo saskaņā ar 1915. gada 30. augustā valdības pieņemto “Likumu par bēgļu vajadzību nodrošināšanu” par bēgļiem tika atzītas personas, kuras atstājušas ienaidnieka apdraudētos vai jau ieņemtos apvidus, kā arī tās, ko militārās vai civilās iestādes bija izraidījušas no kara darbības rajoniem (Курцев 1999, 106).

Visā Vitebskas guberņā, kurā ietilpa arī Latgale, 1915. gada beigās uz pagaidu dzīvi bija apmetušies 90 000 bēgļu (*Витебский вестник* 1916, 25 ноября). Tiesa, lielākais to daudzums nāca no citām Krievijas ziemeļrietumu novada guberņām, tomēr 1916. gadā pilsētā bija apmetušies arī daudzi bēgļi no Vācijas okupētajiem Baltijas rajoniem un piefrontes zonas Latgalē. Pilsētā pat tika organizēta KSDSP Latviešu rajona komiteja, kuras vadībā te notika streiki (*Витебск*).

Latviešu bēgļi apmetās arī blakus Latvijai un Latgalei esošajā Pleskavas guberņā. No 25 927 bēgļiem, kuri uz 1916. gada 1. jūniju biju tajā apmetušies, visvairāk – 10 801 – bija latvieši (Васильев 2014). Var droši teikt, ka vismaz daļa nāca arī no Latgales. Protams, latgaliešus Krievijā uztvēra kā latviešus. Piemēram, Kalugā daļa vietējo iedzīvotāju visus bēgļus-nekrievus sauca par latviešiem (Белова 2011).

Diemžēl autora rīcībā ir maz ziņu par latgaliešiem-bēgļiem kā personībām. Tas acīmredzot ir likumsakarīgi – palīdzību saņēma ierindas cilvēki, nevis sabiedriski darbinieki. Tikai daži no tiem vēlāk varēja iegūt sabiedrībā ievērojamu stāvokli. Tāds, piemēram, bija mākslinieks, Daugavpils Vēstures muzeja dibinātājs un vadītājs Oskars Kalējs (1902–1993). Dzimis 1902. gadā Rēzeknes apriņķa Bērzgales pagasta Ilzenē ierēdņa ģimenē, Pirmā pasaules kara gados kopā ar ģimeni devās bēgļu gaitās un nokļuva Krievijā. 1920.–1921. gadā, neraugoties uz sarežģītajiem apstākļiem, mācījās Maskavas Augstākajās mākslinieciski tehniskajās darbnīcās glezniecību. Atgriezies Latvijā, mācījās Latvijas Mākslas akadēmijā, kur profesora Vilhelma Purviša (1872–1945) vadībā beidza Dabasskatu glezniecības meistardarbnīcu un ieguva mākslinieka-gleznotāja kvalifikāciju; no 1927. gada regulāri piedalījās mākslas

izstādēs Daugavpili un citur novadā, arī Rīgā. Bija Daugavpils Vēstures muzeja dibinātājs un vadītājs, izveidoja vērtīgas gleznu, etnogrāfijas, Latgales keramikas, arheoloģijas kolekcijas, kuras Otrā pasaules kara laikā izglāba no izvešanas; savāca visplašāko Latgales keramikas kolekciju – ap 2 300 eksponātu. 1944. gadā apcietināts un izsūtīts, dzimtenē atgriezās 1955. gadā (*Oskars Kalējs*).

Bēgļu gaitās no Latgales devās dažādu tautību cilvēki, palīdzību meklēja galvenokārt savu tautiešu radītās bēgļu palīdzības biedrībās. Tāpat kā citu tautību pārstāvjū, arī tūkstošiem ebreju no Rīgas, Vidzemes un Dienvidlatgales, karadarbības spiesti, 1915.–1916. gadā devās bēgļu gaitās. Ap 75 tūkstošiem ebreju bēgļu atrada pajumti Krievijas rietumu un vidusdaļā, kur, tāpat kā latvieši, dibināja savas nacionālās bēgļu aprūpes komitejas.

Kā zināms, Vitebskas guberņa ar trim Latgales apriņķiem, tāpat kā Kurzemes guberņa, ietilpa ebreju nometināšanas zonā, un ievērojams skaits Latgales iedzīvotāju bija ebreji. Tā 1897. gadā Daugavpili dzīvoja 32 384 ebreji, kas sastādīja gandrīz 50% no visiem iedzīvotājiem (*Акценты*). Saprotams, ka kara laikā daudzi devās bēgļu gaitās. Sakarā ar ebreju izbraukšanas no nometināšanas zonas 1915. gada 15. aprīlī Krievijas iekšlietu ministrs N. Ščerbatovs (*князь Николай Борисович Щербатов*, 1868–1943) izdeva cirkulāru, ar kuru tika atļauta apmešanās Krievijas pilsētās, izņemot galvaspilsētās un vietās, kuras atradās imperatora galma un kara ministra pārziņā. Petrogradas varas iestādes nelabprāt pieņēma bēgļus. Jau 1915. gada 15. janvārī Viskrievijas Pilsētu savienības Dvinskas (Daugavpils) komiteja uz savu jautājumu, vai tā bēgļus no pierobežas var sūtīt uz Petrogradu, saņēma atbildi, ka nav vēlams, jo tas novestu pie lielas bezdarbnieku koncentrācijas pilsētā (*Надсадный* 2013).

Tāču ar bēgļu kustības sākumu Latvijas teritorijā arī Petrogradā ieradās ebreji no Latgales cerībā atrast atbalstu pie turīgajiem radiem un paziņām. Tāču, lai iegūtu uzturēšanās atļauju, nācās vērsties pie iekšlietu ministra. 1915. gadā Krievijas Iekšlietu ministrija izskatīja ap 2 200 iesniegumu. Lielākā daļa lūdzēju nāca no ziemeļrietumu Krievijas, tostarp Baltijas guberņām. Minētajā skaitā bija arī 170 iesniegumu no Daugavpils un 24 no Rēzeknes bijušajiem ebreju iedzīvotājiem. Uz lielāko daļu iesniegumu tika saņemta pozitīva atbilde. Diemžēl nav zināms, kāds bija šo Latgales iedzīvotāju tālākais liktenis. Ir ziņas, ka daļa vērsās pēc palīdzības pie jau 1914. gadā dibinātās Ebreju komitejas palīdzībai kara upuriem Petrogradā (*Еврейский Комитет Помощи жертвам войны в Петрограде*) (Хаеш). Līdz 1917. gadam minētā

komiteja sniedza palīdzību 238 tūkstošiem cilvēku – bēgļiem, karavīru atraitnēm, invalīdiem (*Джойнт*).

1915. gada 13. augustā stājās spēkā N. Ščerbatova rikojums par ebreju nometināšanas zonas paplašināšanu, balstīts uz 1915. gada 4. augustā Krievijas Ministru padomes pieņemtā Nolikuma. Agrākās ebreju nometināšanas zonas robežas faktiski tika atceltas, ko izsauca nepieciešamība izmitināt bēgļus. Var teikt, ka šo 1791. gadā administratīvi radīto nometināšanas robežu bēgļu kustība burtiski “salauza”. Tas bija Krievijai raksturīgā “ebreju jautājuma” risināšanas sākums (Златина 2010).

Latvijas ebreju vēstures pētnieki Leo Dribins, Armands Gūtmanis, Marģers Vestermanis ir rakstījuši, ka Petrogradā palīdzības ebreju bēgļiem darbā iesaistījās arī Daugavpilī dzimušais tiesībzinātnieks Pauls Mincs (dzim. *Шмуэль Файвл Мунц*, 1868–1941), kurš starpkaru periodā bija vienīgais ebreju tautības ministrs Latvijas Republikas valdībā, kā arī citi Latvijas ebreju sabiedriskie darbinieki (Dribins 2008).

Jāuzsver, ka ne visi bēgļi no Latgales vēlējās palikt dzimtenes tuvumā – Petrogradā, Vitebskā u. c. Uzņēmīgākie devās tālāk, arī uz Sibīriju un Tālajiem Austrumiem. Krievijas austrumu rajonos bēgļi nokļuva krietni vēlāk nekā tās centrā. Krasnojarskā, Tomskā pirmie kara dzītie latvieši ieradās jūnijā un jūlijā, otrais vilnis sekoja augusta otrajā pusē (LBA CK Ziņojums 1916, 12. maijs; 1917, 23. februāris), taču, domājams, šajā laikā viņu vidū nebija latgaliešu. Pēc latgaliešu dzīves pētnieka M. Kolotkina (*Михаил Николаевич Колоткин*, 1952) ziņām, 1917. gadā bēgļu skaits Sibīrijā sasniedza 86 664 cilvēkus. Nekrievu bēgļu vidū bija 25–30%; pēc poļiem un latviešiem lielākā grupa bija latgalieši (Колоткин 2012).

Latviešu prese 1916. gadā ziņoja, ka Sibīrijā ieplūda “ap pāris desmit tūkstošu” latviešu (LBA CK Ziņojums 1916, 19. maijs). Latgales latviešu likteņu Sibīrijā pētnieks Jāzeps Brolišs (1928–2008) vērtē, ka tikai nedaudz mazāk par pusi latviešu kopskaita sastādīja bēgļi no Latgales (Brolišs 2000, 80). Pētnieks arī norāda, ka tur dažādos gados dzīvojuši “pat līdz 200 000 latviešu” (*Latgales latvieši* 1997, 21).

Pēc Oktobra apvērsuma, pēc visas Latvijas (arī Latgales) okupācijas, pēc Brestas miera noslēgšanas bēgļiem no Latvijas un arī Latgales zuda cerības uz Krievijas uzvaru karā, vācu okupēto teritoriju atgūšanu, zuda arī valdības pabalsti, tāpēc viņi mēģināja, negaidot starpvalstu vienošanos, atgriezties dzimtenē. Par latviešu bēgļu situāciju, atgriešanās mēģinājumiem Latvijā ir rakstīts iepriekš (Šalda 2007). 2011. gadā Maskavā iznāca profesora K. Ārenta (*Карл Петрович Арендт*) grāmata par latviešu migrāciju Krievijas impērijas

un PSRS sastāvā, kurā skatīti arī “bēgļu laiki” (Арепт 2011), taču tajā latgalieši nav izdalīti no pārējās latviešu masas.

Baltkrievu vēsturniece T. Ivanova (*Татьяна Петровна Иванова*) ir pētījusi bēgļu uzturēšanās problēmas Vitebskas guberņas baltkrievu apriņķos 1917.–1924. gadā un norāda, ka speciālas komisijas kopā ar kara komisariātiem pirmām kārtām pārbaudīja iespējas iesaukt bēgļus Sarkanajā armijā, pēc tam mēģināja tos iekārtot darbā. Taču, tā kā liela bēgļu daļa bija sievietes, bērni un nepilngadīgi pusaudži, bija jā rūpējas arī par sociālo palīdzību, kura gan bija visai trūcīga. Tā 39 cilvēkiem vecumā no 4 līdz 85 gadiem, kuri bija ieradusies laikā no 1916. gada 15. novembra līdz 1918. gada 25. maijam, tika piešķirta vieta kopmītnē, kurā bija nodrošināta arī ēdināšana. Tā kā 30 bēgļu agrākā dzīves vieta bija Vitebskas guberņas vācu okupētie Latgales apriņķi un no tiem pēc ticības 18 bija katoļi, var secināt, ka daļa no minētajiem 39 bēgļiem bija latgalieši (Иванова 2012).

Daudziem bēgļiem šķita, ka pēc Vācijas sakāves karā pavērsies ceļš uz dzimteni. Vitebskas guberņas kolēģijas gūstekņu un bēgļu lietās atskaitē par 1919. gada februāri norādīts, ka Vitebskā savācies ap 1 000 bēgļu-latviešu, kuri vēlas repatriēties, taču nav iespējas tos nosūtīt uz dzimteni, jo no centra nav atsūtīti dzelzceļa vagoni un Padomju Latvijas valdība pārtikas grūtību pastāvēšanas rezultātā ir aizliegusi iebraukšanu Rīgā. Tomēr bēgļu skaits guberņā auga. Augusta sākumā Vitebskā ieradās pirmais bēgļu ešelons no Smoļenskas ar 1 412 bēgļiem, kuriem bija jādodas tālāk uz Daugavpili, lai gala rezultātā nonāktu Latvijā, Lietuvā un Polijā. Taču, tā kā nebija ziņu no Daugavpils par gatavību to pieņemt, ešelons tika aizturēts. Jāatceras, ka 22. maijā vācu spēki – landesvērs un t. s. Dzelzs divīzija – triecienā ieņēma Rīgu, Padomju Latvijas valdība atkāpās uz Latgali, taču arī tur bija apdraudēta. Tādējādi 1919. gadā lielinieku varas laikā no Krievijas uz Latviju varēja repatriēties tikai ierobežots cilvēku loks. Ir ziņas, ka šajā gadā Vidzemē atgriezās 5 087 bēgļi no Krievijas (*Latvju* 1951, 233), taču ļoti iespējams, ka šajos datos nav atspoguļoti visi juku gadā atgriezušies. Acīmredzot arī Latgalē, kur ilgāk nekā Vidzemē pastāvēja padomju vara, atgriezās iedzīvotāji, kas 1915.–1918. gadā to bija atstājuši.

Vitebskā 1919. gadā tika organizēta latviešu bēgļu bezmaksas ēdināšana; tiesa gan, bija jāuzrāda attiecīgi dokumenti, jāpierāda bēgļa statuss. Finanšējums palīdzībai bēgļiem bija nepietiekams. Kā norāda T. Ivanova, Vitebskas apgabala Valsts arhīva un Polockas zonālā Valsts arhīva fondos glabājas arī plašākas ziņas par latviešu reevakuāciju (Иванова 2012).

Protams, īpaši grūti atgriezties dzimtenē bija tālu Sibīrijā nonākušajiem bēgļiem. 1920. gadā, kad no citiem Krievijas apgabaliem latviešu bēgļi jau devās uz dzimteni, no Sibīrijas un Tālajiem Austrumiem viņi vēl nevarēja doties uz Latviju, jo karadarbības rezultātā bija pārtraukta dzelzceļa satiksme. Pirmais ešelons ar repatriantiem no Sibīrijas devās ceļā tikai 1921. gada aprīlī (Першина 1992, 62–64).

Krievu vēsturnieks M. Kolotkins raksta, ka 1921. gadā Sibīrijas reģionā dzīvoja 253 tūkstoši latviešu (ieskaitot latgaliešus), bet 1923. gadā pēc reevakuācijas palika 54 tūkstoši (Kolotkins 1991, 133). Minētie skaitļi gan jāvērtē kritiski: ja tie atbilstu patiesībai, tad iznāktu, ka pēc pilsoņu kara latviešu bēgļi atgriezās dzimtenē gandrīz vienīgi no Sibīrijas, bet no citiem novadiem – tikai nēcīgā skaitā. Kad 1925. gadā VK(b)P Sibīrijas novada komitejas uzdevumā notika kompleksa Sibīrijā dzīvojošo latgaliešu apsekošana, izrādījās, ka, piemēram, Tomskas guberņā no 13 tūkstošiem latviešu 7 tūkstoši bija latgalieši (Kolotkins 2012). Acīmredzot to lielākā daļa bija jau pirms revolūcijas te apmetušies kolonisti. 1936. gadā PSRS notikušās kārtējās tautas skaitīšanas dati rāda, ka Padomju Savienībā dzīvoja 230 000 latviešu, no tiem 30 000 uzdeva sevi par latgaliešiem (*Latviešu kolonijas*). Domājams, ka to vidū tikai nedaudzi bija tie latgalieši, kuri Pirmā pasaules kara laikā devās bēgļu gaitās.

Latvijas Republikas iestādes bija norūpējušās par to, lai Latvijā repatriantu vidū neiekļūtu daudz cittautiešu, revolucionāri noskaņotu cilvēku, kā arī bezzemnieku, kuri varētu radīt sociālo bāzi revolucionārajai kustībai. Tās uztraucās par to, ka 1920. gadā no visiem iebraucējiem 13,2% bija ebreji, 11,0% – krievi, 3,4% – poļi, 3% – vācieši. Pat 4,2% latgaliešu tika rēķināti atsevišķi no latviešiem (Першина 1992, 46), acīmredzot arī tos pieskaitot “sociāli bīstamajai” masai.

Atgriežoties dzimtenē, bēgļi no Latgales atradās salīdzinoši labākā situācijā nekā bēgļi no Kurzemes, jo, izņemot Daugavpils apriņķa piefrontes zonu, pārējā Latgales teritorija Pirmajā pasaules karā bija maz cietusi (Турлайс). Ja pirms kara uzskatīja, ka Latvijā kopumā dzīvo 2 552 000 iedzīvotāju, tad 1916. gadā lēsa, ka to ir palikuši tikai ap 1 300 000, kas rāda arī lielos bēgļu kustības apmērus. Bēgļu repatriācija tikai daļēji laboja situāciju, jo liela daļa (apmēram puse) bija kļuvuši par Pirmā pasaules kara un Krievijas pilsoņu kara upuriem.

Interesi var raisīt Latgales pilsētu iedzīvotāju skaita izmaiņas (sk. 1. tabulu).

1. tabula. Iedzīvotāju skaits Latgales pilsētās

	1897. g.	1920. g.	1925. g.
Daugavpils	69 975	29 003	40 640
Rēzekne	12 000	9 997	12 620
Ludza	5 140	5 044	5 559
Krāslava	7 825	3 564	4 485
Krustpils	4 142	1 914	3 526
Līvāni	2 614	1 913	3 085
Varakļāni	1 810	1 920	2 005

Avots: *Iedzīvotāju skaits*.

1897. un 1920. gada iedzīvotāju skaita salīdzinājums Latgales pilsētās un miestos (izņemot Varakļānus) vēlreiz apstiprina tās briesmīgās sekas, ko nesa Pirmais pasaules karš un ar to saistītie notikumi.

Izmantojot 1920. un 1925. gada tautas skaitīšanas datus, konstatēts, ka iedzīvotāju skaits visā Latvijā piecos gados bija pieaudzis par 248 674 jeb 15,6% (1920. gadā Latvijā saskaitīja 1 596 131 iedzīvotāju, 1925. gadā – 1 844 805). Latgalē piecos gados iedzīvotāju skaits bija audzis tikai par 19 144 jeb 4,3% (no 448 618 līdz 467 763). Galvenais pieauguma cēlonis bija nevis dzimstības pārsvars pār mirstību, bet bēgļu atgriešanās. Turklāt “vislielākais lauku iedzīvotāju pieaugums” bija “tanīs apriņķos, kuri kara laikā visvairāk ir cietuši un no kuriem visvairāk nāca bēgļu”. Vislielākais lauku iedzīvotāju skaita pieaugums bija visos Zemgales apriņķos un Kurzemes austrumu apriņķos, bet Latgalē Rēzeknes un Ludzas apriņķos. Tas liek secināt, ka tieši šajos Latgales apriņķos atgriezās vairāk bēgļu. Turpretī Daugavpils apriņķī iedzīvotāju skaits no 1920. līdz 1925. gadam nevis pieauga, bet bija samazinājies no 150 418 uz 148 831 cilvēku (par 1 587 jeb 1,1%) (*Iedzīvotāju skaits*). Acīmredzot var pieņemt, ka Daugavpils apriņķis pirmajos pēckara gados zaudēja iedzīvotājus ne tikai to mirstības rezultātā, bet arī daļai pēc kara pārceļoties uz pilsētu. Iespējams, ka arī bēgļi te atgriezās mazāk nekā Rēzeknes un Ludzas apriņķos, taču tas būtu vēl jānoskaidro plašākos pētījumos.

Avotu un literatūras saraksts

Baltkrievijas Republikas Nacionālais arhīvs (Национальный архив Республики Беларусь, НАРБ), 2 499. f., apr. 1., 202. l.

Brolišs, J. (2000) *Latgales latviešu likteņi Sibīrijā*. Rēzekne.

Dribins, L., Gūtmanis, A., Vestermanis, M. (2008) *Latvijas ebreju kopiena: Vēsture, traģēdija, atdzimšana*. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/lv/Ministrija/publikacija/4430/#2-16> (22.08.2014)

Iedzīvotāju skaits, dzimums un pavalstniecība. Pieejams: http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/dati/TSK_1929_01_01.pdf (22.08.2014)

Drywa. (1915)

Kalējs Oskars. Pieejams: http://www.lcb.lv/?lang=lv&nod=Daugavpils_novadnieki&title=Gleznotaji&cid=29&name=OSKARS_KALEJS_&aid=57 (22.08.2014).

Kolotkins, M. (1991) Sibīrijas latviešu sabiedriski politiskā dzīve 20.–30. gados. *Krievijas latvieši pagātnē un mūsdienās. Likteņi un problēmas. Pārskata materiāli*. Rīga.

LBA CK Ziņojums. (1916)

LBA CK Ziņojums. (1917)

Latgales latvieši Sibīrijā 100 gados. (1997) Rēzekne: Rēzeknes Augstskolas Nacionālo procesu pētišanas institūts.

Latviešu Bēgļu Apgādāšanas organizāciju priekšstāvju kongress 30. un 31. augustā 1915. Protokols. (1915) Petrograda.

Latviešu kolonijas Padomju Savienībā. Pieejams: <http://www.iclub.lv/life/LB/kolonijas.htm> (22.08.2014).

Latvju enciklopēdija. (1951) 1. sēj. Stokholma.

Ņevas Viļņi. (1915) 24. aprīlis.

Šalda, V., Barteļe, T. (2007) *Latviešu bēgļi Krievijā. 1915–1922*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”.

Акценты «Еврейской Латгалии». Pieejams: <http://www.grani.lv/latvia/35922-akcenty-evreyskoy-latgalii.html> (29.09.2014).

Аренд К. (2011) *Особенности миграции национальных трудовых ресурсов*. Москва.

Белова И. (2011) *Первая мировая война и российская провинция. 1914 – февраль 1917 г.* Москва: АИРО-XXI. Pieejams: <http://rusasww1.ru/files/books/>

belova_i_b_pervaya_mirovaya_voyna_i_rossiyskaya_provinciya_1.pdf (02.10.2014).

Васильев М. (2014) Беженцы Первой мировой войны и Псковская губерния. *Псков*. № 40. Pieejams: <http://www.simvolika.org/bejentsi.pdf> (22.08.2014).

Витебск. Pieejams: <http://www.hrono.ru/land/russ/vitebsk.php> (21.08.2014)
Витебский вестник. (1916)

Джойнт во время Первой Мировой войны и после нее. Pieejams: <http://culnhist.com/джойнт-первая-мировая-война-и-сразу-по/> (01.01.2014).

Жилвинска Л. *На линии огня и смерти. Двинск (Даугавпилс) в годы Первой мировой войны*. Pieejams: <http://shh.neolain.lv/seminar23/alm10.zilvinska.htm> (21.08.2014).

Западная копейка. (1915)

Златина М. (2010) *Проблема еврейского беженства в России в период Первой мировой войны*. Автореферат на соискание степени кандидата исторических наук. Санкт-Петербург. Pieejams: <http://cheloveknauka.com/problema-evreyskogo-bezhenstva-v-rossii-v-period-pervoy-mirovoy-voyny#ixzz3EtatEocm> (01.10.2014).

Иванова Т. (2012) Проблема беженцев в деятельности местных органов власти Витебской губернии в 1917–1924 гг. *Международные отношения. Журнал международного права и международных отношений*. № 3. Pieejams: <http://www.evolutio.info/content/view/1976/5/> (21.08.2014).

Колоткин М. (2012) *Латгальские поселенцы в Сибири*. 2-е изд., испр. Ачинск: Региональная общественная организация «Центр латгальской культуры» Красноярского края; Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ. 69, [2] с. [Библиотека Ачинского латгальского общества, V. Pieejams: <http://www.latgalec-ru.narod.ru/publikacii/Kolotkin.pdf> (22.08.2014).

Надсадный Д. (2013) Помощь беженцам в Петрограде во время Первой мировой войны: деятельность городского самоуправления и Всероссийского союза городов помощи больным и раненым воинам (1914–1917 гг.). *Известия российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. Выпуск № 162. Pieejams: <http://cyberleninka.ru/article/n/pomosch-bezhentsam-v-petrograde-vo-vremya-pervoy-mirovoy-voyny-deyatelnost-gorodskogo-samoupravleniya-i-vserossiyskogo-soyuza-gorodov> (01.10.2014).

Нетесин Ю. (1980) *Промышленный капитал Латвии*. Рига.

Курцев А. (1999) Беженцы первой мировой войны в России (1914–1917). *Вопросы истории*. № 8.

Першина А. (1992) *Некоторые вопросы реэвакуации латышских беженцев из Советской России в начале 20-х годов*. Дипломная работа. Латвийский университет. Рига.

Турлайс А. *Краткий очерк истории латгалов в составе разных государственных формирований*. Pieejams: http://www.baltexpert.com/2013/09/12/aturlais_o4erk_istorii_latgalov/// (22.08.2014).

Хаеш А. *Малоизвестные еврейские документы времен Первой мировой войны*. Pieejams: <http://berkovich-zametki.com/2014/Starina/Nomer2/Haesh1.php> (21.08.2014).

Vitālijs Šalda

Latgalian Refugees during the First World War

Key words: Latgalians, war refugees, First World War

Summary

When German troops at the end of August 1915 threatened Daugavpils, in Latgale began a refugee movement.

The inhabitants of Jaunjelgava, Ilūkste, and Daugavpils area went as refugees. They moved mainly towards Vitebsk. During the war, Daugavpils county alone was left by about 10 000 people. Apparently, the number of refugees from other districts was smaller, because Daugavpils was closest to the front. Some Latgalian refugees even went to Siberia. After Poles and Latvians, the largest group of refugees in Siberia were Latgalians.

Until the conclusion of the Peace Treaty between Latvia and Russia (August 11, 1920), refugees could only rarely return to their homeland. In 1920, 4.2% of all repatriates in Latvia were Latgalians. The first echelon of repatriates from Siberia travelled to Latvia only in April 1921.

Michal Šimáně, Lenka Kamanová

Developing of the Secondary Technical Schools in Czechoslovakia under the Influence of the Soviet Union in 1948–1959*

Key words: secondary technical schools, socialist Czechoslovakia, Communist Party of Czechoslovakia, Soviet Union

The downfall of Nazism and the associated end of World War II in Europe, in addition to bringing relief to millions of people, also induced new challenges in the form of post-war restoration of life in many spheres of society. Apart from consolidating political relations, addressing economic, social, or cultural issues, the issue of renewal and reorientation of education also played a significant role in many countries. In this respect, restored Czechoslovakia, whose territory was liberated mainly by the Red Army of the Soviet Union in May 1945, was no exception. As it soon became apparent, it was one of many moments that fundamentally influenced the development of (not only) Czechoslovak education in the years, even decades, to come.

In our study aimed at the field of education, we focus, also due to the scope of the study, only on secondary technical schools. The main goal of our article is to briefly describe the development of this type of schools in Czechoslovakia based on legislation of the respective time period, articles from periodicals and other sources. The period monitored in the study is from the end of World War II to the end of the 1950s. It is a period characterized by generally strong ties of the Czechoslovak state to the Soviet Union (henceforth the USSR), as well as effort to consolidate the political power of the Communist Party of Czechoslovakia (CZCP), which it seized in Czechoslovakia through coup d'état in February 1948.

The issue of the renewal of Czechoslovak education system was addressed just before the end of World War II in Europe in April 1945 in the so-called Košice government program, which generally determined the principles of the future political direction of Czechoslovakia. For example, the following

* The article is a partial result of the project no. 19-24776S of Czech Science Foundation “Secondary Technical School in Socialist Czechoslovakia from the History of the Everyday Life Point of View. Oral History Interviews with Teachers”.

should have applied to education in liberated Czechoslovakia: “Our relation to the largest of our allies – the USSR – shall also be developed in the domain of culture. For this purpose, everything that was anti-Soviet in our textbooks and materials shall be removed” (*Program československé vlády* 1945, 27–28).

In the field of secondary vocational education, the priority objective at this time was to fully restore the network and activities of secondary technical schools suppressed during the Protectorate of Bohemia and Moravia as a result of the occupation regulations, and, at the same time, integrate technical schools and school administration in Slovakia into the unified management of vocational education in restored Czechoslovakia (see Průcha 2019; Boháč, Šulcová 1979). In this context, the preparation of a new Education Act to be issued began in 1945. The idea of a comprehensive school became the main motto of this act. According to contemporary views, it was supposed to guarantee equal access to further education through a common educational base (Rýdl, 2010; Novomeský 1948).

The Education Act was finally issued in April 1948, shortly after the Communist Party gained all political power in Czechoslovakia. It also influenced the wording of the individual sections of the Act, where there was already apparent penetration of Marxism-Leninism ideology (e.g. introduction of salutation “comrade teacher”, etc.). The Act extended compulsory education from eight to nine years, which meant that students, who already had reached the age of fifteen, applied for secondary technical schools. For the first time in history, secondary vocational education was also integrated into the unified education system (*Zákon č. 95/1948 Sb.* 1948).

Coincidentally, the Act was published at the time of deepening economic problems of the Czechoslovak state and a rather strained international situation. This period was marked by the peak of Stalin’s cult of personality or the beginning of the Korean War. In 1948, the so-called Stalin Plan for the Transformation of Nature officially started in the USSR, which in brief represented the Soviet vision of building socialism. It was this plan that the Czechoslovak Communist leaders mechanically adopted and reflected in their first five-year plan for economic development in Czechoslovakia (1949–1953), which also influenced the further development of vocational education. The adoption of the Soviet vision of building socialism, with the strong cooperation of Soviet advisers, was reflected in this plan in the form of intense industrialization, especially in the till that time agrarian areas, and by strengthening the engineering and chemical industries or metallurgy. At the same time, as

regards meeting the goals of the first five-year plan, it initiated nationwide mobilization of the masses. It is therefore not surprising that the plan for the preparation of experts at all levels of education became an integral part of this plan and all other plans within the planned economy in Czechoslovakia (Olšáková, Janáč 2018; *Zákon č. 241/1948 Sb.* 1948). But that was not enough. Basically, since the early 1950s, the current Education Act was hugely criticized by the leaders of the Communist Party. This criticism culminated in September 1952 at the meeting of the Bureau of the Central Committee of the Communist Party in Lány, which instructed the Ministry of Education to prepare a draft amendment to the school system. It was meant to respect the new needs of the national economy while taking into account the development of Soviet education (see Boháč, Šulcová 1979). In the explanatory memorandum concerning this newly prepared Education Act, the first Communist President of the Czechoslovak Republic, Klement Gottwald, in this respect literally stated: “To speed up the building of socialism [...] we need our schools to provide our workplaces with the workers earlier than ever, and those in basic industrial fields in higher numbers” (*Důvodová zpráva* 1953, no paging).

The new Education Act was adopted in April 1953 without any broad discussion, de facto as a “dictate” of the Bureau of the Central Committee of the Communist Party. The existing system of elementary and secondary schools was abandoned and, following the example of the USSR, an eight-year and eleven-year secondary schools, or selective technical schools, were introduced. Compulsory education was reduced from nine to eight years. However, the studies after finishing compulsory education were also shortened. Since 1953, instead of four years, it took only three. Overall, the study leading to full secondary education was shortened by two years (*Zákon č. 31/1953 Sb.* 1953). That, after all, corresponded with the main idea of the Act, namely to provide skilled workers to critical economic sectors earlier than ever and in larger quantities. In other words, it was meant for the development especially of heavy industry and so-called big constructions of socialism, to provide new labour force with at least secondary and technical education (*Důvodová zpráva* 1953; Rýdl 2010).

However, the implementation of the law was accompanied by several problems. In fact, at the time of its preparation, for example, the demands of socialist enterprises and economic departments were far beyond the possibilities of schools. For that reason, a directive placement of full-time graduates of secondary technical schools and universities was introduced. Thus, graduates

were deployed according to a predetermined state plan, with the obligation to work in a designated company for at least three years (see, for example, *Vládní nařízení, č. 20/1952 Sb.* 1952). According to Boháč and Šulcová (Boháč, Šulcová 1979), however, the increase in the labour force was just one-off. Reality did not at all come up to the expectations, and the economic effect was lower than expected.

In general, the whole period from 1953 to 1959 was marked by several other somewhat problematic changes in the field of secondary vocational education. Quite often, for example, curricula had to be changed. The reason was the need to respond “flexibly” to various CZCP resolutions, which required the inclusion of particular topics in the content of education, such as the application of new technological procedures, etc. Moreover, the requirements were that the adoption of these adjustments should have an impact on the graduates as soon as possible. That meant that interim curricula were issued for higher grades. Which, as can be expected, brought some permanent chaos into vocational education. And all this happened in a situation when there was no methodological or research institute for secondary vocational education at that time (Boháč, Šulcová 1979).

The situation in vocational education, and not only in that, slowly started to change in the late 1950s. At the XI Congress of CZCP in 1958, i.e. the first Congress of the Communist Party after the exposure of Stalin’s crimes at the XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union, the first significant criticism was heard, calling for a modification of the current situation. These voices were heard the following year at the CZCP Central Committee meeting, which issued a document entitled “On the close connection of the school to life and the further development of education in the CSSR”. It was the first indication of a new reform of education, which markedly abandoned blind imitation of the USSR school system and generally no longer functioning Stalinist schemes and significantly started to reflect the real needs of Czechoslovak society (Rýdl, 2010; Olšáková, Janáč, 2018).

Source and literature list

Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon) ze dne 15. dubna 1953 [Explanatory Memorandum to the Government Bill on the School System and Teacher Education (Education Act) of 15 April 1953]. https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0708_01.htm (27. 3. 2020).

Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý na první schůzi vlády dne 5. dubna 1945 v Košicích [Program of the Czechoslovak Government of the National Front of Czechs and Slovaks Adopted at the First Government Meeting on 5 April 1945 in Košice]. (1945) Praha: Ministerstvo informací. 32 p.

Vládní nařízení, č. 20/1952 Sb., o rozmíst'ování absolventů vysokých škol a výběrových odborných škol [Government Decree No. 20/1952 Coll., On the Placement of University Graduates and Selective Vocational Schools]. (1952). Věstník MŠVU, no. 8 (10): 203.

Zákon č. 241/1948 Sb., o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky (zákon o pětiletém plánu) [Act No. 241/1948 Coll., On the First Five-Year Economic Plan for the Development of the Czechoslovak Republic (Act on the Five-Year Plan)]. (1948). ASPI: (Prague: Wolters Kluwer ČR, 2020–03–27).

Zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon) [Act No. 31/1953 Coll., On the School System and Teacher Education (Education Act)]. (1953) ASPI: (Prague: Wolters Kluwer ČR, 2020–03–27).

Zákon č. 95/1948 Sb., o základní správě jednotného školství (školský zákon) [Act No. 95/1948 Coll., On the Primary Regulation of Comprehensive Education (Education Act)]. (1948) ASPI: (Prague: Wolters Kluwer ČR, 2020–03–26).

Boháč, A., Šulcová, V. (1979) *Československé střední odborné školy od osvobození do dneška* [Czechoslovak Secondary Technical Schools from the Liberation to Present Days]. Praha: VÚOŠ. 324 p.

Novomeský, L. (1948) *Na další cestu* [For the Journey Ahead]. *Jednotná škola* [Comprehensive School], no. 3(6–7): 241–255.

Olšáková, D., & Janáč, J. (2018). *Kult jednoty: stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964* [The Cult of Unity: Stalinist Plan for Transformation of Nature in Czechoslovakia 1948–1964]. Praha: Academia.

Průcha, J. (2019) *Odborné školství a odborné vzdělávání: fungování systému, problémy praxe a výzkum* [Vocational Education and Training: Functioning of the System, Problems of Practical Training, and Research]. Praha: Wolters Kluwer.

Rýdl, K. (2010) *K vývoji správy a řízení školství v českých zemích* [On the Development of the Administration and Management of Education in the Czech Lands]. Pardubice: Univerzita Pardubice.

Mihals Šimane, Lenka Kamanova

Tehnisko vidusskolu attīstība Čehoslovākijā Padomju Savienības ietekmē 1948.–1959. gadā

Atslēgas vārdi: tehniskās vidusskolas, sociālistiskā Čehoslovākija, Čehoslovākijas Komunistiskā partija, Padomju Savienība

Kopsavilkums

Pētījumā vērsta uzmanība tehniskajām vidusskolām. Raksta mērķis ir sniegt ieskatu šī tipa skolu attīstībā Čehoslovākijā, balstoties uz likumdošanas, periodiskās preses un citu avotu analīzi. Pētījumā apskatīts periods no Otrā pasaules kara beigām līdz 1959. gadam. Šim posmam bija raksturīgas Čehoslovākijas valsts ciešas saites ar Padomju Savienību. Autori analizē vidējās profesionālās izglītības transformācijas uz Čehoslovākijas sabiedrības attīstības vēstures notikumu fona. Tiek meklētas atbildes uz vairākiem jautājumiem, piemēram, kā attīstījās vidējā profesionālā izglītība pēc 1948. gada, kad Čehoslovākijas Komunistiskā partija ieguva visu politisko un administratīvo varu; kādi sociālie apstākļi prasīja šāda tipa skolu veidošanos; kādas sekas bija ciešajai un nekritiskajai Čehoslovākijas orientācijai uz Padomju Savienības pieredzi profesionālās izglītības attīstībā.

Uldis Vanags

Nacionālās pašapziņas un starpnacionālo attiecību atspoguļojums Vitebskas guberņas latviešu apriņķos 19.–20. gadsimta mijā E. Voltera un F. Kempa pētījumos

Atslēgas vārdi: Francis Kemps, Karl Eduard Gottfried Wolter, latgalieši, Latgale, Latvija, latvieši, nacionālisms

Rakstā apskatāmā problēma ir būtiska, risinot jautājumu par latviešu nacionālās pašapziņas veidošanos laika ritumā un latviešu nācijas konsolidāciju. 19. gadsimts ir nāciju rašanās laikmets, kad kopienas vai reliģiskās identitātes vietā veidojas nacionālā kā nākamo nacionālo demokrātisko valstu pamatelements. Šis process ir cieši saistīts ar pašidentifikācijas un identifikācijas problēmām. Šajā gadījumā pašidentifikācija ir kopienas locekļa identifikācija kategorijās “savs” – “svešs” kopienas iekšienē, bet identifikācija – citas kopienas locekļu piederības noteikšana. Tas vērojams vācu nācijas izveides kontekstā, kad viena un tā pati persona var būt bavārietis (pašidentifikācija) un vācietis (identifikācija).

Nav apšaubāms, ka latviešu nācijas konsolidācija un pašidentifikācijas formēšanās uz kopīgas valodas un vēstures pamata notika vienlaicīgi ar līdzīgiem procesiem citur Eiropā. Jaunveidojamās nācijas kaimiņi visai ātri nošķīra latviešus no krieviem, baltkrieviem, igauņiem, lietuviešiem, vienlaicīgi strauji notiek vidzemnieku un kurzemnieku konsolidēšanās nacionālā vienībā ar nosaukumu “latvieši”. Šajā brīdī Krievijas impērijā latviešu nācija tiek identificēta tieši kā latvieši ārēji, pēc valodas dominantes vēl pirms pašas nācijas pašidentifikācijas. Tas nav tūlītējs process un, kā parāda salīdzinājums starp E. Voltera (*Karl Eduard Gottfried Wolter*, 1856–1941) un F. Kempa (*Francis Kemps*, 1876–1952) pētījumiem, nav arī vienmērīgs. Ja akadēmiskās aprindas atzīst latgaliešu un latviešu kopību, tad administratīvi birokrātiskais aparāts to spēj atzīt vien 20. gadsimta sākumā. Ārējā identifikācija vistiešākā veidā parādās E. Voltera publicētajā pētījumā. Lai saprastu šī fakta esamību un būtiskumu, ir jāvērtē tieši pats izdevums, proti, kur, kad un kā ir publicēts pētījums.

“Vitebskas guberņas Latviešu etnogrāfiskie apraksti” (*Матеріалы для этнографіи Латышскаго племени Витебской губерніи*) tiek publicēti 1890. gadā, Krievijas impērijas Zinātņu akadēmijas izdevniecībā kā periodisks

izdevums Krievijas impērijas Ģeogrāfijas biedrības Etnogrāfijas nodaļā, vēsturnieka un ekonomista Pāvela Sokolovska (*Павел Александрович Соколовский*, 1842–1906) un etnogrāfa, Etnogrāfijas nodaļas sekretāra Fjodora Istomina (*Фёдор Михайлович Истомин*, 1856–1919) pārraudzībā. Pētījums veikts periodā no 1882. līdz 1884. gadam, un tā tapšanā piedalījušies gan pieredzējuši etnogrāfi, kā Jānis Sproģis (*Иван Яковлевич Спрогис*, 1835–1918), tā arī jauni speciālisti, kā Jānis Pliekšāns (*Rainis*, 1865–1929). Šāda publikācija nevarēja būt pretrunā ar Krievijas impērijas oficiālo valsts politiku.

E. Volters tieši norāda uz trim Vitebskas guberņas apriņķiem – Daugavpils (*Динабургский уезд*), Rēzeknes (*Рязицкий*) un Ludzas (*Люцынский*) kā latviešu apdzīvotiem apriņķiem (Вольтер 1890, IX), tas tiek vairākkārt uzsvērts visā darba saturā. Var droši secināt, ka jau 1890. gadā ir stabili definēta latviešu tauta un noteikts tās apdzīvotības areāls uz kopīgas valodas un kopīgas tradīcijas bāzes. Kā to tieši definē E. Volters, zinātniskai sabiedrībai (pamatā Krievijas) ir labi pazīstama latviešu tautas daļa, kas dzīvo Vidzemes un Kurzemes guberņās, bet tā tautas daļa, kas dzīvo Vitebskas guberņā, ir mazpētīta un aizmirsta (Вольтер 1890, IX).

Vārdu *племя*, kuru lieto E. Volters, ir nepareizi šajā gadījumā tulkot kā “cilts”; tas būtu tulkojams kā “ethnos” – *племя* 19. gadsimtā apzīmē tieši piederību noteiktai etnokulturālai vai lingvistiskai grupai. Tā ir nākamā identifikācijas pakāpe hierarhijā aiz dzimtas (*род*) un pirmā, kas var būt pilnībā endogāma. Šādu tulkojumu apstiprina E. Voltera pētījuma saturs, kurā autors nesaista sevi trīs apriņķu robežās, bet brīvi analizē visas Baltijas tradīcijas (Вольтер 1890, 1). Tādējādi, korekti tulkojot pētījuma nosaukumu, tas būtu: “Vitebskas guberņas latviešu etnogrāfiskie apraksti”.

E. Gelnera (*Ernest Gellner*, 1925–1995) teorijā Latgale apskatāmajā periodā atrodas pārejas posmā no vietējās kopienas (daļēji endogāmās cilts) uz nāciju (Геллнер 1991, 26). F. Kempa vārdiem runājot, “ieiet tautiskuma laikmetā”, ko mūsdienās parasti identificē ar “nacionālo atmodu”.

Interesanta ir E. Voltera piezīme, ka vārdu “Lothavia” vistiešāk ir jāattiecina tieši uz Poļu Inflantijas trim latviešu apriņķiem – Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils (Вольтер 1890, IX). Tādējādi jau 1890. gadā E. Volters identificē Latgali kā administratīvi nošķirtu latviešu kultūrtelpas daļu. Šī identifikācija ir ārēja, jo latgalietis vismaz 1910. gadā savu vienotību ar Baltijas latviešiem neizjūt. F. Kamps latgaliešu identitāti paceļ augstākā pakāpē, identificējot tos kā unikālu latviešu nācijas daļu ar atšķirīgu vēsturisko pieredzi (Kemps 1910, 48). Tiesa, arī F. Kempa veiktā identifikācija ir būtībā refleksija par ārējo identifikāciju, jo pašidentifikācijai ir nepieciešams vairākuma viedoklis.

F. Kempa “Latgalieši” 1910. gada izdevumā, sērijā “Zemnieka pūrs” ir vērtējams kā īpaša parādība. Jau aplūkojot izdevumu, tas atšķiras no tā laika grāmatām ar cenzora atļaujas atzīmes trūkumu. Iespējams, ka izdevums nav ticis pakļauts cenzūrai. Izdošanas vieta ir norādīta D. Zeltiņa ģenerālkomisija Rīgā (Anša Gulbja izdevniecība, bet drukas vieta – J. Ozola tipogrāfija Cēsīs. Ievērojot dažas laikmeta īpatnības, ir jāatzīst, ka norādītais izdošanas gads nebūt nenozīmē, ka grāmata ir drukāta un tikusi izplatīta tieši 1910. gadā. Tas var būt noticis arī dažus gadus vēlāk, bet jebkurā gadījumā tā drukāta laikā, kad Jāņa Ozola (1859–1906) tipogrāfiju soda ekspedīcijas nošautā saimnieka vietā jau vadīja Jānis Roze (1878–1942).

Ir vērts pievērst uzmanību tam, ka grāmata ir drukāta t. s. latīņu šriftā, kas ir pieņemts mūsdienās, bet, aplūkojot visas “Zemnieka pūrs” sērijas aprakstu, secināms, ka tieši šis izdevums ir atšķirīgs. Pārējie trīs izdevumi ir drukāti tajā laikā Kurzemes un Vidzemes guberņās ierastajā gotiskajā šriftā. Atšķirīgs ir arī grāmatas saturs. Protams, visus izdevumus var uzskatīt par izglītojošu publicistiku, tomēr pārējie trīs ir tautsaimniecībai un kooperācijai veltīti izdevumi, bet šis ir vēsturiski antropoloģisks apskats.

Latgali “latviešu tautiskais” periods nav ietekmējis. Latgalieši savās latviskajās nacionālajās jūtās ir iekavējušies, un tautiskuma periods Latgalē ir tikko sācies, viņi vēl neizjūt sevi kā latviešu nācijas daļu. Vidzemes un Kurzemes teritorijā “tautiskuma” laikmets ir beidzies un baltvācu kultūrtelpas ietvaros ir izveidojusies latviešu nācija. “Baltijas latvieši” ir pārgājuši no etniskās konsolidācijas pie sociālo pozīciju nostiprināšanas (Kemps 1910, 90–91).

Analizējot F. Kempa sniegto informāciju par latgaliešu kopienas uzbūvi, var saskatīt klasisku piemēru E. Gelnera aprakstītajai pirmsindustriālajai kopienai, kurā lokālai piederībai arvien ir izšķiroša loma (Геллнер 1991, 13). Galvenā ir piederība vietējai kopienai pagasta līmenī. Latgalieši ir izslēgti no latviskās kopdarbības, jo nesaprot nacionālās kooperācijas pamatus. Opozīcijas “savs” – “svešs” kontekstā Baltijas latvietis viņiem ir “čīulis” un “ļuturs”. Kā nosacīti savējais tiek uztverts tas, kura informatīvā telpa (latīņu raksts un katoliskā izglītības tradīcija) ir līdzīga latgaliešu tradīcijai (Kemps 1910, 37).

Dialektu dažādība summējas ar rakstu valodas un reliģijas atšķirībām, radot barjeru, kuru nespēj nodzēst kopīgā etniskā tradīcija. Latgalieša serde ir viņa valoda un ticība. Ne viens, ne otrs termins šajā kontekstā nav vienkāršs. Valoda ir ne tikai saziņas līdzeklis, tā ir arī informācijas nesējs. Vārdam jābūt pareizi izrunātam, lai tas novadītu informāciju līdz respondentam. Valoda šajā gadījumā ir arī unikāla rakstu valodas tradīcija, kas institucionalizēta

vēl 17. gadsimtā (Kemps 1910, 49), kā arī izglītības sistēma, kurā ir pieņemts, ka tieši sieviete ir pamata izglītības prasmju nesēja un pamatprasmju skolotāja saimniecības līmenī (Kemps 68). Sieviete kā izglītota persona un skolotāja ir tipisks E. Gelnera pirmsindustriālās kopienas elements, kurā izglītības nesējs ir nevis publisks institūts – skola, bet gan kopienas iepriekšējās paaudzes pārstāvis (Геллер 1991, 26).

Apskatot vēstures situāciju Latgalē, tiek uzsvērta tieši sociālo procesu nozīme teritorijas lēnākā attīstībā, norādot uz faktu, ka dzimtbūšana Latgalē tiek atcelta vairāk kā 40 gadus pēc pārējās Latvijas. Tas būtu uzskatāms par padomju laiku vēstures naratīva reliktu, ko pastiprinājusi Latvijas nacionālās vēstures skolas centrēšanās uz marksisma teoriju. Ar to tiek ignorēts arī fakts, ka sociālā un saimnieciskā sabiedrības struktūra Latgalē (trīs Vitebskas guberņas apriņķos) ir atšķirīga pat no pašas Vitebskas guberņas (Kemps 1910, 15; 62). Iespējams, ka nepietiekami tiek vērtēta feodālā laikmeta mantojuma ietekme.

Nepietiekama nozīme tiek piešķirta apstāklim, ka Latgale, atrodoties atšķirīgas informatīvās telpas ietvaros, tiek bremsēta savā attīstībā tieši 19. gadsimta otrajā pusē realizētā latīņu rakstības aizlieguma ietekmē. Šo apstākli uzsver F. Kemps. Latgale uz vairākām desmitgadēm ir tikusi izslēgta ne tikai no latviskās kultūrtelpas, bet arī no normālas informācijas aprites. Ja ņem vērā, ka nacionālisms kā parādība ir 19. gadsimta produkts, tad tieši šajā visvarīgākajā jaunu ideju dzimšanas posmā latgalieši nonāk informācijas telpas bloķēšanas ietekmē, kad nepieciešams adaptēties citiem informācijas ieguves kanāliem, nepieciešams mācīties iegūt informāciju, lietojot izdevumus kirilicā vai gotu rakstībā. Situāciju jo smagu padara skolu sistēma, jo visas mācības skolās notiek tikai krieviski. Ģimenē tiek mācīta latīņu rakstība un informācija balstīta katoliskās vērtībās, bet tas ir pamatprasmju apgūšanas līmenis. Lai iegūtu jaunu informāciju, indivīdam ir jāiemācās vai nu cita “valoda” – Baltijas latviešu dialekts ar citu rakstību un citu pamatvērtību sistēmu, kas balstīta luterāniskajā tradīcijā, vai nu jāiemācās krievu valoda ar citu rakstību un pareizticīgo vērtību sistēmu. Protams, ir mēģinājumi piemērot latgaliešu valodai kirilicas alfabētu, bet arī šādam procesam ir nepieciešams laiks. Kā jau norādīts, izglītības tradīcija Latgalē nav balstīta skolu sistēmā, bet senākajā mājniecības sistēmā. Lai tā spētu pielāgoties jaunajiem apstākļiem, būtu nepieciešama vismaz vienas paaudzes nomaīņa – aptuveni 20 gadi. Un tieši šie 20 gadi ir izšķiroši, lai izveidotu grūti pārvaramu plaisu starp latgaliešiem un Baltijas latviešiem.

Atsvešināšanās ir abpusēja, tomēr ne tikai rakstu valoda tam ir par iemeslu. Konfesionālā konkurence kopš 16. gadsimta spēlē būtisku lomu šajā nošķir-

šanas procesā. Katoliskās tradīcijas demonizācija Baltijas guberņās jau 19. gadsimta vidū ir nostabilizējusi Baltijas latviešu attieksmi pret latgaliešiem kā atpakaļrāpuļiem no luterisma gaismas katoliskā tumsībā. Arī to uzsver F. Kemps, norādot vienlaicīgi uz iespaidu, kādu Latgalē ir atstājušas jezuītu vajāšanas sekas, atņemot sabiedrībai kaut specifisku, tomēr uz progresu orientētu spēku ietekmi.

Neapšaubāmi, Latgales kultūra ir latviskās kultūras neatņemama daļa un latgalieši – latviešu tautas daļa. Tieši 19. gadsimta otrā pusē Krievijas impērijas vietējās pārvaldes ietekmē šo kultūru mēģina iznīcināt, attiecinot 06.09.1865. K. Kaufmaņa (*Константин Петрович фон Кауфман*, 1818–1882) dekrētu par latīņu drukas aizliegumu Lietuvā arī uz Latgales teritoriju, un tieši šīs praktiskās rusifikācijas sekas ir Latgales kultūras ievainojamība 20. gadsimta sākumā. Šīs situācijas nozīmi, iespējams, neapzinās tā laika Baltijas latviešu progresīvā daļa, turpinot skatīties uz Latgali kā latviešu “koloniju”. Savukārt latgalieši šajā brīdī nav atmetuši savu identifikāciju pēc novada un ticības kritērijiem, kurā tikai runas īpatnībām un baznīcas piederībai ir nozīme. Abstraktas “nacionālās vienotības” idejas ir saprotamas vien nelielai izglītotu personu kārtai un tiem vietējiem iedzīvotājiem, kuri ir apmetušies Vitebskas guberņā kā kolonisti no Vidzemes un Kurzemes.

No šīs situācijas izriet arī savdabīgās nacionālās attiecības Latgalē, kur Baltijas latviešu kolonists tiek uztverts kā lielāks svešinieks par Krievijas kolonistu. F. Kempa aprakstā krievs tiek reprezentēts kā kaut kas patiess un īsts, bet piederošs citai tautai, savukārt latvietis no Kurzemes vai Vidzemes – kā persona, kas kropļo pareizu valodu un ticību. Jāievēro, ka F. Kemps tieši norāda uz dominējošām kultūrām, kuras pretendē uz valdošo lomu Latgalē, un tās ir lielkrievu, poļu un vācu kultūras. Katrai no tām ir sava tradicionālā ietekmes sfēra. Svarīgi ir ievērot, ka gadījumā ar poļiem un vāciešiem, mazākā mērā krieviem ir jārunā par kultūras ietekmi, nevis tikai starpnacionālām attiecībām. Pašu etnisko poļu vai etnisko vāciešu Latgalē tikpat kā nav. Kultūru pārstāv personas, kuras adaptējušās šajās kultūrās. Tā, piemēram, G. Man-teifelu uzskata par poļu aristokrātu, kaut arī viņa dzimtas saknes meklējamas vācu zemes izceļotāju vidū. Poļu kultūra ir vadošā reģiona katoļu baznīcā, un tās nesēji nav ieinteresēti atzīt latgaliešu valodas un kultūras tiesības. Kā vēsturiski aristokrātiskajai kultūrtelpai piederoši, šīs kultūras nesēji vērtē latgaliešus par zemākas kārtas cilvēkiem. Vāciskā kultūra līdzinās uz Baltijas guberņām un arī Latgalē cenšas spēlēt “vecākā brāļa” lomu. Personas, kuras adaptējas šajās kultūrvidēs, latgaliešu kopienas vērtē kā atkritējus, un bieži

ši attieksme ir abpusēja. Jaunajai kultūrtelpai piesaistījušies uzskata savus ciltsbrāļus par garīgi tumsonīgiem un par sarunas necienīgiem.

Lielkrievi ir paši sašķelti uz ticības bāzes, jo liela daļa Latgales krievu ir vecticībnieki, kuri ir opozīcijā centrālajai impērijas varai. Ar šīm kopienām latgalieši dzīvo paralēlās pasaulēs, kuras šķir valoda un ticība, kaut bieži abas puses lieliski pārvalda abas valodas. F. Kempa atzīmē arī daudzu vietējo lielkrievu kopienu integrāciju latgaliskajā kultūrtelpā.

Paralēli lielkrieviem Latgalē mīt salīdzinoši liels skaits baltkrievu, ebreju, lietuviešu un igauņu. Vērtējot gan F. Kempa, gan E. Voltera rakstīto, rodas iespaids, ka neviens no viņiem Viļņas un Kauņas guberņu ziemeļdaļas iedzīvotājus (sēļus un zemgaliešus) neuzskata par lietuviešiem. Lietuviešu un igauņu ietekmi uz latgaliešiem neviens no autoriem nevērtē, norādot, ka to ietekme ir neievērojama, kas nozīmē salīdzinoši strauju šo kopienu integrāciju latgaliskajā kultūrtelpā (uz katoļu ticības pamata). Būtisks efekts ir attiecībām ar baltkrieviem un ebrejiem.

Situācija ar baltkrieviem, pēc F. Kempa viedokļa, ir unikāla, jo, ja ir vērojama krievu kopienu integrācija latgaliskajā kultūrā un nav vērojama latgaliešu kopienu integrācija lielkrieviskajā kultūrtelpā, tad situācijā ar baltkrieviem pastāv pretēja tendence – notiek latgaliešu kopienu integrācija baltkrievu kultūrtelpā. Iespējams, tieši rakstu valodas un ticības līdzība stimulē šādu procesu.

Attiecības ar ebrejiem ir sarežģītas. No vienas puses, tie ir cienijami sabiedrības locekļi, kuri rāda labas saimniekošanas piemēru un apgādā latgaliešus ar aizliegto literatūru, kaut arī dzīvo pilnīgi nošķirti no latgaliešiem. No otras puses, abu kopienu starpā valda būtiska spriedze. Tam ir ekonomisks pamats, un, ja vēsturisko interpretāciju, ko uztur F. Kempa, var arī apšaubīt, tad viņa norādīto par augļošanu nevar atmetēt kā izdomātu. F. Kempa uzsver, ka ilgstošā situācija, kurā vienīgie iespējamie zemnieka kreditori bija ebreji, radīja sabiedrībā antisemitismu, kas pastiprinājās brīdī, kad parādījās lētākas kredītēšanas iespējas. Grūti apšaubīt šādu teoriju, jo informācija, ka kāds no tevis ilgstoši ir iekasējis nesamērīgus kredīta procentus, nebūt neuzlabo attiecības.

Būtībā Latgale apskatāmajā laika posmā vēl arvien ir iespaidīgs “kultūru pārkausēšanas katls”, un tieši šā Latgales vēstures aspekta padziļināta izpēte, ignorējot pastāvošās klišejas, varētu sniegt būtisku ieguldījumu mūsdienu Latvijas situācijas izpratnē.

Avotu un literatūras saraksts

Jākobsons E. *Latgale – trešā zvaigzne Latvijas vainagā! Vai patiesi?*
<http://www.laikmetazimes.lv/2018/05/01/latgale-%e2%80%93vai-patiesi-tresa-zvaigzne-latvijas-vainaga/>

Kemps F. *Latgalieši*. R. D. Zeltiņa ģenerālkomisijā, 1910. 96 lpp.

Сводъ мѣстныхъ узаконеній губерній Остзейскихъ. Спб. 2-е отд. Е.И.В. канцеляріи. 1864.

Вольтеръ Э. *Матеріалы для этнографіи Латышскаго племени Витебской губерніи. Записки Императорскаго Русскаго географическаго общества по отделению этнографіи*. Т. XV, Вып. 1. Спб. Императорская академія наукъ. 1890. 386 с.

Геллнер Э. *Нации и национализм*. Москва: Прогресс. 1991. 119 с.

Uldis Vanags

National Self-Awareness and Inter-Ethnic Relations in the Latvian Counties of Vitebsk Governorate at the Turn of the 19th and 20th Centuries in E. Volter's and F. Kemp's Works

Key words: Francis Kemps, Karl Eduard Gottfried Wolter, Latgale, Latgalians, Latvia, Latvians, nationalism

Summary

The second half of the 19th century is the birth of many nations in Europe, when the loyalty to the sovereign was replaced by a sense of national unity. During that time, one part of modern Latvia was separated both religiously and administratively in the Vitebsk governorate of the Russian Empire. The majority of inhabitants of Rezekne, Ludza, and Daugavpils districts were Latgalians, who were already unequivocally identified by Russian ethnographers as part of the Latvian folk in the middle of the 19th century. The Russian administration extended the ban on Latin printing to these three districts as part of the campaign against education in Polish and Lithuanian. Thus, for half a century Latgale found itself in a state of information isolation and retained all the features of the agrarian society described by E. Gellner, where belonging to the local community rather than to a larger group like the Latvian people is more important.

The situation is exacerbated by the fact that, on the basis of language and religious differences, the Baltic Latvians and Latgalians alienate each other. The Latvians in the Baltics are Lutheran and use Gothic font for writing.

Latgalians are Catholics and use Latin font for writing. Latvians in the Baltics have created a united cultural space and do not understand the need to integrate Latgalians into it. Latgalians, on the other hand, wouldn't accept the opportunity to assimilate in the Baltic Latvian environment.

The differences between religious archetypes and media make the region of Latgale an interesting research object to understand the contemporary situation in the resolution of cultural conflicts. Integration of the ruling Russian ethnic group into the Latgalian environment and the integration of Latgalians into the relatively small Belarusian cultural environment was taking place in Latgale, despite the fact that Russian, Polish, and German cultures used economic and administrative methods to strengthen their position in the region. The sources under study provide also insight into the process of forming relations between indigenous and Jewish people in the region, who, on the one hand were respected as careful owners and suppliers of forbidden information, and on the other, were hated as greedy creditors. In this situation, the treatment of individual members of the community is exposed to the whole group.

Antonija Vilcāne

Apbedīšanas tradīcijas Latvijas ziemeļaustrumu pierožē dzelzs laikmeta beigās un viduslaiku sākumā*

Atslēgas vārdi: apbedīšanas tradīcijas, līdzenie kapulauki, uzkalniņu kapulauki, žaļņiki, Latvijas ziemeļaustrumu pierožē

Kapulauki un apbedīšanas tradīcijas ir nozīmīgākā avotu grupa seno sabiedrību pētniecībai. Rakstā aplūkotas apbedīšanas tradīcijas, kas pastāvējušas aizvēstures beigās un viduslaiku sākumposmā teritorijā uz austrumiem no Pededzes baseina un Lubāna ezera. Saskaņā ar 13. gs. sākuma rakstītajiem avotiem un dokumentiem šajā teritorijā līdz pat Mudavas (Veļikajas) upei pletusies seno latgaļu zeme Atzele (Mugurēvičs 1999, 75–77).

Šīs teritorijas pieminekļus 20. gs. 20.–30. gados apzinājusi Pieminekļu valde, informācija vākta Abrenes ekspedīcijas ietvaros 1951. un 1952. gadā E. Šnores un S. Tarakanovas, bet 1962. gadā – Ē. Mugurēviča vadībā. Izrakumi Latvijas ziemeļaustrumu pierožē notikuši jau 19. gs. otrajā pusē. Saglabājušās ziņas par izrakumiem Viļakas, Loginu un Bonifacovas senkapos (Bitner-Wróblewska, Ciglis, Radiņš 2005, 19, 20, 233–234, 248–250). 1915. gadā Bonifacovā darbojies krievu arheologs P. Rikovs (Рыков 1917, 22, 23, 47), bet 1924. gadā 13 kapus atracis kāds vietējais skolotājs. 1932. gadā izrakumi veikti Cirnavas senkapos R. Šnores vadībā. Izpētīti 15 uzkalniņi un konstatēts, ka senkapi ir gandrīz izpostīti (Šnore 1932). 20. gs. 30. gados daži kapi izpētīti Slaveitu, Aizelkšņu un Lukstenieku senkapos (Mugurēvičs, Vasks 2001, 398, 404, 407). E. Šnores vadībā 1951. un 1952. gadā norisinājušies izrakumi Daņilovkā divās hronoloģiski atšķirīgās uzkalniņu grupās, kā arī veikti pārbaudes izrakumi Sauciema līdzenajā kapulaukā. Daņilovkas I uzkalniņu grupā tika izpētīti 7 uzkalniņi, bet II uzkalniņu grupā – 4 uzkalniņi un 4 žaļņiki. 1952. gadā E. Šnores vadībā izpētīti 2 uzkalniņi arī senākā un agrā dzelzs laikmeta Dzilnaskalna senkapos (Šnore 1952). 1964. gadā S. Laula un J. Graudonis veikuši izrakumus agrā dzelzs laikmeta akmens šķirstu kapos Rijniekos (Graudonis 1964).

* Pētījums veikts Latvijas Zinātnes padomes projektā Nr. lzp-2018/1-0395.

Pēc ilgāka pārtraukuma 2019. gadā arheoloģiskie izrakumi norisinājās Loginu senkapos U. Kalēja un A. Vilcānes vadībā. Šo izrakumu laikā izpētīts viens uzkalniņš un tam pieguļošā teritorija, atsegti 7 apbedījumi.

Kopumā vairumam izrakumu bijis amatierisks raksturs. Nereti kapi rakti vienīgi senvēstures priekšmetu kolekcionēšanas nolūkos. Profesionālu arheologu pētījumu ir visai nedaudz.

Senās Atzeles zemes teritorijā zināmi ap 35 vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku sākumposma senkapu (Radiņš 1999, 99. att.). Tie ir dažādi – līdzenie, uzkalniņu kapulauki un žaļņiki.

Vairākums no senkapiem ir līdzenie kapulauki ar skeletapbedījumiem. Apbedīšana līdzenajos kapos Austrumlatvijā aizsākās 6.–7. gs. Aiviekstes lejteces apgabalā, nomainot kolektīvos uzkalniņus ar akmeņu vainagu. Šie kapulauki tiek saistīti ar latgaļiem (Radiņš 1999, 155). 7.–8. gs. šī tradīcija aizsniedzas līdz Pededzei (Smoņu, Lešķu senkapi), kur līdzenie kapulauki ierīkoti līdzās Baltijas somu akmeņu krāvuma kapulaukiem (Ciglis 2009, 35). Ap šo laiku varētu būt ierīkoti līdzenie kapulauki Latgales ziemeļdaļā. Fragmenti no 7.–8. gs. raksturīgās rotas ar zvaniņiem, trīsstūrveida un lunulveida piekariņiem atrasti Bonifacovas un Slaveitu kapulaukā. Viļakas senkapos atrastais šaurasmens cirvis norāda, ka kapulauks varētu būt ierīkots 9. gs., iespējams agrā dzelzs laikmeta apbedījumu vietā vai tuvumā, par ko liecina agrā dzelzs laikmeta uzmavas cirvji senkapu senlietu kolekcijā. Ar 8. gs. beigām tiek datēti atradumi no kapa inventāriem Asaru senkapos pie Indzera ezera (Atgāzis 1984, 22). Līdzeno kapulauku detalizētāku izplatības ainu pierobežā nav iespējams sniegt šo kapulauku vājās izpētes dēļ. Kapa inventāru ziņā pierobežas kapulauki neatšķiras no pārējiem Austrumlatvijas līdzenajiem kapulaukiem. Tā Sauciema līdzenajā kapulaukā atrasti latgaļu kultūrai raksturīgie bronzas kaklariņķi (ar noplacinātiem galiem un piekariņiem, ar segļu galiem, ar četrskaldņu galiem), bronzas aprocas ar zvērgalvu galiem, grīstes vainaga fragments, bronzas jostas sprādze.

Atsevišķu līdzeno kapulauku izmantošana turpinājusies arī viduslaiku sākumposmā līdz pat 13.–14. gs., dažkārt arī vēl 15. gs. Ar šiem gadsimtiem tiek datēts vairums senlietu no Bonifacovas kapulauka (vainagu fragmenti un piekari, riņķasaktas, skārda aprocas ar paplašinātu vidusdaļu un sašaurinātiem galiem, vairogaproces, krustiņveida piekariņi, ādas jostu apkalumi, uzmavas šķēpa gals u. c.) (Bitner-Wróblewska, Ciglis, Radiņš 2005, 36–57). Līdz 15. gs. izmantoti Viļakas senkapi. Saglabājušās senlietas no šīs vietas rāda, ka vēl ilgi apbedījumos liktas kapa piedevas. Tās ir ne tikai tērpa sasprausšanai lietotās saktas (pakavsaktas, riņķasaktas). Neraugoties uz kristietības

ieviešanos, saglabājušās senākās tradīcijas dot aizgājējam arī šķēpu, cirvi, nazi u. c. lietas. No šī kapulauka nācis arī lociņa važturis, lentveida un vairogveida aproces, vairogredzeni, stikla krelles, piekariņi, uzmavas šķēpu gali, jostas apkalumi, sprādzes, vainaga fragmenti, deniņu gredzens, monētas u. c. (Bitner-Wróblewska, Ciglis, Radiņš 2005, 73–107).

Līdztekus līdzienajiem kapulaukiem pastāvējusi prakse mirušos apbedīt uzkalniņu kapulaukos. Zināmi 10 tādi kapulauki. Vienā kapulaukā uzskaitīti no dažiem desmitiem (Logini) līdz vairākiem simtiem uzkalniņu (Daņilovka II). Uzkalniņu diametrs 3,5–10 m, augstums 0,2–1 m. Līdzīgi kā līdzenie kapulauki, uzkalniņi atrodas ūdenstilpju tuvumā. Abu veidu kapulauki dažkārt atrodas netālu viens no otra (piemēram, Daņilovkas II uzkalniņi un Sauciema līdzenais kapulauks). Daņilovkas II uzkalniņus veido smilšu uzbērums, to pamatnē pelnu kārtiņa. Izpētītajos uzkalniņos konstatēts viens, vienā – divi apbedījumi, kas guldīti zem uzkalniņa uzbēruma zemē ieraktās četrstūrveida kapa bedrēs. Vienā no uzkalniņiem izrakumu laikā uzieti arī kalcinēti kauli, bet postījumi nav ļāvuši tos tuvāk raksturot. Ugunskaņš ar dzelzs cirvi kapa inventārā konstatēts Loginu senkapos 2019. gada izrakumos. Tas rāda, ka arī uzkalniņos, līdzīgi kā līdzienajos kapos, dažkārt apbedīti kremēti mirušie. Daņilovkas II pilnīgi neizpostītajos kapos konstatēts tipisks latgalisks inventārs un apbedīto orientācija (vīrieši guldīti ar galvu A virzienā, sievietes – pretēji). 2. uzkalniņa centrā gandrīz vienā dziļumā bija ierakti divi pretēji orientēti apbedījumi. Apbedījums ar villaines, kauri un stikla krellu rotas paliekām bija orientēts ar galvu ZR virzienā un guldīts uz dēļu paklāja. Otrā kapā apbedītais ar dzelzs plasmens cirvi pie kreisās kājas gulēja ar galvu DA virzienā. Kapa inventārā bija arī rotas – bronzas pakavsakta atrotītiem galiem, divas aproces ar zvērgalvu galiem, vairāki gredzeni, to vidū latgaļiem raksturīgais gredzens ar vidusplāksnīti, ādas jostas ar bronzas apkalumiem un bronzas lirasveida sprādzi fragmenti, bronzas zvārguliši. Arī 1. uzkalniņā mirušais bija guldīts uz dēļu paklāja ar galvu A virzienā, pie labās kājas atrasts šķēpa gals, sapostītajā kapā uzietas arī paliekas no ar bronzas podziņām apkaltas jostas. Pēc izrakumos iegūtā senlietu materiāla apbedījumi tiek datēti ar 11.–12. gs. (Šnore 1952, 7–9, 19; Шнопе 1980, 38).

Atšķirībā no Daņilovkas II senkapos konstatētā un arī literatūrā paustā viedokļa par 1. reti 2 apbedījumiem vienā uzkalniņā Loginu uzkalniņā konstatēti 3 apbedījumi, kā arī atsegti viens otram blakus ar galvu rietumu virzienā guldīti apbedījumi ar 13.–14. gs. raksturīgām kapa piedevām teritorijā starp uzkalniņiem. Akmeņu vainags šos apbedījumus neietvēra. Rodas jautājums, vai uzkalniņos apbedīja noteikta statusa kopienas locekļus vai arī apbedījumi

starp uzkalniņiem atspoguļo pāreju uz līdzenajiem kapiem kristietība ietekmē. Jāatzīmē, ka atšķirībā no līdzenajiem kapulaukiem neviens no uzkalniņu kapulaukiem nav izpētīts pilnībā. Turklāt vairumam 19. gs. un 20. gs. pirmajā pusē rakto uzkalniņu pētīta tikai uzkalniņa centrālā daļa, nav arī rakta teritorija starp uzkalniņiem.

Uzkalniņi ar latgaļu kultūrai raksturīgo kapa inventāru un mirušo orientāciju Latvijas austrumu daļā parādās 10. gs. beigās un 11. gs. Šāds apbedīšanas veids saglabājas līdz 14. gs. Tradīcijas ieviešanās tiek saistīta ar austrumu kaimiņu vai ar Veļikajas upi izmantojošo skandināvu tirgotāju ietekmēm (Radiņš 1999, 35–52, 43, 52).

Daņilovkas II uzkalniņu kapulaukā tika konstatēts savdabīgs kapu veids – žaļņiki – līdzenie skeletkapi ar apaļiem, ovāliem un taisntūrveida akmeņu vainagiem zemes līmenī. Apbedījumu nosaukums nācis no senslāvu valodas (Sedovs 2000, 7). Uzbēruma pazīmes šiem apbedījumiem netika konstatētas. Izpētīti 4 žaļņiki, kopumā atsedzot 10 apbedījumus (1–5 apbedījumi katrā žaļņikā). Kapu orientācijā vērojama tendence mirušos guldīt ar galvu rietumu virzienā, tai pat laikā divos sieviešu dzimtes kapos konstatēta netradicionāla orientācija A virzienā. Kapu inventāros pārstāvētas materiālās kultūras formas, kas raksturīgas pārejas periodā no vēlā dzelzs laikmeta uz viduslaikiem latgaļu apdzīvotajā teritorijā Austrumlatvijā kā līdzenajos, tā uzkalniņu kapulaukos (Шноре 1980, 48). Konstatētas arī dažas senlietas, kas uzrāda Baltijas somu kultūras ietekmes (zirdziņu piekariņi, vairogaproces, dunča maksts u. c.). Apbedījumi datēti ar 13.–14. gs.

Iespējams, ka žaļņikos mirušie tikuši apbedīti arī Loginu kapulaukā. Uz šādiem apbedījumiem norāda poļu senvēstures pētnieks Z. Glogers, minot, ka mežā izvietoti mazi uzkalniņu veida kapi un dažkārt apkārt tiem nelielā aplī aplikti akmeņi. Z. Glogeram izdevies konstatēt tikai vīriešu dzimtes apbedījumus ar dzelzs cirvjiem un šķēpiem, nažiem, tāpēc viņš pieņem, ka kapulaukā apbedīti karavīri (Bitner-Wróblewska, Ciglis, Radiņš 2005, 234).

Apbedīšanas žaļņikos atspulgs varētu būt 13.–14. gs. apbedījumi Rijnieku agrā dzelzs laikmeta akmens šķirstu senkapos (Graudonis 1964). Citi eventuālie šī veida senkapi (Stuburovas, Tarvu u. c. senkapi Alūksnes novadā) nav pētīti.

Uzkalniņi ar akmeņu vainagiem konstatēti Cironavas senkapos, bet, salīdzinot ar Daņilovku, te konstatētas arī atšķirīgas paražas (Šnore R. 1932). Uzkalniņu diametrs 4–12 m, augstums 0,3–1 m. Uzkalniņus ietvēra akmeņu riņķis, ko sedza smilšu uzbērums. Zem katra uzbēruma konstatēts viens skeletkaps, guldīts dziļi zemē ieraktā bedrē. Uzkalniņos uzietas arī oglītes, māla

lauskas. Neizpostītajos vīriešu dzimtes kapos, kas orientēti ar galvu rietumu virzienā, pie galvas novietots māla pods, pie pleca – šķēpa gals, zemāk dzelzs šaurasmens vai platasmens cirvis. Postījumu dēļ neviens kaps ar sievietēm raksturīgu kapa inventāru netika identificēts. Izrakumos iegūtās senlietas tiek datētas ar 9.–11. gs. (Urtāns 1968, 72). Jāatzīmē, ka māla trauku likšana kapā nav latgaļiem raksturīga apbedīšanas tradīcija. Šķiet, ka šie senkapi varētu būt kāda cita, gar Krievijas un Igaunijas pierobežu piekopta apbedīšanas prakse, jo senākie žaļņiki, kas konstatēti senās Pleskavas zemē, tiek datēti ar 11.–12. gs. miju (Седов 2000, 15).

Žaļņikveida kapi izplatīti plašā teritorijā no mūsdienu Polijas līdz Krievijas ziemeļrietumiem (Седов 2000, 11). Visā apgabalā tiem raksturīgi akmeņu vainagi, skeletkapi, rietumu orientācija. Zīmīgi, ka žaļņiki nereti izvietoti uzkalniņu kapulauku perifērijā vai tiem blakus un tikai vēlākā periodā tie veido atsevišķus kapulaukus. Kā Latvijā, tā ziemeļrietumu Krievijā tie konstatēti senajā Baltijas somu apdzīvotajā teritorijā. Žaļņiku izpētei sena vēsture, bet vienota viedokļa par šī apbedījuma veida izcelsmi nav. Šīs apbedīšanas prakses izcelsme tiek saistīta ar somisko substrātu slāvu vidē, Novgorodas slovēņu, kādas vietējas Baltijas somu kopības, pārceļojošo prūšu apbedīšanas tradīcijām u. c. (Седов 2000, 7–9, 18–20).

Kā skaidrot dažādos apbedīšanas veidus, pastāvēt latgaļu materiālās kultūras domināncei kapu inventāros? Šī ir interesanta, bet neatrisināta problēma. Neapšaubāmi, ka tas atspoguļo sarežģītus etniskos procesus, kuru interpretāciju traucē vājā pieminekļu izpēte, nepilnīgi saglabāties apbedījumu vietu materiāls. Šo procesu pretrunīgumu pastiprina tas, ka ziemeļaustrumu Latvija atradās dažādu etnokulturālo kopību (balti, Baltija somi, austrumslāvi) robežzonā. Jāatzīmē, ka līdz šim atšķirīgu apbedīšanas tradīciju parādīšanās skaidrota, pievēršoties ārējo faktoru ietekmei, mazāk analizējot iekšējos procesus – iepriekšējā periodā minētajā teritorijā dzīvojošo somisko akmens krāvumu kapu kultūras iedzīvotāju un ienākušo latgaļu kultūras pārklāšanās procesu. Būtu svarīgi uz procesiem aplūkojamā teritorijā palūkoties arī no sociālā viedokļa, piemēram, uzkalniņiem kā augstāka statusa pārstāvju apbedījumiem vai sava veida jaunas sabiedrības izpaušanās veidam.

Avotu un literatūras saraksts

Graudonis, J. (1964) Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Balvu rajona “Karakapos” pie Rijnieku mājām 1964. gadā. Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve (turpmāk – LU LVI AMK) VIAA 1: 133. 27 lpp.

Šnore, E. (1952) Abrenes ekspedīcijas pārskats 1951. un 1952. gads. Izrakumi kapulaukos Abrenes raj. Šķilbēnu c/p, l/a "Putj Iļjiča" teritorijā, Daņilovkas silā un pie Sauciema "Dravu" mājām. LU LVI AMK VIAA 1: 12. 30 lpp.

Šnore, R. (1932) Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukā Cīrnava "kara kapos", Viļakas pag., Jaunlatgales apr. 6.–15. septembrī, 1932. gadā. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Arheoloģijas departaments AA 224. 23 lpp.

Atgāzis, M. (1984) Pētījumi Alsviķu ciema Asaru senkapos un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Alūksnes apkārtnē. Grām.: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1982. un 1983. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne. 21.–26. lpp.

Bitner-Wróblewska, A., Ciglis, J., Radiņš, A. (2005) *Latvijas arheoloģiskās senlietas Polijas krātuvēs / Zabytki Łotewskie w zbiorach Polskich*. Sērija: Latvijas kultūrvēsturiskais mantojums ārzemju krātuvēs. Nr. 2. Arheoloģija. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Państwowe Archeologiczne. 263 lpp.

Ciglis, J. (2009) Baltijas somu un baltu attiecības Austrumlatvijā 1. gadu tūkstoti. Grām.: *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne. 31.–36. lpp.

Mugurēvičs, Ē. (1999) Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12.–16. gs. vidus). Grām.: *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 54.–90. lpp.

Mugurēvičs, Ē., Vasks, A., red. (2001) *Latvijas senākā vēsture. 9. g. tūkst. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 464 lpp.

Radiņš, A. (1999) 10.–13. gs. senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Rīga: N.I.M.S. 199 lpp.

Urtāns, V. (1968) Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija*. 8. laidieni. Rīga: Zinātne. 65.–85. lpp.

Рыков П. (1917) *Древности Латгалии*. Выпуск I. Археологические раскопки в Режицком и Люцинском уездах Витебской губернии. Режица. 48 с.

Седов В. В. (2000) Жальники. *Российская археология*, № 1: 7–22.

Antonija Vilcāne

**Funerary Traditions near the North-Eastern Border of Latvia
in Late Iron Age and Early Medieval Period**

Key words: funerary traditions, flat burial grounds, barrows, zhalniki, late Iron Age and Early Medieval Period, northeastern border of Latvia

Summary

In the late Iron Age and early medieval period, a variety of funerary practices existed near the north-eastern border of Latvia. The stone cist graves characteristic of the Baltic Finns in the previous period were replaced by flat burial grounds of the Latgallians in the late Iron Age, but sand barrows appeared in the 11th century, and remained as a burial practice until the 14th century. The sand barrows are common along the whole north-eastern border of Latvia. Only the mound of sand on top differentiates the sand barrow from a flat grave. In the 13th–14th centuries, the dead were also buried in “zhalniki” – a grave surrounded by a circular stone construction. Zhalniki are no different from flat graves and sand barrows with regard to grave goods.

There have been few excavations along the north-eastern border of Latvia, which has resulted in a lack of information and different interpretations of the burial practices in this area. In 2019, archaeological excavations were carried out at the Logini sand barrow burial ground in Vilaka municipality. The excavations have provided new information about burial practices in sand barrows. Previous literature suggests that usually there was one, or rarely, two people buried in a sand barrow. At Logini, however, more people were buried in a single grave, and burials were also found between the sand barrows. It is possible that some people were buried without a mound, which might be interpreted either as differences in social status in the community, or a gradual shift to flat graves, brought about by increasing demand for compliance with the Christian burial tradition. It is difficult to interpret the findings with confidence, since none of the sand barrow burial grounds has been fully excavated, unlike flat grave burial grounds. Moreover, most excavations of the 19th century were only concerned with the central part of the sand barrows, leaving the space between them unstudied.

(Translated by Elīna Pētersone-Gordina)

Ilona Vilcāne

Preiļu katoļticīgo iedzīvotāju 1919. gada augusta sacelšanās Viļānu apriņķa revolucionārā tribunāla materiālos

Atslēgas vārdi: Latvijas Neatkarības karš, Preiļi, lielinieki, revolucionārais tribunāls, revolucionārā komiteja, Romas katoļu baznīca

Ievads

Latvijas Neatkarības kara laikā Preiļi no 1918. gada decembra sākuma līdz 1920. gada 13. janvārim atradās lielinieku varā. Lai gan par lielinieku režīmu Preiļos atsevišķi materiāli glabājas Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeja (turpmāk – PVLMM) krājumā¹, pētījumi par to līdz šim nav veikti. Taču šī perioda izpēte ļautu labāk izprast, kādas norises un pārkārtojumi šajā laikā skāra Preiļus un kā uz tiem reaģēja vietējie iedzīvotāji.

Rakstā aplūkota viena epizode – Preiļu miesta un pagasta katoļticīgo iedzīvotāju masveida protesti pret Preiļu muižas kapelas pārvēršanu par klubu, kas beidzās ar Preiļu mērogiem plašiem arestiem un bija saistīti ar personālsastāva pārkārtojumiem vietējās padomju pārvaldes iestādēs. Pētījums balstīts Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LNA LVVA) Viļānu apriņķa revolucionārā tribunāla materiālos (fonds P-564).

1919. gada augusta notikumi Preiļos

Pēc Rīgas zaudēšanas 22. maijā Padomju Latvijas armija un arī centrālās iestādes atkāpās uz Latgali, kur cerības ilgstoši saglabāt padomju varu nebija lielas. Atšķirībā no pārējās Latvijas teritorijas Latgalē viens no galvenajiem iemesliem komunistu vāvajām pozīcijām bija spēcīgā Romas katoļu baznīcas ietekme (Šiliņš 2013, 220).

Preiļu un tuvākās apkaimes katoļi – galvenokārt latvieši un poļi – piederēja Preiļu Romas katoļu draudzei, vairums apmeklēja Preiļu baznīcu. Priešteris Pēteris Bružas (1891–1940) tieši pirms lielinieku atnākšanas 1918. gada decembrī pameta Preiļus, darbu Preiļu draudzē turpināja vikārs Jāzeps Grišāns (1891–1989) (Grišāns 1969, 50). Lai gan sākotnēji Preiļu pagasta izpildko-

¹ Galvenokārt 1960.–1970. gados Preiļu 1. vidusskolas novadpētniecības pulciņa dalībnieku pierakstītas 1919. gada padomju darbinieku atmiņas.

mitejas priekšsēdētāji un nodaļu pārziņi ar atsevišķiem izņēmumiem bija vietējās izcelsmes cilvēki, vasarā Preiļos jau bija notikusi padomju darbinieku rotācija, iezīmējot tendenci, ka vadošos amatos atradās latvieši, Komunistiskās partijas biedri no bijušajām Baltijas guberņām; jūlijā par Revolucionārās komitejas (revkoms) priekšsēdētāju kļuva Kristaps Cikovskis (ap 1882²-?) (LNA LVVA, P-561. f., 1. apr., 3. l., 171. lp.; PVLMM, inv. nr. 4079), uz vasaras beigām arī Pārtikas, Veselības un Izglītības nodaļu pārziņi bija no Rīgas apriņķa (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 71., 76., 79. lp.). Ar K. Cikovska kā revolucionārās komitejas priekšsēdētāja darbībām un izmaiņām pārvaldes personālsastāvā arī saistās tālāk analizētie notikumi.

Tā kā Preiļos labākās telpas, tostarp plebāniju³, bija aizņēmusi Sarkanā armija, 1919. gada augustā revolucionārā komiteja uzsāka Preiļu muižas kapelas remontu, lai tur ierīkotu klubu. Šīs darbības izraisīja vietējo katoļu neapmierinātību, un turpmākie notikumi norisinājās ļoti strauji – 25. augustā cilvēku pūlis devās pie revkoma priekšsēdētāja un iesniedza vairākas prasības: pārtraukt kapelas remontu, atcelt aizliegumu zvanīt baznīcas zvanus, atgriezt vikāram J. Grišanam viņa dzīvojamās telpas plebānijā un nejaukties reliģiskajās lietās (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 5.–5. lp. o. p., 7.–8. lp. o. p.). Kā vēlāk nopratināšanā liecināja sacelšanās organizēšanā apsūdzētie, revkoma priekšsēdētājs K. Cikovskis 25. augustā klātesošajiem bija solījis noskaidrot kapelas jautājumu un aicinājis cilvēkus savākt parakstus par šīm prasībām, lai pēc tam tās izskatītu; tāpat solījis 31. augustā izskaidrot draudzes locekļiem situāciju (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 115. lp., 154. lp. o. p.).

Šajā laikā Preiļos atradās Viļānu apriņķa Politiskās apakšnodaļas izmeklētājs Kārlis Cielavs, kurš vairākkārt par situāciju Preiļos ziņoja uz Viļāniem (pirmais lietai pievienotais ziņojums datēts ar 27. augustu) (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 9. lp.). 29. augustā, balstoties Viļānu apriņķa Politiskās apakšnodaļas izsniegtajā mandātā, tika arestēti 4 Preiļu revkoma darbinieki – Pārtikas nodaļas bijušais pārzinis Pēteris Ribulis (1889–1978), bijušais sekretārs Jāzeps Rubans (ap 1889-?) (līdz 29. augustam – Komunālās saimniecības pārzinis (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 129. lp.), bet līdz jūlija sākumam – Preiļu pagasta izpildkomitejas priekšsēdētājs (LNA LVVA, P-561. f., 1. apr., 3. l., 171. lp.), lietvedis Viktors Salcevičs (ap 1893-?), kā arī reģistrators

² Apsūdzētajiem un lieciniekiem lietas materiālos norādīts tikai vecums, tāpēc dzimšanas gads aptuvens.

³ Katoļu draudzes mācītājmāja.

Stanislavs Snarskis (ap 1904–?), kurus pasludināja par provokatīvo baumu izplatītājiem, musinātājiem un aģitatoriem pret padomju varu, kā arī kāds vietējais zemnieks, kara invalīds Felikss Pastars (ap 1895–?) (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 49. lp.), kurš bija aktīvi iesaistījies 25. augusta notikumos (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 6. lp. o. p.). Par galveno plānotās sacelšanās organizatoru tika uzskatīts J. Grišāns, taču viņu izmeklētājs K. Cielavs nolēma nearestēt, lai pārliecinātos par mācītāja lomu, kā arī apzinoties, ka viņa arests vien varētu izraisīt tautas sacelšanos (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 49. lp.).

Neraugoties uz padomju varas darbībām, nemierus novērst neizdevās. 31. augustā pēc dievkalpojuma notika vietējo katoļu masveida pulcēšanās Turgus laukumā pie Revolucionārās komitejas ēkas. Cilvēku pūlis pieprasīja revkoma priekšsēdētāju un draudēja ielauzties telpās. Situācija atrisinājās, un cilvēki sāka izklist tikai pēc sarkanarmiešu raidītajām šāvienu zalvēm gaisā (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 17. lp.). Šajā dienā tika aizturēti vēl 10 cilvēki – aktīvākie sacelšanās dalībnieki, viņu vidū – 4 sievietes (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 21. lp.) un arī vikārs J. Grišāns (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 70. lp. o. p.).

Lietas izmeklēšana

Visi arestanti tika nosūtīti uz Viļānu cietumu. Sākās nākamais etaps, ko raksturo galvojumu rakstīšana un parakstu, naudas vākšana Preiļu miestā un pagastā, lai panāktu viņu atbrīvošanu. 8 personas, kas vāca naudu un uz Viļāniem nogādāja draudzes locekļu parakstus par J. Grišāna atbrīvošanu, arī tika aizturētas.

J. Grišānu 7. septembrī pēc nopratināšanas Politiskās apakšnodaļas pārzinis Pēteris Pērkons (1885–1938) līdz lietas izskatīšanai nolēma atbrīvot, un viņš atgriezās Preiļos (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 116. lp.). Taču, jūtot draudīgu attieksmi no vietējo lielinieku puses, J. Grišāns, pārkāpjot pirmstiesas atbrīvošanas nosacījumus, pēc pāris dienām bija spiests pamest Preiļus (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 12. l., 57. lp.).

Lietu izskatīja Viļānu apriņķa Politiskā apakšnodaļa, kas 25. septembrī sagatavoja lēmumu, kurā secināts, ka sacelšanās bija iepriekš organizēta ar mērķi sagraut revkomu un balstījās vietējo latgaliešu reliģiskajās jūtās. Ar šo lēmumu Politiskā apakšnodaļa nodeva sacelšanās lietu Viļānu apriņķa revolucionārā tribunāla izmeklēšanas komisijai, lai tā sauktu aizturētos pie atbildības (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 160.–161. lp.). Revolucionārā tribunāla priekšsēdētāja parakstītajā apsūdzības aktā:

- 9 arestētie (4 bijušie padomju darbinieki, J. Grišāns un aktīvākie protestētāji, tostarp 2 sievietes) apsūdzēti par kontrrevolucionāras sacelšanās organizēšanu, piedalīšanos tajā un tās vadīšanu (no tiem 2 bijušie padomju darbinieki arī par Komunistiskās partijas apkaunošanu);
- 10 cilvēki – par piedalīšanos kontrrevolucionārā dumpī un pretošanos arestam (1 no tiem arī par ieroču nelikumīgu glabāšanu un dekrētu nepildīšanu);
- 1 par ieroču glabāšanu un dekrētu nepildīšanu;
- 8 cilvēki, kas Viļānos nogādāja parakstus par J. Grišāna atbrīvošanu, – par atbrīvošanas plānošanu (1 no tiem arī par ieroču glabāšanu un tautas īpašuma nenodošanu⁴);
- 1 par ieroču glabāšanu un tautas īpašuma nenodošanu.

Kopā – 29 cilvēki (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 248.–254. lp.).

Lietas materiāli liecina, ka arestanti baidījās no tā, ka kārtējās Sarkanās armijas neveiksmes gadījumā viņus var nošaut vēl līdz tiesai (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 19. lp., 185. lp). Pārtvertā V. Salceviča zīmīte brāļim liecina arī par to, ka arestētie plānoja sūtīt vēstuli lielinieku vadonim V. Ļeņinam (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 182.–185. lp. o. p.). Tā kā šī zīmīte adresātu nesasniedza, lietas izskatīšanā to uzskatīja par papildu punktu apsūdzībā tās autoram (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 161. lp.).

Par vainīgu gandrīz neviens sevi neuzskatīja un neatzinās. Vairāki arestētie liecināja, ka viņi pārzina padomju dekrētus un revolucionārajai komitejai neesot tiesību atņemt baznīcu un kapelu (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 154. lp. o. p.). Savukārt bijušie revkoma darbinieki P. Ribulis un J. Rubans nopratināšanā atzina, ka jau iepriekš partijas sapulcēs esot brīdinājuši vietējo varu neiejaukties baznīcas lietās un aicinājuši rēķināties ar tautas reliģiskajām jūtām (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 130.–132. lp.). Tas norāda uz to, ka, būdami vietējie, viņi labi apzinājās tautas noskaņojumu un rēķinājās ar katoļu baznīcas lielo ietekmi sabiedrībā.

Spriedumi apsūdzētajiem

Revolucionārā tribunāla sēde, kurā tika nolasīti spriedumi visiem 29 apsūdzētajiem, notika 16. oktobrī. Lai gan apsūdzības bija smagas, tostarp kontrrevolucionārā aģitācija un sacelšanās organizēšana, arī frontē lieliniekiem neklājās viegli – šajā laikā tika zaudēti Livāni, un fronte vēl vairāk pietuvojusies

⁴ Dokumentā krievu valodā “за неспачу народного имущества”.

Preiļiem; piespriede sodi tomēr nebija tik smagi, kā varētu gaidīt, un kontrrevolucionārās sacelšanās gatavošanu tribunāls uzskatīja par nepierādītu. Visus spriedumus 22. oktobrī apstiprināja Viļānu apriņķa revkoms.

J. Grišānam, kurš šajā brīdī jau bija aizbēdzis, piesprieda augstāko soda mēru, un viņš tika izsludināts ārpus likuma (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 255. lp. o. p.).

Augstāko soda mēru – nošaut – piesprieda arī revkoma lietvedim P. Salcevičam. Taču šādu sodu atbalstīja tikai divi no trim tribunāla locekļiem, un Viļānu apriņķa Revolucionārā komiteja spriedumu neapstiprināja (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 256.–257. lp. o. p.). Atkārtotā sēdē 20. oktobrī P. Salcevičam augstāko soda mēru aizvietoja ar ieslodzījumu kontrrevolucionārajā nometnē⁵ uz visu šķiru cīņas laiku (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 258. lp.).

16 cilvēkus atzina par vainīgiem par nepakļaušanos vietējai varai – 8 aktīvākajiem dalībniekiem un tiem, kas “musināja tautu”, piesprieda piespiedu darbus uz 2–6 mēnešiem, bet mazāk aktīvajiem par sodu pieņēma jau pirms tiesas ieslodzījumu. J. Grišāna atbrīvošanas organizēšanu tiesa uzskatīja par nepierādītu. Diviem cilvēkiem, kas tika apsūdzēti ieroču un naudas glabāšanā, piesprieda naudas sodus, un šie priekšmeti tika konfiscēti (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 261.–264. lp. o. p.).

Bijušajam Pārtikas nodaļas pārzinim P. Ribulim par draudiem salauzt cietuma durvis, alus brūvēšanu un dzeršanu, tādējādi apkaunojot kompartiju, piesprieda piespiedu darbus uz 1 gadu (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 7. l., 259.–260. lp.).

Par godu Oktobra revolūcijas divgadei 4 no notiesātajiem preiliešiem tika amnestēti (LNA LVVA, P-564. f., 1. apr., 16. l., 2. lp.). Savukārt 5 cilvēki (tostarp 3 bijušie padomju darbinieki) nonāca Rjazaņas koncentrācijas nometnē (*Заключенные Рязанского Концлагеря 1919–1923*).

Izmeklēšanas dokumentos netiek izskaidrots, kāpēc, neraugoties uz to, ka izmeklētājs K. Cielavs bija pilnīgi pārliecināts par apsūdzēto vainu, viņi tomēr tika attaisnoti punktā par kontrrevolucionāru sacelšanos. Lai gan literatūrā pausts viedoklis, ka 1919. gada pirmajā pusē, sākoties zaudējumiem frontē, sarkanais terors pastiprinājās (*20. gadsimta Latvijas vēsture* 2003, 55), šis gadījums to neaplicina. No otras puses, izdarītie pasvītrojumi lietai pievienotajās liecinieku un apsūdzēto liecībās ļauj izteikt pieņēmumu, ka revo-

⁵ Dokumentā krievu valodā “в контрреволюционных лагерь”.

lucionārā tribunāla pārstāvji apzinājās un ņēma vērā arī to, ka situācijas saasināšanos vismaz daļēji izsauca paši Preiļos pie varas esošie lielinieki un sava loma bija viņu savstarpējo rēķinu kārtošanai.

Nobeigums

Izklāstītie notikumi uzskatāmi demonstrē Preiļu vietējo iedzīvotāju attieksmi pret lielinieku varas pārkārtojumiem, kas skāra reliģiskos jautājumus. Katoļticīgo iedzīvotāju neapmierinātība ar lielinieku darbību Preiļos brieda pamazām, taču augusta notikumu pamatā bija, no vienas puses, padomju varas nerēķināšanās ar vietējo katoļticīgo reliģiskajām jūtām, varas pārstāvju neprasme un nevēlēšanās runāt ar tautu, no otras puses, Romas katoļu baznīcas lielā ietekme sabiedrībā, katoļticīgo latviešu un poļu vienotība un apņēmība aizstāvēt savas intereses. Vienlaikus šie notikumi saistījās arī ar iekšējām nesaskaņām Preiļu pagasta padomju pārvaldes vadošo darbinieku vidū un Preiļu “vecu”, vietējās izcelsmes lielinieku atstumšanu no varas (Vilcāne 2019).

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), P-561. f. (Viļānu apriņķa Preiļu pagasta revolucionārā komiteja 1918–1920). LNA LVVA, P-564. f. (Viļānu apriņķa revolucionārais tribunāls 1919–1919). Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejs (PVLMM), inv. nr. 4079, Pētera Bernāna atmiņas par padomju varu 1919. g.

Bērziņš, V., atb. red. (2003) *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīga valsts 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 1022 lpp.

Grišāns, J. (1969) *Pa atmiņu stygom*. 2. sēj. Minhene: P/S Latgaļu izdevniecība. 384 lpp.

Šiliņš, J. (2013) *Padomju Latvija 1918–1919*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība. 264 lpp.

Vilcāne, I. (2019) *Novembra mēneša priekšmets muzejā – Preiļu padomju varas darbinieku atmiņas par 1918.–1919. gadu*. <https://preili.lv/196510/novembra-menesa-prieksmets-muzeja-preilu-padomju-varas-darbinieku-atminas-par-1918-1919-gadu> (16.04.2020).

Заключенные Рязанского Концлагеря. 1919–1923. Pieejams: http://stopgulag.org/object/114095365/D_62257467/1?lc=ru (14.02.2020.).

Ilona Vilcāne

**The Uprising of Preili Catholics of August 1919 in the Materials of
the Revolutionary Tribunal of Vilani County**

Key words: Latvian War of Independence, Preili, Bolsheviks, *Revolutionary tribunal*, Revolutionary committee, Catholic Church

Summary

During the Latvian War of Independence, Preili was under the Bolshevik rule from the beginning of December 1918 until 13 January 1920. The article is based on the materials of the Revolutionary tribunal of Vilani county available in the Latvian State Historical Archives of the National Archives of Latvia and describes one of the most important episodes of this period in Preili – the mass protests of Preili Catholics (Latvians and Poles) against efforts of the Preili Revolutionary committee to take over Preiļi manor chapel for club needs.

The mass protests took place on 25 and 31 August 1919 and resulted in more than 20 people being arrested and sent to prison in Vilani. Four members of the Preili Revolutionary committee, including the former head of the Preili Executive committee (*Ispolkom*), were also arrested. Preili Catholic priest Jāzeps Grišāns was considered the main organiser of the uprising.

19 people were accused of organizing and participating in the counter-revolutionary uprising, 2 – of hiding weapons and 8 – of plotting to release J. Grišāns from the prison. Although the Red Army lost the nearest town Livani during the investigation period, Vilani Revolutionary tribunal found the counterrevolutionary uprising to be unconfirmed and the imposed death penalty only on J. Grišāns, who at that time had left the territory controlled by Bolsheviks. Five people were sent to Ryazan Concentration camp in Russia.

This episode illustrates the great influence of the Catholic Church on the society in Latgale and is an example of how local Preili Catholics openly and actively opposed to the Communist activities, which violated their religious rights.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Dmitrijs Artjomovs

Teoloģijas maģistrs
Daugavpils Universitātē
vocatur@inbox.lv

Tatjana Barteļe

Vēstures doktore
RISEBA (Latvija)
tmb@inbox.lv

Kristīne Beķere

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
kribek@inbox.lv

Tatjana Bogdanoviča

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
tatjana.bogdanovica@lu.lv

Edgars Ceske

Vēstures doktors
Turaidas muzejrezervāts
(Latvija)
ceske@inbox.lv

Guntis Gerhards

Vēstures doktors
Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
guntis.gerhards@inbox.lv

Jevgeņijs Grebeņš

Vēstures zinātņu kandidāts
Baltkrievijas Valsts agrārā
tehniskā universitātē
greben.evgenij@gmail.com

Sandra Grigaravičiute

Humanitāro zinātņu doktore
Vītauta Dižā universitātē
(Lietuva)
sandra.grigaraviciute@leu.lt

Galina Jakovļeva

Vēstures zinātņu kandidāte
P. Mašerova Vitebskas Valsts
universitātē (Baltkrievija)
gnyakovleva@mail.ru

Vītauts Jokubausks

Vēstures doktors
Klaipēdas Universitātē
(Lietuva)
pilsotas@yahoo.com

Lenka Kamanova

PhD
Mendelja Universitātes
Mūžizglītības institūts (Čehija)
lenka.kamanova@mendelu.cz

Iveta Krilova

Vēstures maģistre
Daugavpils Universitātē
nikki75@inbox.lv

Maija Krūmiņa

Vēstures maģistre
Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas
institūts
krumina.maija@gmail.com

Sigis Lūžis

Filoloģijas maģistrs
Vītauta Dižā universitātē
(Lietuva)
sluzys@yahoo.com

Vladislavs Malahovskis

Vēstures doktors
Rēzeknes Tehnoloģiju
akadēmija (Latvija)
vladism@inbox.lv

Arvīds Malonaitis

Humanitāro zinātņu doktors
Lietuvas Edukoloģijas
universitātē
malonaitis@inbox.lt

Olafs Mertelsmans

PhD
Tartu Universitātē (Igaunija)
omertelsmann@yahoo.co.uk

Jūlija Mihailova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Vispārējās vēstures institūts
michailova@list.ru

Jevgeņija Nazarova

Vēstures zinātņu kandidāte
Krievijas Zinātņu akadēmijas
Vispārējās vēstures institūts
ezis08@gmail.com

Laila Niedre

Mākslas zinātņu doktore
Latvijas Kultūras akadēmija
laila.niedre@lka.edu.lv

Gunta Ošeniece

Filoloģijas doktore
Latvijas Kultūras akadēmija
gunta.oseniece@gmail.com

Guntis Pakalns

Filoloģijas doktors
Latvijas Universitātes
Literatūras, folkloras un
mākslas institūts
1859@inbox.lv

Andis Rasums

Vēstures maģistrs
Latvijas Aizsardzības ministrija
andis.rasums@inbox.lv

Gaļina Sedova (māsa Jevfrosīnija)

PhD
Latvijas Pareizticīgā Baznīca
ort.loza@gmail.com

Mindaugs Sereičiks

Klaipēdas Universitātē
(Lietuva)
sereicikas.m@gmail.com

Anastasija Smirnova

Vēstures maģistre
Latvijas Nacionālā arhīva
Personāla dokumentu valsts
arhīvs
anastasija.smirnova4@gmail.com

Henrihs Soms

Vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
henrihs.soms@du.lv

Džefrijs Sveins

PhD
Glāzgovas Universitātē
(Apvienotā Karaliste)
geoffrey.swain@glasgow.ac.uk

Vitālijs Šalda

Habilitēts vēstures doktors
Daugavpils Universitātē
vitsalda@gmail.com

Mihals Šimane

PhD
Mendeļa Universitātes
Mūžizglītības institūts (Čehija)
simane@mendelu.cz

Uldis Vanags

Vēstures maģistrs, tiesību
maģistrs
Latvijas Republikas Saeima
uldis.vanags@gmail.com

Antonija Vīlcāne

Vēstures doktore
Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
antonijavilcane@inbox.lv

Ilona Vīlcāne

Filozofijas maģistre
Preiļu vēstures un lietišķās
mākslas muzejs (Latvija)
ilona.vilcane@preili.lv

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija